

GODIŠNJAK

**NJEMAČKE
NARODNOSNE
ZAJEDNICE**

2008

**VDG
JAHRBUCH**

**GODIŠNJAK
NJEMAČKE NARODNOSNE ZAJEDNICE**

VDG JAHRBUCH

2008.

**Zbornik radova 15. Znanstvenog skupa
“Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu”**

Osijek, 26. - 28. 10. 2007.

Osijek, 2008.

Izdavač

NJEMAČKA NARODNOSNA ZAJEDNICA

Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Osijek

VOLKSDEUTSCHE GEMEINSCHAFT

Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Essegg

Adresa uredništva

Ribarska 1

31000 Osijek

Tel: 031/213-610

Fax: 031/213-611

E-mail: vdg@os.t-com.hr

Urednici

Renata Trischler

Prijevodni sažetaka na njemački jezik

Elisabeth Klein, prof.

Grafička priprema

Zlatko Škrinjar

Tisak

Grafika d.o.o. Osijek

UDK 08:061.2

ISSN 1331-717

Radovi objavljeni u "VDG Jahrbuch" dostupni su u bazi CEEOL - Central and Eastern European Online Library (<http://www.ceeol.com>).

Zbornik radova "Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice – VDG Jahrbuch" tiskan je uz financijsku potporu Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske i Kulturne zaklade Podunavskih Švaba Savezne države Baden-Württemberg iz Stuttgarta.

Das Buch "Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice – VDG Jahrbuch" wurde Dank der finanziellen Unterstützung des Rates für nationale Minderheiten der Republik Kroatien und der Donauschwäbischen Kulturstiftung des Landes Baden-Württemberg Stuttgart, vorbereitet und gedruckt.

GODIŠNJAK

NJEMAČKE
NARODNOSNE
ZAJEDNICE

2008 VDG JAHRBUCH

Njemačka narodnosna zajednica
Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Osijek
Volksdeutsche Gemeinschaft
Landmannschaft der Donauschwaben in Kroatien, Esseg

SADRŽAJ / INHALT

OSOBE, OBITELJI, SUDBINE*Personen, Familien, Schicksale***dr. sc. Marija KARBIĆ**

Morovički (Maróti) iz plemićkog roda Gut-Keled..... 13

Die Morovičer (Maróti) aus dem Adelsgeschlecht Gut-Keled

dr. sc. Vlasta ŠVOGER Slika Austrije i Austrijanaca u zagrebačkim liberalnim listovima na prijelazu
četrdesetih u pedesete godine 19. Stoljeća 23

Das Bild von Österreich und Österreichern in Zagreber liberalen Blättern an

der Wende von vierziger zu den fünfziger Jahren des 19. Jahrhunderts

dr. sc. Vijoleta HERMAN KAURIĆ

Sjećanja dr. Vatroslava Florschütza s ratišta u Srbiji 35

Dr. Vatroslav Florschütz Erinnerungen von den Schlachtfeldern des 1. Weltkrieges

Branko OSTAJMER, prof.

Dragutin Riffer (1852.-1896.) - osječki odvjetnik i saborski zastupnik..... 51

Dragutin Riffer (1852-1896) – Rechtsanwalt und Parlamentsabgeordneter aus Osijek

Sladana JOSIPOVIĆ Odnos komunističkih vlasti prema svećenicima njemačkog podrijetla
na primjeru daljskog župnika Petra Fišera 65

Behandlung der Priester deutschen Stammes seitens der kommunistischen

Regierung auf dem Beispiel des Pfarrers Peter Fischer aus Dalj

prof. dr. sc. Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ i Elizabeta WAGNER Vinkovački Nijemci – dr. Josip Brunšmid i dr. Viktor Hoffiller – osnivači
moderne sjevernohrvatske arheologije 79

Deutsche aus Vinkovci Dr. Josip Brunšmid und Dr. Viktor Hoffiller,

Gründer der modernen nordkroatischen Archäologie

PRILOZI SA ZNANSTVENOG SKUPA*Beiträge von der wissenschaftlichen tagung***prof. dr. sc. Miroslav AKMADŽA**

Svetozar Rittig, katolički svećenik u komunističkoj vladi Hrvatske..... 101

Svetozar Rittig , Pfarrer – Minister in der kommunistischen Regierung

dr. sc. Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE

Ivan Nepomuk Spannbauer i njegovo značenje za odvodnju osječkog kraja..... 117

Ivan Nepomuk Spannbauer und seine Bedeutung für die Entwässerung

des Gebiete von Osijek

dr. sc. Lidija DUJIĆ

Tilla Durieux – od velike njemačke glumice do male zagrebačke švelje 127

Tilla Durieux – von der großen deutschen Schauspielerin bis zur kleinen zagreber Näherin

dr. sc. Jadranka GRBIĆ-JAKOPOVIĆ

Bernardo Kohnen, misionar i znanstvenik..... 135

Bernardo Kohnen – Missionar und Afrikanist

Darko VARGA

Josef Angster – poznati graditelj orgulja iz Baranje 143

Josef Angster – bekannter Orgelbauer aus Baranja

Tomislav Wittenberg

Osam generacija obitelji Thaller..... 187

Acht Generationen der Familie Thaller

KNJIŽEVNOST, UMJETNOST, ZNANOST*Literatur, Kunst, Wissenschaft***dr. sc. Stanko PIPLOVIĆ**

Wilhelm Kubitschek i kulturno nasljeđe Dalmacije 247

Wilhelm Kubitschek und das Kulturerbe Dalmatiens

Ludwig BAUER

Germanofobija u zapisima Teresije Moho 263

Die Germanofobie in den Schriften von Theresia Moho

prof. dr. sc. Snježana PAUŠEK-BAŽDAR

Barbara Celjska kao alkemičarka u Samoboru..... 275

Königin Barbara zu Cilli als Alchimistin in Samobor

GOSPODARSTVO, POLITIKA, DEMOGRAFIJA, DRUŠTVO*Wirtschaft, Politik, Demographie, Gesellschaft***dr. sc. Ivan PEDERIN**

Khuen, Hrvatska i bečki Dvor 283

Ungarn als Frage des Hofes und Kroatien

Ivica ČOSIĆ-BUKVIN

Križari njemačkih zemalja na putu kroz Slavoniju i Srijem 297

Kreuzritter aus deutschen Ländern auf der Reise durch Slawonien und Syrmium

Stjepan NAJMAN

Udio Nijemaca i Austrijanaca u osnivanju i radu

Dobrovoljnog vatrogasnog društva Valpovo 303

Anteil der Deutschen und Österreicher bei der gründung und Arbeit

der freiwilligen feuerwehr von Valpovo

Drago RASKOVIĆ

Povijest Njemačke pučke škole u Osijeku – Retfala 1816.-1945..... 313

Geschichte der Deutschen volksschule in Osijek - Retfala 1816-1945

RIJEČ UREDNICE

**Poštovani sudionici Znanstvenog skupa
“Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu”,
dragi čitatelji!**

Nakon uspješno održanog i petnaestog po redu Znanstvenog skupa “Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu” kojemu je Njemačka narodnosna zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj u svome gradu Osijeku bila domaćin od 26. do 28. listopada 2007. godine, predstavljamo Vam, već po redu – zbornik radova s tog skupa.

Ovogodišnja je prigoda za predstavljanje ovog sve traženijeg izdanja Njemačke narodnosne zajednice, već uobičajeno, održavanje 16. po redu Znanstvenog skupa “Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu”. Radujemo se što na stranicama “Jahrbucha” sve češće susrećemo nove autore, mlade snage i zaljubljenike u povijesno-istraživački rad. Drago nam je i što je naš znanstveni skup velikom broju uglednih imena hrvatske znanosti “ušao” u kalendar jesenskih zbivanja, skupova i simpozija. Autori ovih radova i sudionici naših znanstvenih skupova doprinose vlastitim vrijednim istraživačkim radom koji se, doista, na svakom koraku i gotovo svakoj temi – susreće s doprinosom Nijemaca i Austrijanaca hrvatskom kulturnom krugu. I budućnost kroz svijest o identitetu naše manjinske zajednice ovisi o Vašem radu.

Stoga Vam želimo ponuditi više: znanstveno-stručni časopis u koricama ovog našeg “Jahrbuch-a” za kojeg se nadamo da će zaslužiti tu klasifikaciju. Ove, 2008. godine postavljamo temelj za buduću registraciju “Jahrbuch-a” kao znanstveno-stručnog časopisa prema kriterijima Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa. Nadamo se u tomu imati Vašu potporu i u budućnosti.

Radujemo se što Vas pozdravljamo uoči 16. Znanstvenog skupa “Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu” koji u Osijeku od 7. do 9. studenoga 2008. ponovo okuplja ugledna imena hrvatskih povjesničara, istraživača, književnika i germanista.

I ovaj “Godišnjak – Jahrbuch” tiskan je zahvaljujući financijskim sredstvima Savjeta za nacionalne manjine RH i Podunavsko-švapske kulturne zaklade Savezne države Baden-Württemberg iz Stuttgarta.

Renata Trischler

WORT DER REDAKTEURIN

**Sehr geehrte Teilnehmer des Symposiums
“Deutsche und Österreicher im kroatischen Kulturkreis”,
liebe Leser!**

Nach dem erfolgreichen fünfzehnten Symposium “Deutsche und Österreicher im kroatischen Kulturkreis“ bei welchem die Volksdeutsche Gemeinschaft – Landsmannschaft der Donauschwaben in Kroatien in ihrer Stadt Osijek vom 26. bis 28. Oktober 2007 Gastgeber war, stellen wir Ihnen schon ordnungsgemäß das Sammelwerk der Werke von dieser Versammlung vor.

Der diesjährige Anlass zur Vorstellung dieser immer begehrteren Publikation der Volksdeutschen Gemeinschaft ist, wie üblich, das 16. Symposium “Deutsche und Österreicher im kroatischen Kulturkreis “. Wir freuen uns, auf den Seiten des Jahrbuches immer öfter neue Autoren zu sehen, junge Kräfte und Anhänger der historischen Forschungsarbeit zu finden. Es freut uns auch zu sehen, dass unser Symposium in die Kalender herbstlicher Geschehnisse, Zusammenkünfte und Symposien vieler angesehenen Namen der kroatischen Wissenschaft „eingetreten“ ist. Die Autoren dieser Arbeiten und die Teilnehmer unserer Symposien tragen mit eigener, wertvoller Forschungsarbeit bei, welche wahrhaftig auf Schritt und Tritt und fast in jedem Thema auf den Beitrag der Deutschen und Österreicher zum kroatischen Kulturkreis stößt. Auch die Zukunft hängt, durch das Bewusstsein der Identität unserer Minderheitsgemeinschaft, von Ihrer Arbeit ab.

Deshalb wollen wir Ihnen mehr anbieten: eine wissenschaftliche Fachzeitschrift in dem Einband unseres “Jahrbuches” für welche wir die Anerkennung dieser Einstufung erhoffen. In diesem Jahr 2008 legen wir den Grundstein zur zukünftigen Registration des “Jahrbuches” als wissenschaftliche Fachzeitschrift gemäß der Maßstäbe des Ministeriums für Wissenschaft, Bildungswesen und Sport. Wir erhoffen dabei auch in Zukunft Ihre Unterstützung.

Wir freuen uns, Sie unmittelbar vor dem 16. Symposium “Deutsche und Österreicher im kroatischen Kulturkreis” begrüßen zu können, das vom 7. bis 9. November 2008 wiederum angesehene Namen kroatischer Historiker, Forscher, Schriftsteller und Germanisten versammelt.

Auch dieses “Godišnjak – Jahrbuch” wurde dank der Finanzmitteln des Rates für nationale Minderheiten der Republik Kroatien und der Donauschwäbischen Kulturstiftung des Bundeslandes Baden-Württemberg aus Stuttgart gedruckt.

Renata Trischler

OSOBE, OBITELJI, SUDBINE

Personen, Familien, Schicksale

dr. sc. Marija KARBIĆ
Hrvatski institut za povijest
Zagreb

UDK 929.52"12/14"
94(497.5)"12/14"
Kategorija: Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 01.09.2007

Morovički (Maróti) iz plemićkog roda Gut-Keled

Obitelj Morovičkih potekla je iz plemićkog roda Gut-Keled, jednog od ugarskih plemićkih rodova koji svoje podrijetlo vuku od njemačkih vitezova koji su u Ugarsku došli tijekom 11. i 12. stoljeća. Ako u cjelini promatramo povijest ove obitelji možemo razlikovati dvije osnovne etape. U vrijeme Mihaela, njegova sina Stjepana i Stjepanovih sinova obitelj osigurava svoje osnovne posjede i utvrđuje svoj položaj u Vukovskoj županiji različitim kraljevskim darovnicama. Od vremena Stjepanovih unuka, pak, pripadnici obitelji igraju značajniju ulogu i na širem planu Ugarsko-hrvatskog kraljevstva, te i posjede stječu širom zemlje. Ivan Morovički je bio mačvanskim banom uz manje prekide od 1397. do 1410. godine, te ponovno 1427.-1428. godine. Osim toga, bio je i županom Sikula (1397.-1398.) te županom županija Baranja, Bács, Tolna, Bodrog i Vukovo. Ivanov sin Ladislav bio je mačvanskim banom od 1441.-1443. godine, a kao župan županija Arad, Békés, Zarand spominje se od 1441. do 1444. godine. Ladislavov sin i Ivanov unuk Matija spominje se također kao mačvanski ban (uz prekide od 1469. do smrti 1476.).

Obitelj Morovičkih je, kao što je već u naslovu priloga rečeno, obitelj potekla iz plemićkog roda Gut-Keled, jednog od ugarskih plemićkih rodova koji svoje podrijetlo vuku od njemačkih vitezova koji su u Ugarsku došli tijekom 11. i 12. stoljeća. Prema pisanju ugarskog kroničara iz 13. st. Simona de Kéza precizno plemićkog roda Gut-Keled su trojica braće koja su u Ugarsku došli u vrijeme kralja Petra, koji je vladao u drugoj četvrtini 11. stoljeća, i to iz Švapske.¹ Prema kronici iz sredine 14. st. poznatoj pod imenom *Chronicon Pictum Vindobonense* u Ugarsku ih je kao pomoć kralju Petru poslao njemački car Henrik III. Budući da je kralj Petar postao vazalom Henrika III. 1045. godine, to je vjerojatno bila godina kada su braća stigla u Ugarsku.² Tijekom vremena ovaj se rod dijelio na grane, koje su se kasnije dalje dijelile te je od plemićkog roda Gut-Keled poteklo sve u svemu više od 20 obitelji.³ Iz roda Gut-Keled i obitelji koje su nastale njegovim dijeljenjem došao je niz istaknutih pojedinaca, koji su vršili i najviše dužnosti u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu.⁴

Pojedine obitelji koje su nastale dijeljenjem plemićkih rodova ime su često nosile prema svom glavnom, matičnom posjedu.⁵ Takav je bio slučaj i s obitelji o kojoj ovdje govorim. Obitelj Morovičkih nazvana je prema Moroviću u Srijemu (tada u Vukovskoj županiji), svom matičnom posjedu. Stjepan, sin Mihaela, začetnika ove obitelji, u izvorima se još uvijek određuje kao pripadnik roda, tj. navodi se kao Stjepan, sin Mihaela *de genere Guthkeled*, a ne kao pripadnik obitelji,⁶ no, to će već učiniti njegovi sinovi koji se u vrelima počinju nazivati po svom posjedu Moroviću, tj. spominju se s pridjevkom *de Maroth* ili *de Morouch*.⁷

Prošlost ove obitelji izuzetno je bogata, no ovom ću se prilikom osvrnuti samo na neke važne trenutke u njezinoj povijesti te izdvojiti značajnije pojedince koji su joj pripadali. Željela bih upozoriti na važnost Morovičkih za povijest, u prvom redu,

¹ *Simonis de Kéza Gesta Hungarorum*, prir. László Veszprémy i Frank Schaer (Budimpešta, 1999.), 164-165.

² János Karácsonyi, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig* (Budimpešta, 1900.), 470; *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)* (Budimpešta, 1994.), 61.

³ J. Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, 474-475; Pál Engel, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, 2 sv. (Budimpešta, 1996.) 2: 88.

⁴ Usp. npr. Marija Karbić, "Joakim Pektar, slavonski ban iz plemićkog roda Gut-Keled", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2000*, 19-24.

⁵ Marija Karbić, "Od plemićkog roda do plemenitih obitelji. Rod Borića bana iz Požeške županije od 13. do 15. st.", u: *Izabrane teme iz hrvatske povijesti. Zbornik radova sa znanstvenih kolokvija Dies historiae 2004.-2006.* (Zagreb, 2007.), 147-148.

⁶ Usp. Tadija Smičiklas i dr. (prir.), *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, 18 sv. (Zagreb, 1904.-1990.) [dalje: CD] 7: 323.

⁷ CD, 8: 532.

istočne Slavonije i Srijema, ali u određenim trenucima i Ugarsko-hrvatskog kraljevstva u cjelini.⁸

Ako u cjelini promatramo povijest ove obitelji možemo razlikovati dvije osnovne etape. U vrijeme Mihaela, njegova sina Stjepana i Stjepanovih sinova obitelj osigurava svoje osnovne posjede i utvrđuje svoj položaj u Vukovskoj županiji različitim kraljevskim darovnicama. Od vremena Stjepanovih unuka, pak, pripadnici obitelji igraju značajniju ulogu i na širem planu Ugarsko-hrvatskog kraljevstva, te i posjede stječu širom zemlje.

Ovu granu plemićkog roda Gut-Keled možemo pratiti od 1263. godine, kada Stjepan, mladi kralj, daruje Mihaelu, sinu Mihaelovom, poradi njegove vjerne službe posjed *Boroth* u Vukovskoj županiji. U ispravi se navodi da je ovaj ranije pripadao Mihaelovu ocu, ali je potom na neki, ovdje neobjašnjen, način došao u posjed utvrde Vukovo, tako da ga je kralj zapravo samo vratio Mihaelu i njegovim nasljednicima.⁹ Navedena *villa Boroth* u kasnijim se vrelima navodi kao *Marouth*,¹⁰ *Morouth*¹¹ *Moroth*,¹² *Morouch*,¹³ to jest, ovdje se radi o Moroviću. Nakon što je ovaj posjed došao u njihove ruke, obitelj Morovičkih odvaja se od plemićkog roda iz koga je potekla i počinje samostalno funkcionirati.

Mihaelov sin Stjepan prvi se puta u vrelima spominje 1275. godine. Iz tada izdane isprave kojom kralj Ladislav oslobađa njegove podanike od plaćanja banskih daća, saznajemo da je u to vrijeme bio *iuvenis* (mladi vitez) na kraljevu dvoru.¹⁴ Napose se istakao 1291. u ratu protiv austrijskog vojvode Alberta, kasnijeg njemačkog cara, pri čemu je zadobio i teške rane.¹⁵ Godine 1294. sudjelovao je opsadi Adorjána, grada pobunjenog plemićkog roda Bars.¹⁶ Zbog svih njegovih zasluga kralj Andrija Mlečanin je 1298. izuzeo njega i njegove podložnike ispod jurisdikcije vukovskog župana.¹⁷ Ovu je povlasticu na molbu Stjepanova sina Mihaela 1319. potvrdio i kralj

⁸ Povijesti Morovičkih posvećen je doktorski rad Petera Rokaia obranjen na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1983. godine. Njegov tekst mi, nažalost, dosada nije bio dostupan te nije korišten u ovom radu.

⁹ CD 5: 279.

¹⁰ CD 12: 273.

¹¹ CD 8: 532.

¹² CD 9: 108.

¹³ CD 9: 172.

¹⁴ CD 6: 153-155. *Iuvenis* je naslov koji se obično davao vitezovima koji još nisu oženjeni, te nije bio u vezi sa stvarnom dobi njegova nosioca. O tome vidi opširnije: Georges Duby, "In Northwestern France. The 'Youth' in Twelfth-Century Aristocratic Society", u: Frederic L. Cheyette (ur.), *Lordship and Community in Medieval Europe* (New York, 1968.), 198-209.

¹⁵ CD 7: 323-324.

¹⁶ J. Karácsonyi, *A magyar nemzetség*, 494.

¹⁷ CD 7: 323-324.

Karlo Robert.¹⁸ Ovaj ju je kralj potvrdio još jednom 1324. godine.¹⁹ Osim što je kraljevim privilegijima ojačao svoj položaj, Stjepan je došao i do novih posjeda nakon što je njegov rođak Tomo, sin Mortuna, umro bez nasljednika. Godine 1292. Tomine su posjede podijelili Mihael i njegovi rođaci Dénes i Lotar, sinovi Lotara, te njihov nećak Mortun, sin Andrijin.²⁰

I Stjepanov je sin Mihael poput svoga oca položaj gradio na službi kralju. Bio je *iuvenis* na kraljevskom dvoru te se isticao vjernošću, napose u borbama protiv pobunjenog plemstva, pri čemu je dopao i teških rana.²¹ Godine 1324. Mihael vrši i dužnost kaštelana Vitánya u županiji Komárom.²² Mihaelovu službu kralj je nagradio, osim time što je na njegov zahtjev, kao što je već rečeno, potvrdio povlasticu danu njegovu ocu 1275. godine, i podijelivši 1323. njemu i braći mu Klementu i Stjepanu, koji je također bio kraljevski vitez, patronatsko pravo nad benediktinskim samostanom sv. Križa u Srijemu.²³ Godine 1324. kralj je Mihaelu potvrdio i darovnicu za Morović koju je 1263. dobio njegov djed Mihael.²⁴

U vezi s različitim sporovima oko posjeda u vrelima se više puta javlja Mihaelov brat Stjepan. Godine 1346. vodio je spor s Andrijom Nikolinim, mačvanskim kaštelanom, poradi granica posjeda *Sumus*.²⁵ Nešto kasnije zastupao je svoju ženu u sporu koji se vodio oko njezine djevojačke četvrtine, a o čemu saznajemo iz pisma kralja Ludovika od 31. ožujka 1348. kojim ovaj nalaže da se podijele imanja *Ibran*²⁶ i *Dethmar*²⁷ u Vukovskoj županiji između Ane, supruge Ivana, sina Giletova, i njezinih kćeri Elizabete i Marije, s jedne strane, i Stjepana Morovića, koji je nastupao u ime svoje žene Elizabete, kćeri magistra Đurka, s druge strane.²⁸ Zajedno s braćom Nikolom i Ivanom vratio je 1353. posjed Komar u Vukovskoj županiji plemićima Komorskim, od kojih su ga bili oteli.²⁹

¹⁸ CD 8: 532-533.

¹⁹ CD 9: 172-174.

²⁰ Magyar Országos Levéltár [dalje: MOL], DL 41310.

²¹ CD 9: 109.

²² CD 9: 173.

²³ CD 9: 108.

²⁴ CD 9: 176-177.

²⁵ CD 11: 271-272. Položaj danas nepoznat. Usp. Pál Engel, *Naselja Vukovske županije* (rukopis).

²⁶ Sjeverozapadno od Negoslavaca. Usp. P. Engel, *Naselja*.

²⁷ Moguće je da se nalazio u blizini Koritne. Usp. P. Engel, *Naselja*.

²⁸ CD 11: 449-450.

²⁹ CD 12: 184.

Do daljeg uspona obitelji dolazi za Ivana, sina Mihaelovog mlađeg brata Ivana.³⁰ On je bio među plemićima koji su u sukobima iza ubojstva Karla Dračkoga stajali uz kraljice Mariju i Elizabetu. Sudjelovao je u bitci kod Gorjana i jedan je od rijetkih pristalica kraljica koji su tom prilikom uspjeli izbjeći smrt ili barem zarobljavanje.³¹ Kasnije se je borio na Žigmundovoj strani u borbama protiv braće Horvata te je bio i ranjen.³²

Osim u unutrašnjim sukobima, Ivan se je istakao i u borbi protiv Osmanlija. Kada su ovi 1391. provalile na teritorij Srijemske županije, dočeka ih je kod Mandelosa i suzbio, ali je njegov brat Dionizije pritom bio zarobljen.³³ Ivan je uzeo učešća i u Žigmundovom pohodu protiv Osmanlija u Vlaškoj 1395. godine te je tijekom borbi u kojima je Žigmund zauzeo Nikopolj, bio ponovno ranjen, i to ovaj puta vrlo teško.³⁴

Ipak se uspješno oporavio, te ubrzo potom započinje obnašati i niz važnih službi. Po prvi puta preuzima dužnost mačvanskog bana (1397.), dužnost koju će, inače, uz manje prekide vršiti do 1410. godine, te ponovno 1427.-1428. godine. Osim toga, 1397. i 1398. župan je Sikula. Tih godina postaje i županom županija Baranja (1397.), Bács (1399.), Tólna (1398.) i Vukovo (1398.), a nešto kasnije (1403.) je i bodroški župan.³⁵

Ivanovu vjernu službu i njegovo zalaganje, kako u borbama protiv Žigmundovih protivnika unutar Ugarsko-hrvatskog kraljevstva, tako i u ratovanju protiv Osmanlija, Žigmund je nagrađivao posjedima. Dana 12. srpnja 1391. darovao mu je više posjeda pokojnog Ivana, sina Mihaelovog, koji je umro bez nasljednika, u županijama Srijem i Csongrád,³⁶ a ispravom od 22. srpnja 1393. Ivanu i bratiću mu Stjepanu darovao je, nakon što je njegov dotadašnji vlasnik Mihael, sin Petrov, umro bez nasljednika, posjed Čik u Vukovskoj županiji.³⁷ Godine 1397. dobio je između ostaloga i Valpovo,³⁸ a 1398. stječe niz posjeda u županijama Pešta, Pilis, Vukovo.³⁹

³⁰ Usp. Pál Engel, *Középkori magyar genealógia/Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, PC CD-ROM (Budimpešta, 2001.) [dalje: P. Engel, *KMG/MVA*], navod: Maróti.

³¹ Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, 5 sv. (Zagreb, 1982.) 2: 257-258.

³² V. Klaić, *Povijest*, 2: 269.

³³ V. Klaić, *Povijest*, 2: 317.

³⁴ V. Klaić, *Povijest*, 2: 319.

³⁵ Baranjski župan je uz manje prekide do 1410. pa onda ponovno 1427.-1428. godine. Župan županije Bács je i 1402.-1410. Župan županije Tolna je uz manje prekide do 1410. godine, a istovremeno obnaša i dužnost vukovskog župana. Bodroški je župan 1403.-1409. i 1427.-1428. (usp. P. Engel, *KMG/MVA*, navod: Maróti).

³⁶ MOL, DL 7711.

³⁷ CD 17: 528-529. Dana 10. listopada iste godine Žigmund je naložio bosanskom kaptolu da Ivana i Stjepana uvede u posjed Čika (CD 17: 546-547). Ovo darovanje potvrdio je 2. travnja 1398. (MOL, DL 7808).

³⁸ György Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 11 sv. (Buda 1829-1844) 10/2: 454.

³⁹ MOL, DL 8301.

I u prvim godinama 15. stoljeća Ivan je jedan od najvažnijih Žigmundovih ljudi te je 1401. za Žigmundova zatočenja vođa njegove stranke u istočnoj Slavoniji,⁴⁰ a 1402. nalazimo ga među velikašima koji su potvrdili ispravu kojom je Albrechtu Habsburškom priznato pravo nasljedstva na ugarsko-hrvatsku krunu u slučaju ako Žigmund ne bi imao muških potomaka.⁴¹

Vjernost Žigmundu očuvao je i dalje. Godine 1403. porazio je nakon žestokih borbi vranskog priora Emerika i otjerao ga u Bosnu. No, pri opsjedanju njegova grada Korve bio je ranjen u glavu.⁴²

I inače je jedno od područja njegova djelovanja bila Bosna, što je i razumljivo s obzirom na smještaj njegovih glavnih posjeda u njezinu susjedstvu. Tako izgleda da je posredovao i u pomirenju bosanskog kralja Stjepana Ostoje sa Žigmundom.⁴³ Kasnije je, nakon što je Ostoja pred Hrvojem Vukčićem Hrvatinićem koji je opsjeo njegov Bobovac, pobjegao u Ugarsku, po nalogu kralja Žigmunda s vojskom pošao u Bosnu kako bi Ostoji vratio prijestolje. Uspio je prodrijeti sve do Bobovca te je prekinuo njegovu opsadu natjeravši neprijatelje na povlačenje.⁴⁴

No, treba reći da je Ivan djelovao i u drugim dijelovima Ugarsko-hrvatskog kraljevstva. Na primjer, u proljeće 1404. nalazimo ga među velikašima koji su po Žigmundovom nalogu ugušili pobunu egerskog biskupa Tome i njegovih saveznika u Erdelju.⁴⁵

I u tom ga je razdoblju Žigmund obdario novim posjedima. Godine 1404. Žigmund je Čanadskom kaptolu izdao nalog da Ivana uvede u neke posjede u županiji Krassó,⁴⁶ a Aradskom kaptolu da isto učini za Gyulu i neke posjede u županijama Békés i Zaránd⁴⁷ te dijelove posjeda Szombathely u Aradskoj županiji.⁴⁸

U Žigmundovom pohodu na Bosnu 1405. bio je zapovjednik jedne od tri vojske. Njegove su jedinice trebale iz Slavonije prodrijeti u Usoru, dok su one pod hrvatskim banom Pavlom Besenyőm trebale udariti dolinom Une i osvojiti Bihać, a treća je vojska imala zadatak čuvati slavonsko-bosansku granicu. Ivan je uspio osvojiti Srebrenik, ali se ostavivši u njemu posadu pod zapovjedništvom Nikole od Goražda i Ladislava Szilágyija povukao iz Usore budući da je postalo jasno da ništa više ne

⁴⁰ V. Klaić, *Povijest*, 2: 341.

⁴¹ V. Klaić, *Povijest*, 2: 343.

⁴² V. Klaić, *Povijest*, 2: 354.

⁴³ O ulozi Ostoje u događajima vezanim uz borbu za ugarsko-hrvatsku krunu između Ladislava Napuljskog i Žigmunda te pomirenju Žigmunda i Ostoje više vidi: V. Klaić, *Povijest*, 2: 368-370.

⁴⁴ V. Klaić, *Povijest*, 2: 371-373.

⁴⁵ V. Klaić, *Povijest*, 2: 380.

⁴⁶ MOL, DL 8901.

⁴⁷ MOL, DL 37589.

⁴⁸ MOL, DL 9000,

može postići. Kako se je i druga vojska morala povući, cijeli je pothvat završio bez većih rezultata.⁴⁹

Uz već spomenute dužnosti mačvanskog bana i župana više županije, Ivan je 1406. godine vršio i službu svjetovnog upravitelja dobara Kaločke nadbiskupije.⁵⁰ Izgleda da mu je kralj Žigmund 1411. povjerio na upravu i oblast Soli.⁵¹

Ivanov ugled u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu i njegova bliskost sa Žigmundom vidi se i iz slijedećih zbivanja. Kada je u prosincu 1408. Žigmund ustanovio viteški zmajev red, Ivan je postao jednim od njegovih članova prvoga razreda, a u tom su razredu bila samo dvadesetčetvorica velikaša, koji su time ujedno postali i tajnim kraljevim savjetnicima.⁵²

Osim toga, treba reći da je Ivan uvijek bio prisutan prilikom važnih događaja. Tako se 1412. godine poimence spominje među velikašima koji su prisustvovali potpisivanju mirovnog sporazuma između Žigmunda i poljskoga kralja Vladislava Jagela i velikim svečanostima koje su tom prigodom priređene u Budimu.⁵³

Ivan je i dalje aktivno sudjelovao i u borbama protiv Osmanlija. Nakon što je potkraj 1412. u Srbiju provalio sultan Musa, pritekao je u pomoć despotu Stefanu Lazareviću te se zajedno sa Sandaljem Hranićem tijekom travnja i svibnja 1413. borio na despotovoj strani.⁵⁴

Sljedeće godine, 1414., pak, Ivanove su oblasti u istočnoj Slavoniji napali Osmanlije, koji su prodrli u Bosnu na poziv Hrvoja Vukčića Hrvatinići, koji je tada bio u sukobu sa Žigmundom.⁵⁵ Dio osmanlijskih snaga prodro je sredinom Bosne prema Savi i Dubočcu i odande udario na oblasti Ivana Morovičkog.⁵⁶

Iz iste godine sačuvana nam je još jedna isprava koja dokazuje Ivanov ugled i moć. Dana 6. siječnja 1414. u Cremoni Žigmund je izdao povelju kojom je nadbiskupa Ivana Kaniškog i palatina Gorjanskog imenovao za upravitelje kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Ugarske i svoje zamjenike za vrijeme odsutnosti, no, uz njih je kao osobu koja uživa poseban položaj osim dalmatinsko-hrvatskog bana Ivana Albena,

⁴⁹ V. Klaić, *Povijest*, 2: 375-376.

⁵⁰ P. Engel, *KMG/MVA*, navod: Maróti.

⁵¹ V. Klaić, *Povijest*, 3: 58.

⁵² MOL, DL 9470.

⁵³ Više vidi u: V. Klaić, *Povijest*, 3: 61-62.

⁵⁴ Ferdo Šišić, *Vojvoda Hrvoja Vukčić Hrvatinić i njegovo doba (1350.-1416.)* (Zagreb, 1902.), 225-226; V. Klaić, *Povijest*, 3: 80.

⁵⁵ O događajima koji su prethodili Hrvojevom pozivu Osmanlijama, njegovim sukobima s drugim velikašima te Žigmundom vidi u: V. Klaić, *Povijest*, 3: 79-87.

⁵⁶ V. Klaić, *Povijest*, 3: 87.

slavonskog bana Pavla Čupora, mačvanskih banova Ladislava i Emerika Iločkog i usorskog vojvode Ivana Gorjanskog, naveo i Ivana Morovičkog.⁵⁷

Ivan je sudjelovao i u borbama protiv Osmanlija i Hrvoja u Bosni 1415. godine, te je zajedno s mnogim drugim velikašima nakon boja u župi Lašvi pao u tursko zarobljeništvo.⁵⁸ Iako su odmah započeli pokušaji da se zarobljenike oslobodi odnosno otkupi, a za što se posebno zalagao Ivan Gorjanski, koji se je, iako je također bio zarobljen na Lašvi, nekako, na nama nepoznat način, uspio osloboditi do rujna 1416. godine, te su se u Pečuhu 5. rujna 1416. čak sastali i velikaši i plemići Vukovske i Baranjske županije kako bi se dogovorili oko načina na koji će iz osmanlijskog zarobljeništva otkupiti više zarobljenika među kojima i Ivana Morovičkog, za zarobljenike povoljno rješenje nije postignuto.⁵⁹ Ivan je u zatočeništvu ostao sve do 1419. kada se uspio otkupiti za svotu od 40.000 forinti, što je predstavljalo golem novac.⁶⁰ Činjenica da su Morovički sami mogli platiti toliki otkup, svjedoči o njihovoj gospodarskoj moći, no to je ujedno moralo predstavljati i znatan financijski udarac. Ipak, njihov je imetak i dalje bio znatan, a u narednim godinama još su ga uvećali.

Ivan se i nakon četverogodišnjeg zarobljeništva i dalje isticao u borbama protiv Osmanlija. Godine 1427. zapovijedao je vojskom koja je iz Erdelja provalila u Vlašku. Cilj vojne bilo je zarobljavanje i zbacivanje vojvode Radula, osmanlijskog vazala, te vraćanje vojvode Dana koji se pred Osmanlijama sklonio u Erdelj.⁶¹ Za uspjeh u ovome pohodu Žigmund mu je darovao posjed Veliku u Križevačkoj županiji. U darovnici se navodi da je Ivan u ovaj rat poveo brojnu četu o svom trošku, da je podnosio glad, hladnoću, razne nevolje, da je Radula i Osmanlije protjerao iz Vlaške, a vojvodu Dana vratio na njegov položaj, te stanovnike koji su pristali uz Osmanlije prisilio da se opet pokore Žigmundu.⁶²

Prema vojnoj osnovi koju je krajem 1432. ili početkom 1433. donio Žigmund i prema kojoj je zemlja trebala biti podijeljena u tabore, Ivan je pripadao usorskom taboru, koji je ujedno bio i najveći. Treba istaknuti da je bilo predviđeno da on treba sa sobom povesti čak 1000 konjanika. U usorskom taboru samo su mačvanski banovi trebali dati više konjanika (4000).⁶³

⁵⁷ Gy. Fejér, Fejér, *Codex diplomaticus*, 10/8: 546.

⁵⁸ V. Klaić, *Povijest*, 3: 91.

⁵⁹ Kako su preko despota Stefana Lazarevića saznali da bi Osmanlije zarobljenike bili voljni pustiti za 65.000 zlatnih forinta, plemići sakupljeni u Pečuhu odlučili su da će sami nešto priložiti, a potom da će skupljati priloge po drugim krajevima Kraljevstva te u drugoj polovici listopada sakupljenu otkupninu poslati Ivanu Gorjanskom i Mihajlu Stjepanovu, koji će je predati pouzdaniku cara i srpskog despota. No, taj je pokušaj otkupa zarobljenika izgleda završio bez rezultata.

⁶⁰ V. Klaić, *Povijest*, 3: 100-101; F. Šišić, *Vojvoda Hrvoje*, 235.

⁶¹ V. Klaić, *Povijest*, 3: 134-135.

⁶² V. Klaić, *Povijest*, 3: 135.

⁶³ V. Klaić, *Povijest*, 3: 152. O Žigmundovoj vojnoj organizaciji vidi i V. Klaić, *Povijest*, 5: 42.

Ivan je sudjelovao i u vijećanju koje je nakon pada Smedereva 1439. godine, u Titelu sazvao kralj Žigmund i na kojem se trebalo odlučiti što će se poduzeti za obranu zemlje. Analizirali su se razlozi tadašnjih neuspjeha te planirala vojna za sljedeću godinu.⁶⁴

Osim direktnim sudjelovanjem u borbama, Ivan se istakao i utvrđujući svoje posjede. Tako je izgradio *castrum* u Moraviću, kao i onaj u Valpovu.⁶⁵

I Ivanov sin Ladislav bio je mačvanskim banom od 1441. do 1443. godine, a kao župan županija Arad, Békés, Zarand spominje se od 1441. do 1444.⁶⁶ U Ladislavovo vrijeme Morovički su u svojim rukama imali posjede u županijama Pilis, Pest, Belső-Szolnok, Bihar, Békés, Torontal, Zarand, Arad, Bodrog, Bač, te Vukovskoj, Srijemskoj i Križevačkoj županiji.⁶⁷

Sačuvana nam je isprava kojom je Ladislav posvjedočio da su u Srijemu «neke varoši i sela kroz mnogo godina bile zaražene sljedbom krivovjernih husita», ali da ih je Jakov de Marchia obratio.⁶⁸

Ladislavov sin i Ivanov unuk Matija bio je također mačvanskim banom. Vrela ga kao vršioca te dužnosti uz prekide spominju od 1469. do smrti 1476. godine.⁶⁹ Matija je inače bio u braku s Margaretom, kćerkom Osvalda Szilágyja. Tim brakom Morovički su došli i u rodstvo s kraljem budući da je Margaretin otac Osvald bio brat Elizabete Szilágy, majke kralja Matijaša Korvina.⁷⁰

Matija i njegov brat Ludovik bili su na strani Matijaša Korvina i u trenutku kada su mnogi plemići na čelu s Nikolom Iločkim i Ladislavom Gorjanskim željeli dovesti na ugarsko-hrvatsko prijestolje Friedricha III Habsburgovca. Obojica su bili među plemićima koji su 10. veljače obnovili zakletvu vjernosti kralju te mu obećali da će ga braniti od svih protivnika i da neće priznati drugoga kralja osim njega. No, Matijaš im je tada morao obećati da će ih uzdržati u njihovim pravima te da dosad obdržavana prava i običaje ni u slučaju potrebe neće promijeniti bez njihova savjeta i pristanka.⁷¹

⁶⁴ V. Klaić, *Povijest*, 3: 190.

⁶⁵ P. Engel, *Magyarország világi*, 1: 365, 454.

⁶⁶ P. Engel, *KMG/MVA*, navod: Maróti.

⁶⁷ P. Engel, *Magyarország világi*, 2: 155; Pál Engel, *Magyarország középkor végén*, PC CD-ROM (Budimpešta, 2002).

⁶⁸ V. Klaić, *Povijest*, 5: 50-51.

⁶⁹ Usp. npr. MOL, DL 7891, 16989, 17008, 33426, 83082, 83090, 102593, 103713, DF 233122, 233516.

⁷⁰ P. Engel, *KMG/MVA*, navod: Maróti,

⁷¹ V. Klaić, *Povijest*, 4: 31.

Ladislavovom smrti 1476. godine obitelj Morovičkih izumrla je u muškoj liniji. Posljednji član ove obitelji bila je Magdalena, kćerka Matijina brata Ludovika, koja se u vrelima spominje do 1500. godine.⁷²

Na taj je način s povijesne pozornice na vrhuncu moći nestala obitelj koja se polako uspinjala od obitelji koja je ulogu igrala prvenstveno na lokalnoj, županijskoj razini, do obitelji koja je pripadala među najistaknutije obitelji Ugarsko-hrvatskog kraljevstva.

Ovaj mali prilog tek u osnovnim crtama govori o povijesti Morovičkih, mnoge su teme ostale i nedotaknute, a druge su tek dodirnete. No, nadam se da će ipak u budućnosti ovaj tekst moći poslužiti kao polazna točka za dalja istraživanja, a možda i da će nekoga i zainteresirati za ovu obitelj.

Die Moroviéer (Maróti) aus dem Adelsgeschlecht Gut-Keled

Zusammenfassung

Die Familie der Moroviéer stammt aus dem Adelsgeschlecht Gut-Keled, eines der ungarischen Adelsgeschlechter, welche von den deutschen Rittern, die im 11. und 12. Jahrhundert nach Ungarn kamen, stammen. Wenn wir die Geschichte dieser Familie im Ganzen betrachten, sind zwei Grundetappen zu unterscheiden. Zur Zeit von Michael, seinen Sohnes Stephan und Stephans Söhne sichert die Familie ihre Grundbesitze und festigt ihre Lage in der Gespanschaft von Vukovo durch verschiedene königliche Geschenkkurkunden. Seit der Zeit von Stephans Enkeln spielen die Angehörigen der Familie eine bedeutende Rolle auch auf größerem Gebiete des Ungarisch-Kroatischen Königsreiches und erwerben auch landesweit Besitze. Ivan von Morović war mit kürzeren Unterbrechungen, von 1397 bis 1410 und dann wieder von 1427-1428 der Banus von Mačva. Außerdem war er der Gespan von Sikul (1397-1398) sowie Gespan der Gespanschaften Baranya, Bács, Tolna, Bodrog und Vukovo. Ivans Sohn Ladislaus war von 1441-1443 Banus von Mačva und als Gespan der Gespanschaften Arad, Békés, Zarand wird er von 1441 bis 1444 erwähnt. Ladislaus Sohn und Ivans Enkelsohn Matija wird ebenfalls als der Banus von Mačva erwähnt (mit Unterbrechungen von 1469 bis zu seinem Tode 1476).

⁷² P. Engel, *KMG/MVA*, navod: Maróti.

dr. sc. Vlasta ŠVOGER
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

UDK 32.019.51:316.774
Kategorija: Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 01.06.2008.

Slika Austrije i Austrijanaca u zagrebačkim liberalnim listovima na prijelazu iz četrdesetih u pedesete godine 19. stoljeća

U radu se na temelju analize članaka u zagrebačkim liberalnim listovima Saborske novine, Slavenski Jug, Südslawische Zeitung i Jugoslavenske novine prikazuju kolektivne nacionalne predodžbe o Austriji i Austrijancima. Slike Austrije kao zajedničke države, odnosno slika politike austrijske Vlade koju čitateljima predstavljaju redakcije ovih četiriju novina bila je kombinacija pozitivnih i negativnih nacionalnih stereotipa. Tu se ipak mora istaknuti da prevladavaju negativni stereotipi. Oni su, pak, bili usko povezani s kompleksnom i stereotipnom, ali pretežito negativnom slikom o Nijemcima / Austrijancima u hrvatskoj političkoj javnosti, potom s austro-slavenskim konceptom preoblikovanja carevine Austrije i politikom austrijske Vlade prema (južno)slavenskim narodima, kao i s općim političkim nazorima kruga oko novina. Jesu li u nekom određenom razdoblju u tim novinama prevladavali pozitivni ili negativni stereotipi o Austriji, ovisilo je prije svega o tada aktualnoj unutrašnjoj i vanjskoj politici austrijske Vlade kao i njezinom odnosu prema slavenskim narodima.

Kraj četrdesetih i početak pedesetih godina 19. stoljeća kratko je ali veoma značajno razdoblje u novijoj hrvatskoj povijesti. Revolucionarna previranja 1848.-1849. godine predstavljaju svojevrsnu cezuru u hrvatskoj povijesti, ali i u povijesti većine srednjoeuropskih naroda, označivši konačni prekid sa starim feudalnim društvenim, političkim i gospodarskim sustavom i početak razvoja modernoga građanskog društva. Tijekom tih dviju godina do krajnjih su granica zaoštreni međunacionalni sukobi u višenacionalnom Austrijskom Carstvu. Slijedom toga nastupile su i značajne promjene u predodžbama onodobne hrvatske javnosti o Austrijancima / Nijemcima kao jednom od konstitutivnih naroda u "zajedničkoj kući Austriji".¹

U ovome radu analizirat ću kakvu je sliku Austrijanaca i Austrije kao zajedničke države oblikovao liberalni dio hrvatskoga javnoga mnijenja okupljen oko političkih dnevnih listova *Saborske novine*, *Slavenski Jug*, *Südslawische Zeitung* i *Jugoslavenske novine*² koji su kraće ili dulje izlazili u Zagrebu od lipnja 1848. do početka 1952. godine. U sklopu analize tih dvaju imagoških aspekata navedene teme prikazat ću kolektivne nacionalne stereotipe koje sam identificirala na temelju analize tekstualnih izvora, tj. novinskih članaka, jer slikovnog materijala koji bi mogao upotpuniti analizu spomenute teme u istraživanim listovima nema.

Predodžbe o nekom narodu koje je stvorilo javno mnijenje drugoga naroda konstruiraju se na temelju različitih strategija i postupaka: imaginacije, totalizacije, generalizacije, diskriminacije i dominacije, pri čemu su važni elementi i kontrastiranje, analogija i inverzija. Slika jednog naroda u javnome mnijenju drugoga naroda uglavnom je sinteza posredno i neposredno stečenih iskustava, informacija i kolektivnih stereotipnih predodžbi koje je o tom narodu stvorila kultura drugog naroda. Pri tome je važno naglasiti da se heteropredodžbe kontrastiraju s autopredodžbama kao važan element u oblikovanju nacionalnog identiteta te da imaju snažnu ideološku i mobilizacijsku funkciju. Na oblikovanje pozitivnih i negativnih elemenata tih stereotipnih heteropredodžbi utječu brojni čimbenici od kojih su najvažniji promjenjive bilateralne političke, gospodarske, društvene i kulturne veze između dvaju naroda. Oblikovanje tih heteropredodžbi ovisi i o količini informacija koje pojedinac dobiva, o njegovom neposrednom iskustvu i pseudookolini, o njegovim javnim mnijenjima, o

¹ Izraz je formulirao poznati onovremeni hrvatski publicist Imbro Igrnjatićević Tkalac u anonimno objavljenome članku "Politische Rundschau. XIV.", *Südslawische Zeitung (SZ)*, 200./10. 11. 1849.

² O navedenim listovima usp. Josip HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939.*, Zagreb, 2003., priredio Mirko Juraj Mataušić, 131.-156.; Tomislav MARKUS, *Slavenski Jug 1848.-1850. godine i hrvatski politički pokret*, Zagreb, 2001.; ISTI, *Zagrebački politički listovi 1848.-1850. godine. Izabrani članci (Zagrebački politički listovi 1848.-1850.)*, Zagreb, 2005. i Vlasta ŠVOGER, *Zagrebačko liberalno novinstvo 1848.-1852. i stvaranje moderne Hrvatske (Zagrebačko liberalno novinstvo)*, Zagreb, 2007.

razini obrazovanja i socijalnom statusu pojedinca, o stupnju razvoja komunikacijskih sredstava i društva itd.³

U ovom konkretnom slučaju slika Austrijanaca / Austrije istražena je na temelju tiskovina, koje su bile namijene ponajprije obrazovan(ij)im društvenim slojevima, odnosno svojevrsnim društvenim elitama (intelektualnim, političkim, strukovnim)⁴, koje su kao tada najvažniji dio aktivne političke javnosti⁵ znatno utjecale na kompleksni proces oblikovanja javnoga mnijenja, a u sklopu njega i na oblikovanje stereotipnih kolektivnih nacionalnih predodžbi.

Predodžbe o državi u kojoj su živjeli, koje su u svojih čitatelja poticala uredništva listova *Saborske novine*, *Slavenski Jug*, *Südslawische Zeitung* i *Jugoslavenske novine*, bile su kombinacija pozitivnih i negativnih elemenata, uz prevladavanje negativnih elementa. U tom su smislu iznimka bile *Saborske novine*, jer su izlazile u vrijeme kad je u hrvatskoj javnosti prevladavalo shvaćanje o kompatibilnosti hrvatskih nacionalnih interesa s interesima dinastije i austrijskih vladajućih krugova, pa je slika Austrije kao zajedničke države, odnosno percepcija središnje austrijske vlasti u tim novinama bila pozitivna. Predodžbe dijela hrvatske javnosti okupljene oko ta četiri lista o zajedničkoj državi bile su tijesno povezane sa slikom Nijemaca, zbog u hrvatskoj javnosti vrlo raširenog uvjerenja da su u Habsburškoj Monarhiji u revolucionarnom razdoblju 1848.-1849. vodeću ulogu imali Nijemci iz austrijskih zemalja. Naime, njih se tada u nacionalnom pogledu nije identificiralo kao Austrijance, nego kao Nijemce iz Monarhije ili Austrijskog Carstva, odnosno jednostavno Austrije. Percepcija Austrije kao zajedničke države različitih naroda u hrvatskoj je javnosti s druge strane bila usko povezana i s austroslavističkom koncepcijom o preuređenju Austrije te s odnosom austrijske Vlade prema pitanjima vezanima za ustav i njegovo provođenje. Dakako, ta je percepcija ovisila i o odnosu zajedničke Vlade prema tada aktualnim političkim i gospodarskim zahtjevima i potrebama pojedinih naroda te najvažnijim segmentima funkcioniranja države u Hrvatskoj, poput uprave, sudstva, gospodarstva, školstva itd. O tome ovdje tek nekoliko riječi, koliko je nužno da bi se mogla prikazati opća slika Austrije kao zajedničke države, odnosno percepcija djelovanja središnjih austrijskih državnih tijela, koju su svojim čitateljima prezentirala uredništva ta četiri lista.

Uredništva *Saborskih novina*, *Slavenskog Juga*, *Südslawische Zeitung* i *Jugoslavenskih novina* participirala su u sredinom 19. stoljeća aktualnim idejnim strujanjima u zapadnoeuropskom i srednjoeuropskom kulturnom krugu, prihvaćala

³ Usp. Walter LIPPMANN, *Javno mnijenje*, Zagreb, 1995.; Tomasz KAMUSELLA, "The Upper Silesian's Stereotypical Perception of the Poles and the Germans", *East European Quarterly*, XXXIII, No. 3, September 1999, 395.-410.

⁴ O pojmu elite usp. T. B. BOTTOMORE, *Elite und Gesellschaft. Eine Übersicht über die Entwicklung des Eliteproblems*, München, ³1974.

⁵ Opširnije o tomu vidjeti kod Vesne LAMZA-POSAVEC, *Javno mnijenje: teorije i istraživanje*, Zagreb, 1995., 22.-23.

su ideje umjerenog liberalizma, zagovarala su ih i nastojala primijeniti u hrvatskoj sredini. Zalagala su se za pretvaranje Austrijskog Carstva u ustavnu monarhiju i pravnu državu, uvođenje parlamentarnih institucija, vjersku, nacionalnu i jezičnu ravnopravnost naroda i pojedinaca, zakonom zajamčeno uvođenje građanskih sloboda i prava, ostvarenje građanskog društva i modernizaciju svih segmenata društva, kako na razini zajedničke države i njezinih političko-upravnih tijela, tako i na razini pojedinih krunovina, tj. zemalja ujedinjenih pod zajedničkom krunom.⁶

Slika Nijemaca / Austrijanaca u zagrebačkim listovima *Saborske novine*, *Slavenski Jug*, *Südslawische Zeitung* i *Jugoslavenske novine* bila je kombinacija pozitivnih i negativnih stereotipa, uz prevladavanje onih negativnih. Premda se Nijemcima načelno priznavalo da su ostvarili vrijedna ostvarenja u kulturi, književnosti, oblikovanju ideja i likovnim umjetnostima, oštro se osuđivala ideja o širenju njemačke kulture i civilizacije na Istok, pa se u tom kontekstu njemačkoj kulturi ponekad čak i odricala originalnost. Predbacivalo im se da mrze Slavene jer su oni nositelji budućnosti Austrijskoga Carstva. Teritorijalna rascjepkanost njemačkog etničkog prostora interpretirala se kao odraz povijesnog razvoja i duha njemačkog naroda. Uz nesposobnost i političku nezrelost njemačkih političara, prema mišljenju hrvatskih publicista, i konfesionalna diferencijacija i partikularistički interesi sprečavaju ostvarenje njemačkog nacionalnog ujedinjenja. Kao pozitivne stereotipne predodžbe o Nijemcima / Austrijancima treba istaknuti uvjerenje rašireno u hrvatskoj javnosti da njemački duh u svjetskoj povijesti ima funkciju "upravljanja žezlom misli" te dominantnu ulogu razuma i sistematičnost kao obilježje toga naroda.⁷ Polazeći od načela prirodnoga prava krug okupljen oko ta četiri lista priznavao je Nijemcima, zapravo današnjim Austrijancima, pravo na ujedinjenje s njihovim sunarodnjacima u Njemačkom Savezu, međutim, odricao im je pravo da na temelju povijesnog prava u buduću ujedinjenu njemačku državu uključe i habsburške Nasljedne zemlje u kojima su živjeli i slavenski narodi. Ta se pat pozicija, prema shvaćanju hrvatske liberalne javnosti i političke javnosti većine ostalih slavenskih zemalja Monarhije, mogla riješiti pomoću austroslavističke koncepcije preuđenja

⁶ O shvaćanju i zagovaranju navedenih koncepcija i ideja u krugu okupljenog oko ta četiri lista usp. odgovarajuća poglavlja knjige V. ŠVOGER, *Zagrebačko liberalno novinstvo*.

⁷ Navodim samo najznačajnije članke u kojima su vrlo jasno iznesene ocjene koje su zacijelo najviše utjecale na oblikovanje stereotipnih predodžaba o Nijemcima. "Misli o stanju našem. B.", *Saborske novine* (SN), 15./29. 7. 1848.; Sloven dunavski, "Pogled na europejske događaje god. 1848. II." *Slavenski Jug* (SJ), 2./9. 8. 1848.; "Niemci i Slaveni", SJ, 5./16. 8. 1848.; "Vladarska i narodna politika", SJ, 13./3. 9. 1848., 15./8. 9. 1848., 16./10. 9. 1848.; Pleševički (tj. Maksimilijan Prica), "Pogled na godinu 1848.", SJ, 4./9. 1. 1849.; uvodnik bez naslova, *Jugoslavenske novine* (JN), 122./3. 9. 1850.; "Iz Vojvodine 31. kolov.", JN, 122./3. 9. 1850.; S-, "Schleswig-Holstein und die Moral davon", *Südslawische Zeitung* (SZ), 179./6. 8. 1850.; [Imbro Ignjatijević Tkalac], "Politische Rundschau V.", SZ, 111./2. 8. 1849.; [I. I. Tkalac], "Politische Rundschau VII.", SZ, 118./10. 8. 1849.; [I. I. Tkalac], "Politische Rundschau VIII.", SZ, 119./11. 8. 1849.; [I. I. Tkalac], "Politische Rundschau XIV.", SZ, 200./19. 11. 1849.; [I. I. Tkalac], "Politische Rundschau V.", SZ, 10./14. 1. 1850.; [I. I. Tkalac], "Eine unpolitische Rundschau V.", SZ, 10./14. 1. 1851.; ..x., "Die Lage Deutschlands", SZ, 254.-256./5.-7. 11. 1850.

podunavske monarhije u saveznu državu ravnopravnih državnih jedinica, utemeljenih na etničko-jezičnom načelu. U tako preuređenoj Monarhiji zajednički bi bili vladar, parlament i vlada u čijoj bi nadležnosti bili vojska, financije i vanjski poslovi, dok bi svi ostali državni poslovi bili u nadležnosti pojedinih konstitutivnih državnih jedinica. Austroslavistička se politika malim slavenskim narodima, ugroženima teritorijalnim i političkim pretenzijama svojih susjeda Nijemaca i Mađara, činila jedinom realnom politikom u revolucionarnom ozračju. Međutim, za njezino je ostvarenje bila potrebna suglasnost dinastije i vladajućih krugova Monarhije. Sa slabljenjem revolucionarnih snaga u Austrijskome Carstvu, odnosno jačanjem proturevolucionarnih snaga, austrijski vladajući krugovi više nisu trebali potporu i pomoć slavenskih naroda, pa je austroslavistička koncepcija izgubila i onu malu vjerojatnost za realizaciju, koju je imala u jeku revolucionarnih previranja u Monarhiji.⁸ Pitanje nacionalnog ujedinjenja njemačkog naroda, na prijelazu iz četrdesetih u pedesete godine 19. stoljeća politički i teritorijalno razjedinjenog, odnosno tzv. njemačko pitanje, nije se moglo riješiti u vremenu kojim se bavi ovaj rad zbog snažnog suparništva i međusobno isključujućih koncepcija Pruske i Austrije o tom važnom političkom pitanju. Zbog nastojanja austrijske politike da u ujedinjenu Njemačku uključi cijelo Austrijsko Carstvo, ili barem njegov austrijski dio koji je obuhvaćao i neke slavenske zemlje (slovenske zemlje i Češku), uredništva zagrebačkih listova kojima se bavi ovaj rad osuđivala su njemačku politiku austrijske vlade i sa simpatijama su pratila nastojanja Pruske oko ujedinjenja njemačkih zemalja. Međutim, zbog otpora Austrije i drugih njemačkih vladara, vođenih partikularističkim interesima, konstelacije međunarodnih odnosa i, prema mišljenju kruga oko navedenih listova, političke nezrelosti i nesposobnosti njemačkih političara sredinom 19. stoljeća nije ostvareno njemačko nacionalno ujedinjenje.⁹

Nekoliko riječi o tome. Najzanimljivije analize njemačkoga pitanja i njemačke politike austrijske Vlade objavljene su u listu *Südslawische Zeitung*, a napisao ih je poznati onodobni intelektualac i publicist Imbro Ignjatijević Tkalac, ali su sukladno tada uobičajenim novinarskim standardima objavljene anonimno. Autor odbacuje kao

⁸ O shvaćanjima kruga oko ta četiri lista o problemu preuređenja Habsburške Monarhije i koncepciji austroslavizma opširnije usp. V. ŠVOGER, *Zagrebačko liberalno novinstvo*, 228.-253. i T. MARKUŠ, *Zagrebački politički listovi 1848.-1850.*

⁹ Usp. članke "Misli o stanju našem. B.", *SN*, 15./29. 7. 1848.; Sloven dunavski, "Pogled na europejske događaje god. 1848. II." *SJ*, 2./9. 8. 1848.; "Niemci i Slaveni", *SJ*, 5./16. 8. 1848.; "Vladarska i narodna politika", *SJ*, 13./3. 9. 1848., 15./8. 9. 1848., 16./10. 9. 1848.; Pleševički (tj. Maksimilijan Prica), "Pogled na godinu 1848.", *SJ*, 4./9. 1. 1849.; članak bez naslova, *SJ*, 3./11. 8. 1848.; uvodnici u *SJ*, 32./18. 10. 1848., 34./22. 10. 1848.; 40./5. 11. 1848., 41./8. 11. 1848.; "Iz Beča 29. ruj.", *JN*, 147./2. 10. 1850., uvodnici u *JN*, 38./23. 5. 1850. i 178./8. 11. 1850.; "Iz Beča 6. pros.", *JN*, 205./10. 12. 1850.; [I. I. Tkalac], "Politische Rundschau VII.", *SZ*, 118./10. 8. 1849.; "Die deutsche Frage", *SZ*, 161./3. 10. 1849.; uvodnik, *SZ*, 34./11. 2. 1850.; (S. - Wien), "Oestreich und die deutsche Freiheit", *SZ*, 65./19. 3. 1850.; "Die Lage Deutschlands", *SZ*, 257./8. 11. 1850. i 258./9. 11. 1850.; uvodnik, *SZ*, 299./30. 12. 1850.; [I. I. Tkalac], "Eine unpolitische Rundschau I.", *SZ*, 6./9. 1. 1851.; [I. I. Tkalac], "Eine unpolitische Rundschau V.", *SZ*, 10./14. 1. 1851.

neistinita predbacivanja da mrzi Nijemce i priznaje im pravo na ujedinjenje, ali protivni se direktnoj ili indirektnoj supremaciji Nijemaca u Austrijskome Carstvu, pozivajući se na ravnopravnost naroda proglašenu Oktroiranim ustavom od 4. ožujka 1849.¹⁰ Austrija je, prema njegovu mišljenju, konglomerat zemalja i naroda u kojem su se tri elementa – njemački, mađarski i češko-slavenski - borila za mogućnost da postanu središte oko kojega će se okupiti ostali narodi. Njemačka carska kruna koju je nosila dinastija Habsburg pomogla je afirmaciji njemačkoga elemenata kao kristalizacijskog središta. Budući da su sve zemlje okupljene u Austrijskome Carstvu imale težište unutar sebe, težište cijeloga Carstva moralo je biti negdje drugdje, odnosno u Njemačkoj.¹¹ Njemački narod u Austriji ne može toliko ojačati da apsorбира sve ostale narode u zajedničkoj državi, a ponijemčivanje Austrijskoga Carstva značilo bi i njegov kraj. Suživot s drugim narodima u Austriji utjecao je na austrijske Nijemce i pridonio stvaranju njihovog specifičnog karaktera, koji se očituje u približavanju ostalim nenjemačkim narodima, a ne težnji da ih nadvladaju. Prema Tkalčevu mišljenju sudbinsko određenje Austrije je da posreduje u prenošenju vrijednosti slavenske kulture na europski Zapad i obrnuto. Priroda, povijest i unutarnje određenje Austrije uputile su je na povezivanje sa zapadnim njemačkim susjedima. Međutim, nakon ukidanja Rimskoga Carstva Njemačkog Naroda¹² doveden je u pitanje položaj Austrije u Njemačkoj. Budući da se njemačko carstvo nije raspalo u nekoliko suverenih država, koje bi mogle nositi teret očuvanja europske ravnoteže, nego je osnovan Njemački Savez kao nova njemačka konfederacija, Austrija se nije mogla povući iz Njemačke i prepustiti Pruskoj slobodno polje djelovanja.¹³ Prema mišljenju istoga autora, izraženom u drugome članku, njemačka je revolucija 1848.-1849. uvelike ugrozila Austriju u dva aspekta. Naime, da su ostvareni planovi svenjemačkog parlamenta u Frankfurtu na Meini i da je realizirana ideja njemačke unije pod vodstvom Pruske, bio bi ugrožen opstanak Austrije. Naime, Pruska bi u svojoj želji za širenjem zasigurno posegnula za njemačkim zemljama Austrijskoga Carstva. Uspjeh u realizaciji planova olakšali bi joj privlačnost Pruske za austrijske Nijemce i prusko poticanje težnji za samostalnošću u nenjemačkih naroda. Zbog toga je njemačko pitanje životno pitanje za Austriju, a autor drži da bi Njemačka jedino kao savez država mirnim putem mogla ostvariti njemačko nacionalno jedinstvo.¹⁴ Ujedinjenje njemačkih zemalja, kao što

¹⁰ "Die deutsche Frage", *SZ*, 262./14. 11. 1850.

¹¹ Premda Njemačka kao nacionalna država njemačkog naroda tada nije postojala, u hrvatskoj je publicistici sredinom 19. stoljeća bilo uobičajeno korištenje termina Njemačka za označavanje njemačkog etničkog prostora. Zbog toga mi se legitimnim čini uporaba toga termina u navedenome značenju kad govorim o političkim zbivanjima i idejnim shvaćanjima hrvatske javnosti iz sredine 19. stoljeća.

¹² Napoleon Bonaparte prisilio je 1806. godine austrijskoga vladara da se odrekne njemačkoga carskog naslova. Od tada, odnosno od 1804. i proglašenja Austrijskog Carstva, vladari iz dinastije Habsburg uz ostale naslove nose i naslov austrijskih careva.

¹³ "Die Lage Deutschlands", *SZ*, 257./8. 11. 1850.

¹⁴ "Die Lage Deutschlands", *SZ*, 258./9. 11. 1850.

je poznato, ostvareno je tek dvadesetak godina kasnije i to pod vodstvom Pruske uz isključenje njemačkih zemalja Austrijskoga Carstva.

Slika njemačke politike austrijske Vlade bila je, dakle, negativna, a kakva je bila percepcija Austrije kao zajedničke države, odnosno percepcija središnjih državnih tijela u četiri zagrebačka lista kojima se bavi ovaj rad?

Saborske novine izlazile su u ljeto 1848. godine, dok su revolucionarna previranja bila na vrhuncu. U to je vrijeme u Cislajtani¹⁵ postojalo ustavno uređenje i hrvatska je politika radi ugroženosti hrvatskih zemalja separatističkim pretenzijama i politikom mađarske revolucionarne Vlade težila za očuvanjem cjelovitosti Monarhije i nastojala ostvariti povezivanje Trojedne Kraljevine s austrijskim zemljama s ustavnim uređenjem. Jedan od glavnih ciljeva hrvatske politike, prema mišljenju saborskog zastupnika Ljudevita Vukotinovića, tada je bilo očuvanje cjelovitosti Austrije. Više razloga išlo je u prilog takvoj politici. To je s jedne strane bila potreba očuvanja hrvatskih nacionalnih interesa, a s druge strane potreba očuvanja sustava ravnoteže snaga u Europi između suprotstavljenih germanskog, romanskog i slavenskog elementa. Dok su izlazile *Saborske novine*, hrvatskoj se javnosti austroslavistička politika preuređenja Monarhije činila izvjesnom, a austrijski vlastodršci na čelu s dinastijom Habsburg još nisu otvoreno pokazivali centralizacijske i germanizacijske tendencije. Uz to, hrvatska se javnost, očekujući potvrdu zaključaka Hrvatskog sabora iz 1848., zalagala za očuvanje cjelovitosti Austrijskoga Carstva kao preduvjeta za opstanak malih slavenskih naroda koji u njemu žive. Zbog navedenoga *Saborske novine* svojim su čitateljima prezentirale pozitivnu sliku Austrije kao zajedničke države, ali i kao sliku središnjih državnih tijela.¹⁶

Slika Austrije kao zajedničke države u *Slavenskom* je *Jugu* bila nešto kompleksnija. Od početka njegovog izlaženja u tom je listu bio vidljiv kritičan, ali pozitivan odnos prema austrijskoj Vladi, jer je krug okupljen oko njega tada podržavao nastojanja austrijske Vlade za očuvanjem jedinstva Monarhije, vjerujući u predstojeće preuređenje zajedničke države u (kon)federalnu državnu zajednicu ravnopravnih naroda sukladno austroslavističkoj koncepciji. Međutim, uredništvo toga lista vrlo je pažljivo pratilo jačanje konzervativnih snaga u Austriji te promjene u unutarnjoj i vanjskoj politici austrijske Vlade, povezane s tom promjenom u konstelaciji političkih snaga na unutarnjopolitičkom planu. Nekoliko je razloga u pogledu odnosa prema austrijskoj Vladi radi kojih je došlo do postupnog raslojavanja hrvatske političke javnosti. Radi proturevolucionarne i centralističke politike austrijske Vlade, njezina

¹⁵ Cislajtanija je naziv za zemlje Habsburške Monarhije zapadno od rijeke Leithe, odnosno za austrijski dio Monarhije. Ugarski dio Monarhije nazivao se Translajtanimom. Takva je političko-administrativna podjela konačno finalizirana, pravno utemeljena i institucionalizirana 1867. godine sklapanjem Austro-ugarske nagodbe.

¹⁶ Ljud. Vukotinović, "Trojedna kraljevina i Austria", *SN*, 5./15. 6. 1848. Takva pozitivna orijentacija prema Austriji prisutna je i u općem tonu drugih članaka u ovima novinama.

favoriziranja mađarskih velikaša, koje je postavljala na vodeće položaje u osvojenim dijelovima Translajtanijske, zbog potpunog zanemarivanja hrvatskih i slavenskih zasluga za opstanak zajedničke države te zbog njemačke politike austrijske Vlade, odnosno njezina nastojanja da ostvari vodeću ulogu u Njemačkom Savezu i uvede cijelo Austrijsko Carstvo u Njemački Savez, dio hrvatske javnosti, a ponajprije krug okupljen oko *Slavenskog Juga* i *Südslawische Zeitung* prešao je u oporbu prema austrijskoj Vladi. Takvu opću političku orijentaciju i vrlo kritičan ton u odnosu na austrijsku Vladu *Slavenski Jug* zadržao je do kraja izlaženja. Spomenuti negativni odnos prema austrijskoj Vladi kao reprezentantu zajedničke države prisutan je u gotovo svim člancima s političkom tematikom pa zbog toga držim da ih nije potrebno navoditi. Potrebno je, međutim, naglasiti da osuda politike austrijske Vlade u svim segmentima njezina djelovanja ipak u tome listu nije dovela do antiaustrijske orijentacije.

Ponešto ublaženi kritičan ton i oporbeni odnos prema austrijskoj Vladi i prema središnjim državnim tijelima prisutan je i na stranicama *Jugoslavenskih novina*, koje su nakon zabrane *Slavenskog Juga* pokrenuli isti izdavači s istim krugom suradnika, ali uz ponešto izmijenjene uloge u uredništvu.¹⁷ Premda je takav odnos prema Austriji, koju predstavlja austrijska Vlada, vidljiv iz općeg tona lista, a posredno ili neposredno i iz brojnih članaka, ovdje ću istaknuti jedan od njih. Vrlo upečatljivu sliku Austrije na temelju prikaza unutarnje i vanjske politike austrijske Vlade dao je Avelin Čepulić u kontekstu razmatranja austrijsko-turskih odnosa. Ne osporavajući pravo i moralnu obvezu austrijske Vlade da se založi za zaštitu interesa Slavena u Turskoj, autor upozorava da bi se Austrija, prije nego se upusti u intervenciju u Osmanskom Carstvu, ipak morala posvetiti rješavanju gorućih problema na vlastitom području. Ako austrijska Vlada udovolji pravednim željama svojih naroda i provede u život ravnopravnost naroda proglašenu ustavom, onda joj neće trebati opsadno stanje, zbog kojega je izgubila povjerenje naroda koji u njoj žive. Autor sugerira Vladi da bi interese naroda trebala pretpostaviti privatnom dinastičkom interesu, a tada će nestati kritično i izvanredno stanje. Osvrnuvši se i na glavno vanjskopolitičko područje djelovanja austrijske Vlade, njemačko pitanje, Čepulić savjetuje austrijskim vlastodržcima da se prestanu baviti njemačkim pitanjem, jer su zbog njega izgubili povjerenje slavenskih naroda koji žive u Austrijskome Carstvu te da umjesto toga donesu odluke kojima bi udovoljili zahtjevima slavenskih naroda, koji su tijekom revolucije 1848./1849. spasili Austriju. U Hrvatskoj je nezadovoljstvo politikom austrijske Vlade također bilo vrlo veliko, što nikoga ne bi trebalo čuditi, jer je prema autorovu mišljenju stanje u Hrvatskoj tek malo bolje nego u južnoslavenskim zemljama pod turskom vlašću.¹⁸

¹⁷ Bogoslav Šulek, dotadašnji urednik *Slavenskog Juga*, u novome je listu službeno bio samo jedan od aktivnijih suradnika, a njegov dotadašnji pomoćnik Josip Dvoranić (Hoffmann) postao je odgovornim urednikom novoga lista.

¹⁸ "Iz Hrelin-grada", *JN*, 207./12. 12. 1850.

Takva oštra kritika politike austrijske Vlade na unutarnjem i vanjskom planu izazvala je i odgovarajuće oštru reakciju službenih tijela. Zbog tog su članka po nalogu Banske vlade, zapravo produžene ruke bečke Vlade, zabranjene *Jugoslavenske novine*.¹⁹

Liberalno usmjereni krug oko lista *Südslawische Zeitung* također je bio vrlo kritičan prema austrijskoj Vladi, osobito prema njezinoj politici u Ugarskoj i prema Slavenima te u njemačkom pitanju. Jednako kritičan bio je i prema državi kojom je ta Vlada upravljala. U kritičnosti prema Austriji kao zajedničkoj državi različitih naroda te u duhovitoj i lucidnoj ocjeni te države prednjačio je poznati onodobni publicist i intelektualac Imbro Ignjatijević Tkalac. Državu koja u povijesti nije zastupala nikakvu ideju, a takvom je smatrao državu u kojoj živi, nazvao je apsurdom. Svoju oštru ocjenu dodatno je zaoštrio, ustvrdivši da je Austrija “samo geografska formula bez unutarnjeg organskog jedinstva”, a zemljama koje ju sačinjavaju zajednička je jedino dinastija. U formulu Austriju trebalo bi unijeti ideju, koja bi sadržavala i razlog njezina postojanja. Takav razlog Tkalac vidi u pretvaranju Austrije u slavensku državu. Naime, tijekom revolucionarnih previranja 1848. godine pokazalo se da ne može postojati anacionalna država kakvom je Austriju htio učiniti knez Klemens Lothar Metternich, a zbog brojčane premoći Slavena - u zagrebačkim listovima koji su tema ovoga rada uvijek se navodio podatak o 18 milijuna Slavena koji su tada živjeli u Austriji - Austrija ne može biti niti njemačka, niti mađarska država, nego jedino može biti slavenska država. Austrija je u prethodnom razdoblju bila potrebna slavenskim narodima radi zaštite od političkih i teritorijalnih pretenzija Nijemaca i Mađara, ali austrijska Vlada nije ništa učinila da bi riješila slavensko pitanje u vlastitoj državi.²⁰

Isti je autor odgovorio na pritužbe austrijskih vladajućih krugova o nedostatku austrijske svijesti u naroda koji žive u Austriji. Austrijsku svijest, prema njegovu mišljenju, ne može se oblikovati umjetnim stvaranjem “austrijske povijesti” na način da se narodi u Monarhiji odreknu vlastite tisućugodišnje povijesti. Umjesto toga Tkalac savjetuje vlastodržcima da će austrijsku svijest kod naroda u Austriji najlakše stvoriti tako da ih uvjere da “samo u Austriji mogu postati slobodni, veliki i sretni”, a to se ne može ostvariti opasnim stanjima i sličnim metodama.²¹ Negativnu sliku Austrije dao je i jedan anonimni autor, analizirajući uzroke teškoga stanja u kojem se u ljeto 1849. nalazila Austrija. Uzroke takvu stanju pronašao je u činjenici da Austrija u dotadašnjem obliku više ne odgovara željama i potrebama naroda koji u njoj žive. Analiziravši politiku austrijske Vlade u Ugarskoj autor je ustvrdio da je direktno uključivanje austrijske Vlade u rat u Ugarskoj imalo dvostruku funkciju. S jedne je

¹⁹ O zabrani *Jugoslavenskih novina* opširnije vidjeti kod V. ŠVOGER, *Zagrebačko liberalno novinstvo*, 194.-204.

²⁰ “Politische Rundschau. IX.”, *SZ*, 120./13. 8. 1849.

²¹ “Eine unpolitische Rundschau. VI.”, *SZ*, 165./20. 7. 1850. Citat u izvornu obliku glasi: “... daß sie frei, groß und glücklich nur in Oestreich werden können ...”

strane poslužilo Vladi kao izgovor za oduzimanje ustupaka koje je dinastija u proljeće 1848. dala Mađarima (samostalna vlada i personalna unija s ostatkom Austrijskog Carstva), a s druge je strane na taj način uspjela odgurnuti u stranu Južne Slavene i nije morala ispuniti njihove zahtjeve. Austrijska je Vlada, dakle, još jednom pokazala svoju težnju da sama bude gospodar u Ugarskoj.²² Isti je autor u nastavku članka u idućem broju lista, zaključujući analizu politike austrijske Vlade u Ugarskoj, istu opisao lucidnim, ali izrazito oštrim riječima: “Ona [politika austrijske Vlade u Ugarskoj, V. Š.] od načela huškanja nacionalnosti jednih protiv drugih dovela je do građanskog rata između Slavena, Rumunja i Mađara, dovela je do toga da se opozivaju sankcionirani zakoni, slobode koje su pripadale Mađarima, da se cijelu zemlju opustoši ratom i da se Galiciju stavi u opasno stanje, da se zaustave promet i obrti; dovela je do bečke Listopadske revolucije, do raspuštanja parlamenta, do poraza kod Hatvana, do pokreta ‘naprijed na Požun’²³, ona je vodila u kabinet u Sankt Peterburgu, - vodila je iz apsolutizma u apsolutizam. To je politika vlastohleplja, aristokratizma, uz to i straha, a upravo zbog toga i nepravednosti. Jedino dobro u njoj je to što je ubrzala sazrijevanje naroda, a posebice Slavena, što ih je poučila da je njihova sreća samo u njima samima, da svoje pravo mogu ostvariti jedino sami, da je pravo utemeljeno u zakonu, a da zakone diktira jedino moć.”²⁴

I drugi anonimni autori negativno su ocijenili politiku austrijske Vlade prema lojalnim slavenskim narodima, koja im je u svojoj “slijepoj oholosti” dala pljusku – Oktroirani ustav.²⁵

Tkalac i drugi nepoznati autori vrlo su lucidnim, jasnim i jednoznačnim riječima opisali predodžbu svojih suvremenika o Austriji i izrazili ono što drugi možda nisu znali tako jasno formulirati, ili se nisu usudili izreći. Njihove formulacije mogu se interpretirati kao zalaganje za Austriju kao ustavnu monarhiju s ostvarenom

²² -%, “Die Politik der österreichischen Regierung in Ungarn. I.”, *SZ*, 67./1. 6. 1849.

²³ Riječ je o današnjoj Bratislavi. U radu rabim toponim Požun, jer se on upotrebljavao sredinom 19. stoljeća u Hrvatskoj.

²⁴ -%, “Die Politik der österreichischen Regierung in Ungarn.”, *SZ*, 68./2. 6. 1849. Citat u izvorniku glasi: “Sie [die Politik der österreichischen Regierung, V. Š.] führte von dem Grundsatz der Gegeneinanderhetzung der Nationalitäten zum Bürgerkriege zwischen Slaven, Rumänen und Magyaren, sie führte dazu, sanktionirte Gesetze, den Magyaren zugestandene Freiheiten zu widerrufen, das ganze Land mit Krieg zu überziehen und Galizien in Belagerungszustand zu versetzen, Handel und Gewerbe stocken zu machen; sie führte zur Wiener Oktober-Revolution, zur Auflösung des Reichstages, zur Niederlage bei Hatvan, zur Bewegung ‘vorwärts gegen Preßburg’, sie führte in das Kabinet von Petersburg, - sie führte vom Absolutismus zum Absolutismus. Es ist eine Politik der Herrschsucht, des Aristokratenthums, zugleich der Angst und eben deshalb auch Ungerechtigkeit. Sie hat das einzige Gute an sich, die Reife der Völker, und besonders der Slaven, beschleunigt, sie lehrt zu haben, daß ihr Glück nur in ihnen liege, daß sie ihr Recht nur durch sich selbst bewahren, daß das Recht in dem Gesetze begründet sei und daß nur die Macht das Gesetz dictire.”

²⁵ “Die Regierung und der Krieg in Ungarn”, *SZ*, 45./16. 4. 1849.; uvodnik bez naslova, *SZ*, 46./18. 4. 1849.

ravnopravnošću naroda, za državu Austriju, koja će svojim narodima i građanima omogućiti nesmetani nacionalni, kulturni, politički i gospodarski razvoj. Na taj bi se način "formula Austrija" mogla upotpuniti kvalitetnom idejom postojanja.

Unatoč heterogenoj i pretežito negativnoj slici Austrije hrvatska se politička javnost nije zalagala za potpuno osamostaljenje Hrvatske, svjesna da je Hrvatska u tadašnjoj konstelaciji unutarnjopolitičkih i međunarodnih odnosa bila preslaba za samostalno postojanje. Hrvatska se javnost zalagala za povezivanje Hrvatske s austrijskim dijelom Monarhije, ali nije bila spremna pristati na ukidanje posebnog položaja Hrvatske utemeljenog na municipalnim pravima i na njezino pretvaranje u jednu od austrijskih nasljednih zemalja, nego se zalagala za preuređenje Monarhije u zajednicu ravnopravnih naroda. Nakon sloma revolucionarnih pokreta u Austrijskome Carstvu u jesen 1849. austroslavistička je koncepcija preuređenja Austrije izgubila ionako male izgleda za ostvarenje, a austrijska je Vlada sustavno provodila proces centralizacije Monarhije. U takvim političkim okolnostima dio hrvatske javnosti i dalje je ustrajao na koncepciji austroslavizma (krug okupljen oko *Slavenskog Juga*), a drugi dio hrvatske javnosti, grupiran oko ostalih liberalnih listova, zalagao se za decentralizaciju Monarhije i očuvanje specifičnog položaja Hrvatske u njoj. Međutim, pojedini su autori, primjerice Tkalac, anticipirali budući tijek događaja i upozoravali na to da će Hrvatska morati snositi sve terete kao i druge krunovine, ali u centralističkom ustroju države neće moći sačuvati nikakve povlastice. Preduvjet za ostvarivanje posebnog položaja Hrvatske u sklopu Austrije bila je promjena Oktroiranog ustava, koja, prema autorovu mišljenju, nije poželjna u onodobnoj konstelaciji međunarodnih odnosa. Zbog toga je Tkalac pozvao Hrvate da "otresu staru prašinu s municipalnih akata" i da zajedno s ostalim slavenskim narodima u Monarhiji ustrajno rade na realizaciji aktualnog ustava.²⁶

Takvo stajalište Imbre Tkalca ne treba osobito čuditi, jer je taj publicist ionako bio specifičan slučaj u hrvatskom političkom pokretu 1848.-1849., a osim toga ti su članci nastali u razdoblju kad je taj intelektualac intenzivno zagovarao modernizaciju izvana, odnosno zalagao se za to da se inicijativa u procesu modernizacije različitih aspekata hrvatskoga društva prepusti bečkome središtu, zbog vlastita uvjerenja da su domaće modernizacijske snage, okupljene oko Banskog vijeća koje je u međuvremenu ukinuto, podbacile i da nisu iskoristile mogućnost da modernizacijska nastojanja u Hrvatskoj usmjere u interesu domaćih političkih čimbenika. To, prema njegovu mišljenju, doduše, nisu ni mogle, jer su modernu Hrvatsku željele graditi na starim municipalnim privilegijama. Zbog toga je on načelno podržavao modernizacijske mjere austrijske Vlade, premda se ponekad ograđivao od dinamike i načina na koji su provedene. Kao privremeni urednik lista *Südslawische Zeitung*, dok je stalni urednik lista Josip Praus boravio u Češkoj u drugoj polovici 1850. godine, Tkalac je takva

²⁶ Uvodnici u *SZ*, 290./17. 12. 1850. i 293./20. 12. 1850.

stajališta prezentirao u navedenome listu, čime je uredništvo toga lista pokazalo da je dosta realno sagledavalo položaj Hrvatske u Monarhiji i takvim ga prezentiralo hrvatskoj javnosti.

* * * * *

Slika Austrije kao zajedničke države, odnosno politike austrijske Vlade koju su uredništva političkih listova *Saborske novine*, *Slavenski Jug*, *Südslawische Zeitung* i *Jugoslavenske novine* prezentirala svojim čitateljima kombinacija je pozitivnih i negativnih elemenata i bila je tijesno povezana sa složenom stereotipnom, ali pretežito negativnom slikom Nijemaca (Austrijanaca) u hrvatskoj javnosti, s austroslavističkom koncepcijom preuređenja Monarhije te s politikom austrijske Vlade prema (južno) slavenskim narodima. Jesu li u određenom razdoblju u navedenim listovima prevladavali pozitivni ili negativni elementi, ovisilo je ponajprije o aktualnoj unutarnjoj i vanjskoj politici austrijske Vlade te o njezinu odnosu prema slavenskim narodima, jer se predodžbe o Nijemcima / Austrijancima nisu značajnije mijenjale u razdoblju koje se ovdje obrađuje.

Das Bild von Österreich und Österreichern in Zagreber liberalen Blättern an der Wende von vierziger zu den fünfziger Jahren des 19. Jahrhunderts

Zusammenfassung

Kollektive nationale Vorstellungen von Österreich und Österreichern werden in diesem Aufsatz auf Grund der Analyse der Artikel geschildert, die in den Zagreber liberalen Blättern *Saborske novine*, *Slavenski Jug*, *Südslawische Zeitung* und *Jugoslavenske novine* veröffentlicht wurden. Das Bild von Österreich als vom gemeinsamen Staat, beziehungsweise das Bild der Politik der österreichischen Regierung, die von den Redaktionen dieser vier Blätter ihren Lesern präsentiert wurde, war eine Kombination positiver und negativer nationaler Stereotypen, wobei man betonen muss, dass die negativen Stereotypen überwogen. Es war eng mit dem komplexen und stereotypen, aber überwiegend negativen Bild von Deutschen / Österreichern in kroatischer politischer Öffentlichkeit, dann mit der austroslawischen Konzeption der Umgestaltung vom Kaisertum Österreich, mit der Politik der österreichischen Regierung gegenüber den (süd)slawischen Völkern sowie mit den allgemeinen politischen Ansichten des Kreises um diese Blätter verbunden. Ob in einer bestimmten Periode in diesen Blättern positive oder negative Stereotype über Österreich überwogen, hing vor allem von der damals aktuellen Innen- und Außenpolitik der österreichischen Regierung sowie von ihrem Verhältnis gegenüber den slawischen Völkern ab.

dr. sc. Vijoleta HERMAN KAURIĆ
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

UDK 94(100)“1914/1919”
Kategorija: Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 27.09.2008.

Sjećanja dr. Vatroslava Florschütza sa ratištâ Prvoga svjetskoga rata

Dr. Vatroslav Florschütz nezaobilazna je ličnost u povijesti hrvatske kirurgije, tim više što ga smatraju začetnikom traumatologije u Hrvatskoj, a njegovim se zalaganjem osječka bolnica uzdigla među najsuvremenije medicinske ustanove. Europsku je kirurgiju zadužio konstruirajući ekstenzionu aparaturu za repoziciju koštanih ulomaka pri prijelomu gornjih i donjih ekstremiteta, koje su danas poznatije pod nazivom Balkan frame ili Balkan splint, negoli pod ispravnijim imenom Florschütz Rahmen. Objavivši svoja sjećanja iz Prvoga svjetskoga rata dr. V. Florschütz je zadužio hrvatsku kulturnu javnost općenito, a povjesničare posebice, jer su njegova sjećanja dragocjen izvor podataka za istraživanje povijesti medicine i ratne povijesti. Tim više što glavnina sjećanja sudionika Prvoga svjetskoga rata, bez obzira na način sudjelovanja u ratu, do danas nisu objavljena. Našavši se u vihoru rata, suočen s izrazito teškim, do tada neviđenim ranama izazvanima topovskim granatama, dr. Florschütz je upotrijebio sav svoj kirurški dar, kako bi smanjio posljedice nastalih ozljeda. Pritom je izašao izvan usko postavljenih okvira vojno-sanitetske službe, jer je neposredno iza prvih bojnih linija obavljao složene operacije poput laparatomije, trepanacije lubanje i kirurškog zbrinjavanja otvorenoga pneumotoraksa. Takvi su zahvati bili izričito zabranjeni na bojištu i obavljali su se u pravim pozadinskim bolnicama, ali je uspješnost dr. Vatroslava Florschütza natjerala vojno zapovjedništvo i vojni sanitet na promjenu postojećih procedura, kako bi se spasilo što više ljudskih života.

Za mnoge je prim. dr. Vatroslav Florschütz¹ tek jedan u nizu medicinskih djelatnika o kojima se može pronaći pokoji redak u suvremenim enciklopedijama, leksikonima i povijestima medicine.² Tek rijetka izdanja te vrste ili pak znanstveni članci, donose nešto više o njegovom životu i radu³, a koliko mi je poznato, ako izuzmemo prigodni spomen povodom smrti, postoji još samo tri rada⁴ posvećena isključivo dr. Florschützu. Svakako premalo, jer je bez njegova rada nezamislivo govoriti o povijesti osječke bolnice ili povijesti kirurgije na području Hrvatske. A upravo se u radovima te tematike mogu naći brojni podaci o ovom zaslužnom čovjeku posvećenom znanosti, kirurškom radu i obrazovanju mladih naraštaja.⁵ Pritom je potrebno naglasiti kako bi spomenuti radovi bili kudikamo siromašniji da nije dr.

¹ Vatroslav Florschütz (Požega, 1879.-1967., Zagreb) završio je studij medicine u Innsbrucku 1904. god., nakon čega je radio kao pomoćni liječnik na internom odjelu osječke bolnice. Po odsluženju vojnoga roka u Posadnoj bolnici u Zagrebu, koju je tada vodio vrlo cijenjeni dr. Artur Lang, bio je primljen na kirurški odjel dr. Teodora Wickerhausera u bolnici Milosrdnih sestara u Zagrebu. Od 1908. do 1910. god. bio je urednik *Liječničkog vjesnika*. Počevši od siječnja 1911. god. preuzeo je po službenoj dužnosti mjesto zamjenika šefa kirurškoga odjela i primarijusa za rendgenologiju osječke bolnice, a te će dužnosti s prekidima i napredovanjima obavljati do 1930. god., kada je premješten za šefa kirurgije bolnice Milosrdne braće u Zagrebu. Do umirovljenja 1951. god. vodio je kirurške odjele već spomenutih dvaju najvećih zagrebačkih bolnica, a od 1943. do 1945. god. predavao je traumatologiju na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Tijekom života napisao je više od 80 znanstvenih radova iz raznih grana kirurgije, dvije knjige zanimljive stručnjacima i danas, te prvi hrvatski udžbenik iz traumatologije.

² *Enciklopedija Jugoslavije*, 6 sv. (Zagreb, 1984.-1990.), 4: 191; Dalibor Brozović (gl. ur.), *Hrvatska enciklopedija*, 7 sv. (Zagreb, 1999.-2005.), 3: 684; Antun Vujić (gl. ur.), *Enciklopedija opća i nacionalna u 20 knjiga*, 20 sv. (Zagreb, 2005.-2007.), 6: 268; Antun Vujić (gl. ur.), *Hrvatski leksikon*, 2 sv. (Zagreb, 1996.-1997.), 1: 354; Vladimir Bazala, *Povijesni razvoj medicine u hrvatskim zemljama* (Zagreb, 1943.), 148, 194.

³ Alfred Nick, «Liječnici iz Hrvatske u Balkanskim ratovima 1912-1913.», u: Slobodan Đorđević (odg. ur.), *Zbornik radova sa četrnaestog naučnog sastanka 5-7. Jun 1965. Skopje-Obrid* (Beograd, 1965.), 316-318; Biserka Belicza, «Urednici Liječničkog vjesnika od 1877. do 1929. god.», *Liječnički vjesnik* 99 (1977.), 77-78; Vladimir Muljević (ur.), *Prirodoslovna baština Slavonske Požege* (Slavonska Požega, 1977.), 56-57; *Hrvatski biografski leksikon*, 6 sv. (Zagreb, 1983.-2005.), 4: 306-307.

⁴ M. Grujić, «In memoriam prim. dr. Vatroslav Florschütz», *Liječnički vjesnik* 89 (1967.), 353-354; N. Carević, «Floršicove kirurške invencije u balkanskom i u prvom svjetskom ratu», u: *Zbornik radova XXI naučnog sastanka Niš, 16-18. septembar 1971.* (Beograd, 1972.), 113-116; Ivo Marinović, «"Balkanski okvir" (ram) ili "balkanska metoda" i njegov tvorac», *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo* 112 (1) (1984.), 127-136; Martin Tokalić, «Prim. dr. Vatroslav Florschütz – kirurg i znanstvenik (1879.-1967.)», *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice – VDG Jahrbuch* 2006, 27-32.

⁵ O tome opširnije vidjeti u: Branko Milošević, «Počeci i razvoj kirurgije u Osijeku», *Medicinski vjesnik Opće bolnice Osijek* 1 (1) (1969.), 46; Vladimir Utvić, Branko Milošević i Josip Fališevac, «Razvoj medicine u Slavoniji – od prvih početaka do II svjetskog rata», u: Vanja Radauš (ur.), *Zbornik radova Prvog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje* (Osijek, 1970.), 548-549; Kamilo Firingier i Vladimir Utvić, *Povijest bolničkih ustanova u Osijeku od 1739-1930* (Osijek, 1970.), 144-153; Vladimir Utvić, *Povijest bolničkih ustanova u Osijeku od 1874-1974*, II. dio (Osijek, 1974.), 13-15, 35-40, 103-106, 133, 150-152, 301; Ivo Mlinarić i suradnici, *Povijest kirurških struka u Hrvatskoj* (Zagreb, 2002.), 102, 137, 142, 144-146, 176, 258.

V. Florschütz napisao svoja sjećanja na bavljenje kirurgijom u prva tri desetljeća 20. stoljeća⁶, koja su potom ostali autori obilno ukomponirali u vlastite tekstove.

Niti ovoga rada ne bi bilo bez objavljenih sjećanja na zbivanja u Prvom svjetskom ratu, koja će poslužiti kao glavni izvor podataka, ali o tome nešto kasnije. Prije negoli se počnemo baviti osnovnom temom – kako je bilo baviti se kirurgijom za vrijeme prvoga rata – smatram potrebnim ukazati na nekoliko činjenica iz života dr. V. Florschütza, koje smatram presudnima za njegovu kiruršku karijeru i sklonost ratnoj kirurgiji te mirnodopskoj traumatologiji.

Osnove

Vatroslav Florschütz stekao je stupanj doktora medicine radeći u kirurškoj klinici u Innsbrucku, dok je specijalizaciju obavio u Zagrebu pod nadzorom prof. dr. Teodora Wickerhausera⁷, koji je smatran začetnikom suvremene kirurgije u Hrvatskoj još za vrijeme aktivnoga bavljenja medicinom.⁸ Kroz odjel dr. T. Wickerhausera prošla je velika većina istaknutih kirurga, koji su djelovali u Hrvatskoj tijekom prve polovine 20. stoljeća, da bi potom na stečenim temeljima i sami odgajali mlađe generacije.⁹ Taj učiteljski slijed važan je utoliko, što neki smatraju da je upravo dr. T. Wickerhauser uveo u kirurgiju premazivanje kože jodnom tinkturom prije operacije, što je bio revolucionaran medicinski pomak u dezinfekciji, iako je postupak prvi opisao riječki primarijus Antonio Grossich i tako ostao zabilježen u povijesti medicine.¹⁰

⁶ Puni navod glasi: Vatroslav Florschütz, «Razvitak kirurgije u Općoj bolnici u Osijeku (Prva tri decenija našega stoljeća od 1905-1930. god.)», *Medicinski vjesnik Opće bolnice Osijek* 2 (1) (1970.), 29-33.

⁷ Prof. dr. Teodor Wickerhauser (Zagreb, 1858.–1946., Zagreb) bio je predstojnik kirurškog odjela bolnice Milosrdnih sestara od 1890. do 1914. godine. Uža specijalnost bila mu je abdominalna kirurgija, a posebice se bavio problemima proizašlim iz anestezije. Bio je jedan od osnivača Medicinskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, osnovanoga 1917. godine.

⁸ Miroslav pl. Čačković (ur.), *Spomenica dru. T. Wikerhauseru k dvadesetpetogodišnjici rada u bolnici Milosrdnih sestara u Zagrebu (od 1. travnja 1885. do 31. ožujka 1910.)* (Zagreb, 1910.), 10.

⁹ Miroslav pl. Čačković, «Liječnici Wikerhauserovog odjela», u: Miroslav pl. Čačković (ur.), *Spomenica dru. T. Wikerhauseru k dvadesetpetogodišnjici rada u bolnici Milosrdnih sestara u Zagrebu (od 1. travnja 1885. do 31. ožujka 1910.)* (Zagreb, 1910.), 20-22; Vatroslav Florschütz, «Wickerhauser kao kirurg», u: Vladimir Čepulić, Vatroslav Florschütz, Franjo Durst, *Wickerhauser kao liječnik, kirurg i ginekolog. Prigodom 80-godišnjice života prof. dra Teodora Wickerhausera* (Zagreb, 1938.), 14; Bazala, *Poviestni razvoj*, 193-194; Milošević, «Počeci i razvoj», 47; Firinger i Utvić, *Povijest bolničkih ustanova*, 153; Utvić, *Povijest bolničkih ustanova*, 38, 41; Mlinarić i suradnici, *Povijest kirurških struka*, 129, 142, 258.

¹⁰ Florschütz, «Wickerhauser», 12-13; Bazala, *Poviestni razvoj*, 193; Vladimir Bazala, «Pogovor», u: E. H. G. Lutz, *Zlatne ruke kirurga* (Zagreb, 1968.), 238-239; Lavoslav Glesinger, *Povijest medicine* (Zagreb, 1978.), 280; Vujić, *Enciklopedija*, 20: 324.

Poput svoga učitelja, i sam je Florschütz inzistirao na asepsi¹¹, antisepsi¹², dezinfekciji i/ili sterilizaciji svega što je dolazilo u dodir s otvorenim ranom, kako bi se opasnost od infekcije svela na najmanju moguću mjeru. Početak njegovih brojnih znanstvenih radova o prijelomima ili kirurgiji općenito nezamisliv je bez relativno opširnoga izlaganja važnosti navedenih postupaka, uz detaljne upute o provedbi postupka. Objašnjenja su ponavljana stalno iznova počevši od najranijih radova, pa sve do pred kraj 1930-ih, jer je i tada bilo liječnika, koji nisu uviđali važnost dosljedne primjene dezinfekcijskih metoda u vlastitoj praksi.¹³

Međutim, dr. Vatroslav Florschütz ostao je trajno zabilježen u povijesti medicine po posebno konstruiranom ekstenzionom stolu za repoziciju koštanih ulomaka pri prijelomu gornjih i donjih ekstremiteta, nakon čega je slijedilo stavljanje sadrene longete. Genijalna jednostavnost konstrukcije uzdužno pričvršćene za krevet istovremeno je omogućavala vertikalno i horizontalno izvlačenje slomljenih dijelova pomoću manjih utega, te je pružala mogućnost različitoga opterećenja svakoga pojedinoga dijela slomljene kosti ovisno o potrebi i konstituciji bolesnika, a sve kako bi se što uspješnije kost vratila u prvobitni položaj. Zanimljivo jest što su svi dijelovi konstrukcije bili već patentirani i klinički ispitani, te se njima koristio cijeli niz europskih stručnjaka. No, dr. V. Florschütz je iskoristio najbolje od postojećih metoda stvarivši konstrukciju, koja se pokazala učinkovitom, ali je bila jeftinija i jednostavnija za korištenje od postojećih, što je bilo od izuzetne važnosti za lakše prihvaćanje metode.¹⁴

Prve ekstenzije te vrste koristio je tijekom boravka u Osijeku 1911. god.¹⁵, a svoju je metodu iste godine detaljno razložio u *Liječničkom vijesniku*. Već tada se,

¹¹ Asepsa jest naziv za čuvanje rana od infekcije upotrebom sterilnih instrumenata, zavojnoga materijala i ruku, odnosno sterilnošću svega što je dolazilo u dodir s ranom. S tim što je ovo posljednje trebalo po mogućnosti svesti na najmanju moguću mjeru unatoč pomno i po propisima provedenoj sterilizaciji. (Vatroslav Florschütz, *Operacije praktičnog liječnika* (Karlovac, 1929.), 4-5; Miroslav pl. Čačković, *Napredak moderne kirurgije* (Zagreb, 1915.), 5-6)

¹² Pod antiseptom podrazumijeva se uništavanje bakterija kemijskim sredstvima. Početkom 20. stoljeća u upotrebi je bio alkohol, jodna tinktura, borna kiselina i slično. Karbolna kiselina bila je u vrlo širokoj primjeni, ali se prestala koristiti nakon Prvoga svjetskoga rata, jer se pokazala toksičnom. (Florschütz, *Operacije*, 6-7)

¹³ Čačković, *Spomenica*, 14-15; Florschütz, *Operacije*, 4-7, 11-12; Vatroslav Florschütz, *Nauka o prelomu kosti i iščašenju zglobova* (Zagreb, 1927.), 73-90; Vatroslav Florschütz, «Sepsa u kirurgiji», *Liječnički vijesnik* 56 (10) (1929.) (Poseban otisak), 459, 464; Vatroslav Florschütz, «Patologija preloma dugih kosti okrajina i liječenje preloma», u: Milivoj Kostić (ur.), *Rad III. Jugoslovenskog sastanka za operativnu medicinu u Beogradu, 19-21. septembra 1927. god.*, 3 sv. (Beograd, 1934.), 1: 20; Vatroslav Florschütz, «Hitne intervencije kod kostoloma i iščašenja», *Medicinska biblioteka* 68-70 (1938.) (Poseban otisak), 3-4.

¹⁴ Vatroslav Florschütz, «Liječenje kostoloma gornje i donje okrajine», *Liječnički vijesnik* 38 (10) (1911.), 343-352; Vatroslav Florschütz, «Liječenje kostoloma gornje i donje okrajine (Svršetak)», *Liječnički vijesnik* 38 (11) (1911.), 372-392; Florschütz, *Nauka o prelomu kosti*, 56, 60-71; Firinger i Utvić, *Povijest bolničkih ustanova*, 152.

¹⁵ Florschütz, «Razvatak kirurgije», 32; Carević, «Floršicove kirurške invencije», 113; Firinger i Utvić, *Povijest bolničkih ustanova*, 152; Marinović, «Balkanski okvir», 128.

kao mladi kirurg bez pretjeranoga iskustva, usudio suprotstaviti tvrdnjama starijih i uvaženijih kolega, koji su činili okosnicu tada suvremene medicinske znanosti. Vatroslav se Florschütz zalagao za snimanje prijeloma rendgenom najmanje iz dva položaja, koji su trebali okomito stajati jedan od drugoga, kako bi se što preciznije locirao položaj slomljene kosti. Tvrdio je da je velika pogreška vršiti repoziciju kosti u budnom stanju, jer se tada bolesnik svjesno ili nesvjesno opirao postupku grčnjem mišića, što je dovelo do još većih oštećenja. To se je, smatrao je, lako moglo izbjeći potpunom narkozom, koja je liječniku omogućavala miran i nesmetan rad, bez obzira na dugotrajnost postupka.¹⁶

Najradikalniji odmak od uvriježenoga mišljenja odnosio se na učestalost korištenja i vrijeme stavljanja sadrenoga povoja. Naime, uobičajeno je bilo da se slomljeni ud stavi u udlagu te da se oblozi stavljaju sve dok ne prođe oteklina, a tek onda da se pristupa repoziciji. Takav je postupak znalo potrajati i Florschütz ga je smatrao krajnje štetnim i nedopustivim, jer su zbog trenutne mišićne opuštenosti izazvane traumom, rezultati bili bolji ukoliko je prošlo manje vremena od trenutka povrede do repozicije, i potom dobre ekstenzije. Smatrao je da se sadreni povoj smije koristiti samo u trima iznimnim slučajevima: prilikom transporta ozlijeđenoga, kod umobolnih bolesnika te kao povoj za hodanje kod onih ozlijeđenika, kojima je ležanje u krevetu iz nekih drugih razloga kontraindicirano. Preuski sadreni povoj bio je posebno velika opasnost za očuvanje funkcionalnosti uda, jer je zbog smanjene cirkulacije krvi dolazilo do ishemične kontrakture mišića, atrofije mišića ili kosti, te gangrene, što je nužno vodilo do amputacije, a time i invalidnosti ozlijeđene osobe.¹⁷

Svoju metodu liječenja prijeloma Vatroslav je Florschütz predstavio javnosti na Prvom kongresu za operativnu medicinu održanom u Beogradu 1911. god., ali čini se bez ikakva odjeka. Samo dvije godine kasnije imao je priliku u istome gradu usavršiti liječenje prijeloma kostiju izazvanih vatrenim oružjem. Naime, dr. Florschütz se prijavio kao dobrovoljac Crvenoga križa za odlazak u Srbiju tijekom srpsko-bugarskoga, odnosno II. balkanskoga rata, jer su u Osijek stizale vijesti o velikom broju ranjenika, a premalom broju liječnika obzirom na narasle potrebe. Osim humanitarnih razloga, poticaj za jednomjesečni odlazak u Beograd bila je, prema njegovim vlastitim riječima, potreba za proširenjem iskustva u ratnoj kirurgiji. Kao vođa Hrvatske sanitetske misije dobio je na upravo 29. rezervnu bolnicu, koju je tek trebalo ustrojiti u prostorijama bivše pučke škole, radio je i kao rendgenolog u 8. rezervnoj bolnici, koju je vodila Austrijska sanitetska misija. Unatoč znatno oskudnijim uvjetima od mirnodopskih bolnica je bila opremljena nužnom opremom - rendgenom i sterilizatorom zahvaljujući osobnom zalaganju dr. V. Florschütza. Nadređeni su imali veliko povjerenje u njegovu kiruršku

¹⁶ Florschütz, «Liječenje kostoloma», 344; Florschütz, *Nauka o prelomu kosti*, 51.

¹⁷ Florschütz, «Liječenje kostoloma», 344-345; Florschütz, «Liječenje kostoloma (Svršetak)», 385-387; Florschütz, *Nauka o prelomu kosti*, 51-56; Florschütz, «Patologija preloma», 1: 8-10, 26, 53.

vještinu, pa je mogao sistematski primjenjivati i razvijati vlastitu metodu liječenja strijelnih prijeloma ekstenzijom u suspenziji. Dr. V. Florschütz bio je odlikovan za zasluge u II. balkanskom ratu ordenom sv. Save III. stupnja.¹⁸

Ovo ratno iskustvo svakako mu je dobro došlo tijekom Prvoga svjetskoga rata, kada je dr. V. Florschütz dodatno usavršio metodu liječenja, koja je ujedno postala čuvena i prihvaćena na tada neprijateljskoj francuskoj strani. Čini se, da su se Francuzi i Britanci upoznali sa ovom metodom na Solunskom frontu, premda postoji mogućnost da su je francuski liječnici upoznali još za vrijeme Balkanskoga rata. Kako god bilo, obje su strane primjenjivale ovu metodu pod različitim nazivima – *La méthode balkanique* (balkanska metoda), odnosno *Balkan beam* (balkanska prečka).¹⁹ Izuzev u njemačkoj inačici imena metode – *Florschütz Rahmen* (okvir po Florschützu), koju spominju rijetki²⁰, u suvremenom se pamćenju posve izgubilo ime tvorca.

Obzirom na današnju posvemašnju premoć engleskoga jezika nimalo ne čudi što se upisivanjem francuskoga i njemačkoga naziva u svemoćnu internetsku tražilicu ne dobiva ništa. Za razliku od toga, upisivanjem engleskoga naziva urodilo je ispisivanjem kratke definicije, ali bez imena izumitelja, uz upućivanje na još dva sinonima – *Balkan frame* (balkanski okvir) i *Balkan splint* (balkanska udloga).²¹ No, tako je čini se bilo od samih početaka širenja metode po Europi, jer njezin tvorca ništa nije učinio za dokazivanje prava na vlastiti izum, a njegovi poznavatelji tvrde kako drugačije nije ni moglo biti obzirom na skromnu narav.²²

Prvi svjetski rat

Ratnu epizodu u životu dr. Vatroslava Florschütza postojeća literatura uglavnom tek kratko spominje, naglašavajući da je bio mobiliziran, te da je po povratku s ratišta 1919. god. nastavio raditi u osječkoj bolnici kao primarius kirurško-ginekološkoga

¹⁸ Vatroslav Florschütz, «Iskustva iz ratne bolnice. XXIX. rezervna bolnica u Beogradu za vrijeme srpsko-bugarskog rata god. 1913.», *Liječnički vijesnik* 36 (1) (1914.), 9, 1-2; Florschütz, «Patologija preloma», 1: 19; Vatroslav Florschütz, «Liječenje preloma dugih kosti okrajina u ratu», *Vojno-sanitetski glasnik* 8 (1) (1938.) (Posebni otisak), 8; Grujić, «In memoriam», 353; Nick, «Liječnici iz Hrvatske», 317, 318; Muljević, *Privredoslovna baština*, 56; Carević, «Floršicove kirurške invencije», 113-115.

¹⁹ Vatroslav Florschütz, «Razvatak kirurškog rada kod 42. hrvatske domobranske divizije na ratištu od 1914-1917.», *Liječnički vijesnik* 64 (7) (1942.), 244; Grujić, «In memoriam», 353; Utvić, *Povijest bolničkih ustanova*, 37; Muljević, *Privredoslovna baština*, 56; Carević, «Floršicove kirurške invencije», 115; Tokalić, «Prim. dr. Vatroslav Florschütz», 28.

²⁰ Mlinarić i suradnici, *Povijest kirurških struka*, 102; Muljević, *Privredoslovna baština*, 56; Marinović, «Balkanski okvir», 136; Tokalić, «Prim. dr. Vatroslav Florschütz», 27.

²¹ <http://www.medicineword.com/Balkan+beam.shtml>; http://www.biology-online.org/dictionary/Balkan_beam; <http://www.cancerweb.ncl.ac.uk/cgi-bin/omd?Balkan+beam>; <http://www.encyclo.co.uk/define/Balkan%20frame>; <http://www.drugs.com/dict/balkan-frame.html>

²² Marinović, «Balkanski okvir», 128.

odjela.²³ Samo rijetki ratnu epizodu uopće ne spominju ili je obrađuju s više od dvije rečenice.²⁴

Dr. Florschütz bio je mobiliziran početkom rujna 1914. god. i služio je prvih mjeseci kao liječnik jednoga bataljuna 11. hodne domobranske pukovnije, koja je bila prva pričuvna pukovnija 25. (zagrebačke) domobranske pukovnije. Do prosinca 1914. god. navedene su jedinice djelovale na ratištima u Srijemu, Srbiji i Bosni, a zatim su bile premještene na rusko ratište. Iduće tri godine dr. Florschütz je s vojskom proveo u istočnoj Galiciji, Bukovini i Besarabiji, jer je od siječnja 1915. do 25. veljače 1917. god. radio na previjalištu 42. domobranske divizije, nazivane od milja Vražjom. Nakon tri godine izravnoga rada na ratištu preuzeo je dužnost kirurga u bolnici u tirolskom Brunecku, a zatim je vodio kirurški odjel vojne bolnice u poljskome Lubinu, gdje je i dočekao kraj Prvoga svjetskoga rata.²⁵

Unatoč mobilizaciji, dr. Florschütz je našao vremena za slanje uredništvu *Liječničkog vjesnika* dva kratka saopćenja o ratnoj kirurgiji, koji su nakon vojne cenzure objavljeni tijekom 1915. i 1916. god. u seriji članaka nazvanoj «Pismo liječnika s ratišta»²⁶, osmišljenoj u svrhu upoznavanja stručnoga osoblja u pozadini s promjenama u medicini izazvanih ratom. Neposredno nakon rata (1919. god.) objavio je sumarna sjećanja na kirurški rad tijekom jedne ratne godine popraćena grafikonima i tablicama, ali s malo povijesti bolesti pojedinih ranjenika i slikovitih općih detalja s ratišta.²⁷ Najopširniji i najlikovitiji prikaz zbivanja na ratištu za vrijeme Prvoga svjetskoga rata objavljen je 1942. god., također u *Liječničkom vjesniku*, a nastao je na temelju već objavljenih sjećanja, samo što je sada bilo moguće objaviti potpune podatke o lokacijama i istinskom stanju ratne kirurgije, bez uljepšavanja statistike o broju preživjelih nakon pojedinih operativnih zahvata.²⁸

Sva objavljena sjećanja obiluju u većoj ili manjoj mjeri stručnom medicinskom terminologijom za opisivanje stanja ranjenika prije i poslije zahvata uz detaljne opise samih operacija, a sve s ciljem što zornije razlike u odnosu na mirnodopsko iskustvo i do tada prevladavajuća shvaćanja uspješnih medicinskih metoda. Ratno

²³ Florschütz, «Razvitak kirurgije», 31; Firinger i Utvić, *Povijest bolničkih ustanova*, 149-150; Utvić, *Povijest bolničkih ustanova*, 37, 39; Belicza, «Urednici», 77; Muljević, *Privredoslovna baština*, 56; Mlinarić i suradnici, *Povijest kirurških struka*, 102, 144.

²⁴ Milošević, «Počeci i razvoj», 46; Radauš, *Zbornik radova*, 548; Grujić, «In memoriam», 353-354; Carević, «Floršicove kirurške invencije», 113; Tokalić, «Prim. dr. Vatroslav Florschütz», 28.

²⁵ Florschütz, «Razvitak kirurškog rada», 242; Utvić, *Povijest bolničkih ustanova*, 39.

²⁶ Vatroslav Florschütz, «Pisma liječnika s ratišta, I.», *Liječnički vjesnik* 37 (9) (1915.), 186-191; Vatroslav Florschütz, «Pisma liječnika s ratišta, III.», *Liječnički vjesnik* 38 (4) (1916.), 111-119.

²⁷ Vatroslav Florschütz, «Kirurške uspomene sa ratišta», *Liječnički vjesnik* 41 (3) (1919.), 91-97.

²⁸ Florschütz, «Razvitak kirurškog rada», 242-246; Vatroslav Florschütz, «Razvitak kirurškog rada kod 42. hrvatske domobranske divizije na ratištu od 1914-1917. (Svršetak)», *Liječnički vjesnik* 64 (8) (1942.), 285-289.

iskustvo pokazalo je netočnost uvriježenih metoda i postupaka, pa su već tijekom rata objavljeni stručni radovi o novim metodama liječenja te su vođene žustre rasprave o opravdanosti novih postupaka. Dr. Vatroslav Florschütz dao je tijekom prvoga rata svoj doprinos specijalističkoj hrvatskoj i europskoj literaturi člancima o liječenju prijeloma ramenice korištenjem ekstenzije i udlage, zbrinjavanju inficiranih prostrijelnih prijeloma stegna, te o opravdanosti upotrebe etera i kirurškoga liječenja ozljeda trbuha sa perforacijom crijeva ili želudca.²⁹

Iz sjećanja se također može iščitati niz zanimljivih podataka razumljivih osobama bez medicinske izobrazbe, a izuzetno bitnih za sagledavanje prilika na ratištima Prvoga svjetskoga rata. Detalji sjećanja daju drugačiju sliku ratovanja od one u djelima povjesničara, gdje su ljudi samo bezimene brojke.

Tako je za mene bio posvemašnje otkriće podatak o odlasku vojnika austro-ugarske vojske u rat bez ikakve kacige. Taj se propust nastojalo što prije ispraviti pribavljanjem šljemova od njemačke vojske, jer je broj poginulih vojnika s strijelnim ranama glave bio prevelik. Dr. Florschütz kaže da je tijekom prvih mjeseci ratovanja, dok su boravili u Kozluku na Drini, dnevno dolazilo na zbrinjavanje u divizijsko previjalište između 10 i 20 vojnika s ozljedama lubanje, te vrlo upitnim šansama za preživljavanje. Broj ozlijeđenih bio je kudikamo veći, samo što se u tom slučaju govorilo o broju poginulih, obzirom da je tek manji broj ranjenih preživio dolazak do previjališta. Međutim, službena je statistika iskazivala mortalitet od svega 5,6%³⁰. Realnost je bila znatno drugačija, a smrtnost se kretala između 73,3% i 20%, ovisno o transverzalnoj ili tangencijalnoj ozljedi lubanje. Smrtnost od 20% bila je produkt izuzetne kirurške sposobnosti dr. V. Florschütza i njegovoga osoblja, jer su drugi kirurški autoriteti istovremeno iskazivali smrtnost od 46,6% operiranih nakon istovrsnih ozljeda glave. Dobri rezultati postignuti su temeljitim trepanacijama lubanje, pri čemu se odstranjivala kompletna površina smrskane kosti i po mogućnosti svo vidljivo iverje, jer se krhotine smještene dublje u moždano tkivo nisu vadile zbog mogućih dodatnih oštećenja. Izvađena kost nije se nadomještala ničim, već se koža glave šivala tako da rubovi rane ostanu slobodni za potrebe dreniranja. Ovako radikalne operacije izravno

²⁹ Riječ je o Florschützovim radovima: «Liječenje ozleda lubanje», *Liječnički vijesnik* 38 (1) (1916.), 1-4; «Liječenje ozleda trbuha sa perforacijom želuca ili crijeva», *Liječnički vijesnik* 38 (9) (1916.) (Posebni otisak), 1-12; «Fractura supracondylica humeri», *Liječnički vijesnik* 39 (5) (1917.), 201-203; «Die Behandlung inficierter Oberschenkel-Schußfrakturen», *Beiträge zur klinischen Chirurgie* 100 (4) (Tübingen, 1916.) (Sonderdruck), 548-553; «Eingiessen von Aether sulfuricus in der Bauchhöhle bei Bauchschüssen», *Brun's Beiträge zur klinischen Chirurgie* 106 (3) (Tübingen, 1917.) (Sonderdruck), 372-383; «Silberdrachtschlingenextension bei Fractura supracondylica humeri», *Münchener medicinische Wochenschrift* 64 (7) (1917.) (Sonderdruck), 237-238.

³⁰ U radu iznosim statističke podatke, koje je izračunao dr. V. Florschütz, te na način kako ih je on iskazivao u svojim radovima. Zbog toga je mortalitet izražen u postotcima, a ne u promilima kako je danas uobičajeno.

na ratištu bile su u osnovi zabranjene, ali su se pokazale korisnima, pa su postale redovna procedura već na ruskome ratištu u siječnju 1915. godine.³¹

Međutim, osnovna razlika u odnosu na današnji svijet, jest nepostojanje antibiotika, pa je i najmanja ozljeda u nehigijenskim uvjetima mogla prerasti u sepsu, koja je pak vodila u smrt. Pritom ne treba zaboraviti da je čisti penicilin izoliran tek 1940. god., nakon čega je uslijedilo niz penicilinskih derivata od kojih se najvažniji streptomycin, koji se pokazao učinkovitim protiv tuberkuloze i dospio je u opću upotrebu 1945. godine.³² Sveprisutna opasnost od sepse potaknula je u vrijeme rata raspravu o davanju prednosti aseptičkom ili antiseptičkom pristupu zbrinjavanja rane. No i tada je dr. V. Florschütz davao prednost asepsi, unatoč teškim ratnim uvjetima, smatrajući da antiseptička sredstva samo ispravljaju pogreške loše steriliziranoga zavojnoga materijala i instrumenata ili previše iscrpljenoga ranjenika, kojemu treba poticaj za izazivanje prirodne reakcije organizma.³³

A uvjeti u kojima su radili ratni kirurzi bili su daleko od primjerenih, jer je operacijska dvorana nastajala na licu mjesta u nekoj od bogatijih seljačkih kuća, vlastelinskom ili župnom dvoru, gostionici, školi, te drugoj javnoj zgradi sa velikim prozorima. «Modernom tečevinom» vrijednom divljenja smatrali su priličnu bolnicu s više od dvije prostorije, a sreći nije bilo kraja ako je bilo moguće u krov umetnuti par staklenih ploča za ugodaj prave operacijske dvorane. No, to je bila rijetkost. U nedostatku primjerenijih prostora korištene su staje, suše, drvene vojne barake, šatori ili se operiralo pod vedrim nebom, a za početak rada samo je trebalo izvaditi kirurški pribor iz transportnih sanduka te očistiti pod od blata i druge prljavštine, najčešće izmeta. Pod se dezinficirao krečom ili antiseptičkom tekućinom, kada je to bilo moguće, te su na pod postavljane drvene daske, kako bi se smanjila količina blata i klizanje po njemu. Ranjenici su uglavnom ležali na slami ili golom zemljanom podu, a na slamnjacama tek u boljim prilikama, dok su pravi kreveti bili rijetkost.³⁴ Znatno bolje higijenske uvjete bilo je moguće uspostaviti tek u trajnije pozicioniranim divizijskim previjalištima, smještenima malo dalje od ratne linije, što je omogućio prelazak na rovovsko ratovanje.

Sterilizatori nisu bili standardni dio opreme kirurškoga odjela na bojnim linijama, čemu se nastojalo doskočiti pomnim iskuhavanjem instrumenata i povojnoga materijala, te dobrom dezinfekcijom ruku, a bez suvišnoga diranja rane prstima. Neosporni kirurški talent dr. Vatroslava Florschütza uz sklonost improvizacijama, što

³¹ Florschütz, «Razvitak kirurškog rada», 245-246; Florschütz, «Pisma I.», 188; Florschütz, «Kirurške uspomene», 93; Nick, «Liječnici iz Hrvatske», 317.

³² Glesinger, *Povijest medicine*, 276.

³³ Florschütz, «Pisma I.», 188; Florschütz, «Pisma III.», 118-119.

³⁴ Florschütz, «Pisma I.», 187; Florschütz, «Kirurške uspomene», 91; Florschütz, «Razvitak kirurškog rada», 242.

je u ratnim prilikama nadalje poželjna osobina potaknuta nestašicom standardnih materijala, dovele do vrlo dobrih rezultata. Štoviše, rezultati su bili toliko dobri da je dr. V. Florschütz uz svesrdnu potporu svojih nadređenih³⁵ uspio pribaviti sterilizator i kirurške instrumente za vršenje laparatomije, koja se do tada jednostavno nije radila na ratištu. Čini se da su zapovjednici poslali dr. V. Florschütza u Beč neka kupi potreban pribor, ali u kasnije objavljenim sjećanjima stoji da ih je poslalo bečko društvo Crvenoga križa, a na preporuku njegovoga bivšega učitelja prof. Eiselsberg.³⁶

Iako na jednom mjestu dr. V. Florschütz kaže kako je operirao, kad je bilo zgrade i vremena³⁷, istinske operacije nisu vršene dok je vojska bila u pokretu, pri čemu se stajanje od dan ili dva, pa i tri dana nije računalo kao stajanje. Vojni su kirurzi jašući na konjima pratili napredovanje vojske, dok je na seljačkim kolima uz njih vožen najpotrebniji pribor prekriven «ciganskim platnom»³⁸. Osoblje pokretne poljske bolnice slijedilo ih je tovarnim konjima i kolima sa preostalim sanitetskim materijalom i «ozbiljnim» kirurškim priborom, te operacijskim stolovima. Sve dok je vojska bila u pokretu vršene su samo nužne amputacije, podvezivanja žila pri teškim krvarenjima, imobilizacije prijeloma i previjanja rana, a zbrinuti ranjenici ostavljani su da sačekaju dolazak pokretne bolnice. Unatoč brojnim nedostacima navedeni je sustav uglavnom funkcionirao za vrijeme napredovanja vojske, ali je zakazivao prilikom povlačenja. Tada je trebalo odlučiti koje ranjenike ostaviti na brigu neprijatelju, a u pravilu su to bili najteže ozlijeđeni, koji obzirom na trenutno raspoložive mogućnosti otpreme ne bi preživjeli transport.³⁹

Najslabije izgleda za preživljavanje imali su ranjeni u trbuh sa perforacijom crijeva ili želudca. Naime, prije negoli je ratom povećan broj takvih ozljeda, ozljede trbušne šupljine liječene su konzervativnom (ekspektativnom) metodom, koja je podrazumijevala da ozlijeđena osoba pet dana ništa ne jede niti pije, već samo dobiva injekcije morfija i fiziološku otopinu soli pod kožu. Na osnovu opsežnih statistika iz ranijih ratova smatralo se da ozdravljenje kod tako liječenih iznosi 50%, dok je bilo izričito zabranjeno izvoditi operacije te vrste na ratištu. Konzervativne metode držali su se početkom rata svi, uključujući i dr. V. Florschütza, ali ga je vlastito iskustvo naučilo da to baš i nije točno, pa je u njegovom pismu s kraja kolovoza 1915. god. primjetan otklon od strogoga konzervativizma i priklanjanje kirurškim metodama. Naime, kod njegovih je bolesnika smrtnost pri konzervativnom liječenju iznosila 100%, dok je

³⁵ Bili su to zapovjednici divizije podmaršali Antun Lipošćak i Luka Šnjarić (Florschütz, «Razvitak kirurškog rada (Svršetak)», 287), o kojima mi za sada ništa nije poznato.

³⁶ Florschütz, «Pisma I.», 188; Florschütz, «Pisma III.», 112; Florschütz, «Razvitak kirurškog rada», 243; Florschütz, «Razvitak kirurškog rada (Svršetak)», 287.

³⁷ Florschütz, «Kirurške uspomene», 92.

³⁸ Nije mi poznato o kakvoj je vrsti platna riječ.

³⁹ Florschütz, «Razvitak kirurškog rada», 242; Florschütz, «Razvitak kirurškog rada (Svršetak)», 287-288.

nakon kirurškoga zbrinjavanja iznosila još uvijek visokih, ali prihvatljivih 66 ili 69%⁴⁰, što je bilo između 3% i 20,3% više od rezultata drugih europskih kirurga. Toliku različitost postotka pripisivao je dr. V. Florschütz različitim transportnim sredstvima za prijevoz ranjenika i odabiru slučajeva sposobnih za operaciju.⁴¹

Osim toga, zaključio je kako se pod nazivom ozljede trbuha u službenim statistikama, koje opravdavaju konzervativno liječenje, sigurno kriju ozljede unutarnjih organa (bubrega, jetre ili pak mišića), koji jesu u trbušnoj šupljini, ali nisu klasična ozljeda trbuha, teško zamisliva bez ozljede crijeva, jer bi u protivnom smrtnost sigurno bila puno veća. Upravo su do tada neviđene ozljede potaknule odmak od uobičajene metode, a sve one, koji su kiruršku metodu i dalje smatrali nepotrebnom, dr. V. Florschütz je pozivao neka barem jednom prisustvuju operaciji, pa neka onda tvrde da bi takve ozljede zarasle same od sebe. Vremenom se smrtnost Florschützovih kirurški liječenih bolesnika spustila na još prihvatljivijih 55,1%, iako su prve službene statistike, koje su obuhvaćale razdoblje od 1. veljače do 30. listopada 1915. god., iskazivale smrtnost od samo 39% pri konzervativnom liječenju. Tako povoljan postotak bio je posljedica upisivanja ranjenika sposobnih za otpremu u pozadinu pod statističku rubriku zdravi, a oni to nikako nisu bili. Mnogi od njih umrli su u pozadinskim bolnicama, jer su prerano morali biti otpremljeni iz previjališta na bojištu, čega je posve bio svjestan i dr. V. Florschütz. Stoga je nastojao najteže slučajeve zadržati pod svojom skrbi što je duže moguće, barem dva do tri tjedna, jer su na taj način imali znatno više izgleda za preživljavanje.⁴²

A upravo su veći izgledi za preživljavanje, te potencijalni oporavak s manje boli, bili glavni razlozi za uporno nastojanje dr. V. Florschütza u kirurškom zbrinjavanju ranjenika s ozljedama trbuha. Bez kirurške intervencije, velika većina umrla bi od upale potrbušnice nakon dva do pet dana i to u «groznim mukama», kakvih nije bilo nakon operacije. Upala šava nakon operacije bila je gotovo sigurna stvar, jer je unatoč svem oprezu teško bilo očistiti trbušnu šupljinu ispunjenu krvlju, sadržajem crijeva, blatom i dijelovima granate, čije su krhotine nanosile najteže ozljede. Dr. V. Florschütz je to slikovito rekao: «Sa krpanjem i šivanjem nikad gotov. Kad je napokon ipak sve gotovo, onda ranjenik već nema pulza.»⁴³ Standardni postupak bio je da se rana razašije 8 do 10 dana nakon operacije, kako bi se očistio šav, što je dr. V. Florschütz promijenio u stavljanje svojevrsnih gumba već pri inicijalnom šivanju, kako bi trauma bila što

⁴⁰ U jednom radu stoji 66% (Florschütz, «Pisma III.», 112), a u drugom 69% (Florschütz, «Liječenje ozleda trbuha», 8). Oba rada nastala su 1916. god., dakle vjerojatno na osnovu istih podataka, pa je možda riječ o štamparskoj grešci.

⁴¹ Florschütz, «Pisma I.», 189-191; Florschütz, «Pisma III.», 111-113; Nick, «Liječnici iz Hrvatske», 317; Florschütz, «Liječenje ozleda trbuha», 2, 8; Florschütz, «Razvitak kirurškog rada (Svršetak)», 286.

⁴² Florschütz, «Liječenje ozleda trbuha», 2, 8; Florschütz, «Razvitak kirurškog rada (Svršetak)», 286; Florschütz, «Kirurške uspomene», 93-94.

⁴³ Florschütz, «Pisma I.», 190.

manja, a utroba što dostupnija. U početku je operirao sve slučajeve, ali se pokazalo da operaciju mogu preživjeti i uspješno se oporaviti samo oni u razmjerno dobrom fizičkom stanju, što je značilo da im puls mora biti ispod 130 o/min, bez teške anemije te toplih ekstremiteta. Najveće izgleda imali su oni dopremljeni što lakšim prijevozom tijekom prvih 12 sati od trenutka ranjavanja, što su njemački kirurzi i znanstveno dokazali, ali je među slučajevima dr. V. Florschütza bilo uspješno oporavljenih nakon više od 38 sati od ozljede te dopremljenih po izuzetno lošim cestama izrovanima od jesenske ili proljetne kiše.⁴⁴

Unatoč sve češćim glasovima sa svih strana, koji su upozoravali na opravdanost kirurškoga zbrinjavanja ozljeda trbuha sa perforacijom crijeva već na samom ratištu, austro-ugarskom je vojnom zapovjedništvu trebalo 20 mjeseci (cijela 1915. i dio 1916. god.) da konačno priznaju valjanost nastojanja dr. Vatroslava Florschütza. Dana 19. studenoga 1916. god. podmaršal Luka Šnjarić izdao je zapovijed svim liječnicima na pomoćnim previjalištima da se svi ranjenici s ozljedama trbuha, koji su udovoljavali već spomenute uvjete, trebaju što brže otpremiti u divizijsko previjalište na operaciju.⁴⁵

Istinski sukob s vojnom sanitetskom službom imao je dr. Vatroslav Florschütz zbog različitog pristupa zbrinjavanja prijeloma kostiju i pripreme dotičnih ranjenika za prijevoz u pokrajinske bolnice. Gotovo svi prijelomi bili su posljedica udara puščanoga zrna ili krhotine granate i unatoč svim razlikama jedno im je bilo zajedničko – bili su teško inficirani.⁴⁶

Ranu je trebalo prvo dobro očistiti kirurškim putem, a budući nije bilo vremena za promatranje bolesnika u očekivanju potencijalne infekcije, odmah se stavljao sadreni povoj, koji je dr. V. Florschütz i njegovo osoblje izrezivalo na mjestu ozljede kako bi se i tijekom transporta rana mogla previti po potrebi. Na vanjsku stranu povoja pisali su datum, vrijeme i mjesto pravljenja, kako bi liječnici u pozadini znali koliko je vremena prošlo od ranjavanja, dok su unutrašnju stranu predstavljali debelim slojem pamuka, kako bi se napravilo mjesta za naticanje uzrokovano transportom. Unatoč tome, među ranjenicima dopremljenima u pokrajinske bolnice bio je velik broj amputacija i smrti zbog gangrene, za što su okrivljeni liječnici na ratištu, jer su nedovoljno brinuli za prijelome u glavnome previjalištu. Težak i dugotrajan transport do najbliže bolnice u trajanju dva i više dana nitko nije spominjao.⁴⁷

Tako je jednoga dana došao na previjalište, gdje je radio dr. V. Florschütz, visoko pozicionirani («s visokom šaržom») vojni kirurg specijalista iz Beča da im zorno pokaže, kako se radi kirurški posao. Osobno je preuzeo zbrinjavanje prijeloma natkoljenice

⁴⁴ Florschütz, «Liječenje ozleda trbuha», 3, 5, 8; Florschütz, «Pisma I.», 190; Florschütz, «Razvitak kirurškog rada (Svršetak)», 287-288.

⁴⁵ Florschütz, «Razvitak kirurškog rada (Svršetak)», 287.

⁴⁶ Florschütz, «Liječenje preloma ... u ratu», 5-6; Florschütz, «Hitne intervencije», 4-5.

⁴⁷ Florschütz, «Pisma I.», 191; Florschütz, «Razvitak kirurškog rada», 244.

i pravljenje sadrenih longeta izravno na голу nogu uz umetanje vlati raži između slojeva zavoja, a potom je sve još dodatno učvrstio cirkularnim sadrenim povojem. Tako napravljeni povoj bio je izuzetno čvrst i nije bilo nikakve mogućnosti pomicanja prijeloma, što se ranije događalo, ali su ranjenici već nekoliko sati kasnije vikali od boli, jer im je povoj zbog naticanja noge postao preuzak. Prema naredbi specijaliste, ostali liječnici nisu smjeli otvoriti povoj, već samo davati injekcije morfija, a takav je postupak doveo do još većega broja amputacija i smrti. Kako je došao, tako je jednoga dana iznenada i otišao specijalista iz Beča, a dr. V. Florschütz i ostali nastavili su raditi po svome, bez cirkularnoga sadrenoga povoja i s debelom podstavom od vate.⁴⁸

Ovo skupo plaćeno iskustvo s početka rata poučilo je dr. Vatroslava Florschütza koliko je opasno stavljati sadrene povoje prvih par dana nakon ranjavanja i odmah prevoziti ozlijeđenoga. Umjesto toga, prijelome je liječio ekstenzijama barem tjedan ili dva, ovisno o prilikama i blizini prve linije ratišta, te nije odstupao od svoje metode bez obzira na udaljenost neprijatelja. Dobri rezultati brzo su bili vidljivi, pa je vrhovno vojno zapovjedništvo dalo tiskati posebnu uputu za sve bojne i etapne bolnice, gdje im je bila objašnjena Florschützova metoda. Metodu su preporučivali i brojni kirurški autoriteti Austro-Ugarske Monarhije, a još za trajanja Prvoga svjetskoga rata bila je prihvaćena i od francuske vojske.⁴⁹

Kako bi omogućio sebi i svojim često nedovoljno izvježbanim pomoćnicima lakše namještanje prijeloma ekstremiteta, te stavljanje sadrenih povoja dok je prijelom u ispravnom položaju, dr. Florschütz je tijekom 1915. ili 1916. god. konstruirao jednostavnu aparaturu, vrlo sličnu onoj za ekstenzije. Međutim, unatoč svom trudu, znalo se dogoditi da su morali amputirati nogu dan ili dva nakon operacije, jer se razvila gangrena, koja je prijetila brzim prelaskom u opću sepsu. Dr. V. Florschütz je primijetio da su se infekcije anaerobnim organizmima najčešće javljale na onim dijelovima ratišta, gdje je zbog specifičnih odlika tla puno stranih tijela ostajalo u rani. To se događalo na talijanskom bojištu, čija je glavna odlika bilo rasprskavanje kamena, na srpskoj fronti za vrijeme jesenske vojne na Drini, zbog velike količine kiše i blata, te na dijelu ruskoga ratišta na Dnjestru i Dnjepru, kada se počeo otapati snijeg. U takvim je slučajevima jedina pomoć bila što prije amputirati ekstremitet i nadati se da je zahvat učinjen dovoljno rano i dovoljno duboko u zdravom tkivu.⁵⁰

⁴⁸ Florschütz, «Razvitak kirurškog rada», 244.

⁴⁹ Florschütz, «Kirurške uspomene», 96; Florschütz, «Razvitak kirurškog rada», 244.

⁵⁰ Florschütz, «Pisma III.», 116-117; Florschütz, *Nauka o prelomu kosti*, 56-59; Florschütz, «Razvitak kirurškog rada», 243; Florschütz, «Hitne intervencije», 6.

ZAKLJUČAK

Dr. Vatroslav Florschütz bio je jedan od rijetkih kirurga sa područja Hrvatske i Slavonije, koji je govorio o užasnim prizorima uništavanja života i zdravlja ljudi još za trajanja Prvoga svjetskoga rata. Osnovni razlog za to bila je želja za upoznavanjem kolega s promjenama u struci izazvanih ratom, a nakon rata nastavio je primjenjivati stečeno iskustvo i podučavati druge upozoravajući na štetnost pojedinih postupaka. Naime, na početku rata gotovo jednake gubitke u redovima austro-ugarske vojske pravilo je neprijateljsko oružje i kirurzi, posve nepripremljeni za rad u ratnim uvjetima, a rezultati su bili toliko «očajni» da je zapovjednik saniteta XIII. zbornog područja dr. Artur Lang u jednom trenutku rekao da će na vojničkom groblju u Kozluku (Srbija) dati postaviti tablu s natpisom: «Umrlu zaslugom naših kirurga».⁵¹

Vrijeme i stečeno iskustvo urodili su pomacima na bolje, uspostavljena su pravila trijaže, ali su izgledi za preživljavanje ranjenika u znatnoj mjeri i dalje ovisili o sposobnosti kirurga. A, dr. Vatroslav je Florschütz bio uistinu sposoban i inovativan kirurg, koji je upornošću uspio nametnuti svoj način rada cjelokupnoj vojnoj sanitetskoj službi kada je riječ o saniranju ozljeda trbušne šupljine i prijeloma ekstremiteta. Jest da je za priznavanje uspješnosti kirurškoga zbrinjavanja ozljeda trbuha na samoj bojišnici trebalo proći 20 mjeseci, ali mu je to ipak uspjelo, što ga svrstava u red rijetkih pojedinaca. Međutim, istinsku korist od toga ratnoga iskustva imali su tek sudionici Drugoga svjetskoga rata, pa se slobodno može reći kako brojne ljudske žrtve ipak nisu bile posve besmislene.

⁵¹ Florschütz, «Razvitak kirurškog rada», 242.

Dr. Vatroslav Florschütz **Erinnerungen von den Schlachtfeldern des 1. Weltkrieges**

Zusammenfassung

Dr. Vatroslav Florschütz ist eine unumgängliche Gestalt aus der Geschichte der kroatischen Chirurgie, desto mehr, weil er als Schöpfer der Traumatologie in Kroatien gilt und durch seinen Einsatz wurde das Krankenhaus von Osijek zu den modernsten medizinischen Anstalten erhoben. Sein Verdienst auf dem Gebiete der europäischen Chirurgie ist die Konstruktion der Extensionsapparatur zur Reposition der Knochenbruchteile bei Brüchen der oberen oder unteren Gliedmaßen, die heute unter dem Namen Balkan frame oder Balkan splint bekannter ist als unter dem richtigen Namen Florschütz Rahmen. Mit der Veröffentlichung seiner Erinnerungen aus dem 1. Weltkrieg machte sich Dr. V. Florschütz auch in der kroatischen Kulturöffentlichkeit im Allgemeinen verdient, besonders aber bei den Historikern, weil seine Erinnerungen eine wertvolle Quelle von Forschungsangaben aus der Geschichte der Medizin und der Kriegsgeschichte sind. Und das desto mehr, da die meisten Erinnerungen der Teilnehmer des 1. Weltkrieges, ungeachtet dessen auf welche Weise sie am Kriege teilnahmen, bis heute nicht veröffentlicht wurden. Inmitten des Kriegsgetümmels, ausnehmend schweren, bis jetzt ungesehenen, von Kanonengeschossen verursachten Wunden, gegenüberstehend benutzte Dr. Florschütz all seine chirurgische Begabung, um die Folgen der Verletzungen zu vermindern. Dabei sprengte er die engen Rahmen des Militär-sanitätsdienstes, indem er unmittelbar hinter den ersten Kampflinien komplizierte Operationen wie Laparothomie, Trepanation des Schädels und chirurgische Versorgung des offenen Pneumothorax tätigte. Solche Eingriffe waren auf dem Schlachtfeld ausdrücklich untersagt und wurden in richtigen Feldlazaretten gemacht, doch der Erfolg von Dr. Vatroslav Florschütz zwang das Militärkommando und das Militär-sanität zur Änderung der vorhandenen Prozedere, um möglichst viele Menschenleben zu retten.

Branko OSTAJMER, prof.
Hrvatski institut za povijest
Podružnica za povijest Slavonije,
Srijema i Baranje - Slavonski Brod

UDK 929 Riffer,D.
Kategorija: Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 18.09.2008.

Dragutin Riffer (1852.-1896.) – osječki odvjetnik i saborski zastupnik

Društveni, kulturni i politički život Osijeka u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća u značajnoj su mjeri svojom plodnom djelatnošću obilježili brojni odvjetnici. Nezanemarlivo udio među njima zauzimaju osječki Nijemci, odnosno pojedinci njemačkog porijekla. O ovim zaslužnim pojedincima dosad je vrlo malo pisano, a jedan od njih je i Dragutin (Carl) Riffer, osječki odvjetnik i političar njemačkog porijekla, te pripadnik osječke građanske obitelji. Bio je predsjednik Osječkoga dobrovoljnog glazbenog društva od njegovog osnutka 1891. pa do 1895. godine, kada se zbog odmakle bolesti morao zahvaliti na toj časti. U političkom pogledu bio je član Narodne stranke, koju su politički protivnici zbog podržavanja unije s Mađarima pogrdno nazivali "mađaronskom". Kao kandidat Narodne stranke Riffer je u dva navrata – 1890. i 1892. godine – bio izabran za zastupnika izbornog kotara Donji Miholjac u hrvatskom Saboru, a bio je također i zastupnik u budimpeštanskom Parlamentu. Narodna stranka istaknula ga je kao svog kandidata i na izboru saborskog zastupnika u izbornom kotaru Osijek Gornji grad 1890. godine, ali tom je prigodom bio poražen od oporbenog kandidata Dragutina Neumana. U hrvatskom Saboru Riffer nije bio među aktivnijim govornicima i javljao se uglavnom u onim prigodama kada je na dnevnom redu bila pravna problematika. U Saboru, između ostalog, bio je izabiran u saborski Odbor za pravosuđe u radu kojega je aktivno sudjelovao. Riffer je više godina bolovao od sušice, od koje je i preminuo 1896. godine. Pokopan je na osječkom groblju sv. Ane.

Ključne riječi:

Dragutin Riffer, Osijek, Narodna stranka, saborski izbori

Uvod

Društveni, kulturni i politički život Osijeka u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća u značajnoj su mjeri svojom plodnom djelatnošću obilježili brojni odvjetnici. Pred više desetljeća na njihovu je iznimnu ulogu upozoravao arhivist i povjesničar Kamilo Firingner, naglasivši pritom da se bar “pojedinih od njih [...] treba naročito sjetiti, osvježiti njihovo djelovanje i izraditi njihove biografije [...] makar bi u povijesnom prosjeku gdje kojeg od njih trebalo podvrći pravilnoj i oštroj kritici”.¹ Firingner je na istom mjestu pobrojao dvadesetak najpoznatijih odvjetnika spomenutog razdoblja, ali biografije ovih zaslužnika su i danas gotovo podjednako nedostatno istražene.

Nezanemariv udio među odvjetnicima zauzimaju osječki Nijemci, odnosno pojedinci njemačkog porijekla. Pripadnici njemačke etničke skupine i pohrvaćeni Nijemci obnašali su brojne istaknute službe u gradu Osijeku, a osobito je zanimljivo da iz ovih redova potječu i tri osječka gradonačelnika s kraja 19. i početka 20. stoljeća.² I o ovim je zaslužnicima također vrlo malo pisano, pa nam nerijetko nisu poznati čak ni osnovni biografski podaci.

Posve zaboravljen do današnjih dana ostao je i Dragutin³ Riffer, osječki odvjetnik i političar njemačkog porijekla. Premda se ne ubraja među najistaknutije osječke odvjetnike s kraja 19. stoljeća, i premda bi, kao predstavnik “protunarodne” vlasti, zacijelo bio jedan od onih koje bi prema Firingnerovom mišljenju trebalo podvrgnuti “pravilnoj i oštroj kritici”, Riffer svakako zaslužuje pozornost kao osoba koja je za relativno kratkog i teškom bolešću opterećenog života ostavila trajan trag na više polja javnog života Osijeka krajem 19. stoljeća. O njemu ne postoji niti jedan historiografski ili publicistički tekst, a nije uvršten ni u razne popise zaslužnih i istaknutih Osječana.⁴

¹ Kamilo FIRINGER, “Odvjetništvo u Osijeku i Slavoniji nakon oslobođenja od Turaka”, *Odvjetnik. Glasilo Advokatske komore u SRH*, god. XVIII. (XXXIII.), br. 9, Zagreb 1968., 125.-126.

² Bili su to Friedrich Broschan (1884.-1892.), Antun Rotter (1892.-1895.) i Konstantin Graff (1895.-1913.).

³ U osječkim njemačkim novinama navodi ga se kao Carla (Karla) Riffera, no u drugim izvorima je Dragutin. Kao Dragutin se i sâm potpisivao.

⁴ Ne nalazimo ga, primjerice, među “Znamenitim i zaslužnim maturantima” osječkih gimnazija (*Gimnazije u Osijeku. Ravnatelji, profesori i maturanti 1729.-2000.*, (gl. ur. Julijo Martinčić), Zagreb – Osijek 2001.), niti među “Poznatim, zaslužnim i znamenitim Osječanima” (*Od turskog do suvremenog Osijeka*, (gl. ur. Julijo Martinčić), Zagreb – Osijek 1996.).

Obrisi biografije

Dragutin Riffer rođen je u Osijeku 2. listopada 1852. godine.⁵ Bio je potomak osječke građanske obitelji koja je posjedovala kuću u Tvrđi.⁶ Dragutinovi roditelji bili su David i Rozalija (Roza).⁷ Otac David bio je niži činovnik.⁸ Dragutin Riffer završio je gimnaziju u Osijeku 1870. godine,⁹ a potom pravo u Beču.¹⁰ Bio je odvjetnički perovođa, a od 1885. godine i odvjetnik u Osijeku.¹¹ Od početka 1884. godine bio je član Pravničkog društva u Zagrebu.¹² Krajem osamdesetih godina u službu pravnog savjetnika uzeo ga je donjomiholjački vlastelin grof Ladislav Mailáth. Ovu službu zadržao je do svršetka svog života, a ona također svjedoči o njegovim vrsnim odvjetničkim sposobnostima.

Riffer se nije zadovoljavao radom u odvjetničkoj struci i vrlo rano se uključuje u javni život Osijeka. Već 1887. godine prvi je put izabran u gradsko vijeće grada Osijeka. Bio je istaknut član ovoga vijeća, pa je kao takav bio izabran i za predsjednika Poreznog žalbenog povjerenstva,¹³ a 1890. godine i za člana Odbora za otkup regalnih prava.¹⁴ Za gradskog je vijećnika ponovno izabran i 1891. godine.¹⁵ Na gradskim izborima održanima ujesen 1895. godine nije bio među kandidatima,¹⁶ a razlog tomu bila je zacijelo njegova poodmakla bolest. Prema nekim navodima, godine 1888. bio je u užem krugu kandidata za novoga osječkog gradonačelnika, ali nije bio izabran.¹⁷

Dragutin Riffer ostavio je i spomena vrijedan trag u kulturnom, točnije glazbenom životu Osijeka. Godine 1891. osnovano je *Osječko dobrovoljno glazbeno društvo* i Riffer je

⁵ "† Dragutin Riffer", *Narodne novine* (Zagreb), god. LXII., br. 278, 2. XII. 1896., 4.

⁶ Franjo CIRAKI, *Bilježke. Zapisnici*, prir. Helena Sablić Tomić, Požega 2004., 576. Godine 1863. među vlasnicima zemljišta Tvrđe nailazimo tek jednom na prezime Riffer: Klara Riffer bila je vlasnica parcele broj 1976 (kućni broj 8). Za pretpostaviti je da je riječ o baki Dragutina Riffera. Sonja GAČINA – Grgur Marko IVANKOVIĆ, *Planovi i vedute Osijeka*, Osijek 1996., 73. Klara (Claire) Riffer bila je utemeljiteljica zaklade za sirote. Zaklada je 1894. godine bila pod nadzorom gradskih vlasti i iznosila je 2000 forinti. "Städtische Fonde", *Die Drau* (Osijek), god. XXVII., br. 156 (4051), 30. XII. 1894., 2.

⁷ *Zavičajnici grada Osijeka 1901.-1946.*, prir. Stjepan Sršan i Vilim Matić, Osijek 2003., 678.

⁸ "† Dragutin Riffer", *Narodne novine* (Zagreb), god. LXII., br. 278, 2. XII. 1896., 4.

⁹ *Gimnazije u Osijeku*, 113.

¹⁰ "† Dragutin Riffer", *Narodne novine* (Zagreb), god. LXII., br. 278, 2. XII. 1896., 4.

¹¹ *Isto; Izvješće Pravničkoga društva u Zagrebu za godinu 1885.*, Zagreb 1886., 25.

¹² "Novi članovi prav. društva", *Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu* (Zagreb), god. X., br. 2, 1. II. 1884., 142.

¹³ "† Dragutin Riffer", *Narodne novine* (Zagreb), god. LXII., br. 278, 2. XII. 1896., 4.

¹⁴ "Verwaltungsausschuß-Sitzung der königl. Freistadt Esseg", *Slavonische Presse* (Osijek), god. VI., br. 46, 20. IV. 1890., 3.

¹⁵ "Gradski izbori u Osieku", *Sriemske novine* (Vukovar), god. IV., br. 52, 24. XII. 1891., 4.

¹⁶ Stjepan SRŠAN, "Predgovor", u: *Zavičajnici grada Osijeka*, 8.-9.

¹⁷ "Izborni pokret", *Obzor* (Zagreb), br. 276, 1. XII. 1890., 1.

bio izabran za njegova prvog predsjednika.¹⁸ Ovo društvo bilo je uglavnom sastavljeno od bivših članova nekadašnjega *Osječkoga pjevačkog društva Sloga*, a društveni su mu Upravni odbor činili najugledniji Osječani. Društvo je sljedećih desetljeća bilo važan čimbenik osječkoga društvenog i kulturnog života, a od 1907. godine djelovalo je pod imenom *Hrvatsko pjevačko i glazbeno društvo "Kubač"*. Na redovnoj godišnjoj skupštini održanoj 24. veljače 1895. Riffer je ponovno izabran za društvenog predsjednika,¹⁹ ali ga je kasnije iste godine naslijedio Levin pl. Chavrak. Riffer je u to vrijeme bio već teško bolestan i zbog pogoršanoga zdravstvenog stanja nije mogao još jednom prihvatiti čast predsjednika.²⁰

Obitelj

Dragutina Riffera se u svojim sjećanjima prisjeća Franjo pl. Ciraki, književnik, političar i dugogodišnji požeški gradonačelnik, ali pritom pogrešno bilježi da je umro mlad kao neženja.²¹ Riffer je, naime, bio oženjen Osječankom Anom (Annom) r. Unterweger²² i imao je s njom četvero djece.²³ Prvo dijete, sin Vladimir, rodilo im se 22. ožujka 1884. godine. Kršten je sedam dana kasnije, 29. ožujka, kao Vladimir Dragutin Emil, a kumovala je Ana Nikolić, supruga Vase Đurđevića²⁴, osječkog odvjetnika pravoslavne vjeroispovijesti.²⁵ Na taj se način Riffer kumstvom povezoao s Đurđevićem, jednim od prvaka režimske Narodne stranke u gradu Osijeku, narodnim zastupnikom kotara Irig u hrvatskom Saboru te potonjim saborskim potpredsjednikom

¹⁸ [Oskar FRIML-ANTUNOVIĆ], *Povijest hrv. pjev. i glazbenog društva "Kubač" u Osijeku. (1862.-1912.)*, Osijek 1912., 12., 13.; Stjepan HEFER, *Hrvatsko pjevačko i glazbeno društvo "Kubač" 1858.-1923.*, [Osijek 1923.], 67.; Marija MALBAŠA, "Djelatnost pjevačkih društava u Osijeku od sredine 19. stoljeća do Prvog svjetskog rata", *Kolo. Časopis Matice hrvatske*, god. XV., br. 2, Zagreb 2005., 364.; ISTA, "Glazbeni život u Osijeku. Historijski prikaz", *Osječki zbornik*, br. IX-X, Osijek 1965., 155.

¹⁹ "Glavna skupština glasbenoga zavoda u Osieku", *Hrvatska* (Zagreb), br. 48, 27. II. 1895., 2.

²⁰ S. HEFER, *Hrvatsko pjevačko i glazbeno društvo "Kubač"*, 83.; M. MALBAŠA, "Glazbeni život u Osijeku", 159.

²¹ F. CIRAKI, *Bilježke. Zapisci*, 576.-577.

²² Ana (Anna) Riffer r. Unterweger (Osijek, 15. VII. 1857. – Osijek, 27. II. 1907.).

²³ "† Dragutin Riffer", *Narodne novine* (Zagreb), god. LXII., br. 278, 2. XII. 1896., 4.; "Carl Riffer †", *Die Drau* (Osijek), god. XXIX., br. 142, 1. XII. 1896., 2.-3.

²⁴ Vasa Đurđević (Gjurgjević) (Osijek, 1841. – Beč, 1915.), odvjetnik i političar. Za zastupnika u Hrvatskom saboru izabran u Dalju 1875., a kasnije mu je, sve do sloma Khuenove Narodne stranke (1906.), izborna jedinica bio kotar Irig u Srijemu. Od 1884. prvi potpredsjednik Sabora, a predsjednik 1893. i 1899. godine. Zastupao srpske interese u Hrvatskoj i Slavoniji, pobornik srpske narodno-crkvene autonomije, ali je, u skladu s Vladinom politikom, prihvaćao i odluke koje nisu odgovarale oporbi oko Srpske samostalne stranke i *Srbobrana*, pa je na stranicama tog lista često bio optuživan za izdaju srpstva. Damir AGIČIĆ, "Vasa Đurđević", *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3., Zagreb 1993., 770.-771.

²⁵ Matična knjiga rođenih Osijek Gornji grad 1870.-1884., Hrvatski državni arhiv (Zagreb), Fond Zbirka mikrofilmova (dalje: HDA, ZBMK), M-1345. Vladimir Riffer bio je profesor na osječkoj Velikoj gimnaziji, a pravim je učiteljem imenovan 15. ožujka 1912. *Zavičajnici grada Osijeka*, 678. Predavao je latinski, grčki, njemački i fiziku. *Gimnazije u Osijeku*, 74.

i predsjednikom. Četiri godine kasnije, 19. listopada 1888., Rifferovi su dobili kćerku Margaretu (Margitu). Ona je krštena 3. studenoga iste godine kao Karolina Katarina Margita, a kuma je bila Katarina Riffer zastupana po Hedvigi Predragović rođ. Unterweger.²⁶ Dana 11. studenog 1891. rodio se i drugi sin Dragutin, kršten 28. prosinca iste godine kao Karla Rudolf Felix. U matičnoj knjizi je upisano da je Dragutin na krštenju imao dvije kume; jedna je bila primalja Amalija pl. Vuljak, a druga Ana Nikolić, supruga Vase Đurđevića.²⁷ Dana 21. siječnja 1896. Rifferovi su dobili i četvrto dijete, kćer Bianku (Biancu)²⁸. Krštena je dan kasnije, 22. siječnja, kao Bianka Marija Hedviga, a kuma je bila Hedviga Unterweger, supruga županijskog oficijala Martina Predragovića,²⁹ i, slobodno je pretpostaviti, sestra Ane (Anne) Riffer r. Unterweger.

Iz matičnih knjiga rođenih je također razvidno kako je mladi bračni par promijenio više adresa stanovanja, s tim da su sve bile u Gornjem gradu; godine 1884. živjeli su u Ulici sv. Ane, 1888. i 1891. u Ulici divljeg čovjeka (Wildemanngasse), odnosno Deszatyčinoj ulici (danas Ulica Hrvatske Republike), a 1896. godine u Jägerovoj ulici.

Politička djelatnost

Do 1890. godine Riffer je već zauzimao istaknuto mjesto u javnom životu Osijeka, a te mu se godine pružila prilika za novi izazov na političkom polju. Naime, u ožujku te godine preminuo je Antun Zindl³⁰, dugogodišnji narodni zastupnik izbornog kotara Donji Miholjac u hrvatskom Saboru, i na upražnjeno je mjesto, prema §. 4. Zakonskog članka o uređenju Sabora iz 1870. godine, imao biti izabran novi zastupnik.³¹ Tek nekoliko dana nakon smrti Antuna Zindla osječka *Die Drau* je objavila vijest da će izbornici donjomiholjačkoga izbornog kotara Zindlovo mjesto ponuditi Dragutinu Rifferu. U istoj su ga vijesti predstavili kao vrsnog i vrlo poštovanog pravnika, a rečeno je i da će Narodna stranka u njemu dobiti vještu i mladu snagu.³² Ipak, malo je vjerojatno da su o novom kandidatu Narodne stranke

²⁶ Matična knjiga rođenih Osijek Gornji grad 1885.-1900., HDA, ZBMK, M-1554.

²⁷ *Isto*.

²⁸ Bianka (Bianca) Juker r. Riffer (Osijek, 21. I. 1896. – Zrenjanin, 19. II. 1973.). Zajedno sa suprugom ing. Miroslavom Jukerom pokopana je u grobici Rifferovih na groblju sv. Ane. U objavljenj knjizi zavičajnika grada Osijeka navedeno je troje djece Rifferovih, ali se Bianku (Biancu) pogrešno imenuje Brankom, i navodi se 1895. kao godina rođenja. *Zavičajnici grada Osijeka*, 678.

²⁹ Matična knjiga rođenih Osijek Gornji grad 1885.-1900., HDA, ZBMK, M-1554.

³⁰ Antun Zindl (Petrijević 21. V. 1839. – Miholjački Poreč, 3. III. 1890.), učitelj i političar. Školovao se u Osijeku i Zagrebu u kojem se završio i preparandiju. Šezdesetih godina radi u Čakovcu kao pučki učitelj, a potom se preselio u Poreč i posvetio gospodarstvu. Od 1873. do 1881. načelnik Donjeg Miholjca, a od 1875. do smrti zastupnik kotara Donji Miholjac u hrvatskom Saboru.

³¹ "Zakonski članak II. 1870. sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije ob uređenju sabora istih kraljevinah", *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, godina 1870., komad XV., 300.; Bogoslav ŠULEK, *Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882.*, Zagreb 1883., 91.

³² "Kroatischer Landtag", *Die Drau* (Osijek), god. XXIII., br. 29, 9. III. 1890., 2.

odlučivali donjomiholjački izbornici, odnosno izglednije je da je odluka o Rifferovoj kandidaturi donesena u dogovoru između osječkih narodnjaka i grofa Ladislava Mailátha. Osječki je odvjetnik, kako je već ranije rečeno, bio pravni savjetnik grofova vlastelinstva u Donjem Miholjcu, a grof Mailáth je, kao, uostalom, i većina slavonskih vlastelina, pristajao uz bana Dragutina Khuena-Héderváryja i Narodnu stranku. Na Rifferovo političko usmjerenje je, s druge strane, nesumnjivo snažno utjecala i njegova povezanost s Vasom Đurđevićem kao jednim od prvaka Narodne stranke u Osijeku i Slavoniji, a ne treba zanemariti i druge obiteljske veze s "mađaronskim" pristašama.³³

Rifferova kandidatura je potvrđena i na sastanku vodstva Narodne stranke u Zagrebu, kojem je nazočio i virovitički veliki župan Teodor grof Pejačević. I prije nego što je izbor bio raspisan, osječka *Die Drau*, i inače vrlo dobro obaviještena, najavila je da će izborni dan biti određen za 17. travnja, a tako je doista i bilo.³⁴ Riffer je 13. travnja, navodno odgovarajući na poziv miholjačkoga izbornog tijela, posjetio Miholjac kako bi se sastao s izbornicima i predstavio svoj program,³⁵ a četiri dana kasnije je bez protukandidata izabran, ali nije poznato kakav je bio odaziv izbornika. Izbornim odborom predsjedao je miholjački kotarski predstojnik Ivan pl. Dellimanić, a Riffer je po završetku izbora održao govor koji je, prema *Dravinom* dopisniku, od strane brojnih okupljenih bio s oduševljenjem prihvaćen.³⁶

Riffer je verificiran za narodnog zastupnika na saborskoj sjednici od 6. studenoga 1890. godine.³⁷ U hrvatskom Saboru nije bio među aktivnijim govornicima, već se javljao uglavnom u onim prigodama kada je na dnevnom redu bila pravna problematika. Bio je izabran u saborski Odbor za pravosuđe³⁸ u radu kojega je aktivno sudjelovao sa svojim prijedlozima,³⁹ a bio je izabran i u Ad hoc odbor za Zakon o umirovljenju i opskrbi zemaljskih urednika i činovnika.⁴⁰ Bio je također i izvjestitelj spomenutog odbora prigodom rasprave o spomenutom Zakonu, i kao takvom mu je pripala i nezahvalna dužnost da brani Zakon od pravaških optužbi da je posrijedi zakon kojim

³³ Rifferov šurjak Martin Predragović bio je, primjerice, županijski činovnik (oficijal), a činovnici (općinski, kotarski i županijski) su kao ovisni izbornici mahom pristajali uz vladinu Narodnu stranku.

³⁴ "Die Vertagung des Landtages", *Die Drau* (Osijek), god. XXIII., br. 35, 23. III. 1890., 1.-2.

³⁵ "Aus D. Miholjac", *Die Drau* (Osijek), god. XXIII., br. 44, 15. IV. 1890., 2..

³⁶ "Nachtrag", *Die Drau* (Osijek), god. XXIII., br. 45, 17. IV. 1890., 3.; "Brzobjavne viesti 'Narodnim Novinam'", *Narodne novine* (Osijek), god. LVI., br. 88, 17. IV. 1890., 4.

³⁷ *Stenografski zapisnici sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodište 1887 - 1892.* (dalje: *SZ 1887.-1892.*), sv. IV., Zagreb 1890., 150.

³⁸ *SZ 1887.-1892.*, sv. V., Zagreb 1892., 30.

³⁹ U nekrologu objavljenom u *Narodnim novinama* bilo je rečeno da je Riffer "u saboru riedko kad govorio, - ali je za to u odborih živo sudjelovao kod stvaranja zakona te se je njegovo mnijenje vazda uvažavalo". "† Dragutin Riffer", *Narodne novine* (Zagreb), god. LXII., br. 278, 2. XII. 1896., 4.

⁴⁰ *SZ 1887.-1892.*, sv. V., 30.

se pogoduje činovnicima kao osloncu vladavine bana Khuena i Narodne stranke.⁴¹ Duži govor održao je i za vrijeme rasprave o Zakonu o vodnom pravu.⁴² Godine 1892. je također izabran za poslanika u zajedničkom Parlamentu u Budimpešti.⁴³

Kandidatura na izboru u Osijeku 1890.

Stjecajem okolnosti, Riffer je već dva mjeseca nakon uspjeha na donjomiholjačkom izboru ponovno kandidirao za Sabor, ovog puta u rodnom Osijeku. Dana 12. lipnja 1890. godine preminuo je Lavoslav (Leopold) Ittlinger⁴⁴, dotadašnji saborski zastupnik 4. izbornog kotara Osijek Gornji grad,⁴⁵ i vlada je svojom odlukom od 12. rujna odredila da 4. prosinca iste godine održi izbor njegovog nasljednika.

Premda već zastupnik u Saboru, Riffera je Narodna stranka kandidirala i na ovom izboru, što svjedoči o njegovom ugledu u rodnom gradu. Izborni zakon nije priječio Rifferu mogućnost kandidiranja u Osijeku, ali njegov mogući osječki izbor obvezivao bi ga na polaganje jednog od dva mandata, a to bi, vrlo vjerojatno, bio onaj donjomiholjački. Riffer, doduše, nije bio ispočetka planiran kao kandidat, već je kandidatura bila najprije ponuđena nekim drugim pristašama Narodne stranke, no oni ju, iz raznih razloga, nisu prihvatili.

No, za razliku od izbora u Miholjcu, u Osijeku je Riffer imao protukandidata – suprotstavio mu se Dragutin Neuman⁴⁶, također odvjetnik koji je ovom kandidaturom prvi put značajnije istupio na političku scenu. Neuman se predstavljao kao pristaša umjerene oporbe, odnosno bio je blizak političkim stavovima biskupa Strossmayera i Neovisne narodne stranke, koja je u to vrijeme praktički posve neprimjetna u političkom životu Hrvatske.

⁴¹ *Isto*, 267.-269., 284.-285., 286.-292. U obranu Zakona Riffer je rekao i sljedeće: "Ali nije istina ni to, da imademo tako silan aparat činovništva za to, da očuvamo postojeći sustav, jer činovnici nedospjevaju, da vrše dužnosti, koje su im nametnute. [...] Državi je dužnost brinuti se za svoje činovnike, jer oni su drugo nego seljaci, njima je i onako tako malena plaća doznačena, da jedva mogu prokuburiti, a država im zabranjuje mogućnost, da si na drugi način što steknu. Oni su dakle ograničeni na svoju plaću, iz koje nemogu ništa prištediti za svoju budućnost. [...]". *Isto*, 284.-285

⁴² *Isto*, 169.-171.

⁴³ *Isto*, 30/a.

⁴⁴ Lavoslav (Leopold) Ittlinger (Tenja, 1826. – Beč, 21. VI. 1891.), odvjetnik, političar. Gimnaziju pohađao u Osijeku i Budimpešti, filozofiju završio u Pečuhu, a pravo u Zagrebu. Od 1847. do 1875. službuje u raznim mjestima službi kao bilježnik, pristav, perovođa, kotarski predstojnik i veliki sudac. Od 1875. do 1884. vijećnik kr. sudbenog stola u Osijeku. Godine 1884. umirovljen, da bi se potom primio odvjetništva, također u Osijeku. Na izborima 1884. i 1887. godine izabiran za narodnog zastupnika kotara Osijek Gornji grad, te za zastupnika u zajedničkom Parlamentu u Budimpešti. Član brojnih osječkih društava.

⁴⁵ Grad Osijek bio je podijeljen na dva izborna kotara: 4. izborni kotar zahvaćao je poručje Gornjeg grada, a Donji grad, Tvrđa i Novi grad činili su 5. izborni kotar. B. ŠULEK, *Hrvatski ustav ili konstitucija*, 292.

⁴⁶ Dragutin Neuman (Valpovo, 1856. – Zagreb, 1911.), odvjetnik i političar. Gimnaziju polazio u Osijeku 1869.-1877. godine, a pravo učio u Beču. Od 1886. odvjetnik u Osijeku, te gradski zastupnik i podnačelnik. Vođa osječke oporbe na razmeđu 19. i 20. stoljeća, godine 1910. i predsjednik Sabora.

O kandidaturi Riffera su zacijelo odlučili osječki prvaci Narodne stranke, a formalno mu je kandidaturu ponudilo izaslanstvo stranačkih pristaša koje ga je posjetilo 30. studenoga. Ove osječke izbornike je predvodio veletrgovac Jakob Sorger, a u njegovom društvu su bili i veletrgovac Josip Sedlaković, Josip Pruckner, Anton Frimml i Herman Büchler. Sorger je u ime ovog izaslanstva govorom pozdravio Riffera i zamolio ga da prihvati njihovu ponudu za kandidaturu, na što je Riffer pozitivno odgovorio. *Narodne novine* je o ovom posjetu obavijestio neimenovani dopisnik koji je ujedno izrazio uvjerenje da Rifferov izbor posve siguran.⁴⁷

Vrlo je, međutim, neobično da je dogovor o Rifferovoj kandidaturi postignut 30. studenoga, tek pet dana uoči izbora, premda su osječki narodnjaci doznali za raspisivanje i datum izbora i prije nego je ta odluka službeno objavljena, i premda su odmah po tom saznanju otpočeli s dogovorima o kandidaturi. Nepunih pet dana bilo je i suviše kratko vrijeme za uspješno predstavljanje Riffera, pogotovo uzme li se u obzir da je oporba već do tog trenutka provela za ono vrijeme neobično dugu i aktivnu agitaciju.

Oporba je, naime, dogovor o Neumanovoj kandidaturi postigla ubrzo nakon smrti zastupnika Ittlingera, i Neumanove su pristaše otpočele s predizbornim aktivnostima puno prije negoli je raspisan novi izbor. Za Neumana su radili brojni agitatori iz redova neovisnoga građanstva, a najzanimljivije je da se je među Neumanovim pristašama nalazila i nekolicina uglednih osječkih industrijalaca, kojima je na čelu bio Mirko (Emerich) pl. Reisner⁴⁸, gradski zastupnik i vlasnik tvornice žigica. Upravo je Reisner, navodno, bio na čelu skupine građana koja je Neumanu ponudila kandidaturu, a u istom se taboru svojom aktivnošću isticao i Reisnerov sin Adam⁴⁹, predsjednik osječke Trgovačko-obrtničke komore.⁵⁰ Za Neumana je, uz Reisnerove, radio također i ugledni osječki trgovac Ladislav Gillming.⁵¹

⁴⁷ "O izboru narodnoga zastupnika u Osijeku", *Narodne novine* (Zagreb), god. LVI., br. 276, 1. XII. 1890., 5. Usp. "Vor der Wahl", *Slavonische Presse* (Osijek), god. VII., br. 142, 2. XII. 1890., 2.-3.

⁴⁸ Mirko (Emerich) pl. Reisner (Osijek, 20. IV. 1826. – Osijek, 27. VII. 1901.), industrijalac. Godine 1856. s Josipom Fösmayerom osnovao Prvu osječku tvornicu ognjila (žigica). Od 1871. godine zastupnik u osječkom gradskom vijeću. O Mirku (Emerichu) pl. Reisneru i obitelji Reisner opširnije: Žlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, "Utjecaj obitelji Reisner, Gillming, Blau i Hengl na gospodarski i kulturni razvoj grada Osijeka", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice / Volksdeutsche Gemeinschaft Jahrbuch 1998*, (ur. Renata Trišler, Nikola Mak), Osijek 1998., 11.-15.

⁴⁹ Adam pl. Reisner (Osijek, 22. XII. 1855. – Osijek, 13. V. 1939.), industrijalac. Od 1873. godine počeo raditi u tvornici žigica svog oca Mirka (Emericha), a 1885. postao suvlasnikom. Adam uvodi inovacije u proizvodnju i tada započinje uspon tvrtke koja postaje jedno od najvećih izvoznih poduzeća u Monarhiji (žigice se izvoze u europske zemlje, u azijski dio Turskog Carstva, na Bliski Istok i u Egipat). Bio je vlasnik do 1909. godine kada tvrtka postaje dioničko društvo, a on predsjednik ravnateljskog vijeća. *Isto*.

⁵⁰ "Izborna agitacija u Osijeku", *Obzor* (Zagreb), br. 269, 22. XI. 1890., 5.

⁵¹ "Pobjeda!", *Obzor* (Zagreb), br. 282, 9. XII. 1890., 2.

U njihovu pristajanju uz oporbu prepoznajemo određeno nezadovoljstvo gospodarskim položajem Osijeka u to vrijeme, što se ponajprije odnosilo na prometnu (ne)povezanost. U Osijeku su se, naime, trajno teško osjećale posljedice izgradnje pruge Dalj – Brod na Savi (1879.), čime je promet iz Bosne spojen s Budimpeštom preko Dalja, a Osijek izgubio mogućnost da postane tranzitno mjesto za Bosnu, Srijem i Srbiju.⁵²

Nezadovoljstvo gospodarskim prilikama u Slavoniji i osobito prometnom izoliranošću Osijeka nije se krilo niti u izvješću osječke Trgovačko-obrtničke komore za 1890. godinu. Čelnici komore su još jednom vapili za pomoći kako bi se Osijek povezal s Požegom, Đakovom, Vinkovcima i Belišćem, a upozoravali su i da bi izgradnja pruge Szt. Lőrincz – Donji Miholjac – Našice – Vrpolje, za koju je izdana i koncesija, sav promet odvratila od srednje Slavonije, nanijela narodu velike štete, a “grad Osiek materijalno upravo ubila”.⁵³

Premda jedan zastupnik više na strani oporbe ne bi osobito izmijenio omjer snaga u Saboru, osječki oporbeni pokret plijenio je iznimnu pozornost onovremenih novina. *Obzor* je, primjerice, već 24. studenog, dakle deset dana uoči sâmog događaja, ovom izboru posvetio uvodni članak u kojem se isticalo da je na pojavu proturežimskog osjećanja utjecalo iznevjerenje nadâ u gospodarski napredak grada. Nepotpisani je uvodničar pisao da je “Osiek dugo [...] vremena čekao, da će nadležni krugovi nešto učiniti za njegov napredak, da će se podporom i domaće i zajedničke vlade naravni položaj njegov upotrebiti u njegove narodno gospodarske svrhe i on učiniti stecištem trgovine, obrta i industrije”, ali da te nade “ostadoše jalove”, te da je, štoviše, “vladajuća željeznička politika odvratila [...] od Osieka i onu trgovinu, kojom se je taj grad do prije malo godina mogao pohvaliti”.⁵⁴ Nadolazećim izborom u Osijeku bavio se i uvodnik narednog broja *Obzora*, oslikavajući ovog puta još crnijim bojama osječke gospodarske prilike.⁵⁵

⁵² Mira KOLAR, “Gospodarstvo banske Hrvatske od 1869. do 1900.”, u: *Povijest Hrvata*, II., (gl. ur. Mirko Valentić, Lovorka Čoralić), Zagreb 2005., 547.; Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, Zagreb 1980., 50. Oporbeni je *Obzor* uoči osječkog izbora isticao da je Osijek do izgradnje pruge Dalj – Brod bio “najglavnijim središtem za trgovinu Slavonije, Bosne, a velikim dielom i Srbije, Osiek bijaše, odkako bosanska trgovina sa našom monarkijom u obće postoji, najvažniji faktor južnoistočne trgovine; njegov čvrsto podržavani položaj bijaše upravo tradicionalan: dok ga željeznička pruga Dalj-Brod nije potisnula na stranu, od kud danas bez pomoći gledati mora, kako mu bosanska trgovina i trgovina dobroga diela Slavonije i granice jedan sat ispred nosa prolazi u Budimpeštu”. “Grad Osiek”, *Obzor* (Zagreb), br. 271, 25. XI. 1890., 1.

⁵³ “Gospodarske prilike u Slavoniji”, *Obzor* (Zagreb), god. XXXII., br. 268, 21. XI. 1891., 1. O željezničkoj (ne)povezanosti Osijeka i posljedičnim gospodarskim nazadovanjem vidi: Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća (1868.-1918.)*, Osijek 1996., 112.-114.; ISTA, *S tradicionalnih na nove puteve. Trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od godine 1868. do 1918.*, Osijek 1999., 13.-14.

⁵⁴ “Izbor u Osieku”, *Obzor* (Zagreb), br. 270, 24. XI. 1890., 1.

⁵⁵ “Grad Osiek”, *Obzor* (Zagreb), br. 271, 25. XI. 1890., 1.

Upravo su gospodarski interesi Osijeka i banske Hrvatske uopće bili dominantna tema na Neumanovim predizbornim skupovima.

Biralište je 4. prosinca bilo otvoreno od 8 sati ujutro do 13 sati, a izbornim je odborom u ime gradskih vlasti predsjedao Petar Modesti. Rifferovi povjerenici pri službenom zapisniku bili su županijski oficijal Martin Predragović i urednik *Drave* Julije (Julius) Pfeiffer.⁵⁶ Pobjedio je Neuman koji je dobio 263 glasa, dok je za Riffera glasalo 200 Osječana. Na biralištu su se pojavila 463 od ukupno 631 upisanog izbornika.⁵⁷

Pobjeda oporbenog kandidata Neumana snažno je odjeknula i narednih desetak dana bila je glavna vijest na stranicama oporbenih novina. Iščitavanjem tih novinskih brojeva lako se stječe dojam da je osječki trijumf oporbe probudio nade da su se promijenili odnosi u Osijeku i Slavoniji, a izbornu se pobjedu u, kako se je tada govorilo, “glavnom gradu Slavonije” i “drugom gradu domovine” nastojalo iskoristiti kako bi se i u drugim sredinama umrtrljenu oporbu potaknulo na rad.

Višednevno oduševljenje i slavlje oporbe potaknulo je reakcije iz poraženog tabora koji je, nimalo neobično, razlog svom neuspjehu nalazio u raznovrsnim pritiscima i nepravilnostima kojima se poslužila protivnička stranka. Jedino je uz takve nedopuštene metode, tvrdilo se, mogao “Strossmayerovac” biti izabran u gradu Osijeku, budući da je poznato da biskup nije ničime zadužio svoj rodni grad.⁵⁸ U režimskom tisku iznijeto je mnoštvo raznovrsnih prigovora, pritužbi te izlika kojim se nastojalo objasniti i opravdati neočekivani poraz, no osobito je zanimljivo da se oporbi također predbacivalo i to kako je velikom dijelu njezinih agitatora i izbornika govorni jezik njemački.⁵⁹ Oporbeni je uspjeh u Osijeku, međutim, bio kratkoga daha, i do kraja Khuenove vladavine (1903.), odnosno do sloma Narodne stranke (1906.), u oba osječka izborna kotara nije izabran oporbeni kandidat.

Izbor u Osijeku bio je jedan od najuzbudljivijih događaja u uspavanoj banskoj Hrvatskoj te godine, a iznenađujuće oporbene pobjede se gotovo pola stoljeća kasnije prisjetio i Julije Pfeiffer, aktivni pristaša Dragutina Riffera pri tom izboru. Prema Pfeifferu, ishodu izbora je pridonio i politički motivirani sukob županijskih čelnika

⁵⁶ “Pobjeda!”, *Obzor* (Zagreb), br. 282, 9. XII. 1890., 2.

⁵⁷ *Isto*; “Izbor u Osieku”, *Obzor* (Zagreb), br. 279, 4. XI. 1890., 3.

⁵⁸ “Izbor narodnoga zastupnika u Osieku”, *Narodne novine* (Zagreb), god. LVI., br. 287, 15. XII. 1890., 2. Osobito žestok prema đakovačkom biskupu bio je list *Die Drau*, čije je uredništvo čvrsto pristajalo uz tadašnju Khuenovu vladu. O kritikama koje je *Die Drau* krajem 19. stoljeća upućivala na račun biskupa Strossmayera zbog njegovoga navodnog mačehinskog odnosa prema Osijeku vidi: Dragan DAMJANOVIĆ, “Biskup Josip Juraj Strossmayer i gradnja osječke župne crkve svetih Petra i Pavla”, *Analitički Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 21, Zagreb-Osijek 2005., 20.-28.

⁵⁹ “Tako nam se dakle predstavlja ta t. zv. osječka opozicija, a da nezaobavimo još i to – neka bude ovdje spomenuto, da je taj plebiscit skroz njemačkoga duha i da stotinu njih hrvatski nezna.” “Izbor narodnoga zastupnika u Osieku”, *Narodne novine* (Zagreb), god. LVI., br. 287, 15. XII. 1890., 2.

– podžupana Slavka Cuvaja i župana grofa Teodora Pejačevića – s inače “politički bezbojnim” osječkim društvom Narodni kasino. Pejačević je čak bio dekretom zabranio državnim činovnicima članstvo u Kasinu, a sve je to u tolikoj mjeri ogorčilo gornjograđane i osječko gradsko vijeće da je za saborskog zastupnika izabran Dragutin Neuman, a gradonačelnik Broschan morao podnijeti ostavku.⁶⁰

Zastupnik kotara Donji Miholjac u Hrvatskom saboru 1892.-1896.

Sljedeći redovni izbori za hrvatski Sabor održani su 1892. godine i zatekli su oporbu do te mjere nespremnu da je Neovisna narodna stranka odlučila apstinirati. U tim okolnostima oporba ponovno nije imala kandidata u Donjem Miholjcu, pa je još jedan izbor Dragutina Riffera, kojega je Narodna stranka i ovom prilikom istaknula kao svog kandidata, bio tek formalnost.

Saborski izbori održavani su od 30. svibnja do 2. lipnja, a izbor u Miholjcu bio je prvoga dana izbora, 30. svibnja. Riffer je ipak devet dana prije izbora održao predizborni skup na kojem su ga navodno u velikom broju okupljeni izbornici proglasili za svoga kandidata. Na biralište je došlo i za Riffera glasalo 426 upisanih izbornika, odnosno više od dvije trećine (od 622).

U hrvatskom Saboru Riffer je ponovno bio član saborskog Odbora za pravosuđe,⁶¹ i još je u dva navrata (1892. i 1896.) bio izabran za zastupnika u zastupničkoj kući zajedničkog Parlamenta u Budimpešti.⁶² Godine 1892. bio je izvjestitelj II. verifikacijskog odsjeka,⁶³ a u naredne četiri godine za riječ se javio tek tri puta sa svojim prijedlozima u pitanjima pravne problematike.⁶⁴ Razlog ovim prorijeđenim Rifferovim istupima bilo je pogoršanje njegovoga zdravstvenog stanja. Već od polovice mandata je počeo teže pobolijevati, što se vidi i iz činjenice da je tri puta molio da mu se odobri dopust.⁶⁵

Zanimljivo je da se u svom posljednjem zapaženijem saborskom istupu Riffer nije založio za svoj izborni kotar, već za svoj rodni grad. Naime, za saborske sjednice od 21. veljače 1895., prigodom rasprave o novom Zakonu o uređenju gradskih općina, Riffer je uzeo riječ i govorio protiv zakonske odredbe koja je propisivala način izbora gradonačelnikâ. Ta je odredba, naime, grad Osijek stavljala u rang drugih gradova banske Hrvatske, a Osijek je, prema dotad važećem Zakonu, bio izjednačen sa Zagrebom. Riffer je tražio da tako ostane i nadalje, obrazlažući svoj prigovor, između

⁶⁰ Julije PFEIFFER, “75-god. osječkog Narodnoga Kasina. Prigodom jubilarne proslave na Silvestrovo”, *Hrvatski list* (Osijek), god. XVII., br. 356 (5550), 25. XII. 1936., 26.

⁶¹ *Stenografski zapisnici sabora kralj. Hrvatske, Slavonije i Dalmacije petogodište 1892 – 1897.* (dalje: *SZ 1892.-1897.*), sv. I., Zagreb 1893., 19.

⁶² *SZ 1892.-1897.*, sv. I., 108.; *SZ 1892.-1897.*, sv. V., 143.

⁶³ *SZ 1892.-1897.*, sv. I., 10.

⁶⁴ *SZ 1892.-1897.*, sv. III., 1191.; *SZ 1892.-1897.*, sv. IV., 2235., 2250.

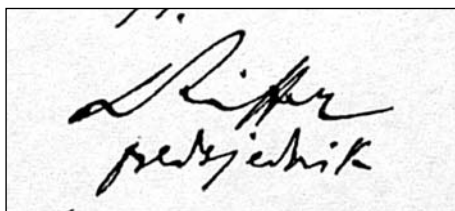
⁶⁵ *SZ 1892.1897.*, sv. III., 1375.; *SZ 1892.-1897.*, sv. IV., 2747.; *SZ 1892.-1897.*, sv. V., 2838.

ostalog, i sljedećim riječima: "Iz tog njegovog [Danilo Stanković, odjelni predstojnik za unutarnje poslove – op. B. O.] pomnog razlaganja razabire se, da je grad Osiek uvijek bio izjednačen posve s gradom Zagrebom. Pravedno je, da tako i nadalje ostane; jer neznam zašto bi se sada odstupilo od toga. Zagrebu se nenanaša nikakova nepravda, jer nije napram Osieku nikakav privilegium uživao; a i ostali gradovi se nevrjedjaju, jer nikada nisu to pravo uživali kano Osiek i Zagreb. Nepravda bila bi za Osiek, ako bi se danas odstupilo od onoga, što je dosad valjalo. Jedini razlog, koji se navadja proti tomu, je taj, da je grad Zagreb glavni zemaljski grad. On je bio i do danas to, a nije ništa smetalo, da je grad Osiek Zagrebu bio izjednačen."⁶⁶ Odjelni predstojnik Stanković je u ime Vlade ipak odbio ovaj Rifferov ispravak, ponovivši još jednom da je zamisao Vlade osigurati glavnom gradu izniman položaj, kakav je slučaj i u Mađarskoj s Budimpeštom.⁶⁷

Dugi niz godina Riffer je bolovao od sušice,⁶⁸ a umro je 30. studenoga 1896. godine.⁶⁹ Pokopan je 2. prosinca na osječkom groblju sv. Ane, a ispratili su ga, među ostalima, i virovitički župan grof Teodor Pejačević, podžupan Levin Chavrak, gradonačelnik Konstantin Graff i upravitelj kotara Donji Miholjac Mile Kramarić. Od Riffera se pjesmom oprostio i zbor *Osječkoga dobrovoljnog glazbenog društva*, a nad grobom mu je oproštajni govor održao kolega odvjetnik Vladimir Kovačević, koji će u nadolazećem razdoblju postati jedan od vođa osječke oporbe. Kovačević je u govoru istaknuo Rifferove sposobnosti i sudjelovanje u javnom životu Osijeka, a spomenuo se i njihovih suprotstavljenih političkih nazora: "I kada se na ovom svijetu naši putovi

Javna zahvala Rifferove udovice Anne

Autograf Dragutina Riffera

⁶⁶ SZ 1892.-1897., sv. IV., 2235.

⁶⁷ Isto, 2236.

⁶⁸ "† Dragutin Riffer", *Narodne novine* (Zagreb), god. LXII., br. 278, 2. XII. 1896., 4.

⁶⁹ Matična knjiga umrlih Osijek Gornji grad 1885.-1902., HDA, ZBMK, M-3072.

Obznana.

U obavješćujem ovim sve one stranke pokojnoga odvjetnika g. Dragutina Riffera, koje možda previdjenjem ne dobiju od mene posebne obavijesti, da sam kao sudbeno postavljeni skrbnik njegovih agenda sve spise njegove pisarne preuzeo i da mogu dobiti potrebnu obavijest glede njihovih pravnih predmeta u mojoj pisarni (gornji grad, duga ulica br. 14.) od 8—12 sati prije podne i od 3—6 sati poslie podne.

Dr. Vlad. Kovačević.

Anzeige

Ich verständige hiemit alle jene Parteien des verstorbenen Advocaten Herrn Carl Riffer, welche vielleicht durch Versehen keine besondere Verständigung von mir erhalten sollten, dass ich als gerichtlich bestellter Curator für dessen Agenden sämtliche Acten seiner Kanzlei übernommen habe und können die Betreffenden in meiner Kanzlei (Oberstadt, Langesasse Nr. 14) von 8—12 Uhr Vormittags und von 3—6 Uhr Nachmittags Auskunft über den Stand ihrer Rechtsangelegenheiten erhalten.

Dr. Vlad. Kovačević.

*Objava dr. Vladimira Kovačevića
o preuzimanju Rifferovih
odvjetničkih poslova*

*Nadgrobni spomenik Dragutinu Rifferu
na groblju Sv. Ane u Osijeku*

ponekad razilaze, tako se oni ponovno spajaju tamo gore, kada se ponovno sastanemo pred Najvišim u jednom taboru.”⁷⁰

Poštovanje preminulom zastupniku iskazano je i u hrvatskom Saboru, na početku sjednice održavane 2. prosinca. Predsjednik Sabora Vasa Đurđević tom je prigodom rekao da je Riffer bio “žarki patriota, vrstna sila, koja je žalibože dugotrajnom bolešću sprečena bila na polju javnog života narodnog a sada neumitnom smrću evo i suviše rano sasvim iztrgnut iz kola narodnih radnikah”.⁷¹

Po Rifferovoj smrti njegove je odvjetničke poslove temeljem sudske odluke preuzeo dr. Vladimir Kovačević.⁷²

⁷⁰ “Carl Riffer †”, *Die Drau* (Osijek), god. XXIX., br. 142, 1. XII. 1896., 2.-3.; “Carl Riffer †”, *Die Drau* (Osijek), god. XXIX., br. 143, 3.; “Herr Carl Riffer †”, *Slavonische Presse* (Osijek), god. XII., br. 278, 1. XII. 1896., 3.; “Landtagsabgeordneter Herr Carl Riffer †”, *Slavonische Presse* (Osijek), god. XII., br. 279, 3. XII. 1896., 2.

⁷¹ *SZ 1892.-1897.*, sv. V., 146.

⁷² “Kanzlei-Uebernahme”, *Slavonische Presse* (Osijek), god. XII., br. 279., 3. XII. 1896., 3.; “Obznana / Anzeige”, *Slavonische Presse* (Osijek), god. XII., br. 281, 5. XII. 1896., 4.

Zaključak

Osječki odvjetnik i političar, zastupnik u hrvatskom Saboru i zajedničkom ugarsko-hrvatskom Parlamentu Dragutin Riffer tek je jedan od brojnih istaknutih pojedinaca osječkoga političkog, društvenog i kulturnog života s kraja 19. stoljeća čiju je uspomenu posve prekrpio zaborav. Tomu je nesumnjivo pridonio i njegov politički odabir – bio je član Narodne stranke koju je historiografija 20. stoljeća ocijenila iznimno negativno – no to, ipak, nije jedini razlog prešućivanja, budući da je tek nešto više pisano o onovremenim nosiocima “narodne” i “napredne” politike u Osijeku.

Dragutin Riffer nije član prvoga reda istaknutih i zaslužnih osječkih odvjetnika i političara tog doba, no ipak je za sobom u tek desetak godina javne djelatnosti ostavio nezanemariv trag. Nezahvalno je pretpostavljati, no moguće je da bi si Riffer priskrbio i veće zasluge da je duže poživio i da njegovu radnu energiju godinama nije nagrizala teška bolest.

Dragutin Riffer (1852-1896) – Rechtsanwalt und Parlamentsabgeordneter aus Osijek

Zusammenfassung

Das Gesellschafts-, Kultur- und Politikleben von Osijek in der zweiten Hälfte des 19. und ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts wurde in bedeutendem Maße von der fruchtbaren Tätigkeit zahlreicher Rechtsanwälte gekennzeichnet. Einen unübersehbarer Anteil von ihnen bilden die osijeker Deutschen, bzw. einzelne Personen deutschen Stammes. Über diese verdienstete Personen wurde bis jetzt wenig geschrieben, einer von ihnen ist auch Dragutin (Carl) Riffer, osijeker Rechtsanwalt und Politiker deutschen Stammes und Angehöriger einer osijeker bürgerlichen Familie. Er war Vorsitzender der Osijeker freiwilligen Musikgesellschaft seit ihrer Gründung 1891 und bis 1895, als er sich wegen fortgeschrittener Krankheit für diese Ehre bedanken musste. In politischer Hinsicht war er Mitglied der Volkspartei, die wegen der Unterstützung der Union mit den Ungaren von den politischen Gegnern als „madjaronisch“ geschimpft wurde. Als Kandidat der Volkspartei wurde Riffer zweimal – 1890 und 1892 – zum Abgeordneten des Wahlbezirkes Donji Miholjac im Kroatischen Parlament (Sabor) gewählt und er war ebenfalls Abgeordneter im Parlament zu Budapest. Die Volkspartei nominierte ihn zu ihrem Kandidaten bei der Wahl zum Parlamentsabgeordneten im Wahlbezirk Osijek Oberstadt 1890, aber bei dieser Gelegenheit wurde er vom Oppositionskandidaten Dragutin Neuman besiegt. Im Kroatischen Parlament (Sabor) gehörte Riffer nicht zu den aktiveren Rednern und meldete sich meistens bei Gelegenheiten, wenn Rechtsproblematik an Tagesordnung war, zu Wort. Im Sabor wurde er, unter anderem, in den Parlamentsausschuss für die Rechtsordnung gewählt, in dessen Arbeit er aktiv teilnahm. Riffer litt jahrelang an Schwindsucht und verstarb 1896. Beerdigt wurde er auf dem Friedhof der Hl. Anna in Osijek.

Sladana JOSIPOVIĆ, prof.

Filozofski fakultet

Osijek

UDK 261.7(497.1)

Kategorija: Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 16.09.2008.

Odnos komunističkih vlasti prema svećenicima njemačkog podrijetla na primjeru daljskog župnika Petra Fischera

U radu je prikazana sudbina daljskog župnika Petra Fischera nakon uspostave komunističkog režima u Jugoslaviji 1945. godine. Budući je bio katolički svećenik njemačkog podrijetla Fischer se našao u nemilosti novih vlasti, koje su oštro progonile Folksdojčere i pripadnike Katoličke crkve, o čemu se govori u uvodnom dijelu rada. U nastavku rada prikazano je Fischerovo uhićenje i boravak u Radnom logoru Valpovo, neuspješno iseljenje u Austriju, povratak u Valpovo, te naposljetku njegov bijeg iz logora. Izuzetno zanimljiv i neobičan spasonosni put daljskog župnika završava u Linzu u Austriji, gdje je, kao najstariji svećenik Đakovačke (Bosanske) i Srijemske biskupije, umro 2007. godine u 96. godini života.

Uvod

Dolaskom Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) na vlast 1945. godine započela je sustavna represija usmjerena na sve protivnike novog režima, u prvom redu pripadnike njemačke i austrijske manjine – Folksdojčere, te pripadnike Katoličke crkve. Što se tiče Folksdojčera, oni su za novu vlast predstavljali državne neprijatelje, koji su u prethodnom režimu, nastalom po uzoru na nacističku Njemačku, bili povlaštena skupina i surađivali s okupacijskim vlastima. Svi daljnji postupci prema pripadnicima njemačke manjine objašnjavali su se činjenicom da su “/.../ Njemci njemačke manjine od dana naseljavanja u našu zemlju, a sve do danas radili protiv interesa naroda Jugoslavije, stavljajući se u službu Njemačkih imperijalista. To se naročito ispoljilo u toku ovog rata, kada su oni sa svim sredstvima aktivno angažovali se u borbi protiv naše vojske i Narodno-oslobodilačkog pokreta uopće.”¹ Takav stav rezultirao je oduzimanjem imovine, nacionalnih i građanskih prava, protjerivanjem i zatvaranjem u logore velikog broja Folksdojčera, koji su kraj rata dočekali u Jugoslaviji. Naime, krajem 1944. godine njemačke su vlasti, potaknute razvojem događaja na europskim ratištima, organizirale iseljenje Folksdojčera iz Jugoslavije u Njemačku. Budući da je zapovijed za iseljenje stigla sa zakašnjenjem, ono nije provedeno do kraja i veliki je broj Folksdojčera dočekaio uspostavu komunističkog režima. To su mahom bili Nijemci (žene djeca, starci) koji se nisu smatrali odgovornim za zbivanja tijekom rata, očekujući da će se nakon završetka rata vratiti njihovi susjedi, prijatelji i rodbina.² Ono što je uslijedilo bilo je kolektivno kažnjavanje svih pripadnika njemačke manjine, potvrđeno i zakonskim aktom donesenim 21. studenoga 1944. godine po nazivom “Odluka o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih osoba i o sekvstru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile”. Tim je zakonskim aktom određen i položaj Nijemaca budući da je određeno da na dan stupanja te Odluke na snagu u državno vlasništvo prijeđe: “1. sva imovina Njemačkog Rajha i njegovih državljana koja se nalaze na teritoriju Jugoslavije; 2. sva imovina osoba njemačke narodnosti, osim Nijemaca koji su se borili u redovima Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije ili su podanici neutralnih država a nisu se držali neprijateljski za vrijeme okupacije”.³

Sličan stav kao i prema Folksdojčerima, komunističke su vlasti zauzele i prema Katoličkoj crkvi i njenim predstavnicima. Osim ideoloških razilaženja između vjere i vlasti utemeljene na ateističkoj osnovi, Katolička se crkva našla suočena s optužbama

¹ Zemaljska komisija za repatrijaciju Nijemaca pri MUP-u FD Hrvatske, Zagreb izvješćuje upravne odjele oblasnih, okružnih i gradskih NO-a o postupku repatrijacije (iseljavanja/protjerivanja) folksdojčera, u: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, Slavonski Brod, 2006., str. 245.

² Vladimir GEIGER, *Nestanak folksdojčera*, Zagreb, 1997., str. 27.-28.; Vladimir GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, Osijek 1999., str. 7.

³ V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 7.

o navodnoj suradnji s ustaškim režimom i protudržavnom djelovanju protiv novih vlasti: "Stup reakcije, njen organizator i nosioc je katolička crkva i njen kler, skoro stopostotno na čelu sa nadbiskupom Stepincem. /.../ Popovi djeluju vrlo oprezno i lukavo iskorištavajući vjersku zaostalost naroda, opće teško stanje izazvano ratom, opću nestašicu živežnih namirnica, sušnu i nerodnu godinu itd."⁴ "Novoj vlasti također je smetalo to što je Katolička crkva bila jedina ustanova izvan njenog nadzora, a s vremenom je postala i jedino uporište oporbe u vrijeme kad višestranačje nije ni postojalo, što komunisti nisu nikako mogli prihvatiti."⁵ Upravo iz tog razloga vlasti su nastojale što više kompromitirati, materijalno i financijski oslabiti Katoličku crkvu, te otežati njen pastoralni rad i na taj način smanjiti utjecaj Crkve u društvu. S tim ciljem uslijedila su brojna javna suđenja i smaknuća svećenika, koja su bila popraćena velikom anticrkvenom promidžbom, osobito u novinama i na radiju, a trebala su ostaviti što snažniji dojam na stanovništvo: "Pripremamo nekoliko javnih suđenja, gdje ćemo nekoliko gadova i javno likvidirati. Među tima u Dalju, mislimo javno osuditi popa Astaloša⁶ poznatog krvnika, koji se nalazi kod nas u zatvoru".⁷

Dakle, iz svega navedenog moglo bi se zaključiti da su predstavnici Crkve i njemačke manjine bile dvije najugroženije skupine u Jugoslaviji, osobito u prvim godinama od njenog nastanka, što se očituje i u primjeru sudbine daljskog župnika njemačkog podrijetla Petra Fischera, koji je i sam, u razgovoru sa župnikom osječkog Gornjeg grada, Josipom Šeperom, istaknuo kako je jedina njegova krivica u tome što nosi njemačko prezime i što je svećenik.⁸

Uhićenje Petra Fischera

Petar Fischer rodio se 26. lipnja 1912. godine u Čalmi (Srijem). Osnovnu je školu završio u Kukujevcima, a osam razreda gimnazije u Vinkovcima. U razdoblju od 1932. do 1937. godine studirao je teologiju u Đakovu, gdje ga je 7. veljače 1937. godine biskup Antun Akšamović zareadio za svećenika. Prva mu je služba, kapelanska, bila u Cerni, a zatim u Županji. Od 1938. do 1943. godine upravitelj je župe u Surčinu,

⁴ Javni tužitelj Hrvatske, Zagreb izvješćuje javnog tužitelja DF Jugoslavije, Beograd o političkim prilikama u Hrvatskoj te ukazuje na niz poteškoća, znatnim dijelom u Slavoniji i Srijemu, nastalih uz ostalo i samovoljom JA, OZN-e, Narodne milicije i raznih organa "narodnih vlasti", u: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, str. 285.

⁵ Miroslav AKMADŽA, *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi i crkveno – državni odnosi od 1945. do 1966. godine. Primjer Zagrebačke nadbiskupije*. Zagreb, 2003., str. 17.

⁶ Josip Astaloš (1897.-1945.); godine 1945. bio je župnik u Osijeku III (Donji grad). Nakon uhićenja i suđenja, javno je smaknut u Dalju 5. kolovoza 1945. godine.

⁷ Okružni komitet KP Hrvatske Osijek izvješćuje Oblasni komitet KP Hrvatske za Slavoniju, Osijek o političkom stanju u Okrugu Osijek, u: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, str. 192.

⁸ Biskupski arhiv Đakovo, Fond Biskupske kancelarije, 1079/45, 22/1945, 4. kolovoza 1945.

nakon čega dolazi u Dalj za upravitelja župe, gdje je i dočekao kraj rata i uspostavu komunističkih vlasti.⁹

Proces preuzimanja vlasti u "oslobođenim" gradovima i selima, pa tako i Dalju, od strane komunista uključivao je popisivanje i uhićenje Nijemaca od strane Odjeljenja za zaštitu naroda (OZN-a): "Istim proglasom OZN-a poziva sve pripadnike njemačke manjine radi popisa. U vezi s tim OZN-a već prvog dana izvršit će mobilizaciju činovnika /pisara/ potrebnih za rad na popisu Nijemaca, ustrojiti knjige za popis istih. Nakon izvršenja popisa Nijemaca predviditi logore, organizovati ishranu, stražu i.t.d. a tek poslije toga uslijedit će hapšenje Nijemaca po naređenju OZN-e za Slavoniju".¹⁰ Postupak uhićenja i odvođenja iz Dalja Fischer opisuje sljedećim riječima: "Dali su mi jedan formular, koji sam morao ispuniti dok je naoružani stražar stajao pored mene. Uz uobičajena pitanja o osobnim podacima, tu je bilo i ono odlučujuće: 'Nacionalnost' i 'Što si učinio za NOB?' Nakon što sam te rubrike ispunio s 1. 'Nijemac' i 2. 'Ništa', bio sam odmah uhićen". Fischer dodaje da je na upitniku bila još jedna zanimljiva rubrika, koju se, pod prijetnjom smrtno kazne, moralo popuniti savjesno i točno: "Izjavljujem da od svoje pokretne imovine nisam ništa sakrio niti poklonio".¹¹

Na dan 6. srpnja 1945. godine zajedno s Fischerom, uhićeno je još 74 žitelja Dalja, mahom žena, djece i staraca, budući da je veliki dio njihovih sumješтана iselio tijekom listopada 1944. godine. Nakon što su cijeli jedan dan i noć proveli na trgu, ukrcani su u stočne vagone i odvezeni u Osijek, odakle su pješice upućeni u logor Josipovac. No, po dolasku u Josipovac, zatekli su prazan logor, koji je bio premješten u Valpovo te je Fischer, zajedno sa svojim sumještanima upućen u Radni logor Valpovo. Na putu su im se priključile još neke skupine Folksdojčera, te ih je po dolasku u Valpovo bilo oko 3000.¹² Prema planu državnih vlasti o protjerivanju, svi Folksdojčeri iz valpovačkog,

⁹ Antun JARM, *Pribojzeni zboru mučenika. Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, Đakovo 2007. str. 23.

¹⁰ Upravni odjel Oblasnog NOO-a za Slavoniju, Osijek dostavlja Upravnom odjelu Okružnog NOO-a, Osijek naputke "o preuzimanju vlasti u novo oslobođenim gradovima", s posebnim osvrtom na ovlasti i način djelovanja OZN-e, a Upravni odjel Okružnog NOO-a naputke prosljeđuje Kotarskom NOO-u Vinkovci, u: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja*, str. 140.

¹¹ Peter FISCHER, *Meine Erlebnisse in den Umsturztagen 1944.-45.*, Linz, Lager 65, 23.5.1958. [rukopis]; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, Düsseldorf 1961., München 1984., Augsburg 1994., München 2004., str. 535.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, München/Sindelfingen 1993., str. 768.; V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 379.

¹² P.FISCHER, *Meine Erlebnisse in den Umsturztagen 1944.-45.*, Linz, Lager 65, 23.5.1958.; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, str. 536.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, str. 769.; V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 378, 380.

kao i ostalih logora, trebali su u dogledno vrijeme biti iseljeni na područje Austrije i Njemačke.

Odmah nakon što je župnik Fischer 6. srpnja odveden iz Dalja u Osijek, a iz Osijeka u logor u Valpovo, podnijeli su žitelji mjesta Dalj opširnu predstavku potpisanu Hrvatima i Srbima Upravnom odjelu Oblasnog Narodnooslobodilačkog odbora (NOO) za Slavoniju u Osijeku i zamolili da se župnik pusti na slobodu i vrati u Dalj. Za njegovo se puštanje zauzeo i biskup Akšamović koji je 28. srpnja 1945. godine uputio predstavku Ministarstvu unutarnjih poslova u Zagrebu, Zemaljskoj komisiji za repatrijaciju Nijemaca. U predstavi Akšamović ističe kako je Petar Fischer iz svoje župe odveden radi toga što nosi njemačko prezime iako je rođen u Hrvatskoj, pohađao hrvatsku pučku školu i gimnaziju te hrvatsku bogosloviju. Nakon zaređenja na vlastitu je želju služio samo u hrvatskim mjestima, gdje je ostao u "najboljoj uspomeni kako kod Hrvata tako i kod Srba". Nadalje, Akšamović upozorava kako Fischer nikada nije podržavao kulturni i politički pokret njemačke manjine, tj. da nije bio član Kulturbunda, te da je za vrijeme okupacije štutio jednako i Hrvate i Srbe od progona državnih i vojničkih vlasti. Predstavku završava riječima: "Biskupski Ordinarijat stoji na stanovištu, da je najjači argumenat za kulturnu i političku ispravnost kod svakoga, pa i kod župnika Petra Fišera dokazana činjenica, što uza sav poznati teror nije dao slomiti i nije se upisao u kulturbund, te što je odvažno i veselo dočekao sa svojim žiteljima u Dalju Hrvatima i Srbima Oslobodilačku vojsku. Biskupski Ordinarijat moli Naslov, da izvoli izdati potrebite odredbe, da se župnik Petar Fišer pusti na slobodu i vrati u svoju župu ..." ¹³

Odgovor od strane Zemaljske komisije za repatrijaciju Nijemaca pri Ministarstvu unutarnjih poslova uslijedio je 16. kolovoza 1945. godine. U odgovoru je stajalo da im slučaj župnika Fischera nije poznat, budući da Oblasna komisija za repatrijaciju Nijemaca rješava sve pojedinačne slučajeve, dok se samo u iznimnim slučajevima traži intervencija Zemaljske komisije u Zagrebu. Ističu da su zatražili od Oblasne komisije izvještaj o župniku i čim prime podatke donijet će rješenje i o tome obavijestiti Ordinarijat. ¹⁴

U međuvremenu, Fischer je nakon nešto više od dva tjedna provedenih u Valpovu, 22. srpnja 1945. godine zajedno s ostalim zatvorenicima (njih oko 1800) ukrcan i upućen prema Austriji i Njemačkoj. Dva dana kasnije, 24. srpnja, transport u kojem se nalazio Fischer stigao je u Ljubljano, no britanske okupacijske vlasti nisu dopustile ulazak u Austriju, te je transport vraćen natrag u Jugoslaviju. Nakon nekoliko dana putovanja, po velikoj vrućini, u zatvorenim i zaključanim vagonima transport se zaustavio u Velikoj Pisanici kod Bjelovara. Idućeg su dana stigla još dva transporta vraćena s granice, tako da se u logoru Velika Pisanica, koji je mogao

¹³ Biskupski arhiv Đakovo, Fond Biskupske kancelarije, 1079/45, 28. srpnja 1945.

¹⁴ Biskupski arhiv Đakovo, Fond Biskupske kancelarije, 1079/45, 54/1945, 16. kolovoza 1945.

primiti samo 1000 zatvorenika, tada našlo oko 6000 Folksdojčera, pretežito žena, djece i staraca.¹⁵ Naime, austrijske i njemačke vlasti, zbog političkih, gospodarskih i socijalnih razloga, više nisu bile u mogućnosti primati izbjeglice, koje su od sredine 1945. godine pristizale, ne samo iz Jugoslavije, već i iz Mađarske i Čehoslovačke.¹⁶ O boravku u Velikoj Pisanici župnik Fischer svjedoči: "Bilo nas je 10 svećenika, od toga dva njemačka. Bili smo smješteni u svinjac. Kako su partizani uvidjeli da nema mjesta za sve u logoru, otjerali su svih 6000 ljudi van. Tako sam boravio 10 dana pod vedrim nebom. Mnogi su pobjegli, a mnogi su umrli od posljedica umora i odricanja. Tih deset dana 6000 ljudi nahranjeno je iz 20 lonaca, od kojih je svaki zapremao 60 litara tekućine, dakle ukupno 1200 litara juhe podijeljeno je na 6000 ljudi i to dva puta dnevno. Tako je 6000 ljudi dnevno dobivalo 2400 litara juhe i na 50 glava po jedan kukuruzni kruh, koji je težio nešto više od kilograma".¹⁷

Za vrijeme boravka u Velikoj Pisanici, zahvaljujući intervenciji Biskupskog Ordinarijata i žitelja Dalja, stigla je naredba da se župnika Fischera, kao asimiliranog Hrvata pusti na slobodu. Dana 3. kolovoza 1945. godine Fischer je vraćen u Osijek¹⁸, te mu je naređeno da se odmah po dolasku mora prijaviti Oblasnom NOO-u, što je i učinio već idućega dana kada je, prilikom prijave, ponovno uhićen. Uhićenje je uslijedilo na temelju nove optužbe od strane daljskog učitelja Branka Zadrovića, koji je Fischera optužio "da je častio ust. dužnosnike, koji su došli u Dalj da apse Srbe. On da je za sve to znao i nije upozorio narod da se skloni, pa stoga smatraju njega krivim za ta apšenja. Nadalje mu se inkriminira, da je bio u Kulturbundu, da su mu roditelji gorljivi Nijemci, koji su otišli u Njemačku, a on da je to mogao spriječiti; da mu je brat bio kuhar u jednoj "SS" jedinici i t.d."¹⁹ Istoga dana, 4. kolovoza, Oblasni NOO uputio je Biskupskom Ordinarijatu odgovor na njihovu molbu za puštanjem župnika Fischera od 28. srpnja 1945. godine. Ističu da je nakon provjeravanja podataka u molbi i saslušanja župnika Fischera nakon njegova puštanja iz logora donesena odluka da se molba Ordinarijata, kao neumjesna, odbija. Razlozi odbijanja navedeni su u pet točaka:

¹⁵ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, str. 536.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, str. 768.; V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 378.

¹⁶ V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 10.

¹⁷ Isto, str. 379.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, str. 769.

¹⁸ Ostatak Folksdojčera iz Velike Pisanice upućeno je prema istoku, u logore Valpovo i Krndija, te druge logore u Slavoniji, Baranji, Srijemu i Bačkoj. V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 11.

¹⁹ Biskupski arhiv Đakovo, Fond Biskupske kancelarije, 1079/45, 22/1945, 4. kolovoza 1945.

1. U samoj molbi se navodi da je Fišer Petar župnik u Dalju Njemačkog porijekla, a ne navodi se da bi isti bio sudjelovao u NOB-i našega naroda niti kao borac niti se navodi da bi on bio pomagao NOP.

2. Ustanovljeno je da su i otac i majka Fišer Petra Njemačkog porijekla, da su članovi kulturbunda i da su u jesen 1944 pred povlačenje Njemačke vojske otišli u Njemačku.

3. Ustanovljeno je da Fišer Petar imade 4 brata u Njemačkoj vojsci, te da je jedan od njih tamo i poginuo u borbi u Bosni koja je vodjena protiv naše vojske.

4. Navodno intervenisanje Fišer Petra za ljude koji su bili proganjani od izdajničke vlasti ne menja ništa na stvari što bi koristilo Fišer Petru, jer je on znao za slučaj da će biti uhapšen Branko Zadrović, učitelj iz Dalja 19.II.1945. pošto su mu to saopćile ustaške glavešine koje je on pozvao k sebi na večeru u Dalju, pa to nije javio Zadroviću ni kao prijatelju ni kao narodnom učitelju ni kao antifašisti, te je tako isti bio uhapšen.

5. Skoro polovina molbe nemogu biti mjerodavni da daju savjete u ovoj stvari i da potpisuju molbu, jer su i oni njemačkog porijekla ili su članovi kulturbunda ili su ratni špekulanti ili su pomagali ustaški pokret, a ima imena koja su se po dva puta potpisali, među potpisnicima ima takovih koji nikada i ničim nisu pomagali narodno oslobodilački pokret.²⁰

Nakon uhićenja u Osijeku, Fischer je stavljen pred sud koji je ocijenio da je "opasni fašist" i odredio njegovo upućivanje u kaznionicu Stara Gradiška. "Međutim, moj stražar nije dobro pazio kud me mora voditi pa me naprosto odvede natrag u Valpovo, jer je znao da sam iz valpovačkog logora."²¹ Tako je Petar Fischer, nakon nekoliko sati slobode, po drugi put završio u Radnom logoru Valpovo.

Internacija u Radnom logoru Valpovo

Radni logor Valpovo bio je najveći logor za Folksdojčere u Hrvatskoj. Osnovan je u svibnju 1945. kao sabirni logor za preostale pripadnike njemačke manjine s područja istočne Slavonije i Baranje, pretežito za Nijemce Osijeka, Vinkovaca, Našica, Valpova i okolice. Bio je smješten između stare valpovačke ciglane i sajmišta iza kapelice sv. Roka, "ograđen visokom bodljikavom žicom i s kulama stražara". Raspušten je u svibnju 1946. godine, a pretpostavlja se da je u godinu dana djelovanja kroz logor prošlo oko 3000 Folksdojčera.²²

²⁰ Biskupski arhiv Đakovo, Fond Biskupske kancelarije, 1079/45, 12748-1758/1945, 4. kolovoza 1945.

²¹ A. JARM, *Pribrojeni zboru mučenika. Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, str. 24.; Antun JARM, *Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, u: Zvonimir ŠEPAROVIC (ur.), *Da se ne zaboravi. Zbornik radova Drugog hrvatskog žrtvoslovnog kongresa*, Zagreb, 2002., str. 85.; Antun JARM, *Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, u: *Đakovački glasnik*, Đakovo, 8. veljače 2004.

²² V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 11., 16.

Važno je istaknuti kako, prema svjedočanstvima logorašima, a i samog Fischera, u logoru Valpovo nije bilo smaknuća i ubijanja, niti se isticao po okrutnosti ili sadizmu. U svom pismu dr. Vladimiru Geigeru iz travnja 1995. godine Fischer ističe: "Istina je, da u Valpovu nije bilo ubijanja. U moje doba nije ubijen niti jedan. Poslije mojeg bijega je navodno, kako sam čuo, jedan ubijen, i to exemplarno, da se ne bi više nitko usudio bježati".²³ Logoraši su najčešće bili kažnjavani određenim fizičkim poslovima, a nerijetko se događalo da naredbe zapovjednika logora nisu provedene, ili su bile ublažene. Česte su bile i situacije u kojima su stražari pomagali logorašima pri unošenju hrane i ostalih potrepština u logor: "Pred ulazom u logor se opetovano pucalo. Tada sam upitao stražara zašto toliko puca, 'Moram', rekao je. 'Već sam krišom unio dvanaest paketa u logor.' Pucnjava je, dakle, trebala stvoriti dojam kako stražari savjesno obavljaju svoj posao. Takvih je situacija bilo bezbroj". Međutim, pored dvostruke zapovjedne linije u logoru, koju su činili logorski komesar i logorski zapovjednik, stvarno vođenje logora bilo je u rukama logorskog osoblja, koje su činili sami logoraši i koji su zbog malih osobnih privilegija bili spremni mučiti ostale zatvorenike. „Bilo je mnogo primjera prerevnog ponašanja tih zatvorenika, koji su svojim postupcima učinili puno zla.“²⁴

Unatoč činjenici da u Radnom logoru Valpovo nije bilo ubijanja, izrazito loši životni uvjeti bili su dovoljni da živote u logoru izgubi preko 1000 Folksdojčera. Slaba prehrana (gusti grah ili juha s brašnom, ponekad tjesteninom, bez soli i mali komadić kruha), nedovoljna mogućnost održavanja osobne higijene, pomanjkanje lijekova i liječničke pomoći te naporni fizički radovi po svim vremenskim prilikama doveli su do velike stope smrtnosti, te je svakodnevno u logoru umiralo 5 – 10 osoba. "Slabljenje organizma najjasnije se pokazivalo kroz nezacjeljivanje rana; čak ni obične ogrebotine nisu zarastale, nego su se proširivale."²⁵ Posljedica toga bila je i pojava zaraznih bolesti kao što su dizenterija, difterija, šarlah i tifus pjegavac, koji su najčešće pogađali djecu i starije osobe. Od jeseni i zime 1945. godine u logoru Valpovo hara epidemija tifusa pjegavca, čiji su prijenosnik bile uši, koji je u zimu 1946. poprimio zastrašujuće razmjere, te je u prva tri mjeseca 1946. godine u logoru Valpovo umrlo

²³ Fischerovo pismo dr. sc. Vladimiru Geigeru, travanj 1995. Ovim se putem zahvaljujem dr. Geigeru na ustupljenim pismima i literaturi.

²⁴ P.FISCHER, *Meine Erlebnisse in den Umsturztagen 1944.-45.*, Linz, Lager 65, 23.5.1958.; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, str. 537.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, str. 770.; V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 380.

²⁵ P.FISCHER, *Meine Erlebnisse in den Umsturztagen 1944.-45.*, Linz, Lager 65, 23.5.1958.; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, str. 536.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, str. 769.; V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 380.

766 osoba.²⁶ Nakon intervencije vojne sanitarne ekipe u proljeće 1946. godine, koja je logor raskužila DDT-om, sredstvom za uništavanje gamadi, i u jednoj baraci napravila tuševe s toplom vodom, tifus je postupno nestao.²⁷

Unatoč velikoj stopi smrtnosti, broj zatočenih u logoru ostao je isti do kraja 1945. godine, jer su u logor u više navrata dopremani oni Folksdojčeri koji su pred kraja rata izbjegli u Njemačku i Austriju, a po završetku su se rata vratili u domovinu. "Opetovano sam susretao povratnike iz Austrije, koji su se nadali da će tu – kod kuće – naći sve onako kako je bilo kada su otišli. No, njih su najčešće zaustavljali već u Zagrebu ili u Osijeku – neki koji su stigli do Osijeka su opljačkani (oduzeto im je prstenje, naušnice) i otpremljeni u Valpovo."²⁸

Većina radno sposobnih logoraša iz Valpova tijekom svoje internacije bili su korišteni kao besplatna radna snaga na poljoprivrednim dobrima i u različitim poduzećima. Uobičajenu praksu kupovanja radnika opisuje i Fischer: "Pred ulazom u logor su stajali kupci koji su trebali radnu snagu. Cijenu su plaćali upravi, nakon čega je 'kupljeni' radnik morao obavljati poslove za koje nije bivao plaćen". Iako se, kako ističe Fischer, radilo o "najgorem obliku trgovanja robljem" mnogi su se na taj način spasili, jer su na poslu dobivali normalnu prehranu, a ponešto su mogli ponijeti i svojoj djeci, a zbog popuštanja stege nad logorašima uslijedili su i bijegovi.²⁹

U rujnu 1945. godine Petar Fischer je također dodijeljen na rad i to Župnom uredu u Valpovu, što saznajemo iz njegova pisma upućenom Biskupskom Ordinarijatu od 10. rujna 1945. godine. Pismo, u cijelosti, glasi:

Prečastnom Biskupskom Ordinarijatu

u Đakovu

Poslije moje katastrofe pruža mi se prilika, da se prvi puta lično javim prečastnom Naslovu.

Koliko sam razumio preč. Naslov je točno upućen o čitavoj mojoj nevolji i poduzeo je mnogo truda da mi pomogne. Duboko sam zahvalan.

Međutim zlobom jednoga čovjeka, koji me ponovo krivo obtužio, sav je uspjeh porušen, jer sam ja nakon jednog dana slobode, ponovo uhapšen i sproveden u logor. Ali ništa zato.

²⁶ Vladimir GEIGER, Epidemija tifusa u logorima za folksdojčere u Slavoniji 1945./1946. i posljedice, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 39, br. 2, Zagreb, 2007., str. 369, 380.

²⁷ *Isto*, str. 381.

²⁸ *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, str. 536.

²⁹ P. FISCHER, *Meine Erlebnisse in den Umsturztagen 1944.-45.*, Linz, Lager 65, 23.5.1958.; *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, str. 536.-537.; *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*, Band II, *Erlebnisberichte über die Verbrechen an den Deutschen durch das Tito - Regime in der Zeit von 1944-1948*, str. 769.-770.; V.GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 12., 380.

Ja ne gubim pouzdanje u Božju Providnost. Čak šta više mislim da je ovo sve po Božjoj Providnosti i moralo tako biti, jer u logoru od 3000 ljudi nužno je potreban svećenik. A Bog dragi si ga znade uzeti, kad ga treba.

Sada je moj položaj u mnogome olakšan. Dodijeljen sam na rad župnom uredu u Valpovu. Pomažem u pastvi, na stanu i košti sam u župnom dvoru, a u logoru vršim samo svećeničku službu. Nedjeljom i blagdanom služim svetu misu večernjicu, izpovjedam. Svaki dan pak zađem na neko vrijeme unutra, obiđem bolesnike, providiram redovito sve, i obavljam ukope. I ljudi su u svojoj biedi vrlo veseli, kada vide i svećenika među sobom.

Toliko sam smatrao potrebnim izvijestiti preč. Naslov o svome položaju.

Ostajem in Domino najpokorniji

Petar Fischer

župnik daljski³⁰

U Valpovu, 10. rujna 1945.

U ime biskupa Akšamovića, delegat Josip Sokol odgovorio je Fischeru i u svom pismu istaknuo: "Vašim sadanjim vijestima mnogo smo utješni i radujemo se ovom olakšanju, koje sada uživate. Dao Bog, da bar ovako potraje, dok se ne uzmognete sasama k nama povratiti i biti potpuno slobodni. Mi smo učinili sve što nam je bilo moguće, a ne ćemo prestati ni u buduće, jer nam je to dužnost i srce nas boli znajući za patnje naših dobrih svećenika"³¹

Tijekom svog boravka u logoru, Fischer je započeo voditi popis, odnosno, maticu umrlih u logoru. Danas se taj popis čuva u Župnom uredu u Valpovu i predstavlja jedinstveni i neprocjenjivi dokument u proučavanju problematike progona Folksdojčera u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata. Popis je vođen u vremenu od 19. lipnja 1945. do 24. travnja 1946., a župnik Fischer ga je vodio do studenog 1945. godine, kada je pobjegao iz logora. Matica navodi 1015 osoba, uglavnom staraca, žena i djece. Uz ime i prezime umrlog navedeni su godina rođenja, mjesto prebivališta (ponekad i rođenja) i dan smrti.³²

Bijeg iz logora

Nakon što se ispostavilo da je Petar Fischer zabunom ponovno doveden u logor Valpovo, stigla je naredba da ga se prebaci u zatvor u Staru Gradišku. Budući da je intervencijom Biskupskog Ordinarijata dokazano da je Fischer asimilirani Hrvat, određeno je da za njega više nema mjesta u logoru za Folksdojčere, već da kaznu

³⁰ Biskupski arhiv Đakovo, Fond Biskupske kancelarije, 1441/45, Fischerovo pismo Biskupskom Ordinarijatu u Đakovu od 10. rujna 1945.

³¹ Biskupski arhiv Đakovo, Fond Biskupske kancelarije, 1441/45, 20. rujna 1945.

³² V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 12.; Vladimir GEIGER, *Umrli i umoreni Osječani u logoru Valpovo 1945/46. godine prema zabilješkama župnika Petera Fischera*, *Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje*, br. 3, Osijek, 1995., str. 95.-96.

treba izdržavati u Staroj Gradišci.³³ Za namjere logorske uprave Fischer je saznao od “povjerljivog pisara” iz logorskog ureda: “Da se znate ravnati”, reče on, ‘došla je naredba da vas se otprati u Gradišku.’ – Ja rekoh: ‘U Gradišku ne idem!’ A pisar odvrat: ‘Radite što znate, čim dođe komadant bit ćete prebačeni’.”³⁴ Odlučan da pod svaku cijenu izbjegne odlazak u Gradišku, Fischer se odlučuje na bijeg iz logora, što mu je i uspjelo u studenom 1945. godine, kada se našao kao pratnja svećeniku u vezi uhićenja i suđenja nadbiskupu Alojziju Stepincu.³⁵ Sam čin bijega Fischer opisuje na sljedeći način: “Tu sam ja uspio, na vratoloman način, iz logora pobjeći. Izbjegao sam (naime) jednoj partizanki iz ruku. Dok se ona sjetila da ima pušku, ja sam već uhvatio grmlje. Bio sam tjedan dana sakriven u jednom stogu sijena, dok je za mnom bila hajka”.³⁶ Pretpostavljajući da će potraga biti usmjerena na Župni dvor u Valpovu, gdje se do bijega nalazio na radu, Fischer se tijekom deset dana provedenih u Valpovu, skrivao kod jednog seljaka. “I zaista, hajka je bila odmah na župni dvor. Župnika i kapelana su postavili uz dvor, revolvere na čelo i silili ih da kažu gdje sam ja. Poslije su mi pričali, da su znali, rekli bi, jer revolver na čelu je nešto vrlo neugodno.”³⁷ Nakon skrivanja u Valpovu, Fischer je uspio doći u Đakovo, kod biskupa Akšamovića, za kojeg kaže da je bio “uvijek kuražan”. Biskup je namjeravao Fischera skloniti na Strosmyerovac, biskupsku ekonomiju nedaleko od Đakova, gdje bi kao kućni sluga čekao da prođe opasnost. Međutim, kada je biskup nazvao redovničku poglavaricu, koja je trebala primiti Fischera, ona mu je rekla: “Nek’ taj bježi! Traže ga. Imali smo čitavu kućnu pretragu”. Nakon što im je prvotni plan propao, Akšamović je Fischera poslao u selo Strošince: “Idi ti u Strošince! Tamo nema mnogo prometa, ti ćeš se tamo spasiti”. Prije odlaska u Strošince, Fischer se navratio kod Pere Ivanišića, profesora teologije u Đakovu, kako bi se oprostio s njim, od kojeg je tom prilikom dobio pismo za ‘podzemnu akciju’, koje mu je trebalo pomoći prilikom bijega preko granice. Od velike pomoći Fischeru su bili i lažni dokumenti, koji su mu omogućavali sigurnije kretanje, a dobio ih je, kako sam navodi, “od onih u šumi, s kojima sam bio došao u

³³ Fischerovo pismo dr. Geigeru, travanj 1995.

³⁴ A. JARM, *Pribrojeni zboru mučenika. Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, str. 24.; A. JARM, *Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, u: Z. ŠEPAROVIĆ (ur.), *Da se ne zaboravi*. Zbornik radova Drugog hrvatskog žrtvoslovnog kongresa, str. 85.; A. JARM, *Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, *Đakovački glasnik*, Đakovo, 8. veljače 2004.

³⁵ V. GEIGER, *Radni logor Valpovo 1945.-1946. Dokumenti*, str. 379.

³⁶ A. JARM, *Pribrojeni zboru mučenika. Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, str. 24.; A. JARM, *Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, u: Z. ŠEPAROVIĆ (ur.), *Da se ne zaboravi*. Zbornik radova Drugog hrvatskog žrtvoslovnog kongresa, str. 85.; A. JARM, *Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, *Đakovački glasnik*, Đakovo, 8. veljače 2004.

³⁷ Fischerovo pismo dr. Geigeru, travanj 1995.

vezu”.³⁸ Po dolasku u Strošince, Fischer je dobio daljnje upute: “Idi u Maribor. Uđi u autobus za Ptuj. Tamo gdje autobus stane uđi u kuću i pitaj za Miloša. Taj će ti dati dalje upute.” – Tako i bi. Dođe Miloš i kaže mi: ‘Idite u Mursku Sobotu, hotel Central, soba 28. U 8 sati će jedan kucnuti na vrata i kazati *Maribor*. Njemu se povjerite, on će vas provesti.’ Tako i bi. To je bio moj bijeg i spas pred hajkom”. Anonimni pomoćnik, po riječima umirovljenog daljskog župnika Stjepana Lovrića, najvjerojatnije je bio njegov tetak iz Čačka, Radomir Čelović.³⁹ U siječnju 1946. godine Petar Fischer je s lažnim dokumentima i uz pomoć brojnih suradnika uspio prijeći austrijsku granicu i doći u Linz, gdje je nastavio obavljati svoju svećeničku dužnost. Najprije je djelovao kao kapelan u mjest Bad Ausse, a zatim je 16 godina bio dušobrižnik za izbjeglice u crkvi Srca Isusova (Lager 65) u Linzu. U to vrijeme preuzima i službu vjeroučitelja u osnovnoj školi u kojoj ostaje do svog umirovljenja 1978. godine. Od 1986. godine stanuje u svećeničkom domu Sestara križarica u Linzu, gdje također djeluje kao ispovjednik.⁴⁰ Unatoč velikoj nesreći koja ga je snašla po završetku Drugog svjetskog rata, Petar Fischer doživio je duboku starost i bio najstariji živući svećenik Đakovačke (Bosanske) i Srijemske biskupije. Preminuo je u Linzu, 23. rujna 2007. godine u 96. godini života.

³⁸ Lažne dokumente Fischer je navodno dobio od jednog “partizanskog oficira”, koji mu je obećao da će ga na vrijeme obavijestiti, ako mu zaprijeti opasnost. Nadalje, Fischer je došao u kontakt i s jednom organizacijom u Hrvatskoj, koja je imala veze i u Srbiji i čiji su mu suradnici pomogli da pobjegne iz zemlje. *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mittleuropa*, Band V, *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien*, str. 538.

³⁹ A. JARM, *Pribrojeni zboru mučenika. Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, str. 23.-25.; A. JARM, *Svećenici Đakovačke i Srijemske biskupije svjedoci i žrtve u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, u: Z. ŠEPAROVIĆ (ur.), *Da se ne zaboravi*. Zbornik radova Drugog hrvatskog žrtvoslovnog kongresa, str. 84.-85.; A. JARM, *Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije u vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata*, *Đakovački glasnik*, Đakovo, 8. veljače 2004.

⁴⁰ Preminuo svećenik Peter Fischer, *Deutsches Wort/Njemačka riječ*, br. 66, Osijek, 2007., str. 48.

Behandlung der Priester deutschen Stammes seitens der kommunistischen Regierung auf dem Beispiel des Pfarrers Peter Fischer aus Dalj

Zusammenfassung

In dieser Arbeit wird das Schicksal des Pfarrers Peter Fischer aus Dalj nach der Herstellung des kommunistischen Regimes in Jugoslawien 1945 dargestellt. Da er katholischer Pfarrer deutschen Stammes war, befand sich Fischer in Ungnade der neuer Regierung, welche die Volksdeutsche und Angehörige der katholischen Kirche strengstens verfolgte, davon erzählt die Einleitung dieser Arbeit. In der Fortsetzung der Arbeit wird die Verhaftung Fischers und sein Aufenthalt im Arbeitslager Valpovo, seine misslungene Aussiedlung nach Österreich, seine Rückkehr nach Valpovo und zuletzt seine Flucht aus dem Lager dargestellt. Der außergewöhnlich interessante und auch ungewöhnliche Rettungsweg des Pfarrers aus Dalj endet in Linz, in Österreich, wo er, als ältester Pfarrer des Bistums von Đakovo (Bosnien) und Syrmium 2007 im 96. Lebensjahr verstarb.

Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Red. profesor u mirovini

Elizabeta WAGNER

Dipl. povjesničar umjetnosti

i informatologije

Zagreb

UDK 902-05(497.5)

UDK/UDC 94

Kategorija: Stručni rad

Primljeno: 30.5.2008.

Prihvaćeno: 30.9.2008.

Brunšmid i Hoffiller, osnivači moderne sjevernohrvatske arheologije

Arheologiju sjeverne Hrvatske osmislila su dva vinkovačka Nijemca dr. Josip Brunšmid rođen 1858. i dr. Viktor Hoffiller rođen 1877. No to se u našoj kulturi rijetko spominje. Niti jedan od te dvojice nemaju spomenik u Zagrebu kao što je to dobio don Frane Bulić koji je radio u Splitu dok su ova dvojica djelovala veći dio života u Zagrebu. Mi u Hrvatskoj gotovo nemamo primjera da je jedna nauka potpuno osmišljena od dva stručnjaka koji su rođeni u istom mjestu. Dr. Josip Brunšmid, rođen 1858. i dr. Viktor Hoffiler, rođen 1877. dva su arheološka stručnjaka koji su djelovali u kontinuitetu u Zagrebu od 1895. do 1950. Danas je nezamisliva arheologija Hrvatske bez poziva na radove ova dva izvanredna arheologa, školovana u Beču, a podrijetlom Nijemci, koji su svojim izvanrednim radovima od kojih je samo dio na njemačkom jeziku, doprinijeli uklapanju hrvatske arheologije u srednjoeuropski prostor. Njihov je opus ogroman a uspjesi iznad uobičajenih, ostvareni s velikim naporom i ispunivši zadaću da se o arheologiji Hrvatske čuje u Europi. S obzirom na novčana sredstva i tadanju tehnologiju, te brojnost suradnika postigli su izvanredne rezultate. Imali su široki dijapazon u kojem su suvereno vladali, s time da je Brunšmid mogao raditi i s grčkim materijalom, ali je Hoffiller opet imao više smisla za prikaz proizvodnje. No ipak se ova dva stručnjaka dosta razlikuju i upravo te razlike su sadržaj ovog rada.

Ključne riječi: *Arheolog dr. Josip Brunšmid, arheolog dr. Viktor Hoffiller, Vinkovci, Zagreb.*

1.

U ovom našem višenacionalnom društvu vrlo rijetko se i danas odaje priznanje velikanima njemačke narodnosti na području kulture i njegovanja baštine, iako su oni upravo na tome polju dali veliki doprinos. Da je tomu mnogo doprinijela politika posve je jasno, ali nije pošteno da se ljudima koji su mnogo doprinijeli hrvatskoj nauci i kulturi uopće ne prizna ono mjesto koje im pripada, jer slično to onda čine i srednjeeuropski narodi koji ne priznaju da je kravata hrvatski izum kao i mnogo štošta što je ugrađeno u srednjeeuropsku kulturu.

Dva najpoznatija arheologa sjevernohrvatskih prostora do 1941. bili su Vinkovčani i Podunavski Nijemci Josip Brunšmid i Viktor Hoffiller. Oni su Arheološki muzej u Zagrebu pretvorili u veliku europsku instituciju koju mora uvažavati svaki europski arheolog, a zaslužni su i za izgradnju arheološke nastave koja se ubrajala među kvalitetnije u Austro-Ugarskoj monarhiji. Njihov se rad mora i može proučavati u Zagrebu gdje su nam ostavili Arheološki muzej prepun arheoloških artefakata na kojima današnji arheolozi stežu slavu i ugled. A ipak, ni jedan od ove dvojice nema u Zagrebu spomenik, iako ga ima don Frane Bulić koji je djelovao u Splitu i Solinu.¹ Koliko je na to utjecalo što su Brunšmid i Hoffiller bili Nijemci teško je reći, ali ako se valorizira njihov doprinos onda se radi o sličnim zaslugama, jer su upozorili svijet na starine u Hrvatskoj i Dalmaciji pa bi im se trebalo adekvatno i odužiti. Povremeno se i spominju Brunšmid i Hoffiller kao vrijedni arheolozi u Zagrebu. No nikada se ne ističe njemačka nacionalnost ova dva arheološka diva i dostignuća koja su ostvarili zbog svog materinjeg jezika koji je bio njemački te su se bez ikakvih poteškoća školovali na univerzitetima s njemačkim govornim jezikom, surađivali u arheološkim časopisima koje su izdavali Beč ili Berlin i kontaktirali sa čitavim poznatim arheološkim svijetom, ali istovremeno nisu podcjenjivali svoju suradnju s učiteljima i svećenicima u Hrvatskoj i Dalmaciji, Bosni i Hercegovini te su upravo stoga imali tako izvanrednih rezultata. Bili su dostojni svojih prethodnika don Frane Bulića² i dr. Šime Ljubića.

Zapravo ne bismo mogli reći da su Brunšmid i Hoffiller zatajeni, ali mislim da možemo reći da nisu poštivani jednako kao znanstvenici čije je porijeklo bilo stopostotno hrvatsko.

¹ Ljubo BOBAN, Prilozi za politiku biografiju don Frane Bulić (1914-1934), *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije, I, Zagreb 1967.*, 96-138. Bulić je dobio spomenik zahvaljujući i svojoj političkoj aktivnosti odbijajući da surađuje s Beogradom radi provođenja centralizacije i ukidanja hrvatskih društava i institucija. No i Brunšmid i Hoffiller radili su slično, svaki na svoj način.

² Bulić je bio zgranut u rujnu 1929. kada su se počeli širiti glasovi da se stvori jedna Jugoslavenska akademija i da zagrebačka nestane. "don Frane nije htio ni čuti o tome da ide u Beograd" zapisao je V. Bulić. (Ljubo BOBAN, Prilozi za političku biografiju don Frane Bulića (1914-1934), *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu*, 18, Zagreb 1985., 204.) Za Bulića je 8. siječnja 1985. održan posebni znanstveni skup.

Nijemci su se od davnine zanimali za arheologiju hrvatskih prostora kako onu u Dalmaciji tako i one na sjeveru Hrvatske. Podunavlje je sa svojim starim kulturama bilo istraživano istovremeno kada se javlja i težnja da se istočno pitanje riješi pripajanjem jednog dijela Turske carevine njemačkim državama. Centar ovih istraživanja bio je Beč, ali su interes pokazivale iz istog razloga i neke druge institucije iz velikih njemačkih gradova, vjerojatno iz istih razloga.

No činjenica da su Vinkovci dali četiri arheologa njemačkog porijekla, uključujući tu i mr. Zlatka Virca od kojih su Brunšmid, Hoffiller i Dimitrijević poznati i izvan granica Hrvatske. To je svakako neobjašnjivi fenomen, koji mora izazivati našu pozornost. Što je to u vinkovačkoj zemlji da potiče zanimanje za arheologiju, gdje je nadzemnih ostataka malo i sve treba izvući iz zemlje pogotovo stoga što Vinkovci ne leže niti na Dravi, niti na Dunavu niti na Savi.

U ovom radu osvrnut ćemo se samo na životopise Brunšmida i Hoffillera kao arheologa školovanih u doba Austro-Ugarske monarhije jer njihov opus potvrđuje da pripadaju znanosti bečke škole iako nisu imali sreću da se za područje Hrvatske i Slavonije, kao što je to činjeno za Bosnu i Hercegovinu, tiskaju svi važniji radovi na njemačkom jeziku u posebnim *Mitteilunzima* sarajevskog Zemaljskog muzeja. Pisani na hrvatskom jeziku, ovi su radovi ostali nepoznati u arheologiji Europe u svom originalnom obliku iako su pisani na način kako se to radilo u Beču i po svemu, osim po jeziku, pripadaju toj školi.

2.

Josip Brunšmid (Vinkovci, 10. II. 1858.- Zagreb, 29. X. 1929.) bio je stariji pa ga zato prvoga i spominjemo. Povodom 70 -godišnjice života 1928. izašlo je više napisa o Brunšmidu. Pisao o njemu i Viktor Hoffiler kao o velikom arheologu i numizmatičari godinu dana prije Brunšmidove smrti.³ O Brunšmidu kao jednom od najistaknutijih arheologa pisali su tom prilikom i Grga Novak, Mihovil Abramić i Trpimir Macan.⁴ Kada je godinu dana poslije toga Brunšmid umro nisu nastali brojniji novi radovi o Brunšmidu, na što je vjerojatno utjecala šestosiječanjska diktatura koja je zaustavila mnoge kulturne projekte i zatvorila vrata mnogih kulturnih institucija. Nije više

*Dr. Josip Brunšmid,
fotografija oko 1910 godine.*

³ *Obzor*, 1928., 40, str. 2j-3.,

⁴ *Napredak*, 3(1928), br. 3, sr. 32.

bilo zgodno da se piše o nekome iz čijeg se prezimena vidi da je Nijemac usprkos toga što je ortografirao svoje ime i prezime na "narodski" način. Sve što je bilo germansko nastojalo se u tom vremenu potiskivati još više nego ranije, pa su samo najuporniji zadržali svoja prezimena ako su bili državni činovnici.⁵

U radovima koji su izašli 1928. rečeno je gotovo sve o Brunšmidu, pa je to olakšalo posao poslijeratnim piscima o J. Brunšmidu, koji su imali kao polaznu točku za svoja istraživanja o Brunšmidu kao numizmatičaru, arheologu, konzervatoru, muzealcu. Najpotpuniji rad je svakako rad Stojana Dimitrijevića iz 1981. koji je kao veliki ljubitelj Vinkovaca i njegove povijesti učinio poseban napor da istraži i nadopuni život ovog istaknutog arheologa čiji je znanstveni interes bio vrlo velik i prostorno i vremenski a istraživanja dubinska.⁶

Josip Brunšmid je osnovnu školu i gimnaziju polazio u Vinkovcima. To je vrijeme kada je ban Josip Šokčević kao Vinkovčanin tri puta dolazio u vinkovačku gimnaziju da se uvjeri o uspjehu učenika, pa su Brunšmida uzimali kao primjer uzornog učenika što mu je davalo snage da i dalje ustraje na tom putu učenja. Uz pomoć Izidora Kršnjavog, profesora na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu, odlazi 1876. studirati u Beč te upisuje novosnovani Arheološko-epigrafički seminar te studira pod mentorstvom E. Bormanna, O. Benndorfa i M. Hoernesa. Doktorirao je na grčkom novcu u grčkim gradovima- kolonijama. Iako je radio u Zagrebu gdje baš i nema mnogo grčkih predmeta i napisu, uvijek se je rado bavio grčkom epigrafikom i numizmatikom.⁷ Sve do dolaska Petra Karađorđevića na srpsko prijestolje 1903. pomno prati i sve arheološke nalaze u području sjeverne Srbije, što je bilo moguće dok je obrenovićevski Beograd u svemu bio podložan Beču.⁸ Brunšmidova rekognosciranja u Srijemu uživala su podršku tamošnjih povjerenika a rado su gledana i od Zemaljske vlade. To ga je u znatnoj mjeri usmjerilo na istraživanje arheoloških nalaza u Srijemu o čemu i piše, ali samo na hrvatskom jeziku, jer je hrvatski jezik po Hrvatsko-ugarskoj nagodbi bio obavezan u području Hrvatske i Slavonije, dakle i Srijema. Iako je znao perfektno njemački jezik, ostalo nam je samo nekoliko Brunšmidovih radova na njemačkom. Kao student 1878., 1879. i 1880. godine objavljuje radove na njemačkom jeziku u bečkom časopisu *Mitteilungen aus Oesterreich*.⁹ I zadnji članak koji je objavio

⁵ V. HOFFILLER, Giuseppe Brunšmid, *Rasegna numismatica*, Roma, 27/1930, str. 138-142.; Gjuro SZABO, Dr. Josip Brunšmid, *Narodna starina*, 8/1929, 19, str. 102-124.

⁶ Vidi bilj. 4.

⁷ J. BRUNŠMID, Nov ulomak grčkog natpisa iz Lumbarde na otoku Korčuli, *VHAD*, NS, 5/1901., 19-20.

⁸ "Skrovište rimskih novaca u Gabošu" (*VHAD*, 8/1886), "Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens" (1898); "Grčki nalazi u Makedoniji" (1898); "Grobni i stari napisu iz okoline Požarevca u Srbiji" - s Lukom Jevremovićem); "Undatierte Münzen v. Dazien und Moesien". (1903);

⁹ To su radovi "Inschriften aus Cibalis." *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich*, 2/197u, 190-191; "Antiken in Cibalis", *Isto*, 3/1979., 123-125 i "Bericht über eine Reise in die Gegend zwischen Esseg und Mitrovica" koji je napisao s W. Kubitschekom, *Isto*, 4/1880, 97-124.

napisan je na njemačkom jeziku o novcu gepidskog kralja Kunimunda.¹⁰ Upravo ova činjenica je bila sudbonosna za Brunšmida jer da bi mogao raditi i živjeti u Hrvatskoj morao je zatomiti svoje njemačko porijeklo te je i fonetizirao svoje ime i prezime.

Naime po povratku iz Beča radio je od 1882. do 1892. na vinkovačkoj gimnaziji. Iako mu je bilo teško dolaziti do literature ipak je u tom vremenu počeo pisati svoje radove o antiknom Osijeku (Mursi)¹¹ a onda i Vinkovcima (Cibalama).¹² Iako je to vrijeme pojačane mađarizacije Khuena Héderváryja, Brunšmid svakodnevno uz pomoć učenika i građana sakuplja arheološke predmete, rekognoscira teren, uspostavlja veze s drugim profesorima što baš i nije bilo lagano kraj obaveza na vinkovačkoj gimnaziji i teškoća s obilaskom terena, usprkos toga što se je 1892. moglo doputovati vlakom iz Vinkovaca do Zemuna. U Vinkovcima se Brunšmid upoznae s numizmatičkim zbirkama Petra Stojanovića i Stanka Georgijevića, a radi i na kompletiranju arheološke i povijesne zbirke vinkovačke gimnazije, pa je svoje spoznaje i objavljivao u *Izvjestajima kraljevske velike gimnazije u Vinkovcima*. U Vinkovcima Brušmid je sam skupio malu zbirku koju je poslije poklonio Arheološkom muzeju u Zagrebu. Iako je i dr. Šime Ljubić počeo istraživati prethistorijske kulture pozabavivši se još 1872. Samatovcima kod Osijeka ipak je prva sustavnija istraživanja prethistorije Slavonije proveo Brunšmid koji je 1897. počeo istraživati lokalitet Vučedol kraj Vukovara, nakon što je 1888. objavio rad "Tragovi predhistorijskih naseobina u Srijemu".¹³ Očito za Brunšmida nisu postojale suvremene političke granice već se rukovodio time da se rimska vladavina protezala čitavim Podunavljem, kao što su se i stare prethistorijske kulture držale velikih rijeka. Međutim, osobito je volio svoje rodno mjesto te je mnogo više pažnje nego drugim mjestima posvećivao starim kulturama Vinkovaca od prethistorije do antike i srednjeg vijeka. Živeći i radeći u Vinkovcima proveo je ubikaciju gotovo svih arheoloških lokaliteta u Vinkovcima pa je treći poznati arheolog iz Vinkovaca Stojan Dimitrijević često samo išao Brunšmidovim tragom. Brunšmid je hodao Vinkovcima kao što je to činio Stojan Dimitrijević stotinu godina poslije i oba su imala otvorene oči za izvanredno bogatstvo starog povijesnog nasljeđa na tom prostoru. U vrtu svog rođaka Stjepana Brunšmida u Dugoj ulici je pronašao i neolitsku gradinu,¹⁴ a rimske novčiće je kao i Dimitrijević skupljao u Krnjašu pažljivo prateći kopanje temelja za neku kuću ili izgradnju neke ceste. Brunšmid je sakupio jednu od najvrednijih numizmatičkih zbirki u Europi.

¹⁰ J. BRUNŠMID, Die Münzen des Gepidenkönings Kunimund, *Numismatische Zeitschrift*, Wien, NS, 17, 1924.

¹¹ J. BRUNŠMID, Colonia Aelia Mursa, VHAD, NS, 4/1899-1900., str. 21-42.

¹² J. BRUNŠMID, Colonia aurelia Cibalae, VHAD, NS, 6/1902., str. 117-166.

¹³ *Viestnik hrvatskog arheološkog društva*, 10/1888., br. 3, str. 65-71.

¹⁴ J. BRUNŠMID, Colonia Aurelia Cibalae, VHAD, NS, 6/1902., 118.

Pišući o novcima, ali i nadgrobnom spomeniku rimskog centurijona M. Herennija Valenta u prvoj seriji *Viestnika Hrvatskoga arheološkoga društva*, Brunšmid je privukao pažnju tadašnjeg predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu dr. Izidora Kršnjavog koji ga je premjestio u Zagreb namjestivši ga za kustosa u Arheološkom odjelu koji je od 1868. godine vodio dr. Šime Ljubić, prikupljajući nalaze iz čitave Hrvatske. No Kršnjavi želi ojačati prisustvo Slavonaca u Zagrebu, te je to vjerojatno razlog radi kojega i šalje Brunšmida već 1893. u Beč na jednogodišnji studij gdje je izradio disertaciju "*Zur Geschichte der griechischen Colonien in Dalmatien*" koja je prihvaćena na Filozofskom fakultetu u Beogradu, ali nikada nije objavljena.¹⁵ Svojim kvalitetnim radom i radovima Brunšmid ponovno svraća pažnju tadašnjeg predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu u Zemaljskoj vladi Izidora Kršnjavog, također Slavonca iz Našica, koji mu je ranije pomogao kod dobivanja stipendije za studij u Beču, a sada mu pomaže kod zaposlenja u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Zagreb je tada već uvelike postao snažan muzejski centar i Narodni muzej čije početke valja tražiti još 1846. ima od 1868. Arheološki razdjel na čelu sa dr. Šime Ljubićem, koji je pokrenuo istraživanja gotovo svih arheoloških razdoblja.¹⁶ Arheološki odjel osnovan je 1868., a djelovao je kao dio Narodnog muzeja u Zagrebu, te se dakako težilo potpunom osamostaljenju do čega je i došlo 1895. godine, te je Arheološki muzej u Zagrebu postao središnja arheološka ustanova za čitavu sjevernu Hrvatsku.¹⁷ Slavonija, prebogata arheološkim nalazima slala je mnogo predmeta u Zagreb i Arheološki muzej je upravo tražio čovjeka koji pozna geografiju i povijest Slavonije. Dr. Josip Brunšmid, izobražen i Vinkovčanin bio je idealna osoba koja je ispunjavala sve tražene uvjete. To je dakako znao dr. Izidor Kršnjavi, dok su drugi bili fascinirani time što je Brunšmid 1893. obranio doktorsku disertaciju pod naslovom *Zur Geschichte der griechischen Colonien in Dalmatien* te je došao na glas kao dobar poznavalac grčkog jezika i epigrafike, a takvih je u Zagrebu bilo malo. Svojom disertacijom Brunšmid je stekao i simpatije u Dalmaciji jer je pročitao "Lumbarfsku ploču" kao najstariji zapis grčke kolonizacije u Dalmaciji, te ju promovirao još 1898. u Beču. vraćajući se na tu omiljenu temu više puta u svojim radovima. Arheologija je u Dalmaciji već uživala veliki ugled zbog Dioklecijanove palače u Splitu, ali i Salona je privlačila pažnju europskih znanstvenika,

¹⁵ Vera VEJVODA - Ivan MIRNIK, Bibliografija radova Josipa Brunšmida, *Carola memoriae Josepho Brunšmid dicata*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 4, Vinkovci, 1979. . str. 18.

¹⁶ Nikša PETRIĆ, Počeci pretpovijesne arheologija u Hrvatskoj i Narodni muzej u Zagrebu, *Zbornik radova "Naš museum"*, Zagreb 1998., str. 93-100. i Marin ZANINOVIĆ, Don Šime Ljubić kao arheolog, Zagreb, 1978.

¹⁷ Agneza SZABO, "Osnivanje i razvoj Narodnog muzeja u Zagrebu između 1868. i 1873. godine," *Zbornik radova "Naš museum"*, Zagreb, 1998., 39-40. S osnivanjem Narodnog muzeja prestaju arheološki nalazi odlaziti u Beč ili Peštu i ostaju u Zagrebu, te i danas predstavljaju neiscrno vrelo za proučavanje.

a promocija lumbardskog natpisa jako je zaintrigirala srednjeeuropsku javnost.¹⁸ No Brunšmid je upozorio na izvanredno bogatu povijest Dalmacije pa i njenog zaleđa. To je i vrijeme kada u Dalmaciju počinju stizati turisti kojima treba pokazati da je Dalmacija pripadala kulturnom krugu stare grčke i rimske civilizacije pa se svaki novi nalaz očekivao s velikom radoznalošću i veseljem. Bavljenje grčkim kolonijama na području Balkana dovelo ga je i do istraživanja arheoloških nalaza u Makedoniji i Srbiji, a osobito u Srijemu, što dakako poslije stvaranja samostalne kraljevine Srbije srpski znanstvenici nisu rado gledali pa su što prije nastojali dobiti svoje stručnjake. Međutim, sve do ubojstva Aleksandra Obrenovića, građani pa i znanstvenici Austro-Ugarske monarhije dobro su primani u Srbiji. Tada se stanje mijenja i Brunšmid poslije 1901. više nikada ne objavljuje svoje radove u srpskim publikacijama. Međutim, bogatstvo grčkog novca u depoima zagrebačkog i budimpeštanskog te bečkog muzeja omogućavalo mu je da se i dalje bavi tom granom numizmatike stekavši ovim istraživanjima i ugled velikog europskog arheologa i numizmatičara.¹⁹ U svakom *Vjesniku Hrvatskog arheološkog društva* Brunšmid piše o novcu, pa je svaki novi nalaz ili depo privukao njegovu pažnju o čemu je odmah obavještavao javnost, pa je i dr. Ivan Mirnik u suvremenosti nastavio činiti to isto objavivši već 1973. bibliografiju numizmatičkih radova Josipa Brunšmida.²⁰

Poslije obrane doktorske disertacije u Beču 1893. Brunšmid dobiva mjesto kustosa u Narodnom muzeju u Zagrebu, te 1895. nasljeđuje na mjestu upravitelja Arheološkog odjela Narodnog muzeja dr. Šimu Ljubića, a postaje i urednik *Vjesnika hrvatskog arheološkog društva* sve do 1919. godine. Od 1896. Brunšmid je i prvi profesor arheologije na zagrebačkom sveučilištu te su gotovo svi latinaši upisivali njegov kolegij kao sporedni predmet.²¹

Nakon dolaska u Zagreb Brunšmid širi svoj interes na cijeli hrvatski prostor i mnogo piše. Nabrojiti ću samo neke teme kojima se bavi i o kojima piše. Godine 1898. objavljuje diplomu rimskog vojnika iz Zemuna, a 1910. i iz Siska. Godine 1898. piše o urnama kod Krašića. Godine 1900. piše o naseobinama brončanog doba kod Novoga grada na Savi.²² Iste godine objavljuje rad o predmetima prethistorijskog željeznog doba kod Šarengrada te o nalazu iz brončanog doba iz Klačnice kod Jablanice u blizini

¹⁸ Brunšmid je objavio ovaj natpis u radu *Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens, Abhandlungen des epigraphisch. Seminars der Universität Wien, Heft XIII, Wien 1898.*, str- 2-14.

¹⁹ S. DIMITRIJEVIĆ, Brunšmid, n.dj.

²⁰ Ivan Mirnik, Prof. Dr. Josip Brunšmid s bibliografijom numizmatičkih radova. *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, 22/1973.*, br. 6, 7-8.

²¹ Tako je na pr. i Đurđevčanin Viktor Pogačnik, dugogodišnji profesor u Mostaru završio u Zagrebu studij arheologije i matematike. Iste je bio i predstojnik Financijskog odjela Oblasnog odbora Osječke oblasti 1927-1928. i 1932. ministar šuma i ruda 1932.-1935. (Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, *Život i rad profesora i ministra Viktora Pogačnika. Podravski zbornik '91'*, 16, Koprivnica, 1991, 131-145.)

²² Sveučilišna biblioteka II. - 13492.

Senja. Godine 1899. postaje dopisnim članom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Godine 1901. obrađuje nalaz želznog doba iz Široke kule kod Gospića. Piše te godine i rad "Hrvatske razvaline", a proučavanju starih građevina uvijek je posvećivao veliku pažnju, te je bio prethodnik Gjüre Szabe na tom teškom poslu spašavanja dvoraca i crkava. Godine 1902. objavljuje rad "Nahodjaji bakrenog doba iz Hrvatske i Slavonije i susjednih zemalja". O arheološkim predmetima iz želznog doba u Srijemu objavljuje rad u *Viesniku Hrvatskog arheološkog društva* 1902. i 1909. godine. Posebno objavljuje 1903. u pet nastavaka studiju "Hrvatske srednjovjekovne starine"²³ Studiju o kamenim spomenicima Hrvatskog narodnog muzeja objavljuje u dva nastavka 1906. i 1912. godine. O antiknim figurativnim brončanim predmetima u Hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu piše 1913. godine.

Ovi i mnogi drugi navedeni sitniji radovi i bilješke omogućavaju zainteresiranima detaljno upoznavanje s arheološkim nalazima na području Hrvatske i Slavonije te Srijema od prethistorije sve do srednjovjekovnog doba, a da ne spominjemo numizmatiku. U svakom slučaju bilo je teško naći arheologa koji se mogao baviti vrlo stručno tako velikim vremenskim razdobljem, rijetko kada čineći pogreške u datiranju. Opisi su mu točni, detaljni i za ono vrijeme najbolji, pri čemu treba uzeti u obzir da je teško dolazio do knjiga za komparaciju jer Arheološki muzej je do knjiga dolazio više zamjenom nego kupnjom, pa je zato i bilo važno da izdaje svoj časopis.

Posebno se bavi novcima šireg područja koji govore o trgovini (1896-1914), te svake godine objavljuje svoje spoznaje. Posebno je vrijedan članak "Najstariji hrvatski novci"²⁴

Brunšmid je ostao u službi do 1924. godine i tada je umirovljen, ali je od 1915. do 1919. objavio četiri rada, uglavnom sitnih tema, a poslije toga se ne javlja do 1924. kada je objavio zadnji svoj rad o novcima gepidskog kralja Kunimunda u *Bulićevom zborniku* te obavijest o istoj temi na njemačkom jeziku u Beču.²⁵ Očito je da je politika odigrala odlučujuću ulogu u potiskivanju Brunšmida poslije nastanka Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, te mu se na razne načine oduzimala mogućnost rada. Znakovito je i da je svoj zadnji članak objavio u Beču na njemačkom jeziku, a bio je i član Numizmatičkog društva u Beču. Danas raspolažemo dobrom bibliografijom Brunšmidovih radova, iako u njegovom zborniku *Serti Brunsmidiani* iz 1928. nedostaje i biografija i bibliografija.²⁶ Naime 1924. je objavljena *Strena Buliciana* i u vrijeme kada je Stjepan Radić upravljao oblasnom odborom Zagrebačke oblasne skupštine

²³ VHAD, I-V/1903.

²⁴ VHAD, VII/1903-1904.

²⁵ J. BRUNŠMID, Die Münzen des Gepidenkönigs Kunimund, *Numismatische Zeitschrift*, NS., Wien, 17/1924.

²⁶ Kompletnu bibliografiju radova Josipa Brunšmida izradili su Vera Vejvoda i Ivan Mirmik (*Carolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata*, sv. 4. posebnih izdanja Arheološkog društva, Vinkovci 1979., 17-22.)

nije se moglo zanemariti da je Brunšmid Bulić sjevernohrvatskih prostora. Tu je *Sertu Brunsmidianu* uredio dr. Viktor Hoffiller kojemu od 1902. godine Brunšmid objavljuje radove u *Vjesniku Hrvatskog arheološkog društva*. Zbornik je skromniji od drugih sličnih izdanja, ali ipak je ulijevao nadu da će se u Hrvatskoj poštivati pravi stvaratelji i intelektualci. Značajno je i to da je taj zbornik objavljen još dok je Brunšmid bio živ, iako već teško bolestan.

Zanimljivo je da slijedeći 16. broj *Vjesnika hrvatskog arheološkog društva* izašao tek 1935. godine te je tada tu objavljen kratak nekrolog Brunšmidu iz pera Viktora Hoffillera. Očito je da Hoffiller nije htio objavljivati časopis bez napomene da je časopis glasilo Hrvatskog arheološkog društva. Tek kada je dignuta zabrana spominjanja hrvatskog imena ponovno se pokreće časopis. Stoga je Hoffiller prvi *in memoriam* objavio u jednom talijanskom časopisu 1930. godine.²⁷ I u *Spomen knjizi Obzora 1860.-1935.* (Zagreb 1936.) Hoffiller piše o Brunšmidu u članku "Arheologija u Hrvatskoj u zadnjih dvadesetpet godina". Treba spomenuti da nikada nije objavljena Brunšmidova disertacija koja je prihvaćena na beogradskom Filozofskom fakultetu. Srbi su iškolovali svoje arheologe koji su se specijalizirali za pojedina vremenska razdoblja i očito su se nerado prisjećali da su arheolozi iz Hrvatske istraživali na njihovom terenu i da su čak surađivali sa srpskim arheolozima.²⁸ Ono što je istražio Josip Brunšmid do 1903. godine kada su stručnjaci iz Austro-Ugarske monarhije rado gledani u čitavom Podunavlju, a i oni su pokazivali veliki interes za proučavanje kultura i migracija uzduž cijelog toka Dunava, što je omogućeno u većoj mjeri poslije Berlinskog mira 1879. godine. Tek 1958. numizmatičar i jedan od najboljih poznavaca povijesti plemstva Bartol Zmaić napisao je skroman članak o Brunšmidu povodom stogodišnjice rođenja.²⁹ No trebalo je čekati još 1973. godinu kada je u Vinkovcima u vrijeme vinkovačkih jeseni, a uz punu podršku mr. Zlatka Virca i na inicijativu dr. Stojana Dimitrijevića održano savjetovanje o Brunšmidu te održana tri referata o Brunšmidu. Referat dr. Duje Rendića Miočevića bio je usmjeren na Brunšmidov rad kao numizmatičara, muzealca i nastavnika arheologiju u Zagrebu te je naglašena njegova izvanredna numizmatička i epigrafička djelatnost. Rendić je naglasio da rad "*Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens*" i danas predstavlja osnovni rad na tom području, kvalitetno posve suvremen. Rendić je istaknuo kako je Brunšmid je od 1895. do 1925. izdao četrnaest svezaka *Vjesnika Hrvatskog arheološkog društva* pišući i sam u svakom broju i obrađujući vrlo različite teme pri čemu je stavljeno težište na kamene spomenike iz raznih razdoblja i numizmatiku. Stojan Dimitrijević u referatu "Josip Brunšmid i Vinkovci" je govorio o odnosu Brunšmida prema

²⁷ V. HOFFILLER, Giuseppe Brunsmid, *Rasegna numismatica*, 27/1930., str. 138-142. Ovdje su navedeni i svi numizmatički radovi Brunšmida.

²⁸ Tako je Brunšmid s Lukom Jevremovićem napisao rad "Stari natpisi iz okoline Požarevca u Srbiji", *VHAD, NS.*, 5/1901., str. 1-18.

²⁹ Bartol ZMAJIĆ, Josip Brunšmid (1858.-1929.), *Numizmatičke vijesti*, 5, 1958, br. 11, str. 20-21.

Vinkovcima, a treći referat je održao kipar Vanja Radauš pod naslovom "Uloga Josipa Brunšmida u hrvatskoj kulturi". Ova tri referata nadopunjena su 1979. s tekstovima Ivane Iskre Janošić i Zlatka Virca³⁰ te je objavljen na hrvatskom i na njemačkom jeziku zbornik *Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata*, u izdanju Hrvatskog arheološkog društva, tiskan u Vinkovcima u kojem je objavljen i Brunšmidov rad "Colonia Aurelia Cibalae," ali i Dimitrijevićevi *Komentari k Brunšmidovom radu*, zapravo nadopuna starih Brunšmidovih istraživanja i spoznaja s onima Stojana Dimitrijevića. Tako je zapravo nastalo novo djelo o arheologiji Vinkovaca, vrlo kvalitetno i lijepo.

Josip Brunšmid nije bio političar, a nije bio ni privrednik već izvanredan stručnjak za sve grane arheologije. Njegov je opus toliko bogat da nema ni danas ni jedne grane arheologije koja se ne bi zasnivala na njegovim istraživačkim osnovama. Prvi je počeo prikupljati građu iz japodskih nekropola i iako nije stigao publicirati građu iz Kompolja ipak je taj materijal ostao u zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu omogućivši Ružici Bižić³¹ i u novije vrijeme Borisu Olujiću³² da upotpune ovu temu. No tako je bilo i s drugim kulturama i s drugim arheolozima kakvi su bili Ksenija Vinski Gasparini, Nives Majnarić-Pandžić i drugi. Brunšmid je bez svake sumnje bio prvi za područje čitave sjeverne Hrvatske. Brunšmid je ukazao i na neolitska nalazišta u Vinkovcima i okolici pa je idući Brunšmidovim tragom Stojan Dimitrijević izradio kartu neolitskih nalazišta Vinkovaca i okolice učinivši preko svojih iskapanja s relativno malim sredstvima neolitske kulture prepoznatljivima u svijetu.³³

Brunšmid je udario osnove srednjovjekovne bjelobrdske kulture u Slavoniji izvršivši još davne 1896.-1897. iskapanja u Bijelom Brodu kod Osijeka, koja je svakako slavenska kultura, te joj je dao i ime i ukazao na njenu vrijednost u uspostavljanju povijesnog lanca pojave raznih naroda na našim prostorima. Naznačio je i neke druge manje lokalitete kao Kloštar Podravski, Veliki Bukovac, Svinjarevci i Slakovci.

Posebno ga je zaokupio materijal iz vremena seobe naroda, pa je obradio gotski, gepidski i langobardski materijal koji je našao ili skupio u trezorima zagrebačkog Arheološkog muzeja, upozorivši na teška vremena kada su migracije naroda uništavale

³⁰ Zlatko Virc je napisao "Prigodnu riječ" i opisao kako je došlo do ovog prekrasnog izdanja. U Zbornik je uvrstio i tekst Ivane Iskre Janošić "Josip Brunšmid".

³¹ Ivan MIRNIK, Ružica Drechsler-Bižić, Bibliografija radova 1951.-1991. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 37, 2004., 12-15.

³² Boris OLUJIĆ, *Japodi u Hrvatskoj*, Zagreb 2007., izd. Srednja Europa. Doktorska disertacija.

³³ Stojan DIMITRIJEVIĆ, (Horgoš-Kamaraš, 11. VIII. 1928. - Zagreb, 13. XII. 1981.) Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Vinkovcima i diplomirao je arheologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu kod dr. HOFFILERA. Cijeli radni vijek proveo je na zagrebačkom Filozofskom fakultetu a doktorirao je 1959. na temi "Problem neolita u slavoniji i Srijemu". Bio je gostujući profesor u Heidelbergu a bio je i Humboldtov stipendist i član Deutsches Archaeologisches Instituta u Berlinu. Iako nije bio Brunšmidov učenik dr. Stojan Dimitrijević je bio direktni nasljednik Brunšmida u arheologiji za područje Slavonije i Srijema

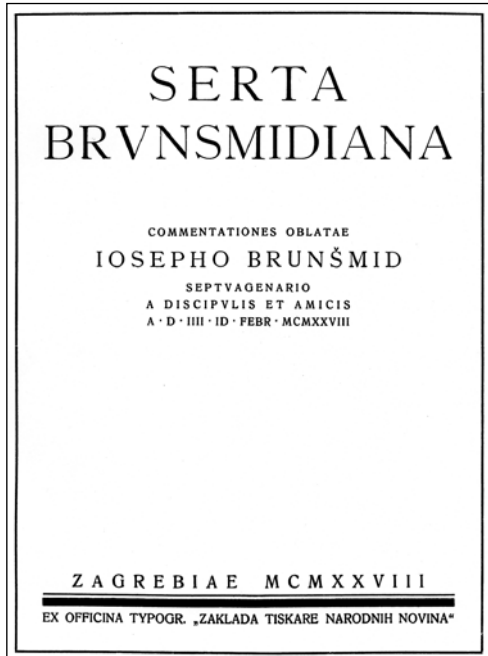
stare i stvarale nove kulture koje su ponajčešće, ali ne uvijek bile proizvod miješanja. Bavio se i srednjevjekovnim gradinama.

Bio je veliki terenac pa je pisao i *Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije*, koje je kao crtice objavljivao u *Vjesniku* od 1895. do 1901. a sistematski je objavljivao vijesti o novim nalazima i novim lokalitetima koje su mu dojavljivali povjerenici s terena, uglavnom učitelji i svećenici ali nije odbijao nikoga od suradnje i uvijek se radovao svakoj novoj vijesti. U uspostavljanju i održavanju ove komunikacije bio je izvanredno uspješan. Uvijek je bio voljan otpisati seoskoj inteligenciji i na taj način ostvario i danas teško ostvarivu suradnju između Arheološkog muzeja i terena.

Bavio se i epigrafikom te je objavio *Kamene spomenike Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu*. koje je kao i bilješke s terena objavljivao u *Vjesniku* od 1903. do 1912. godine. Dr. Ivan Mirnik ukazao je pak na Brunšmida kao numizmatičara.³⁴

Usprkos siromaštva proračuna Zemaljske vlade Brunšmid je uspio opremiti Muzej relevantnim knjigama onog vremena, zbirka, pa i opremom. Bio je nevjerojatno uporan u svojim traženjima i znao je naglasiti važnost arheologije sjeverne Hrvatske kao dijela arheologije i povijesti Srednje Europe.

Treba naglasiti još nešto. Brunšmid je bio cijenjen u Beču i Pragu te je bio član njihovih akademija, a mnogo je surađivao i s Budimpeštom. No nikada nije objavljivao u beogradskim i novosadskim izdanjima iako su znanstvenici u ovim gradovima bili jako zainteresirani za spoznaje do kojih je dolazio dr. Brunšmid. Možda je to i bilo sudbonosno za prekid karijere Brunšmida u 66. godini 1924. godine, iako je po zakonu mogao još pet godina biti u aktivnoj službi. Iako se nije bavio politikom, i iako je poslije 1900. godine sve više smanjivao svoja objavljivanja na njemačkom jeziku kako ne bi iritirao koalicijske hrvatsko-srpske političare, njegovi službeni dani su mu bili odbrojani. Godine 1924. je umirovljen, odnosno stavljen u "stanje pokoja"

Naslovna stranica Serte Brunsmidiane iz 1928. godine.

³⁴ Ivan MIRNIK, Dr. Josip Brunšmid, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 22/1973, br. 6, str. 3-6. Vidi i bilj. 21.

kako je pisalo na rješenju koje je potpisao Aleksandar Karadorđević.³⁵ I možda se za Brunšmida i ne bi više čulo, jer arheolog bez pristupa materijalu i arheolog bez mogućnosti sondiranja terena i rada na skupljenoj građi je znanstveno mrtav, da za vrijeme zagrebačke oblasne samouprave na čelo Oblasnog odbora nije došao Stjepan Radić koji je financijski pomagao Marunova iskapanja starohrvatskih starina u Kninu i koji je pomagao i izdavanje petnaestog *Vjesnika Hrvatskog arheološkog društva* koji je poznat kao *Serta Brunšmidiana*. Ovaj je zbornik objavljen u Zagrebu 1928. godine a uredio ga je dr. Viktor Hoffiller, Brunšmidov nasljednik na Fakultetu, iako bi ga vjerojatno rado uredio i dr. Čiro Truhelka koji je bio Brunšmidov student. Obnavljanje interesa za Brunšmida došlo je i od strane Slovenaca³⁶ 1926.-1927. ali je Brunšmid već 1929. umro. U povodu smrti izašli su brojni nekrolozi.³⁷ No poslije toga je nastupila dugotrajna šutnja od pola stoljeća, te je tek 1979. Hrvatsko arheološko društvo, na poticaj Stojana Dimitrijevića organiziralo znanstveni skup u Vinkovcima posvećeno ovom istaknutom slavonskom arheologu koji je očito Nijemac usprkos nasilnog fonetiziranja svog imena.³⁸

Fotografija dr. Viktora Hoffillera
oko 1935. godine.

3.

Viktor Hoffiller (Vinkovci, 19. II. 1877. - Zagreb, 17. I. 1954.)³⁹ bio je "lancman" Brunšmida i njegov nasljednik. Viktor Hoffiller bio je mnogo mlađi od Brunšmida. Nije potjecao iz istog društvenog sloja, jer su Brunschmidti⁴⁰ bili trgovci, a Hoffileri su bili krajiški časnici i činovnici. Zbog vojničke struke koja je građena na poslušnosti i ovisnosti, Hoffileri je bio mnogo oprezniji, te je tek kroz njegovu tvrdoglavu narav dolazila do izražaja ista tendencija u arheološkoj znanosti koju je njegovao i Brunšmid. Uostalom, da nije bio "lukaviji", što je blago upotrijebljeni

³⁵ Hrvatski državni arhiv, pers. dosije Josipa Brunšmida.

³⁶ J. KLEMENC, "Dr. Josip Brunšmid" *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, 7-8/1926-1927., *Zodovinski del*, str. 56-57.

³⁷ Vidi S. DIMITRIJEVIĆ, "Josip Brunšmid", *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2, Zagreb 1989., str. 388.

³⁸ Možda je zanimljivo spomenuti da se je Brunšmidova rođakinja Tea Brunšmid udala za istaknutog glumca Vanju Dracha

³⁹ Ivan MIRNIK, Viktor Hoffiller, *Hrvatski biografski leksikon*, 5, Zagreb 2002., 598-599.

⁴⁰ Viktor (Vladoje) Brunšmid (Županja, 8. XII 1857. - Županja, 7. I 1925) bio je trgovac i tiskar u Županji. Otac Matija otvorio je tu trgovinu pod imenom Matija Brunšmid i sin, a 1883. Viktor je otvorio prvu tiskaru u Županji i bio suvlasnik male ciglane Brunschmied i Weinberger. Viktor je bio jedan od osnivača Županijske štedionice 1894. (A. SZABO, V. Brunšmid, *Hrvatski biografski leksikon*, 2, Zagreb 1989., str. 388.)

izraz za opreznost, Hoffiller ne bi sa svojim prezimenom ostao na čelu glavne arheološke institucije u sjevernoj Hrvatskoj. Hoffiller je u tome bliži Ferdi Šišiću, također Vinkovčaninu, koji je bio jedan od vodećih bardova hrvatske povjesnice i po majci Nijemac.⁴¹

Hoffiller je maturirao 1895. godine u Vinkovcima, ali nije bio učenik Brunšmida jer je Brunšmid već radio u Zagrebu od 1892. godine. No ipak su njegov život i karijera bili usko povezani s Brunšmidom. Na preporuku Brunšmida, Hoffiller je dobio potporu Hrvatsko-slavonske-dalmatinske zemaljske vlade, ali i Krajiške imovne, uzgojne i obrazovne zaklade da nastavi studij u Beču, te je Brunšmid u slučaju Hoffillera imao istu ulogu koju je imao Izidor Kršnjavi u slučaju Brunšmida.

Već 1898. je asistent u Maloazijskoj i balkanskoj sekciji Austrijskog arheološkog instituta u Beču, gdje 1900. doktorira s tezom *Untersuchungen zum sogenannten Thrakischen Reiter*. Onda radi u Arheološko-epigrafskom seminaru, a 1901. dolazi u Zagreb na mjesto kustosa u Arheološki odjel Narodnog muzeja u Zagreb i 1902 u *Vjesniku Hrvatskog arheološkog društva* već objavljuje raspravu o tračkom konjaniku.⁴² Nije se dugo zadržao u Zagrebu već odlazi na osmomjesečni studij u Italiju i Južnu Francusku. Po povratku nastavlja rad u Arheološkom muzeju te svake godine objavljuje u *Vjesniku* velike studije čiji vremenski raspon ide od prethistorije do srednjeg vijeka. Tako je 1909 objavio "Prilog poznavanju obrtničkih cehova grada Zagreba u srednjem vijeku"⁴³ a 1919. i "Spomenici rimskog obrta u Vinkovcima", a objavio je i rezultate istraživanja

Jedna stranica Hoffillerovog članka u Vjesniku o rimskom lončarskom obrtu u Vinkovcima objavljena 1919.

⁴¹ O pokušajima Ferde Šišića da izmanipulira vodeću vladinu stranku i da izvuče najviše koristi za svoj znanstveni rad vidi M. KOLAR "Povjesničar dr. Ferdo Šišić kao saborski zastupnik 1908.-1911." *Scrinia slavonica*, 3, 2003., 413-433. Prvo bio za Rauchovu stranku, a onda odustao i istupio kao nezavisni zastupnik odnosno pristaša Hrvatsko-srpske koalicije. Spoznavši i sam neumjesnost ovakvog ponašanja posve se povukao iz politike i nikada se više nije njome bavio.

⁴² V. HOFFILLER, Thrački konjanik, VHAD, NS, 6/1902., 192-209.

⁴³ VHAD, NS, 10/1908/1909., str. 107-119.

o starom groblju u Velikoj Gorici.⁴⁴ Godine 1913. piše o proučavanju etruščanskog jezika s osobitim obzirom na povoje zagrebačke mumije.⁴⁵ Godine 1914. habilitira s tezom *Oprema rimskog vojnika u prvo doba carstva*⁴⁶ te dobiva privatnu docenturu na zagrebačkom Sveučilištu cara Franje Josipa. Hoffillerovi radovi su obimni, dobro dokumentirani i značajni. Međutim do Prvog svjetskog rata sudeći po položaju radova u *Vjesniku Hrvatskog arheološkog društva* Brunšmid je dominantan jer je na inicijativu Izidora Kršnjavog spojeno mjesto ravnatelja Arheološkog muzeja s mjestom voditelja nastave arheologije na Filozofskom fakultetu, a često je uz ta dva posla vezano i predsjedništvo Hrvatskog arheološkog društva kao i članstvo u Povjerenstvima za čuvanje starina pa je na primjer, Brunšmid bio predsjednik Povjerenstva za čuvanje spomenika u Hrvatskoj od 1914. godine, ali je već ranije svojim interesom za hrvatske stare građevine ukazivao na povijesnu vrijednost naših utvrda, dvoraca, crkva i ruševina te nam je očuvao u opisu mnogo toga što je danas već sakrila zemlja.

U tandemu Hoffiller - Šišić Slavonci su nastavili voditi dominantnu ulogu u nastavi povijesnih znanosti na Filozofskom fakultetu kao što su to ranije imali Mesić i Klaić. Šišić je dominirao na Hrvatskoj povijesti, a Hoffiller u arheologiji. No pri tome se mora uočiti simpatiziranje obojice s Hrvatsko-srpskom koalicijom poslije 1906. godine, što je bilo presudno za njihovu karijeru.

U vrijeme Prvog svjetskog rata Hoffiller je bio zadužen za izdvajanje najvrednijih zvona od taljenja, pa je zapisao oko 200 natpisa sa skinutih zvona, sačuvavši tako barem poruke, a najvrednija je i sačuvao te su kasnije bila pohranjena u Muzeju za umjetnost i obrt. Spasio je tom prigodom i zvono s gimnazijske kapelice vinkovačke gimnazije koje se danas čuva u Muzeju grada Vinkovaca.⁴⁷

Međutim, uz tvrdokorno odbijanje da fonetizira svoje prezime, Hoffiller je teško napredovao u novoj državi jugoslavenskoj državi. Četiri godine poslije Prvog svjetskog rata predaje arheologiju na Višoj pedagoškoj školi (učiteljskoj akademiji), da bi tek 1924., kada je Brunšmid bio umirovljen u dobi od 64 godine života dobio njegovo mjesto ravnatelja Arheološko-historijskog narodnog muzeja i redovnu profesuru staroklasične arheologije na Zagrebačkom sveučilištu. No već ranije je predavao kao honorarni docent prapovijest i provincijalnu arheologiju na istom fakultetu.

Spoznavši da nema uspjeha bez suradnje s beogradskim arheološkim krugovima i znanstvenicima, Hoffiller se u najvećoj mogućoj mjeri priklanja tom zahtjevu, te dosta objavljuje u srpskim znanstvenim časopisima, što ga na jedan način spašava. Tako je

⁴⁴ VHAD, NS, 10/1908/09., str. 120-134. Prve vijesti o ovom groblju donio je asistent Vladimir Hribar.

⁴⁵ VHAD, NS, 13/1913-1914., str. 335-344.

⁴⁶ VHAD, NS, 14/1915-1919.

⁴⁷ http://free-vk.t.com.hr/Josip_Sarcevic/povjesnicari.htm.

na primjer, glavni izvještaj o iskapanjima jedne rimske vile u Novigradu Podravskom objavio u jednom beogradskom časopisu.⁴⁸

No povremeno se ipak nazire njegova prava narav njemačkog Slavonca upravo kao i kod Šišića. Tako uređuje 1925. dio izložbe povodom proslave 1000. obljetnice hrvatskog kraljevstva. Zna se da je Hoffiller bio u komisiji koja je ocjenjivala rad kninskog arheologa fra Maruna i da je dao pozitivno mišljenje o radovima fra Maruna u vrijeme kada je Stjepan Radić na čelu Oblasnog odbora Zagrebačke oblasti, te su tako omogućena izdvajanja za vrlo uspješna iskapanja hrvatskih starina u Biskupiji kod Knina. No to trajalo kratko. U tom je vremenu bio Hoffiller i član društva Braće Hrvatskog zmaja s pridjevkom "Zmaj kanovečki". Bio je član Hrvatsko- starinarskog društva u Kninu i samo dopisni član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zanimljivo je da ni on nije nikada postao član Srpske akademije nauka i umjetnosti iako je mnogo surađivao s beogradskim institucijama i beogradskim znanstvenicima. Očito je zato bilo krivo prezime. Dva "ff" i dva "ll" uvijek su se kočila u njegovom potpisu, a to mora da je to silno smetalo režimskom timu u Beogradu, jer je stalno ukazivalo na jaku prisutnost Nijemaca u našim krajevima, osobito na području Vojne krajine. Čak mu je to smetalo i kod pristupa u zagrebačku Akademiju u koju je ušao tek 1930., a u vremenu kada je Beograd počeo trgovački surađivati s Berlinom i Strezemannom. No dalje od dopisnog člana nije došao.

No ponovno postaje prisutniji u javnosti tek po završetku velike svjetske krize. Godine 1935. priređuje japodsku izložbu u Zagrebu, a 1936. i Etrušćansku, izloživši glasovitu mumiju. Njegova želja da izgradi moderni Arheološki muzej nije dočekao ali je uspio preseliti zbirke Arheološkog muzeja iz Akademijine zgrade u Vranyczanyjevu palaču, a onda kasnije i u današnju zgradu Arheološkog muzeja na Zrinjevcu koja je izvrsno prilagođena svojoj sadašnjoj namjeni.

Bio je izvanredno aktivan u Hrvatskom arheološkom društvu ne dajući da mu se mijenja ime. Nije mnogo kontaktirao s Austrijom u međuratnom razdoblju jer se svaka veza pa i znanstvena znala krivo ocijeniti pa mu je to nanijelo ozbiljnu štetu. No bečko sveučilište mu je ipak 1950. dodijelilo počasnu titulu doktora znanosti.

Uzeo je 1939. godine učešće na VI. internacionalnom kongresu arheologa u Belinu izvješćujući o iskapanjima u Srijemskoj Mitrovici.⁴⁹

Surađujući s beogradskim odnosno srpskim znanstvenicima i objavljujući u srpskim publikacijama dobio je 1940. povodom 60-godišnjice svog života i voluminozno izdanje *Strene Hoffilleriane* u kojoj je sudjelovalo velik broj znanstvenika iz Jugoslavije i inozemstva. Medaljar Ivo Kerdić izradio je za tu priliku njegovu medalju.

⁴⁸ Blaž MADER, Časti i dobru zavičaja, Novigrad Podravski, Zagreb, 1937. Opširan izvještaj je objavljen u jednoj beogradskoj ediciji.

⁴⁹ V. HOFFILLER, Prologomena zu Ausgrabungen in Sirmium, Berlin 1939. (separat u Sveuč. bibl. pod II-4650).

U svakom slučaju, Hoffiller je bio drugačiji od Brunšmida. Nije mogao iskazivati svoje njemačko porijeklo jer bi ga ono onemogućilo da radi na jugoslavenskoj znanstvenoj sceni, ali nije promijenio svoje prezime. Bio je tvrdi, zatvoreniji, nepovjerljiviji, ali i prilagodljiviji postupajući različito u različitim prilikama.

Godine 1943. je umirovljen zbog izjave generalu E. Glaiseu von Horstenau "... *da će Njemačka izgubiti rat*" i odbio da se pruski stijeg i šah Fridrika II. Velikog koje je zarobio kao ratni plijen barun Franjo Trenk sa svojim pandurima iz muzejskog skladišta predaju Hitleru kao poklon za rođendan. Usprkos Hoffillerovom protivljenju to je ipak provedeno, a Hoffiller je ostao bez radnog mjesta i bio na brzinu umirovljen. Na njegovo je mjesto i u Arheološkom muzeju i u nastavi došao je Mirko Šeper koji je prvi skicirao vučedolsku golubicu kada ju je R. R. Šmidt pronašao u Vukovaru. Šeper je bio izvanredan znanstvenik, koji je zbog ustaštva bio nekoliko godina poslije 1945. u zatvoru, a od 1959. ga je Miroslav Krleža zaposlio u Leksikografskom zavodu u Zagrebu, gdje je napisao veliki broj vrijednih radova. I opet jedan znanstvenik njemačkog porijekla kojemu je politika onemogućila karijeru.

Hoffiller je 1945. vraćen u službu, ali zbog slabog vida je već 1951. umirovljen. No imao je tada već ionako 74. godine i možemo zaključiti da je ipak imao znanstvenu karijeru dužu od Brunšmidove. Zadnji veliki čin koji je Hoffiller učinio bilo je to što je uspio 1948. izboriti osamostaljenje arheološkog studija iako je sam bio jedini stalni profesor na arheologiji, odijelivši tako studij arheologije od studija povijesti umjetnosti. U toj zadnjoj fazi života bio je silno nepovjerljiv. Stojan Dimitrijević je pričao da mu se je jedva uspio približiti. Trebalo je zbog odjeljivanja arheološkog studija (odsjeka) od Arheološkog muzeja izvršiti podjelu knjiga, što baš i nije učinjeno na najsretniji način, jer su neke serije iracionalno podijeljene. Obje su ustanove smještene u nekadašnjoj njemačkoj ambasadi na Zrinjevcu 17, što je bila prekrasna zgrada izgrađena u mramoru kao Francusko-jugoslavenska banka te se Arheološki muzej i danas tamo nalazi.

Godine 1950. Hoffilleru je Bečko sveučilište dodijelilo počasnu titulu doktora znanosti, a bio je dugogodišnji predsjednik Hrvatskog arheološkog društva. Kao i za Brunšmida i njegovu je bibliografiju objavio dr. Ivan Mirnik.⁵⁰ Mirnik je napisao i prvi rad o V. Hoffilleru 1977. godine.⁵¹ U novije vrijeme se stvari ipak poboljšavaju. Na savjetovanju "Arheologija i Hrvatska" 25. svibnja 2007. govorio je dr. Marin Zaninović, akademik izabran 2008. u Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti, o plejadi najistaknutijih arheologa uvrstivši u tu skupinu Bulića, Brunšmida, Hoffillera

⁵⁰ I. Mirnik, Bibliografija Viktora Hoffillera, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 26/1977, br. 2, str. 12-13. Mislim da ta bibliografija nije potpuna jer je Hoffiller dosta pisao u novinama i časopisima na području Srbije. Hoffillerovi separati najznačajnijih studija mogu se naći u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci i očito je sam autor tome posvećivao veliku pažnju.

⁵¹ Ivan MIRNIK, "Viktor Hoffiller", *Vijesti muzealaca i Konzervatora Hrvatske*, XXVI/1977., br. 2.

i Gunjaču. Mislim da bi taj broj trebalo uvećati, jer doista arheolozi požrtvovno i često u vrlo teškim uvjetima istražuju prošlost.

4.

I na kraju treba reći da se je hrvatska arheologija dostojno odužila i Brunšmidu i Hoffilleru, jer oba imaju svoje spomenice, prvi kao *Serta Brunšmidiana* a drugi kao *Strena Hoffilleriana* i za oba su održani znanstveni skupovi, koji su revalorizirali njihovo djelovanje.

Nije zahvalno uspoređivati ovu dvojicu velikana. Obojica su bili Vinkovčani i svakako spadaju među najveće ljude ovog slavonskog grada, ali također im slično mjesto pripada i u kulturi i znanosti čitave Hrvatske. Obojica su se bavila svim granama arheologije i nije im bila strana povijest rimskih careva, ali isto tako ni sitni proizvodi obrta. Svojim radovima oni su ukazali i potvrdili tranzitnost hrvatskih prostora i otvorenost mnogim kulturama. Oni su došli u Vinkovce kao Nijemci i prilagodili su se ovim prostorima, ali su zadržali mnoge njemačke navike od kojih je savjesnost i marljivost na prvom mjestu. Obojica su se školovala u Beču i to je ostavilo na njima duboki trag.

Mislim da treba primijeniti na obojicu ono što je kipar Vanja Radauš rekao za Brunšmida “*Kada bi čovjek htio prikazati značenje dr. Josipa Brunšmida i njegovu ulogu u hrvatskoj znanosti, sva njegova dostignuća, sve nove putove koje je krčio, sve ono što je nesebično darivao svom narodu, a darivao je u prvom redu samoga sebe, nemilice se trošeći i izgarajući na svom radu, za takav prikaz trebala bi jedna velika monografija od nekoliko stotina stranica.*”⁵²

Iako je to napisano 1973. mi ni danas nemamo takve monografije. Upravo stoga je i pisan ovaj rad s ukazivanjem da su Brunšmid i Hoffiller bili podrijetlom Nijemci i da je njihova uloga u razvoju hrvatske arheološke znanosti velika.

Jednoć nadahnuti duhom *Mittleurope* za vrijeme svojeg studiranja u Beču Brunšmid i Hoffiller neizostavno su ostali čitavog života članovi bečke arheološke škole koji su promovirali njenu metodologiju, nazive kultura i terminologiju.

Nijemci, odnosno potomci Nijemaca zadržali su dominaciju u hrvatskoj arheologiji do 1945. R. R. Schmidt u Slavoniji tijekom Drugoga svjetskog rata iskapa Vučedol smatrajući ga najvažnijom podunavskom kulturom, a Dunav su Nijemci

⁵² Vanja RADAUŠ, Uloga Josipa Brunšmida u hrvatskoj kulturi”, *Carola*, n.dj., 31.

oduvijek smatrali svojom rijekom, svojom vodenom cestom, te su prvi izdavali monografije na tu temu i prvi proveli istraživanja njenog toka.⁵³

Čudno je to da ni Brunšmid niti Hoffiller nemaju svoj spomenik u Zagrebu s obzirom na svoju važnost i svoj značaj za baštinu Hrvatske i Europe. Bili su među najpoznatijima i najpriznatijima arheolozima. Kada bismo izbrisali Brunšmida i Hoffillera iz znanstvene historiografija nastala bi ogromna praznina. Oni su bili prolazna točka mnogim istraživačima, povjesničarima i arheolozima. Bili su divovi koji su uspjeli u nevjerojatno teškim i siromašnim okolnostima razviti arheologiju naših područja i održati *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* da bude poznat i prepoznatljiv u Srednjoj Europi čime je i arheološka znanost Hrvatske postala dio europske baštine. Pri tome nisu zanemarivali odgoj mladog arheološkog kadra čemu su posvetili znatnu pažnju, stvorivši generaciju arheologa koji znaju prezentirati rezultate svojih istraživanja kao svjetsku atrakciju.

Dr. Josip Brunšmid i dr. Viktor Hoffiller ostavili su nam blago, ali su i oni sami biseri naše znanosti i kao znanstvenici njemačkog porijekla posebno vrijedni. Suvereno su vladali svim granama arheologije i povijesti.

⁵³ Napisane su brojne monografije i radovi o Dunavu i raznim aspektima njegove političke i gospodarske povijesti no na ovom mjestu spominjem samo popularan prikaz Dunava dipl. ing. građevinarstva Radoslava Karleuše u *Hrvatskim vodama* (1997., br. 20, 2005, br. 50 i 52, , 2006, br. 56-57 te u *Hrvatskoj vodoprivredi*, u lipnju 2001., u siječnju 2005. Isti je priredio u zagrebačkom društvenom domu Nijemaca u Palmotićevoj ulici i posebnu izložbu na tu temu. No mislim da bi predavanja o Dunavu kao glavnoj srednjoeuropskoj rijeci trebalo češće održavati jer praksa pokazuje da se uvijek zaboravlja da se u okviru Republike Hrvatske nalazi oko 188 km Dunava i da su preko Dunava i njegovih pritoka dolazili brojni Nijemci iz Srednje Europe noseći sa sobom svoju kulturu, običaje i način života koji je dobrim dijelom ugrađen u život današnjih Slavonaca. Izuzetno je vrijedna i knjiga Michaela W. Weithmanna, *Die Donau. Ein europäischer Fluss und seine 3000-jährige Geschichte*, Regensburg, 2000.

Deutsche aus Vinkovci Dr. Josip Brunšmid und Dr. Viktor Hoffiller, Gründer der modernen nordkroatischen Archäologie

Zusammenfassung

Der Archäologie Nordkroatiens gaben zwei Deutsche aus Vinkovci Dr. Josip Brunšmid, geboren 1858 und Dr. Viktor Hoffiller, geboren 1877, Sinn. Doch das wird in unserer Kultur selten erwähnt. Keiner von diesen beiden hat ein Denkmal in Zagreb wie es don Frane Bulić erhielt, der in Split arbeitete, während diese zwei den größten Teil ihres Lebens in Zagreb tätig waren.

Wir in Kroatien haben fast kein Beispiel dafür, dass eine Wissenschaft gänzlich von zweier Fachleute sinnvoll gemacht wird, die in demselben Ort geboren sind. Dr. Josip Brunšmid, geboren 1858, und Dr. Viktor Hoffiller, geboren 1877, sind zwei Fachleute der Archäologie, die von 1895 bis 1950 kontinuierlich in Zagreb wirkten. Heute ist die Archäologie Kroatiens undenkbar ohne Bezug auf die Werke dieser zwei außerordentlichen Archäologen, in Wien gebildet, deutschen Stammes, die mit ihren außerordentlichen Werken, nur ein Teil in deutscher Sprache, der Einfügung der kroatischen Archäologie in den europäischen Raum beitrugen. Ihr Werk ist riesig und die Erfolge hervorragend, durch große Anstrengungen geschaffen, damit Europa von der Archäologie Kroatiens hört. Die finanzielle Mittel und die damalige Technologie sowie die Anzahl der Mitarbeiter berücksichtigend, erreichten sie außergewöhnliche Resultate. Sie hatten einen breiten Diapason in dem sie souverän regierten, wobei Brunšmid auch mit griechischem Material arbeiten konnte während Hoffiller wieder mehr Sinn für Darstellung der Produktion hatte. Doch diese zwei Fachleute unterscheiden sich ziemlich stark und eben diese Unterschiede bilden den Inhalt dieser Arbeit.

PRILOZI SA ZNANSTVENOG SKUPA
Beiträge von der wissenschaftlichen tagung

prof. dr. sc. Miroslav AKMADŽA

UDK 261.6(497.5)

Izvanredni profesor

Filozofski fakultet

Osijek

Svetozar Rittig - svećenik ministar u komunističkoj vladi

Svetozar Rittig bio je jedan od rijetkih katoličkih svećenika koji se aktivno uključio u partizanski pokret. Kao zaljubljenik u jugoslavensku ideju zanemario je ideološko neslaganje s Komunističkom partijom dajući prednost ostvarenju svoga sna o jugoslavenskoj državi. Komunistička vlast njime se koristila da bi javnosti pokazala da nije protiv vjere dok je s druge strane sustavno gušila vjerske slobode. Rittig je u komunističkoj vladi Hrvatske obnašao dužnost ministra bez lisnice i predsjednika Komisije za vjerske poslove. Uvjeren u suživot komunističke vlasti i vjerskih zajednica uporno je radio na sređivanju crkveno-državnih odnosa. Iako u tom svom radu nije imao uspjeha te je bio svjedokom obračuna Partije s Katoličkom crkvom, nije se odlučio na odlučniji prosvjed protiv takve politike te je ostao u vlasti sve dok se ta vlast nije odrekla njegovih usluga kada je došla do spoznaje da Rittig nije osoba u koju crkvene vlasti imaju povjerenja te da kao takav nije podobna osoba za posredovanje u crkveno-državnim odnosima.

Uvod

Mons. Svetozar Rittig (često se potpisivao kao Ritig) rođen je u Slavanskom Brodu 1873. godine (umro u Zagrebu 1961. god.), u građanskoj obitelji koja je došla iz Njemačke. Nadbiskupsku gimnaziju pohađao je u Travniku, a teologiju u Sarajevu i Đakovu. Biskup Josip Juraj Strossmayer ga je poslao 1898. godine u Augustineum u Beč gdje je doktorirao teologiju, a kratko vrijeme je studirao i u Rimu. Nakon studija predaje crkvenu povijest na đakovačkoj bogosloviji. Godine 1910. habilitirao je za profesora crkvene povijesti na Teološkom fakultetu u Zagrebu. Iste godine u Zagrebu izlazi njegova knjiga *Povijest i pravo slovjenštine u crkvenom bogoslužju, sa osobitim obzirom na Hrvatsku, od 863. do 1248.* i to kao prvi dio, a drugi dio nikad nije izišao. Pisao je i pripovijesti, pjesme, crtice i novele o životu slavonskog sela i grada.¹ U Zagreb prelazi 1911. godine gdje službuje kao svećenik i profesor na fakultetu te kao tajnik nadbiskupa Antuna Bauera. Nadbiskup-koadjutor dr. Antun Bauer 8. siječnja 1912. godine imenovao ga je urednikom *Katoličkog lista* kojeg će uređivati do siječnja 1914. godine, kada ga je zamijenio dr. Fran Barac.² U *Bogoslovnoj smotri* 1911. i 1912. godine objavljuje rad "Martyrologij srijemsko-panonske metropolije".

Mons. Rittig je od 1915. do 1917. godine bio župnik župe sv. Blaža u Zagrebu. Skupština grada Zagreba na sjednici od 26. rujna 1916. godine izabrala je mons. Rittiga između sedam kandidata predloženih od nadbiskupa Bauera (28 od 34 glasa) za župnika župe sv. Marka.³ Župnikom župe Sv. Marka bio je do 1941. god. kada nakon dolaska ustaške vlasti napušta Zagreb i odlazi u svoj ljetnikovac u Selce, iz kojeg 1943. godine odlazi u partizane. Dok je bio župnik župe Sv. Marka, njegov dom bio je okupljalište zagrebačke inteligencije.⁴ Blisko je surađivao sa don Franom Bulićem (posebno je cijenio Bulićevo zalaganje za slavensko bogoslužje), a nakon što je ovaj sa Franom Barcem i Julijanom Jelinićem utemeljio 1922. godine *Hrvatsku bogoslovnu akademiju*, mons. Rittig u njoj aktivno surađuje.⁵ Posebno se zalagao za prelazak Staroslavenske akademije iz Krka u Zagreb. Tako je uspio Staroslavensku akademiju u Krku "ujediniti" 1928. godine s Hrvatskom bogoslovnom akademijom u Zagrebu kao njezin Staroslavenski odsjek, a pročelnik odsjeka bio je mons. Rittig

¹J. Bratulić, Svetozar Rittig - ličnost i djelo, *Slovo*, sv. 44-46, Prilozi: Staroslavenska akademija i njeno značenje, Zagreb 1996., str. 323-324.

²*Katolički list*, br. 2, Zagreb 11. siječnja 1912.

³Arhiv grada Zagreba, Zapisnici o skupštinama zastupstva slobodnoga i kraljevskog glavnoga grada Zagreba (dalje AGZ Zapisnici), godina 1916., str. 52, čl. 130 (Zastupstvo glavnog grada Zagreba kao patron župe biralo je župnika župe Sv. Marka)

⁴U župnom stanu 1918. god. sklonio je Stjepana Radića, nakon što je napadnut nakon govora da se ne ide u Beograd kao guske u maglu. (J. Bratulić, n. dj., str. 325).

⁵F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb 1991., str. 361.

osobno.⁶ Kada je 1948. god. na Rittigovu inicijativu Staroslavenska akademija u Zagrebu ponovno utemeljena, Rittig odlukom predsjednika vlade NRH, Vladimira Bakarića, dolazi na njeno čelo te na mjestu direktora instituta⁷ ostaje do kraja života, nakon čega institut nosi njegovo ime.

Mons. Svetozar Rittig pored navedenih djelatnosti, bio je i veoma aktivan u političkom životu Hrvatske, što i jest osnovna tema ovog rada. Zahvaljujući svojoj političkoj aktivnosti i političkom oportunističkomu, mons. Rittig postat će vrlo kontradiktorna osoba, kako u crkvenim tako i u političkim krugovima svoga vremena. Svo njegovo političko djelovanje kroz rad u političkim strankama (Starčevićeva stranka prava, Hrvatska zajednica i Hrvatska federalistička seljačka stranka), zastupstvo u Hrvatskom saboru, rad u Narodnom vijeću Srba, Hrvata i Slovenaca, članstvo u Privremenom narodnom predstavništvu u Beogradu 1919-1920. godine, zastupstvo u Skupštini grada Zagreba, djelovanje u partizanskom pokretu i ZAVNOH-u, Komisiji za vjerske poslove, saboru i vladi socijalističke Hrvatske te Saveznoj skupštini socijalističke Jugoslavije, bazirano je na nepokolebljivoj borbi za jugoslavensko odnosno sveslavensko ujedinjenje.

Rittig je bio blizak suradnik nadbiskupa Bauera, tj. njegov tajnik pa i 1919. nadbiskupov posebni izaslanik⁸ koji je predao papi memoriju Ad S. Sedem (čiji je tekst najvećim djelom Rittigovo djelo, uz autorizaciju biskupa Mahnića) o stanju i problemima Katoličke crkve u kraljevini SHS.⁹ Ti poslovi i niz drugih važnih zadataka koje je radio po nadbiskupovoj želji, stvorili su sliku o Rittigu kao osobi od nadbiskupova najvećeg povjerenja. Svjestan te činjenice i ponesen svojom ambicioznošću bio je uvjeren da će ga nadbiskup predložiti za svog nasljednika. S obzirom da se te želje nisu ostvarile, jer je nadbiskup za svog nasljednika predložio mladog Alojzija Stepinca, to će vjerojatno utjecati na kasniji Rittigov odnos prema nadbiskupu Stepincu. Naime po navodima SDS-a (Službe državne sigurnosti) u elaboratu "*Katolička crkva kao ideološki i politički protivnik FNRJ*", Rittig je u Beogradu posjećivao nadbiskupa Josipa Ujčića, koji je s jedne strane tvrdio da je Rittig beskompromisni pristaša komunističkog režima, ali ga je s druge strane označio kao

⁶ A. Nazor, Staroslavenska akademija i Staroslavenski institut, *Slovo* (prilozi: Staroslavenska akademija i njeno značenje), sv. 44-46 (1994.-1996.), Zagreb 1996., str. 300.

⁷ Rittig je krajem 1951. god. tražio od Bakarića da se Staroslavenska akademija preimenuje u Staroslavenski institut, jer je zapazio da mnogima smeta pompozan naziv akademija. Tako je Bakarić 18. ožujka 1952. god. potpisao Uredbu o osnivanju Staroslavenskog instituta u Zagrebu. (A. Nazor, n. dj., str. 301).

⁸ Od listopada 1918. god. održavale su se veze sa Svetom Stolicom jedino preko nuncija u Beču, koji je zastupao sve države baštinice bivše Austro-Ugarske monarhije, sve do priznanja države SHS od Vatikana).

⁹ V. Novak, *Magnum crimen*, Beograd 1989., str. 152.

lovca na karijeru, koji je sa glavne linije Katoličke crkve u Hrvatskoj skrenuo samo iz razočaranja i ogorčenja što nije postao nasljednikom Bauera.¹⁰

Rittig u partizanima

Početak rata 1939. godine, Rittig kao župnik župe sv. Marka, zbrinjava prognane Poljake, Čehe i Židove.¹¹ Uz podršku nadbiskupa Stepinca bio je osnovan i odbor za pomoć izbjeglicama iz ratnih područja, a član tog odbora bio je i mons. Rittig.¹² Nakon dolaska ustaške vlasti 1941. god., Rittig je bio pod stalnim pritiskom vlasti da napusti mjesto župnika župe sv. Marka, jer mu poglavnik Ante Pavelić nije mogao oprostiti poklonstvenu delegaciju kralju Aleksandru koju je Rittig predvodio 1929. godine.¹³ Osim toga Rittig je još dok je Pavelić bio u Italiji kritizirao njegovo djelovanje. I Nijemci su odmah nakon ulaska u Zagreb klasificirali Rittiga kao protivnika te je po pisanju Službe državne sigurnosti nakon rata, nadbiskup Stepinac pod pritiskom ustaša i Nijemaca morao Rittigu dati "odsustvo".¹⁴ O svom odlasku iz Zagreba Rittig je zapisao: "*Koncem lipnja 1941. donesena je bila odluka, da se župnik sv. Marka ima uhapsiti, te je ona bila saopćena Nadbiskupskoj oblasti: 30. lipnja 1941. izgubio sam se iz Zagreba i pošao u Hrvatsko Primorje i sakrio se kod brata sveučilišnoga profesora u Novom, koji je uskoro nakon toga bio i umirovljen. Bila je sva sreća, što je već 3. srpnja talijanska okupaciona vojska preuzela u tom području i građansku policijsku vlast i tako sam ostao izvan dosega ustaškog divljanja*". U nastavku piše da je u kolovozu preselio u Selce, te da je u tom cijelom kraju sreo mnogo pristaša partizanskog pokreta.¹⁵ Rittig se nakon kapitulacije Italije 1943. god. priključio partizanskom pokretu. U svibnju 1944. god. postaje vijećnik ZAVNOH-a, a odmah zatim na III. zasjedanju ZAVNOH-a izabran je u njegovo predsjedništvo.¹⁶

¹⁰ Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), Fond RSUP SRH, Kut. 5, SDS Elaborat «Katolička crkva kao ideološki i politički protivnik FNRJ» (dalje SDS Elaborat...), str. 243-244.

¹¹ J. Bratulić, n. dj., str. 328.

¹² A. Benigar, *Alojzije Stepinac - hrvatski kardinal*, Zagreb 1993., str. 365.

¹³ Pavelić je o Rittigu poslije napisao: "Prvim pravim izdajicom pokazao se monsignor Svetozar Rittig. Ovaj svećenik sumnjivog morala, bio je osoba povjerenja zagrebačkog nadbiskupa monsignora Bauera, koji je oduvijek bio protivnik hrvatske nacionalne politike". Dalje o Rittigu Pavelić piše: "Ovaj amoralni i častoljubivi čovjek bez savjesti, oponašao je poznatog mecenu i političku ličnost nadbiskupa Djakova, Strossmayera, pa je on mislio postati biskupom-mecenom i političkom ličnosti. Da postigne taj cilj smatrao je dopuštenim sva sredstva, pa i i oslanjati se na ono, što mu je davalo veće mogućnosti za uspjeh". (A. Pavelić, *Doživljaji II*, Zagreb 1998., str. 255), U svezi s poklonstvenom deputacijom Pavelić piše da je za taj čin Rittig dobio od kralja odličje poštom, no Rittig je mislio da je u paketu *pakleni stroj* te ga je odnio na policiju, pa se za odličje brzo pročulo. (Isto, str. 257).

¹⁴ HDA, SDS Elaborat..., str. 225.

¹⁵ HDA, Osobni fond Svetozara Rittiga (dalje OF Rittig), Kut. 2, Rittigov autografski zapis o odlasku iz Zagreba 1941. god.

¹⁶ *ZAVNOH*, Zbornik dokumenata, sv. III., Zagreb 1985., str. 594 i 673.

O tome zašto je Vatikan tolerirao Rittigovo djelovanje u partizanima, SDS u navedenom elaboratu piše: “*Međutim katolička crkva je u vrijeme okupacije imala još jedan adut. Da bi za svaki slučaj imala vezu s partizanima, Vatikan je prećutno odobrio držanje msgr. Rittiga, koji je otvoreno stao na stranu Nop-a. Cilj Vatikana je bio da u slučaju da partizani preuzmu vlast, izgrade sebi most za vezu sa budućim režimom i time izbjegne potpuno eliminiranje crkvenog upliva, a da bi u datom trenutku opet povratio izgubljeni teren.*”¹⁷ Ove prosudbe SDS-a pokazale su se pogrešne, s obzirom da je crkvena vlast nakon rata u pravilu ignorirala Rittiga kao posrednika u crkveno-državnim odnosima. U nastavku elaborata SDS tvrdi da su se obavještajne službe NDH i Nijemaca Rittigom bavile i 1944., povodom njegove uskršnje propovjedi na teritoriju pod partizanskim nadzorom na kojoj je prisustvovao i Randolph Churchill, a i zbog njegova članka u *Vjesniku* u kojem Rittig slavi dolazak Crvene armije na jugoslavensku granicu. Dalje SDS tvrdi da je Rittig i dalje imao veze s Vatikanom te da kampanju protiv njega u u Crkvi u Hrvatskoj treba uzeti s rezervom.¹⁸

Zbog Rittigovog djelovanja u partizanima ustaška je vlada u više navrata tražila crkvene kazne protiv njega. Međutim nadbiskup Stepinac se odupro tim zahtjevima, tvrdeći da to ne može učiniti bez osobnog saslušanja dr. Rittiga.¹⁹

Pred kraj rata Rittig je sa teritorija pod partizanskim nadzorom slao poruke prema Zagrebu da vjera nije u opasnosti i da nova vlast neće dirati u prava vlasništva.²⁰ Međutim te njegove tvrdnje su opovrgnute potezima komunističke vlasti još tijekom rata, a naročito nakon rata kada je režim Crkvi oduzeo najveći dio njene imovine. Rittig je izražavao žaljenje što pri partizanskoj vojsci nema katoličkih dušobrižnika, iako to narod želi, dok se istovremeno pravoslavni svećenici i hodže brinu za svoje vjernike u partizanskim redovima, ističući da su partizanske vlasti to od crkvene vlasti tražile.²¹

U jesen 1944. god. Rittig zajedno sa skupinom katoličkih i pravoslavnih svećenika pristaša partizanskog pokreta upućuje proglas pod nazivom “Glas katoličkog i srpskog pravoslavnog svećenstva u Novoj Jugoslaviji”. u proglasu izražavaju odanost Josipu Brozu Titu i partizanskom pokretu. Dalje traže da krivci, pa bili oni i svećenici, odgovaraju za svoja nedjela, ali traže od onih koji im budu sudili da vode računa i o kanonskom pravu, uz znanje crkvenih vlasti, kako nebi bilo sumnji da se postupci vode partijskom mržnjom. U nastavku proglasa pozdravljaju ideju o osnivanju Povjerenstava

¹⁷ HDA, SDS Elaborat..., str. 225.

¹⁸ Isto.

¹⁹ M. Štambuk-Škalić, *Dokumenti obrane u sudskom procesu protiv nadbiskupa Alojzija Stepinca*, Promemorija “Zagrebački nadbiskup i njegov kler u vrijeme ustaškog režima”, Izvori za hrvatsku povijest 2, Zagreb 1996. str. 295.

²⁰ A. Benigar, n. dj., str. 454.

²¹ S. Rittig, *Svećenstvo u narodno-oslobodilačkoj borbi*, ZAVNOH 1944., str. 6..

za vjerske poslove pri središnjoj i zemaljskim vlastima. Na kraju uvjeravaju javnost da ne vide u vodstvu partizanskog pokreta namjere da oslabe značaj crkvi, ukinu vjeronauk, crkveni brak i sl., te pozivaju ostalo svećenstvo da im se pridruži njihovom činu.²² Vrijeme je međutim pokazalo da nisu bili u pravu jer je vlast otvoreno djelovala protiv crkvi, ukinula vjeronauk u školama, nije priznavala crkveni brak kao ni mnoga do tad priznata crkvena prava.

Isto tako Rittig krajem 1944. god. upućuje proglas svećenicima u kojem osuđuje one svećenike koji su stali na stranu ustaškog režima i Nijemaca. Dalje slavi partizanski pokret i veliča ulogu Broza u ostvarivanju jugoslavenske ideje. Osuđuje Pavelićev režim i Nijemce, te one svećenike koji su uz njih pristali. U nastavku kritizira hrvatsko i slovensko svećenstvo što ne stane uz partizanski pokret te iznosi biblijska načela po kojem je djelovanje svećenika koji su uz partizane etično i opravdano, te poziva: *“Slovenska i hrvatska braćo, ustanite i pridite na put velikoga narodnog oslobođenja za dobro Crkve, za dobro slovenskoga, hrvatskoga i ostalih jugoslavenskih naroda, za sreću federalnih država Slovenije i Hrvatske u novoj Jugoslaviji! – Kuca posljednji čas!”*²³

U jednom referatu iz 1945. god. Rittig o svećenicima u partizanskom pokretu kaže: *“Mi koji se nalazimo u narodnom oslobodilačkom djelu nismo amo došli iz nekoga zanesenjaštva ili usijanosti, makar to govorili naši protivnici, nego smo dobro razmislili, što činimo. Pristupili smo kao svećenici i ostali smo svećenici...”*²⁴

Rittig je uvjeravao svećenstvo i katolički puk, a i osobno je čvrsto vjerovao, da partizanski pokret i Komunistička partija nisu ista stvar.²⁵ Na tvrdnju krčkog biskupa Josipa Srebrnića u okružnici od 16. listopada 1944. god. da partizani posve zavise od Komunističke partije i služe joj pri izgradnji vlasti na osnovi komunističkog nauka, Rittig naivno vidi protuargumente u Brozovoj izjavi u Jajcu 30. studenog 1943. god. da oslobodilački pokret nije nije ostvarenje komunističkih nego narodnih i političkih ideala jugoslavenskih naroda, a drugi argument vidi u sporazumu Broza sa Ivanom-Šubašićem ne obazirući se na to kako je do tog sporazuma došlo.²⁶ Iako se poslije Komunistička partija poistovjetila s partizanskim pokretom, to nije promijenilo Rittigova uvjerenja. Rittig je želeći da borba protiv okupatora ne bude samo pod partizanskim pokroviteljstvom, izražavao žaljenje što se partizanskom pokretu ne

²² HDA, OF Rittig, Kut. 2, Glas katoličkog i srpskog pravoslavnog svećenstva u Novoj Jugoslaviji, od 30. listopada 1944. god. (Rittig je želio da ovaj proglas bude dostavljen papi te ga je poslao hvarskom biskupu Mihi Pušiću, moleći da ga i on potpiše, te prevede i pošalje u Vatikan. Nisam uspio doći do podatka da li je biskup Pušić to učinio. Isto, Pismo Rittiga biskupu Pušiću)

²³ Isto, Spis pod naslovom *Proglas svećenicima*.

²⁴ Isto, Radna verzija referata pod naslovom *Hrvatskom svećenstvu mjesto je uz narod i njegovu oslobodilačku borbu*.

²⁵ S. Rittig, n. dj., str. 10.

²⁶ HDA, OF Rittig, Kut. 1, Rittigov odgovor krčkom biskupu na njegovu osudu partizanskoga pokreta, od ožujka 1945. god.

priključe pristaše HSS-a, hrvatske inteligencije i katoličkog svećenstva.²⁷ U tom smislu je znao naglasiti da ni on sam nije partizan, nego je samo došao pomoći u borbi protiv okupatora.²⁸

Uoči ulaska partizana u Zagreb početkom svibnja 1945. Rittig je poručio nadbiskupu Stepincu da će partizanska komanda doći najprije k njemu, te da se ulazak partizana u Zagreb dočeka zvonjavom crkvenih zvona.²⁹ No nadbiskup Stepinac nije postupio po tim zahtjevima.

Mons. Rittig kao dužnosnik komunističkog režima

Mons. Rittig je nakon svršetka Drugoga svjetskoga rata bio politički jako angažiran u redovima nove vlasti. Osim što je bio predsjednik Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske³⁰, postao je 26. veljače 1946. god. i ministar bez lisnice u hrvatskoj vladi,³¹ a bio je i poslanik u saveznoj skupštini FNRJ i u Hrvatskom saboru. Odmah nakon dolaska partizana u Zagreb, preuzeo je posredničku ulogu između Katoličke crkve i nove vlasti. Kada je nadbiskup Stepinac prvi put uhićen 17. svibnja 1945. god., Rittig ga je posjetio u pritvoru. Tada mu je nadbiskup kazao da ako želi razgovarati o politici, može odmah otići. Na to je Rittig odgovorio da je došao razgovarati kao svećenik, na što mu je nadbiskup odgovorio da to onda učini na Duhovnom stolu u nadbiskupovoj rezidenciji.³² Tako je Rittigov pokušaj razgovora s nadbiskupom propao, jer mu je nadbiskup dao do znanja da ga Rittig kao političar ne zanima, a da kao svećenik može doći kod njega tamo gdje to priliči.

Nekoliko dana poslije Rittig je kazao tajniku papina izaslanika u Zagrebu, Giuseppeu Masucciju, da se boji za nadbiskupa i želi da on ne prosvjeduje i ne protivi se novoj vladi. Dva dana poslije, tj. 28. svibnja 1945.³³ Masucci je prosvjedovao kod Rittiga zbog kampanje na radiu protiv Crkve, na što je Rittig odgovorio da to sve dolazi od neuka naroda, opijena pobjedom, ali da će ti napadaji prestati.

Kada je Josip Broz početkom lipnja 1945. došao u Zagreb, Rittig je posredovao u sazivanju sastanka Broza i predstavnika svećenstva. Sastanak je održan 2. lipnja

²⁷ S. Rittig, n. dj., str. 11.

²⁸ Isto, Iz uskršnje propovjedi 1944. god., str. 19.

²⁹ A. Benigar, n. dj., str. 457.

³⁰ Komisija za vjerske poslove osnovana je za područje Hrvatske na trećoj sjednici Predsjedništva ZAVNOH-a 25. kolovoza 1944. god., na inicijativu Rittiga koji je postao njen predsjednik.

³¹ Izvješćujući nadbiskupa Stepinca o svom imenovanju ministrom u vladi, Rittig piše: "Uvjeren sam da ovaj moj korak može doprinjeti lakšem odvijanju pregovora, koji teku između Pronuncija Svete Stolice Preuzv. G. Hurley-a i Maršala Josipa Broza-Tita, Predsjednika Vlade FNRJ. On nije u opreci s crkvenim kanonima, a ni dijecezanskim propisima, jer zabrana kleru baviti se političkim poslovima tiče se aktivnih a ne penzioniranih svećenika". (HDA; Fond Komisije za odnose s vjerskim zajednicama (dalje KOVZ), Kut. 126, dopis od 27. veljače 1946. god.)

³² A. Benigar, n. dj., str. 460.

³³ G. Masucci, *Misija u Hrvatskoj*, Valencia 1967., str. 202.

1945. god., a sastanku je nazočio i Rittig. Nakon što su Broz i predstavnici svećenstva predvođeni biskupima dr. Franjom Salis-Seewisom i dr. Josipom Lachom razmijenili gledišta o novonastaloj situaciji, u razgovor se uključio i Rittig komentarom koji će o njemu kod većine svećenstva dodatno stvoriti negativnu sliku. Naime Rittig je u jednom trenutku, nakon pritužbi svećenstva na ponašanje nove vlasti, kazao: "Znaš, družo Tito, svećenstvo je krivo, ono mora činiti pokoru." Predstavnici svećenstva oštro su prosvjedovali, upozoravajući Rittiga da ne može okrivljavati sve svećenstvo zbog pojedinaca, s čime se i Broz složio.³⁴

Rittig je bio izrazito aktivan u pokušaju sređivanja odnosa između Katoličke crkve i nove vlasti, u skladu sa svojim viđenjem problema. Za razliku od partijskih ministara on je opravdano bio uvjeren da mira i međunacionalnog jedinstva u državi neće biti dok se ne riješe crkveno-državni odnosi. Tako mons. Rittig u svom pismu Predsjedništvu savezne vlade DF Jugoslavije između ostalog piše: "Vjerski mir je prvi uvjet općeg smirenja u svakoj zemlji i svakom narodu... Vjerska sloboda, građanska trpeljivostje bitni elemenat našeg zajedničkog državnog života...", te se u nastavku pisma zalaže za što veću amnestiju zatočenih po logorima. Osvrćući se na sve lošije odnose između Katoličke crkve i države konstatira: "Nažalost ostalo je na jednoj i na drugoj strani tjesnogrudih elemenata, koji nisu razumijevali veličinu vremena, što ga živimo, a bilo je, ima još i danas takovih, koji i u najpresudnijoj narodnoj katastrofi nisu preboljeli svojih strasti i nisu ozdravili od fanatizma, a da bi bili sposobni povesti narod na novi svjetliji život". U nastavku predlaže da u cilju poboljšanja crkveno-državnih odnosa, državna i crkvena vlast delegiraju svoje predstavnike koji bi raspravili postojeće nesuglasice. Također traži da među crkvenim predstavnicima budu oni članovi koji nisu bili protivnici partizanskoga pokreta. Tražeći žurnost provedbe ovih ideja upozorava da je skeptičan u uspjeh Biskupske konferencije koja se ima održati u rujnu 1945. godine, ako se navedena problematika prije ne riješi. Ističe također da velika većina biskupa s kojima je razgovarao prihvaća novu vlast, ali su zbunjeni i nepovjerljivi jer vlasti nasuprot jasnim zakonima svojim postupcima ometaju vjerske slobode.³⁵

S obzirom da do početka Biskupske konferencije nije realizirano ništa od Rittigovih prijedloga, Rittig se u vrijeme održavanja Konferencije sastao sa Masuccijem izražavajući bojazan da bi čvrsto stajalište biskupa prema vlasti loše djelovalo na odnose Katoličke crkve i države, te je predložio:

- da Biskupska konferencija treba objaviti izjavu povodom okružnice od 24. ožujka 1945. god., da se vidi da svećenstvo nije protiv NOP-a,
- da biskupi izraze želju za sporazumom Crkve i države,

³⁴ A. Benigar, n. dj., str. 465-466.

³⁵ HDA, KOVZ, Kut. 326, Pismo S. Rittiga Predsjedništvu savezne vlade DFJ, od 25. kolovoza 1945. god.

- da biskupi priznaju da je bilo svećenika koji su pomagali ustaški pokret,
- da izvješće s konferencije treba prije objave podnijeti Svetoj Stolici, te upozorava da od konferencije zavisi položaj Katoličke crkve u Jugoslaviji.³⁶

O navedenim prijedlozima Masucci je izvijestio nadbiskupa Stepinca, no s obzirom da nitko iz redova vlasti nije odgovorio na pismo upućeno Brozu od biskupa na početku konferencije, biskupi su na kraju konferencije uputili katoličkoj javnosti *pastirsko pismo* u kojem vrlo oštro kritiziraju novu vlast. To pismo će izazvati žestoke reakcije vlasti te će se odnosi Katoličke crkve i države dodatno zaoštriti. S obzirom da je državni tisak u svezi s *pastirskim pismom* krenuo u opću hajku protiv Katoličke crkve, nadbiskup Stepinac poslao je prosvjed Rittigu s molbom da ga dostavi Brozu. Međutim Rittig moli nadbiskupa da ga riješi te obveze, jer bi to bilo protivno njegovoj zadaći normaliziranja vjerskih prilika u Jugoslaviji, smatrajući da polemika neće pomoći tom cilju.³⁷

Medijska hajka je nastavljena, a sve lošiji odnosi Katoličke crkve i države dosegli su svoj vrhunac suđenjem i presudom nadbiskupu Stepincu u rujnu i listopadu 1946. god.

U pismu Brozu od 2. veljače 1946. mons. Rittig piše, da su sva ona pitanja o kojima su više puta raspravljali stupila u odlučujući stadij za rješavanje. Tako piše da nadbiskupa Stepinca treba ukloniti iz Zagreba i na njegovo mjesto dovesti drugu osobu koju treba imenovati papa osobno. Rittig je savjetovao Brozu da od papinog izaslanika Hurleya traži da Sveta Stolica o svim imenovanjima treba obavijestiti državne vlasti i tražiti njihovu suglasnost. Također je predložio da se biskupi koji su napustili zemlju ne mogu vratiti, te da se umjesto njih imenuju biskupi koji nisu "okaljani ustaštvom". Rittig je također pisao o nacionalizaciji Katoličke crkve u Jugoslaviji, koja obuhvaća preodgoj svećeničkog pomlatka u slavenskom narodnom duhu, uvođenje staroslavenskog bogoslužja, te da Hrvati katolici i južni Slaveni dobiju svoju zasebnu hijerarhijsku organizaciju, kao što to imaju Srbi, Crnogorci i Makedonci, ističući kako to ne znači odvajanje od Rima, nego dobivanje ovlasti kakva je imao mađarski primas u Ostrogonu.³⁸

U vrijeme suđenja nadbiskupu Stepincu, Rittig se nalazio u Parizu. Iako je mogao biti pouzdan svjedok, nije bio uključen u sudski proces ni na strani obrane, ni na strani optužbe. Jedino je obrana prigodom suđenja, priložila Rittigovo pismo nadbiskupu Stepincu od 19. prosinca 1942. god., u kojem priznaje nadbiskupu teški i mučenički rad, žrtvu cijelom narodu i svećenstvu, karitativnu pomoć poljskim bjeguncima i gladnoj siročadi pasivnih krajeva.³⁹

³⁶ G. Masucci, n. dj., str. 223-224.

³⁷ HDA, KOVZ, Kut. 125, Pismo mons. Rittiga nadbiskupu Stepincu od 26. studenog 1945. god.

³⁸ R. Radić, n. dj., knj. I., 272.

³⁹ M. Štambuk-Škalić, n. dj., str. 129.

Iako nije javno komentirao suđenje nadbiskupu Stepincu, u jednom pismu koje je napisao najvjerojatnije dr. Šameku potpredsjedniku čehoslovačke vlade, kao odgovor na njegov upit u svezi sa slučajem Stepinac, Rittig između ostalog piše: *“Nadbiskupa Stepinca ništa ne označava krivcem grozomornih nedjela, što su se zbila prošlih godina u hrvatskim krajevima, dapače on im je pokušao odoljevati, ali u tjeskobnim i životnim dilemama strašna lavina događaja povukla je sobom čovjeka i on je svojim hijerarhijskim položajem predvodnik pao žrtvom velike pomutnje duhova”*. U nastavku pisma izbjegava se dalje osvrtni na suđenje Stepincu, nego i dalje uporno opravdava komunističku vlast i njen odnos prema Katoličkoj crkvi, tvrdeći da se radi o hajci Zapada protiv nove narodne vlasti. Ipak na kraju pisma priznaje da *“Zaista hrvatsko svećenstvo prolazi najteže časove u svom životu i povijesti svoje Crkve”*.⁴⁰ Iz ovog pisma vidljiva je Rittigova unutarnja borba Rittiga-svećenika i Rittiga-političara. U toj borbi vidljivo je da je Rittig svjestan pogrešaka komunističke vlasti u odnosu prema Katoličkoj crkvi, ali mu njegov krajnji cilj jugoslavensko i sveslavensko jedinstvo, priječi da se žesće kritički usprotivi toj vlasti kojoj i sam pripada, te bi se dalo zaključiti da je za ostvarenje njegovih ideoloških ciljeva spreman zanemariti i neprihvatljiva sredstva i metode koja se koriste za ostvarenje tih ciljeva. Iako je bilo dosta razloga da oštrije prosvjeduje ili pak podnese ostavku na svoje dužnosti, zbog odnosa državnih vlasti prema Katoličkoj crkvi, na takav radikalni potez nije se odlučio, već se nastavio ponašati oportunistički. U skladu s takvim razmišljanjima u crkvenim krugovima, uoči svog odlaska iz Hrvatske G. Masucci je susrećući se s Rittigom 7. ožujka 1946. god. rekao: *“Ako ne postignete kod vlade, što traži Vatikan morate odmah odstupiti”*.⁴¹ No iako nije imao uspjeha u svojoj misiji rješavanja crkveno-državnih sporova Rittig nije samovoljno odstupio. Naprotiv u jednom pismu⁴² tvrdi: *“Narodna vlast nove Jugoslavije prikazana je u svijetu da progoni Crkvu i da teži uništiti svaku vjeru u našoj zemlji. Već moj položaj u vladi Narodne Republike Hrvatske je argumenat, da je to zlonamjerna propaganda i da ja ne bih ni časa mogao ostati na svom mjestu, kada bi to bila istina.”* No već u nastavku sebe opovrgava, tvrdeći da je pored krivih, od strane nove vlasti, stradalo mnogo nevinih svećenika. Također u svoje argumente o dobrom odnosu države prema Crkvi navodi primjere slobode vjerskog poučavanja u školama, prava javnosti vjerskih škola, članstvo Bogoslovnog fakulteta u sveučilištu i sl. No iako su sva ova prava poslije ukinuta, Rittig je ostao u vladi bez obzira na spomenutu izjavu da u vladi ne bi bio kada bi vjerske slobode bile ugrožene.

Kada se Rittig požalio predsjedniku hrvatske vlade Vladimiru Bakariću, na kritike iz crkvenih krugova na njegovo sudjelovanje u vladi, Bakarić mu je odgovorio:

⁴⁰ HDA, OF Rittig, Kut. 12, Pismo Rittiga visokom dužnosniku čehoslovačke vlade, najvjerojatnije potpredsjedniku dr. Šameku, od 24. veljače 1947. god.

⁴¹ G. Masucci, n. dj., str. 258.

⁴² HDA, OF Rittig, Kut. 2, Pismo Rittiga umjetniku Zlaku Balokoviću u USA, krajem 1947. god.

“Mislim da ti Tvoji kaptolski ljudi nemaju pravo kad tvrde da smo pooštrili kurs prema njima nakon Tvoje ulaska u vladu...Mislim, dragi Monsignore, da bi Ti uopće trebao Tvojim prijateljima tamo kazati, da bi se oni trebali u prvom redu pobrinuti, da se stvari uredi na onoj strani, a ne kod nas. Tvoj prijem u vladu te stvari ne može urediti, jer ne smrdi kod nas, nego kod njih. Nema nikakvog razloga, da Te oni zovu sebi u pomoć, jer Ti konačno nisi zaslužio, da te ubrajaju na onu stranu.”⁴³

Po tvrdnjama SDS-a ni imenovanje Rittiga kao člana Jugoslavenske delegacije na mirovnoj konferenciji nije primljeno pozitivno, jer su se klerikalni krugovi bojali da će on sakriti stvarno stanje Crkve u Jugoslaviji.⁴⁴

U vrijeme sve većeg zaostavanja Zapada i socijalističkih zemalja pod sovjetskim utjecajem, Rittiga su jako smetale kritike kapitalističkog svijeta na račun socijalističkog uređenja. Tako Rittig krajem 1947. god. u pismu umjetniku Zlatku Bolokoviću koji je živio u SAD-u, između ostalog piše: *“Samo zaslijepljeni ljudi u Americi ne vide da se borba za novi ekonomski socijalistički poredak spontano i prirodno razvija u svijetu iz osvešćenja naroda, koji neće da i dalje bude objekt eksploatacije političkog sistema... Privredni napredak nikada nije djelo pojedinog čovjeka nego je rezultanta rada društvene cjeline i bez te opće suradnje svi bi bankari i tvorničari ovoga svijeta bili kruba gladni, a kamoli da bi svoja bogatstva gomilali. Stoga je potpuno opravdano, kada vrhovna državna vlast ograničuje nezaslužene prekomjerne zarade, a njihove viškove upotrebljuje za opće dobro, viškovima obezbjeđuje život svih građana bez razlike, osigurava im zaposlenje, kruh i pristojan ljudski bitak, namiruje opće potrebe, stvara fondove za obnovu zemlje i namirenje svih troškova. Za moje gledanje Slavenska demokracija nije revolucija, nego evolucija prema elementarnom pojmu ljudske pravde.”* Te zaključuje: *“Nova Jugoslavija ima protiv ove zapadnjačke propagande najjači argumenat u svojem sjajnom ekonomskom i političkom usponu prošlih triju godina.”⁴⁵* Iz navedenog teksta je vidljivo da Rittig nije uz komunističku vlast, kako je tvrdio samo zbog borbe protiv okupatora i ostvarenja jugoslavenske ideje, nego joj sve više i ideološki pripada.

Za razliku od njegova političkog djelovanja, Rittigovo humanitarno djelovanje nitko nije osporavao. Tako je na osnovu niza dokumenata i svjedočanstava uočljivo da se Rittig naročito angažirao da svojim autoritetom izbavi što više svećenika a i drugih zatočenika iz partizanskih logora.⁴⁶

⁴³ HDA, KOVZ, Kut: 326, Pismo Vladimira Bakarića mons. S. Rittigu od 14. ožujka 1946. god.

⁴⁴ HDA, SDS Elaborat..., str. 243.

⁴⁵ HDA, OF Rittig, Kut. 2, Pismo Rittiga umjetniku Zlatku Balokoviću u USA, krajem 1947. god.

⁴⁶ M. Akmadža, *Odnosi države i Katoličke crkve u Hrvatskoj od 1945. do 1953. god.*, Magistarski rad, Zagreb 2001. god., str. 30.

U crkvenim krugovima bilo je sve manje onih koji su bili spremni na suradnju sa mons. Rittigom. Osim s biskupom đakovačkim Antunom Akšamovićem,⁴⁷ među svećenicima koji su blisko surađivali s Rittigom ili su bili sličnih svjetonazora, posebno se isticao istarski svećenik Božo Milanović koji je imao veoma važnu ulogu u crkveno-političkom životu Istre. Rittig se naročito zalagao da nakon odlaska talijanskih biskupa iz Rijeke i Poreča u Italiju, Milanović postane apostolski administrator za Istru. Tako je tražio od svećenika konventualaca iz Istre, kojima je pomogao 1918. god. kada su protjerani iz svojih samostana u Istri, primivši ih u crkvu sv. Marka u Zagrebu, da se založe kod svog subrata šibenskog biskupa Jeronima Milete da poradi za Milanovićevo imenovanje. Isto tako mons. Rittig u jednoj Promemoriji (vjerojatno vladi NR Hrvatske) izvješćuje da su se sastali on i Božo Milanović s ministrom unutrašnjih poslova Ivanom Stevom Krajačićem te predlažu da se ustanovi jedna apostolska administratura, koja bi obuhvaćala područje koje je do tada bilo u granicama Tršćansko-koparske i Porečko-pulske biskupije te da bi trebalo poraditi da administrator novog istarskog područja bude Božo Milanović. No s obzirom da takvo razmišljanje nije postojalo unutar crkvene vlasti, te Rittigove želje nisu ostvarene.⁴⁸

Posebno važnu ulogu Rittig je imao kod osnivanja staleških udruženja katoličkih svećenika, kojima se crkvena vlast oštro protivila jer je iza osnivanja tih udruženja stajala državna vlast, s ciljem narušavanja jedinstva u redovima Katoličke crkve i rušenja autoriteta crkvene vlasti, s krajnjim rezultatom odvajanja Katoličke crkve u Jugoslaviji od Svete Stolice. O tome SDS u navedenom elaboratu piše: “*Rittig i drugi napredni sveštenici su se trudili da sprovedu širenje ovog udruženja, osnovanog od vlade radi koncentriranja lojalnog svećenstva i na Hrvatsku*”.⁴⁹ Rittig je bio nazočan na gotovo svim osnivačkim skupštinama navedenih udruženja i na njima aktivno sudjelovao, a bio je i počasni predsjednik Staleškoga udruženja katoličkih svećenika Hrvatske. Međutim, kako su se odnosi između Crkve i države osnivanjem svećeničkih udruženja zaoštravali, tako je i kod Rittiga zavladao malodušnost. Tako u svom pismu Bakariću krajem 1951. mons. Rittig među inim piše: “Znam da je sistem viših vlasti posljednjih godina krenuo pomirljivijim putem, ali duh u novinstvu husti jedne i dalje na netrpeljivost, a druge pa osobito svećenike, koje smo našim radom u Vjerskoj Komisiji zadobili za suradnju, obeshrabruje i tvori od njih malodušnike. Molim, dragi Predsjedniče, da objektivno ocjeniš je li ova moja jadikovka istinita i opravdana i da rad Vjerske Komisije u ovakvoj atmosferi biva slab”.⁵⁰

⁴⁷ Biskup Akšamović je često korespondirao s Rittigom, a SDS tvrdi da je Akšamović baš o svemu, u detalje obavještavao Rittiga (SDS Elaborat..., str. 279).

⁴⁸ M. Akmadža, n. dj., str. 31.

⁴⁹ SDS Elaborat..., str. 286.

⁵⁰ HDA, KOVZ, Kut. 138, Pismo mons. Rittiga dr. Bakariću, od 18. prosinca 1951.

Rittig je pokušavao preko svojih veza utjecati na Vatikan da poboljša odnose s jugoslavenskom vlašću, tj. da se uspostavi *modus vivendi* između Vatikana i Jugoslavije. Tako je preko zagrebačkog kanonika dr. Josipa Marića poslao Vatikanu svoje prijedloge za postizanje *modus vivendija*. Međutim ti pokušaji nisu uspjeli prvenstveno zbog neriješenog pitanja svećeničkih udruženja.

Zapažena je bila i aktivnost Rittiga u Ustavotvornoj skupštini i Hrvatskom saboru, prigodom rasprava o zakonima koji su se ticali položaja vjerskih zajednica i njihovih prava. Tako se Rittig zalagao, ali neuspješno, za veća prava Katoličke crkve prigodom donošenja Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji 1945. god. Prigodom rasprave o nacrtu Zakona o braku u skupštini FNRJ, Rittig je upozoravao vlast na oprez, kako ne bi povrijedili vjerske osjećaje naroda. On je predlagao da se da puna mogućnost i sloboda sklapati brak svakome prema njegovu osjećaju bilo po formi civilnog, bilo po formi vjerskoga braka. Isticao je da se na taj način radi u mnogim zemljama gdje je odvojena crkva od države, pa tako i u SAD-u. U svezi s tim je predložio da zastupnici odu u svoje izborne jedinice da čuju mišljenje naroda. Ovi Rittigovi prijedlozi kao i obično nisu prihvaćeni.⁵¹ No u pitanju ustavne odredbe o odvajanju crkve od države, Rittig nije dijelio mišljenje crkvene vlasti. U svom govoru o nacrtu ustava u Ustavotvornoj skupštini 24. siječnja 1946. god., Rittig je među inim kazao: "*Tko pozna točno prilike u današnjim modernim državama dobro zna, da gotovo i nema država, pa ni s jednoličkim katoličkim životom, a da ne bi Crkva bila odvojena od države. Faktično ima zemalja, koje su sklopile sporazume i konkordate sa Rimskom Stolicom, a u njima postoji rastava Crkve i države*". U nastavku ističe da je važnije kakvi će biti odnosi između crkve i države, nego da li će one biti zakonski odvojene. Također u istom govoru nije čući da nema vjerski sloboda kaže: "*Prolazim svim našim krajevima, vidim, da su sve crkve otvorene, u svima se vrši bogoslužje, uči Božja riječ, u školama je vjerska nastava za djecu, koja za njom čeznu. Ni u ovom visokom domu nisam nikad zapazio neki načelni neprijateljski stav protiv kršćanstva i naših nacionalnih Crkava. Ja ne mogu poistovjećivati progon nekih politički obnevidjeli svećenika s progonom crkve. Svaka državna vlast ima pravo da se brani*".⁵² I ova Rittigova izjava pokazuje koliko se on poistovjetio sa vlašću, jer se ovaj njegov površni pogled na problem vjerskih sloboda u socijalističkoj Jugoslaviji nimalo ne razlikuje od pogleda njegovih kolega u vlasti koji su bili partijski profilirani. Rittig je na nacrt Ustava predložio i neke amandmane poput priznavanja crkvenog braka i prijedloga da u Ustavu treba stajati da je crkva formalno odvojena od države, njegovi amandmani su odbijeni s obrazloženjem da nisu podneseni na vrijeme, te se Rittig suzdržao od glasovanja.⁵³

⁵¹ M. Akmadža, n. dj., str. 51.

⁵² HDA, OF Rittig, Tekst govora mons. Rittiga u Ustavotvornoj skupštini 24. siječnja 1946. god.

⁵³ M. Akmadža, n. dj., str. 57-58.

Zbog svog političkog djelovanja na strani komunističkih vlasti, Rittig nije bio omiljen kod većine katoličkih biskupa i svećenika. O tome je G. Masucci zapisao u svom dnevniku: *“Njega ne prima ni jedan viši crkveni dostojanstvenik i nije dobro gledan niti kod svećenika niti kod vjernika”*.⁵⁴ A nadbiskup Stepinac u izjavi američkom novinaru Traudl Lessingu u travnju 1953. god. govoreći o autonomnosti biskupa u odnosu na Komisiju za vjerske poslove (nadbiskup je naziva Odbor) kaže: *“Ne znam nikoga od katoličke hijerarhije, osim t. zv. predsjednika Odbora, Msgra Rittiga, koji bi bio raspoložen da pravi kompromise u sadašnjim okolnostima”*.⁵⁵ Iz ove izjave uočljivo je kakvo mišljenje ima nadbiskup Stepinac o Rittigu. Iako S. Alexander tvrdi⁵⁶ da se Rittig dobro slagao s nadbiskupom Stepincem, oslanjajući se na neke izvore bliske nadbiskupu, s tom se tvrdnjom teško složiti, prije bi se moglo zaključiti da je nadbiskup tolerirao njegov angažman u vladi, ali mu nije pridavao veći značaj. No i sam je Rittig izjavom u Ustavotvornoj skupštini u siječnju 1946. god., *“Nije Crkva kriva, što su se baš u najpresudnija vremena našli slabi ljudi na njezinim vrhovima”*⁵⁷, apostrofirao nadbiskupa Stepinca kao jednog od glavnih krivaca za sve eventualne negativnosti počinjene od strane crkvenih ljudi za vrijeme rata i neposredno nakon rata.

Nakon što je vlada FNRJ prekinula diplomatske odnose s Vatikanom krajem 1952. god., u daljnjim pregovorima s Katoličkom crkvom sve je manje koristila Rittigove usluge te se Rittig 1954. god. povukao u mirovinu. O tome SDS u zaključcima navedenoga elaborata ističe da je jedan od ključnih problema u rješavanju odnosa vlasti i Katoličke crkve taj, da Rittig ne može biti dobar pregovarač, jer u vodećim krugovima Katoličke crkve, on važi kao otpadnik i karijerist. Smatra se da on zastupa osobne ciljeve i da stremi ka vodstvu neke vrste katoličke nacionalne crkve koja bi sa Rimom bila samo u labavom kontaktu. SDS dalje predlaže da se osnuje nova garnitura za pregovore ako se želi ići metodom pregovaranja.⁵⁸

S obzirom da je slijed događaja doveo do sve slabije uloge Rittiga u crkveno-državnim kontaktima, pa i do njegova skorog odlaska u mirovinu, očito je da je na to utjecaja imao i navedeni zaključak SDS-a, koji je inače u to vrijeme imao veliku ulogu pri donošenju političkih odluka.

Bez obzira što zapise SDS-a treba uvijek uzimati s rezervom, očito je da Rittig nakon smrti nadbiskupa Bauera postupno gubi podršku crkvene vlasti u Hrvatskoj, naročito nakon njegova aktivnog uključivanja u redove komunističke vlasti. Iako se ocjene o njegovom karijerizmu mogu smatrati subjektivnima, uočljivo je da je bio

⁵⁴ G. Masucci, n. dj., str. 223.

⁵⁵ V. Nikolić, *Stepinac mu je ime*, Zbornik uspomena, svjedočanstava i dokumenata, Knjiga prva, München-Barcelona 1978., str. 413.

⁵⁶ S. Alexander, *Trostruki mit*, Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca, Zagreb 1990., str. 87.

⁵⁷ HDA, OF Rittig, Kut. 9, Govor mons. Rittiga u Ustavotvornoj skupštini 24. siječnja 1946. god.

⁵⁸ HDA, SDS Elaborat..., str. 383.

spreman prihvatiti svaku dužnost koja bi mu mogla biti od koristi za ostvarenje svojih političkih i crkvenih ciljeva. No mora se priznati da je Rittig bio dosljedan u svojoj borbi za ostvarenje svojih političkih ciljeva te je bio spreman ući u savez i s onima s kojima se nije ideološki slagao (kralj, komunisti i sl.) ako je smatrao da bi to pomoglo ostvarenju njegovih političkih ideala. U svakom slučaju može se reći da je Rittig zbog svog političkog djelovanja postao jedna od najkontradiktornijih crkvenih osoba dvadesetog stoljeća u Hrvatskoj.

Svetožar Rittig , Pfarrer – Minister in der kommunistischen Regierung

Zusammenfassung

Svetožar Rittig war einer der seltenen katholischen Pfarrer, der sich aktiv der Partisanenbewegung anschloss. Als Anhänger der Idee des Jugoslawentums sah er über die ideologischen Unvereinbarkeiten mit der Kommunistischen Partei hinweg, der Verwirklichung seines Traumes von einem jugoslawischen Staat Vorrang gebend. Die kommunistische Regierung benutzte ihn, um der Öffentlichkeit zu zeigen sie sei nicht gegen den Glauben, während sie andererseits systematisch die Glaubensfreiheiten unterdrückte. Rittig verrichtete in der kommunistischen Regierung Kroatiens die Pflichten des Ministers ohne Ressort und des Präsidenten der Kommission für Religionsfragen. Von dem Zusammenleben der kommunistischen Regierung und der Religionsgemeinschaften überzeugt arbeitete er mit Ausdauer an der Regelung der kirchlich-staatlichen Beziehungen. Obwohl er bei dieser Tätigkeit keinen Erfolg hatte und zum Zeugen der Abrechnung der Partei mit der katholischen Kirche wurde, entschloss er sich zu keinem kategorischeren Protest gegen eine solche Politik und blieb in dieser Regierung so lange bis diese auf seine Dienstleistungen verzichtete, nachdem sie zur Erkenntnis kam, Rittig sei keine Vertrauensperson der Kirchenobrigkeit und als solcher keine zur Vermittlung in den kirchlich-staatlichen Beziehungen taugliche Person.

dr. sc. Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE

UDK 628.1(497.5Osijek)(091)

znanstvena savjetnica

Hrvatski institut za povijest – Zagreb,

Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje

Slavonski Brod

Ivan Nepomuk Spannbauer i njegovo značenje za odvodnju osječkoga kraja

(Poseban osvrt na isušivanje močvare Palača)

Autorica se u radu bavi odvodnjom suvišnih voda na području osječkoga kraja južno od Osijeka. Obraduje pojavu i razvoj zamisli o tom zahvatu kojim je čovjek obavljanjem različitih hidrotehničkih radova transformirao dotadašnji prirodni okoliš isušivanjem močvare Palače. Pri tome je u radu posebice istaknula značenje civilnog inženjera Ivana Nepomuka Spannbauera.

Ključne riječi: *odvodnja, suvišne vode, osječki kraj, močvara Palača, civilni inženjer Ivan Nepomuk Spannbauer*

Uvodne napomene

U Slavoniji su hidrološke i klimatološke prilike utjecale da je odvodnja zemljišta bila i ostala jedan od najvažnijih zadataka u vodoprivrednoj djelatnosti. Odvodnja suvišnih voda predstavljala je gotovo oduvijek bitan zahtjev, i to naročito zbog potrebe korištenja zemljišta. Upravo je to jedna od čestih dvojbi kod izbora reda prvenstva ulaganja, a u nedostatku sredstava za istodobno rješenje odvodnje i navodnjavanja. Budući da su suše ipak manji i rjeđi problem od viškova vode odvodnja je bila i ostala jedan od najvažnijih zadataka. Odvodnja područja uz Dravu u osječkom kraju, području između Petrijevaca na zapadu, Sarvaša na istoku, Čepina, Vladislavaca, Dopsina i Tenje na jugu te rijeke Drave na sjeveru, javlja se kao vodoprivredna djelatnost vrlo bitna za uspostavljanje pogodnih uvjeta života i gospodarstva. Zamisao o odvodnji područja u osječkom kraju, ali i šire, javila se izrazito snažno u 19. stoljeću kao vodoprivredna djelatnost bitna za uspostavljanje pogodnih uvjeta života i gospodarstva, ali i u vrijeme kada se javljaju zamisli o pretvaranju Drave u plovidbeni put (sa zamislama o spoju Drave sa Savom te dalje s Jadranom) pa su stoga prvi počeci tehničkog tretmana Drave vezani za plovidbu da bi kasnije dobili jasne konture zaštite i obrane od poplava u borbi za osvajanje novih poljoprivrednih površina, odnosno nastojanjima za povećanjem žetvenih prinosa. Odvodnja se nametala zbog uvjeta života na tom području koji – zbog njenog močvarna tla i gotovo stalnih poplava – nisu dopuštali razmah sve potrebnije ratarske djelatnosti i njezine tržišne usmjerenosti. Transformacija prirodnog okoliša, stvaranje plodnog tla i njegova privredna iskorištenost te zdraviji uvjeti življenja u osječkom kraju u potonjem razdoblju bit će rezultat ljudskog djelovanja kroz dugogodišnja hidrotehnička reguliranja rijeka (Drave, Vuke, Vučice, Karašice i drugih) te hidromelioracije (isušivanja) prostranih močvarnih područja, posebice Palača i Kolodvorske bare, u porječju Vuke.¹

Stoga se zamisao o odvodnji područja u osječkom kraju, ali i šire, javila se izrazito snažno u 19. stoljeću kao vodoprivredna djelatnost bitna za uspostavljanje pogodnih uvjeta života i gospodarstva. Budući da su u osječkom kraju temeljne djelatnosti bili ratarstvo i stočarstvo, velike vode Vuke i područje močvare nanosili su goleme štete gospodarstvima. Stoga su se hidromelioracijski i hidroregulacijski radovi nametnuli kao prijeka potreba u vrijeme kada se slavonski gospodarstvenici osvrću za novim obradivim zemljištima – oranicama, livadama i pašnjacima – nastojeći povećati žetvene prinose i svoju nazočnost na tržištu tada bitnih agrarnih proizvoda. Stoga se u 60-im godinama 19. stoljeća javljaju naznake o pothvatu kojim će se bitno transformirati dio

¹ Andrija BOGNAR, „Na vukovarskoj lesnoj zaravni“, *Vukovar, vjekovni hrvatski grad na Dunavu* (gl. urednik Igor Karaman), Zagreb, 1994., 25.; Josip BÖSENDORFER, „Istočna granica Tomislavove, Krešimirove i Zvonimirove Hrvatske u savsko-dravskom interamniju“, *Rad JAZU, knjiga 286*, Zagreb, 1952., 145, 146.; Valentin LAPAINE, *Stare i nove vodograđevine u Hrvatskoj i Slavoniji*, Građevni odsjek Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Zagreb, 1896.

okoliša/područja osječkoga kraja. Počinje se, nastojanjem vlasnika velikih vlastelinstava (obitelji Adamović-Čepinski, Prandau, Normann) sustavnije nego dotad, pripremati ulaganje u velike hidrografske i hidromelioracijske radove – isušenje močvare Palače i reguliranje korita Vuke, odnosno režima voda u porječju Vuke. Potreba za time javljala se i dotad.

Područje južno od Osijeka u Spannauerovo vrijeme

Poplavno područje porječja Vuke karakterizirala su vlažna tla u kojima se voda zadržavala veći dio godine onemogućavajući na njemu obradu i druge privredne djelatnosti. Zbog toga u osječkom kraju i okolici, izloženim podzemnim vodama, nije bio moguć snažniji razvoj ratarstva, iako je geološko-petrografski supstrat tla ovog nizinskog područja u blizini vodotokova bio podloga za stvaranje plodna tla pogodnog za ratarsku djelatnost. Pri tome je rijeka Vuka² u cjelini najveći slavonski vodotok; jedna je od najdužih pritoka Dunava. Izvire kod Paučja, u krajnjem jugoistočnom dijelu Krndije, a utječe u Dunav kod Vukovara. Zbog izuzetno malog pada u Vuki prevladava mehanizam voda donjeg i srednjeg toka. Porječje Vuke smješteno je u jugozapadnom dijelu Panonske nizine, odnosno u istočnom dijelu savsko-dravsko-dunavskog međurječja. Vuka ima najviši vodostaj i proticaj u razdoblju otapanja snijega, tj. u kasno proljeće i kasno ljeto kada porječje Vuke dobiva i najveće količine oborina. To su tzv. zelene vode koje potječu od topljenja snijega i leda u višim predjelima i od oborinskih maksimuma karakterističnih za ta razdoblja godine.³

Sve do posljednjih desetljeća 19. stoljeća i početka 20. prelijevanje voda bila je posebno hidrogeografsko svojstvo Vuke. Naime, u proljeće kada se topio snijeg u Paučju te za proljetnih pljuskova nisu Vuka i njene pritoke mogle primiti svu vodu pa se velik dio razlijevao na područje Palače stvarajući prostrano fluvio-močvarno, tj. podvodno šumsko-močvarno područje. Ali močvara Palača i Kolodvarska bara, koje su imale površinu veću od 23.000 jutara, a cijelo plavno područje bilo je veće od 130.000 jutara, nisu ovisile samo o posebnom svojstvu vodnoga režima Vuke i njenih pritoka nego i o velikim količinama voda Dunava i Drave. Tako je u doba otapanja snijega i leda u Alpama rastao vodostaj Dunava i Drave, a kako Drava ima kraći i ravniji tok, njezine nabujale vode prve su stizale u obliku vodnog vala do ušća Dunava, čije je korito moglo primiti tu količinu vode. Ali kada bi stigao dunavski vodni val do ušća Drave nailazio je na zapreke, dravske vode i Aljmašku planinu, korito Dunava više ne bi moglo primiti tu količinu vode, te je ona podizala razinu Vuke i njenih pritoka uzrokujući poplave i razlijevanje u poplavno područje porječja Vuke. Vode koje su se tijekom godine slijevale u porječje Vuke i iz njega otjecale stvarale su reljef posebnog izgleda – depresije, močvara, bare, uzvišenja, ulegnuća i slično. U tom poplavnom

² Rijeka Vuka s dužinom toka od 112 km pripada u Hrvatskoj rijekama najdužeg toka uz tok Save 156,8 km, Drave 153,5 km, Bosuta-Biđa 145 km i Dunava 135 km.

³ A. BOGNAR, „Na vukovarskoj lesnoj...“, n. dj., 33, 34.

području dominirala je nepregledna močvara Palača s različitim biljnim zajednicama koje su pogodovala bogatom i raznovrsnom životinjskom svijetu. Palača se protezala na zapadu od Čepina do Bobote na istoku, i to u dužini od oko 24 km i u širini oko 8 km, tj. na od oko 192 km² površine.⁴

Najviša razina vode u močvari Palači i Kolođvarskoj bari bila je u vrijeme topljenja snijega u planinskim krajevima i obilnih dugotrajnih proljetnih i jesenjih kišnih razdoblja. Palača nije nikada presušivala jer su se u nju stalno ulijevale suvišne vode Vuke i vode iz manjih bara koje su ležale oko nje. Redovite poplave i pokretljivost vode stvarali su poplavni reljef i izuzetnu biološku, tj. vegetacijsku raznolikost. Površine pod dubljim vodama bile su prekrivene lopočima, lokvanjima i plavunom, dok su u plitkijim vodama prevladavale vodena leća i barska leća. Poplavne bare sadržavale su velike komplekse trske i rogoza. Rubovi močvare te povremeno poplavljeno zemljište bili su obrasli trskom te visokim šašem. To je davalo Palači osebujan izgled. Najveći dio poplavnog područja bio je obrastao šumama bijele vrbe, a na nešto uzdignutijem zemljištu bile su šume bijelih i crnih topola. Za vrijeme obilnih poplava veliko područje plitke i tople vode Palače, te obilje hrane i podvodne vegetacije, stvarali su gotovo idealne uvjete za mrijest riba dunavskog sliva. Zbog velike količine riba – običnog šarana, štuke, smuđa i soma – ribarstvo je u tom kraju tada bilo jedna od značajnijih gospodarskih djelatnosti. Velik broj ribara iz Čepina, Vladislavaca, Dopsina, Tenja i susjednih pustara lovili su slatkovodnu ribu i donosili ju na tržnicu u obližnji Osijek.⁵

Obilje riba, rakova, školjaka i vodenih puževa privlačilo je velik broj ptica, naročito močvarica – gnjuraca, vrana, čaplja, pataka, divljih gusaka i običnih galebova. U močvari su živjele i bijele čaplje (s posebno lijepim ukrasnim perjem). Močvara je bila i značajna stanica za ptice selice – za njihovu prehranu i odmor. Tako su sive čaplje, vodeni bik i rode stizale na područje Palače rano u proljeće, a odljetale početkom jeseni. Krajem travnja u močvaru bi dolijetali i pelikani (nesit), tu su odlagali jaja, uzgajali potomstvo i u listopadu napuštali močvaru. Čak i koji plamenac znao bi se ponekad zateći u močvari Palači. Zadržavao bi se kratko te odletio. Za razliku od njih divlja patka i šumska šljuka bile su stalni stanovnici močvare kao i sokolovi, jastrebovi i orlovi koji su se gnijezdili po stablima uz rubove močvare. Sivi ždral stizao je u močvaru iz dalekog srednjeg Sibira, iz Skandinavije ili pak iz Srednje Europe. Velika dropnja u sušnim godinama obitavala je na rubnim dijelovima močvare hraneći se

⁴ Jasna ŠIMIĆ, *Kulturne skupine s inkrustiranom keramikom u brončanom dobu sjeveroistočne Hrvatske*, Zagreb-Osijek, 2000., 11.; Mirko MARKOVIĆ, *Slavonija – povijest naselja i podrijetlo stanovništva*, Zagreb, 2002., 172.; HR - Državni arhiv u Osijeku (dalje DAOS), Zadruga za regulaciju rijeke Vuke, Fond 797, kutija 152, Zapisnici glavnih skupština, 1884.

⁵ *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća – Virovitička županija* (pripremile Ivana Horbec i Ivana Jukić), Zagreb, 2002., 255, 256, 259, 298.; J. ŠIMIĆ, *Kulturne skupine...*, n. dj., 11.; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve – trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od godine 1868. do 1918.*, Osijek, 1999., 165-168.

pšenicom s obližnjih njiva. Močvara, okolni pašnjaci i nepregledni tršćaci pružali su, osim pticama, idealne uvjete za život i mnogim vrstama sisavaca, poput vidre, divlje mačke, običnog jazavca, divlje svinje, jelena, srne i drugih životinja. U rubnim područjima uz močvaru Palaču prevladavali su pašnjaci, livade, vinogradi, oranice i vrtovi. Na livadama i pašnjacima tijekom vegetacijske sezone boravila je na ispaši stoka iz obližnjih sela – Čepina, Vladislavaca, Dopsina i drugih.⁶

No, život na ovom području, u osječkom kraju, ali i šire, zbog vlage, neugodnog vonja i prostranih močvarnih legla komaraca i drugih insekata, bio je izložen i širenju zaraznih i inih bolesti. Npr. zbog silne vlage na biljkama uz rubne dijelove močvare množili su se razni nametnici i bakterije koje su ugrožavale stoku, ali i ljude. Ovce i druge životinje napadao je metilj, a konje tzv. „kokošje sljepilo“, a ljude malarija, kolera, trbušni tifus i druge bolesti.⁷

Prvi hidromelioracijski radovi u porječju Vuke, tj. prokapanje prvih kanala u svrhu odvodnje zaobalnih voda, počinju u prvim desetljećima 19. stoljeća nastojanjima i poticajima Ivana Kapistrana Adamovića, vlasnika Čepinskog vlastelinstva, koji je izrazio snažnu zainteresiranost za hidromelioracijske radove slivnog područja Vuke, tj. za isušenje močvare Palače i okolnih bara kanaliziranjem „mrtvih“ i odstajalih voda, te regulacijom korita Vuke. Od 1830. do 1836. iskopane su serpentine na Vuki te prokopan kolođvarbobotski odvodni kanal, doduše, nedovoljne dubine i širine pa učinak prokapanja nije bio velik. (I naknadno proširenje i produbljivanje kanala obavljeno županijskom rabotom 1856. i 1857., nije bitno poboljšalo prilike porječju Vuke.⁸

*

Zamislili o isušivanju močvare Palače i drugih bara te o uređenju korita Vuke kako bi se u poljoprivrednu proizvodnju uključila nova tla, imaju dužu povijest. Javljuju se još u vrijeme kada nije bilo zakonskih osnova melioriranja područja (odvodnja suvišnih voda prokapanjem kanala i slično).⁹ Zbog toga su do druge polovice 19. stoljeća melioracijski radovi nesustavni, provedeni tek na pojedinim vlastelinstvima. Tim radovima nisu bile obuhvaćene površine seoskih gospodarstava. Budući da radovi nisu bili u općinskoj ni u državnoj nadležnosti, svodili su se poticaji i ostvarenja na lokalne, slabo učinkovite, pothvate.¹⁰

⁶ TAUBE, F.W. *Istorijski i geografski opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema kako s obzirom na njihove prirodne osobine...*, Leipzig, 1777./78., (preveo Boško Petrović), Matica srpska, Beograd; DAOS, Zadruga za regulaciju rijeke Vuke, fond 797, knjiga 113, Čepinska zaobalna odvodnja – Prinosni katastar općine Čepin vrh onih čestica koje su izvan prokopanog područja rijeke Vuke.

⁷ Isto, fond 797, kutija br. 152-158, Zapisnici Glavne skupštine 1876.-1894.

⁸ Milan SMREKAR, *Priručnik za političku i upravnu službu u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga 4, Zagreb, 1903., 649-651.; Franz KREUTZER, *Die Vuka-Regulierung*, Osijek, 1894., 5-7.

⁹ Zakon o vodnom pravu donesen je u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji tek 31. prosinca 1891.

¹⁰ DAOS, Zadruga za regulaciju rijeke Vuke, fond 797, Zapisnici Glavne skupštine 1876.; Johann von PODHAGSKY, *Vuka – Regulierung*, Osijek, 1887., 3-7.

Utjecaju močvarnog područja i preobilja voda porječja Vuke bila su izložena i vlastelinstva izvan osječkoga kraja (npr. vukovarsko vlastelinstvo grofa Eltza, nuštarsko grofa Khuena i druga vlastelinstva). To će utjecati da od 60-ih godina 19. stoljeća počnu pripreme za izgradnju kanala kojim bi se odvele vode iz močvarnog područja i isušila Palača. Godine 1865. izrađen je prvi cjelovit projekt kanaliziranja korita Vuke. Izradio ga je županijski inženjer Aleksandar Nagy Budući da je za izgradnju prokopa trebalo iskopati 178.000 m³ zemlje, prokapanju se nije pristupilo jer vlasnici okolnih vlastelinstava nisu namaknuli novčana sredstva za radove.¹¹

Nedostatak sredstava mogao bi se objasniti nesuglasnošću vlasnika vlastelinstava o visini udjela pojedinih vlastelinstava u troškovima jer se na području nekih vlastelinstava trebala obaviti većina ili gotovo svi projektirani radovi, a u nekim samo neki radovi, npr. samo sniženje razine podvodnih voda.

U vezi s isušivanjem močvare i odvodnjom nije se potom činilo ništa do 1870. godine. A to je vrijeme kada se stanje u osječkom kraju, ali i znatno šire, naglo pogoršalo. Naime, toga su proljeća – nakon topljenja snijega – izuzetno nabujale vode Vuke i njenih pritoka. Istodobno se zbog obilnih i stalnih kiša podigla i razina voda u Dunavu i Dravi. Korita rijeka nisu mogla primiti svu vodu pa se veliki dio voda iz Vuke i njenih pritoka razlio i poplavio okolna područja uz močvaru Palaču, i to na površini od 1.159 m². Palača je ponovo pretvorena u golemo plitko jezero; iz vode su virili samo vrhovi drveća i trstike. Budući da se voda zadržala gotovo godinu dana, onemogućila je normalno življenje u tom kraju. Prometovanje je bilo onemogućeno jer su suhozemni putovi (državne ceste Osijek-Đakovo i Osijek-Vukovar, kao i lokalni putovi) bili poplavljeni. Voda nije otjecala iz dvorišta kuća i gospodarskih objekata u obližnjim mjestima. U tom razdoblju od 1870. do 1871. korita Vuke i kolodvarsko-bobotskog kanala bila su prepuna mulja što je dodatno onemogućavalo otjecanje vode s poplavljenog područja pa je najviše stradalo područje Čepinskog vlastelinstva. Tada je Ivan II. Kapistran Adamović ponovo potaknuo potrebu isušivanja močvare Plače i Kolodvarske bare. Pozvao je iz Strassburga poznatog europskog vodoprivrednog stručnjaka T. W. Toussainta da razgleda cijelo područje i predloži provedbu hidrotehničkih radova. Za tromjesečnog boravka Toussaint je prošao cijelim područjem, većinom ploveći čamcem. Uočio je kanale prepune mulja, koji nisu mogli odvoditi oborinske i nabujale vode, uočio je i ostale zamuljene prokope obrasle livadskom travom, močvaru punu riba, žaba, trske, šaša, lopoča i drugog močvarnog bilja u kojem su obitavale ptice močvarice. Pojedina mjesta nadomak Osijeku, npr. Seleš, Gornji i Donji Orlovnjak, Dopsin, Vladislavci i druga, poplavljena su vodom višom od 60 cm, a oko Čepina i Tenja protezalo se nepregledno močvarno područje. Da stekne što cjelovitiju sliku Toussaint, je prošao i područjem gornje Vuke (daleko

¹¹ J. BÖSENDORFER, «Istočna granica...», n. dj., 148.; F. KREUTZER, *Die Vuka...*, 7-17.; Johann von PODHAGSKY, *Vuka...*, n. dj., 7-8.

izvan osječčkoga kraja) upoznavši cjelokupno porječje Vuke između Save, Drave i Dunava. Toussaint je pri tome uočio da su kanali slabe (male) protočnosti pa ne mogu primiti svu vodu s poplavljenog područja. Stoga je predložio regulaciju većih razmjera, rješenja odvodnje i isušenje cijelog područja, čime bi se dobilo oko 100.000 jutara obradivog zemljišta. Iako je proračun za cjelokupne radove bio manji nego šteta koju je prouzročila poplava 1870./71., tim hidrotehničkim radovima nije se pristupilo. Razlog je ponovo bio pomanjkanje novca.¹² (Svi proračuni i zamisli o tim radovima koji su se javili u potonjem razdoblju temeljit će se na Toussaintovim zapažanjima.)

Slijedilo je još jedno razdoblje bez odlučnih poteza prema hidromelioracijskim radovima na području oko močvare Palače i u porječju Vuke. No, kratkotrajno, jer je čepinski vlastelin Adamović angažirao Ivana Nepomuka Spannbauera, apsolvanta bečke politehnike, da projektira – na temelju Toussaintove koncepcije – rješenje odvodnje u porječju Vuke. Spannbauer je od 1873. do 1876. izradio elaborat radova za odvodnju u porječju Vuke i isušivanje močvare Palače i Kolođvarske te drugih bara (predvidio je navodnjavanje velikog dijela Slavonije te izgradnju plovnog kanala Drava – Dunav – Sava). Cjelokupni radovi stajali bi manje od 2,000.000 forinti; a predložio je iskop 4,417.063 m³ zemlje. Spannbauerov projekt prihvatili su Ivan II. Adamović, kao pokretač projekta, feričanački gospodarstvenik Karlo (Dragutin) Mihalović i đakovačko-bosanski i srijemski biskup Josip Juraj Strossmayer. Projekt je poslan 24. svibnja 1876. na odobrenje Zemaljskoj vladi u Zagreb, koja je potom potakla saziv skupštine zainteresiranih osoba koje bi preuzele sve poslove oko tih radova. Ta je skupština održana 7. rujna 1876. pod predsjedanjem Mirka Kršnjavog, velikog župana Županije virovitičke, a okupila je predstavnike čepinskog, nuštarskog, frnestinovačkog, vukovarskog, donjomiholjačkog i đakovačkog vlastelinstva. Konstituirala je Društvo za regulaciju rijeke Vuke.¹³ Za predsjednika Društva izabran je biskup Strossmayer, a za potpredsjednika Mihalović, feričanački vlastelin.¹⁴

Od toga doba hidromelioracijske i hidroregulacijske radove provodilo je Društvo za regulaciju rijeke Vuke (od Zakona o vodnom pravu (1891.) prešlo je u Zadruhu za regulaciju rijeke Vuke). Nastojeći pri tome na sustavnosti i redu Društvo je, na temelju dozvole Oblasti brodarske postaje i tovarišta, dobilo isključivo pravo ribarenja i ribolova u koritu rijeke Vuke. Time su to pravo izgubili svi dotadašnji vlasnici regalnog prava. Međutim su Društvu, odnosno Zadruzi, činjene teškoće time što su oni koji su bili pogođeni tim promjenama i nadalje zamuljivali korito Vuke

¹² DAOS, Zadruga za regulaciju rijeke Vuke, fond 797, kutija br. 152-158, Zapisnici Glavne skupštine 1876.; F. KREUTZER, *Die Vuka...*, 17-19.; J. PODHAGSKY, *Vuka...*, n. dj., 8-12.

¹³ Nakon proglašenja Zakona o vodnom pravu (31. prosinca 1891.) Društvo je konstituirano kao Zadruga za regulaciju rijeke Vuke. Područje koje je obuhvaćao sliv rijeke Vuke iznosio je preko 1.200 km².

¹⁴ Ivan Nepomuk SPANNBAUER, *Kanalizacija slavonsko-dravske-dunavske ravni*, Osijek, 1876., 21, 22, 53, 54, 90.; DAOS, fond 797, Vodna zajednica Vuka, kutija 152., Zapisnici Glavnih skupština 1876.-1894.

postavljanjem pletera od jedne obale do druge da bi lakše sami lovili ribu.¹⁵ Na generalnoj skupštini Društva 8. prosinca 1877. (trećoj od osnivanja) zbog nedostatnih novčanih sredstava čitava je osnova projekta svedena samo na regulacijske radove na Vuki i na čišćenje Kolodvar-bobotskog kanala, kao glavnih recipijenata. U potonjem razdoblju konstituiran je Odbor Društva koji je trebao ostvariti projekt koji je tu svrhu izradio osječki inženjer Knobloch 1883. godine. No, zbog nesuglasica između grofova Adamovića i Eltza o trasama kanala u projektu regulacije Vuke uključen je Julije Hajdy, glavni inženjer Društva za regulaciju Tise i Moriša.¹⁶ Njegova se zamisao razlikovala od Knoblochovog kako u pogledu trase kanala, tako i u pogledu troškova. Smatrao je da se prirodno korito Vuke ne smije mijenjati zbog gospodarskih, zdravstvenih i drugih razloga. Predlagao je samo neznatne korekcije. Knobloch je, za razliku od Hajdyja, i dalje bio uvjeren da bi ekonomičnije bilo na pojedinim mjestima obaviti nove prokope i u njih skrenuti Vuku nego čistiti i urediti postojeće korito. Oba projekta su upućena Zemaljskoj vladi u Zagreb koja se odlučila za ograničeno isušenje Palače po Knoblochovu projektu.¹⁷

No, radovima se ipak nije pristupilo. Jedan od razloga tome bila je zaokupljenost cjelokupnom hidromelioracijom. Stoga je 3. studenoga 1889. izabran Franjo Kreutzer za inženjera Društva te mu je povjerena izrada plana za rekonstrukciju bobotsko-kolodvarskog kanala. No, Kreutzer je zaključio da rekonstrukcija kanala ne omogućuje isušivanje močvarnog područja nego da bi se to moglo postići tek reguliranjem korita Vuke. Stoga je na temelju ranijih projekata Toussainta, Nagja, Hajdyja, Spannbauera i Knoblocha izradio generalni projekt regulacije Vuke, i to u skladu sa Zakonom o vodnom pravu. Kreutzerov projekt prihvatili su Zadruga za regulaciju Vuke 1893. i Zemaljska vlada 23. ožujka 1894. Tako su postavljeni preduvjeti za sustavne i cjelovite hidromelioracijske i regulacijske radove u porječju Vuke čiji je konačni cilj bilo isušenje močvare Palače i pretvaranje močvarnoga lesa u obradivo poljoprivredno zemljište.¹⁸

*

Hidromelioracijski i regulacijski radovi trajali su od 1895. do 1925. godine. Uz radove koje je provodila Zadruga za regulaciju rijeke Vuke morali su veleposjednici i manji posjednici zemljišta u blizini korita Vuke, po dogovoru, sudjelovati ili novčano

¹⁵ DAOS, fond 797, Vodna zajednica Vuka, kutija 152., Zapisnici Glavnih skupština 1876.-1894.

¹⁶ Isto, Tehničko projektna dokumentacija, Glavni projekt uređenja Vuke 1893.; kutija br. 152, Zapisnici Glavne skupštine 1884.; J. PODHAGSKY, *Vuka...*, n. dj., 12-20, 42-54.; I. N. SPANNBAUER, *Kanalizacija slavonsko-dravsko-dunavske ravni*, Osijek, 1876., 53, 54, 90.

¹⁷ DAOS, fond 797, Vodna zajednica Vuka, Tehničko projektna dokumentacija, Glavni projekt uređenja Vuke 1878.-1886.; F. KREUTZER, *Die Vuka...*, 19-42.; Joseph A. KNOBLOCH, *Bericht über die regulierung der Vuka*, Wien, 1879.; J. PODHAGSKY, *Vuka...*, n. dj., 20-42, 55-67.

¹⁸ Milan SMREKAR, *Priručnik za političku upravnu službu u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga 4, Zagreb, 1903., 632-744.; F. KREUTZER, *Die Vuka...*, 57-59.; DAOS, fond 797, Vodna zajednica Vuka, Tehnički izvještaji.

ili vlastitim radom. Istodobno su obvezani vlasnici posjeda najbližih Vuki morali sa svog dijelu zemljišta ukloniti suvišna stabla i druge nasade te osigurati slobodne prilaze za prijevoz i odvoz zemlje.¹⁹ Radovi su počeli produbljivanjem kolodvarbobotskog kanala (1895./96.), a regulacija korita Vuke obavljena je od 1897. do 1900. čišćenjem posve zamuljenog korita, zaraslog vodenim biljem – šašom, trskom, lopočem, vodoljubom i drugim biljkama. Od 1900. do 1903. prokopan je sustav kanala (otjecanje suvišnih voda) u općinama Čepinu, Tenji, Dopsinu i Hrastinu. Kolodvarbobotski je kanal u razdoblju od 1908. do 1920. ponovo produbljen a i prošireno mu je dno od 2 na 2,5 m radi uspješnijeg otjecanja vode iz močvare Palače. Istodobno je regulacijom dna korita Vuke ono postalo dublje od dna močvare Palače što je, u konačnici provedbe hidromelioracijskih i hidroregulacijskih radova, u potonjim godinama (nakon završetka Prvoga svjetskoga rata) uspješno pridonijelo njenom isušivanju.²⁰

Umjesto zaključka

Promatrajući u cjelini uspješnost provedbe hidromelioracijskih i hidroregulacijskih radova u močvarnom području uz rijeku Vuku južno od Osijeka zapaženo je značenje civilnog inženjera i ekonomiste Ivana Nepomuka Spannbaera rođenog 1832. u Maxbergu. Studirao je u Beču, a diplomirao u Budimpešti te kao civilni inženjer radio na području Slavonije. Golemo mu je značenje što je 1871. izradio projekt odvodnje na području Srijemske i Virovitičke županije i projekt za uređenje Vuke. Samo nekoliko godina potom izradio je za potrebe slavonskih veleposjednika plan i prijedlog odvodnje osječkoga kraja i Podunavlja. Njegov projekt objavljen je na njemačkom jeziku 1876. u knjizi prevedenog vaslova „Odvodnja sa slavonske Dravsko-dunavske nizine“. (Godine 2006. Državni arhiv u Osijeku izdao je prijevod kojeg su za tisak preveli i priredili dr. sc. Stjepan Sršan i Dario Mlinarević.) Na temelju Spannbaerovog projekta i zakona donesenog te godine konstituirana je pet godina potom Zadruga za regulaciju rijeke Vuke te od tog vremena počinju značajni radovi, među inima, i na odvodnji osječkoga kraja.

¹⁹ DAOS, fond 797, Vodna zajednica Vuka, kutija 188, Mjerenje i izvješća 1901/ Zapisnici 1903.; Tehnički izvještaji.

²⁰ F. KREUTZER, *Die Vuka...*, 65-66.; DAOS, fond 797, Vodna zajednica Vuka, knjiga 132, Čepinska zaobalna odvodnja, Doprinosni katastar.

Ivan Nepomuk Spannbauer und seine Bedeutung für die Entwässerung des Gebiete von Osijek

(Besonderer Rückblick auf die Trockenlegung des Sumpfes Palača)

Zusammenfassung

Die Idee einer Entwässerung des Gebietes um Osijek, aber auch weiter, meldete sich besonders stark im 19. Jahrhundert als eine wasserwirtschaftliche Tätigkeit, wichtig für die Herstellung günstiger Lebens- und Wirtschaftsumständen. In der 30-jährigen Zeitspanne dieser Arbeiten wurden die morastigen Teile des Abflussgebietes der Vuka gänzlich in bebaubaren Landwirtschaftsboden verwandelt, auf welchem Ackerbau dominieren wird. Durch den Rückzug des Wassers und die Trockenlegung des Sumpfes Palača veränderte sich das Relief gänzlich, aber auch die Lebensweise in der Gegend um Osijek. Dabei ist grundlegend bedeutend der Ingenieur Ivan Nepomuk Spannbauer, der 1871 das Abwässerungsprojekt auf dem Gebiete der Gespanschaften Syrmium und Virovitica und das Projekt zur Regelung von Vuka fertigte. Nur einige Jahre danach machte er, für den Bedarf der slawonischen Großbesitzer, auch einen Plan und Vorschlag der Entwässerung der Umgebung von Osijek und des Donaugebietes. Aufgrund von Spannbauers Projekt und des Gesetzes von 1876 wurde fünf Jahre später die Genossenschaft zur Regelung des Flusses Vuka gegründet und seitdem beginnen bedeutende Arbeiten, unter anderem, auch an der Entwässerung der osijeker Gegend.

dr. sc. Lidija DUJIĆ
Zagreb

UDK 792.071.2 Durieux,T.

Tilla Durieux – od velike njemačke glumice do male zagrebačke švelje

Tilla Durieux, Bečanka i naturalizirana Berlinka, inkarnacija jedne velike teatarske epohe – od Reinhardta i Brahma do Jessnera i Piscatora – kao Njemica bez putovnice primila je jugoslavensko državljanstvo, jer ju iz Njemačke nisu poticali na povratak. U poslijeratnom Zagrebu tako je jedna Durieux sjedila u skućenim prostorijama kao krojačica, a direktor lutkarskog kazališta tretirao ju je kao otirač. Da bi dopunila zaradu, plela je čarape i rukavice; da bi vježbala pamćenje, učila je napamet pjesme i novinske kolumne jer nije dolazila do novih tekstova za uloge.

... kad ne bih imala svoje dnevnike, sama sebi ne bih vjerovala da jedan ljudski život može toliko obuhvatiti (...) čini mi se poput neke bajke – pisala je Tilla Durieux. No, njezina zagrebačka životna epizoda u toj je bajci naprosto krivo smještena.

I.

Dobijem u ruku komad, pročitam ga na brzinu, svaku drugu riječ takoreći. Zatim ga pročitam po drugi put, ali točno, i već se u meni počne uzdizati lik, nejasno poput sjene. Još je ne mogu uhvatiti, niti tu uopće hoću, samo što me naglo zgrabi tjeskoba, ne želim, ne želim, ja to ne mogu! I sad stanem tražiti tisuće isprika da ne moram igrati tu ulogu. Naslućujem boli i strahujem od njih. Skoro svaki put slijedi bitka s direktorom, redateljem, kojima pokušavam objasniti da je baš to ona zadaća koju ne mogu izvršiti. Ponekad tu bitku vodim također sama sa sobom, (...). Svaka vizija uloge nestane, ostanu samo hladne, gole riječi koje polako gutam stegnuta grla. Tekst mora biti duboko ukopan u mozgu. Na prvim pokusima se ponašam kao netaleantirana početnica, no jednog dana sjedi svaka rečenica i vizija je opet u meni. Nalazim se sama u sobi, ona me obuzme, guši me, moje ja umire a ja skliznem u tuđe tijelo koje ovlada mojim pokretima, bojom glasa, da, čak i otkucajima mog srca. Kad izađem iz radne sobe, budem blijeda i kao ispražnjena, još sam takoreći samo koža. (...)

Na večer na pozornici odletim daleko od svega, ja znam da nedostaje četvrti zid, no ja ga ne poznajem; (...) mene se ne daje objasniti jer sam tek kaleidoskop kojeg se strese a on pokaže uvijek novu sliku; rastavljen, on je tek hrpica neuglednih staklenih krhotina.¹

Ma kako slučajno izabrana metafora danas već zaboravljene optičke igračke – kaleidospa – u primjeru Tille Durieux pokazuje se produktivnim ishodištem intimne ženske priče kroz koju se prelama mnoštvo socijalnih i umjetničkih smjernica dvadesetoga stoljeća. A tko je zapravo Ottilie Godeffroy koja je *prekrojila* vlastito ime i *posudila* djevojačko prezime očeve majke te stupila na scenu kao Tilla Durieux?

Rođena u Beču 1880. godine u obitelji slavenskih i romanskih korijena, od najranijega se djetinjstva suočava s problemom identiteta: *da, otkud sam ja zapravo? Otac mi je potjecao iz hugenotske obitelji. Kad su se nakon Nanteskog edikta Godeffroyi de la Rochelle iselili iz Francuske, polako su se rasuli po cijelome svijetu; nastanili su se u Natalu, Samoju, Americi i na otočju Fidži. Glavno stablo, međutim, i do danas živi u Hamburgu i tamo je tokom vremena igralo veliku ulogu. Moj pradjed doselio je 1812. u Beč i primio katolicizam. Od tog ogranka ja sam posljednja. Moj otac, profesor dr. Richard Godeffroy, bio je kemičar. Možda nije nezanimljivo spomenuti da nam je često pričao o svom radu na dobijanju svile iz drveta. Nakon njegove smrti majka je u laboratoriju našla razvaljen njegov stol, a svi spisi su nestali. Majčin otac potječe iz Zemuna, maloga grada koji leži naspram Beogradu. Kao vojni činovnik češće je bio prinuđen mijenjati prebivalište, sve dok se kao dvorski savjetnik u ministarstvu vojske nije skrasio u Beču. U četvrti Währinger sagradio je kuću u kojoj sam došla na svijet (...).*² Iako su sjećanja Tille Durieux nastajala bez književnih ambicija nemoguće je ne primijetiti kako se uvođenjem lika majke u tekst njezini zapisi naslanjaju upravo na topose ženskoga pisma. Vrsna pijanistica

¹ Tilla Durieux: *Mojih prvih devedeset godina*, Durieux, Zagreb, 2001., str. 266. - 268.

² Ibidem, str. 117.

opterećena iskustvom prethodnoga braka i odraslom djecom, gradi svoj majčinski autoritet inzistirajući na (malo)građanskim konvencijama obaveznoga braka i staležu primjerenoga zanimanja. *Majka-kvočka*³ odgaja tako buduću učiteljicu glasovira, ali ona umjesto toga želi plesati i guši se u metrima kanonskoga, ali i trivijalnoga književnog štiva. Bolest, očeva i djedova smrt, financijski krah, rasprodaja obiteljskoga imanja... Sve su to opća mjesta koja tematizira ženska literatura i u kojima nalazimo arhetipsku sliku prostorije (često kuhinje) kao metafore suženoga ženskog svemira u kojemu nijeme statiraju žene različitih generacija: *Vrt je prodan, kuća je prodana, preselile smo u mali unajmljeni stan, i majka i kći sjedile su u njemu, piljile jedna u drugu i nisu si znale ništa reći, nije bilo puta koji bi vodio jednu prema drugoj*.⁴ Kad je ipak pred majkom artikulirala ideju kazališta kao životnoga izbora, njezin je govor prekinula pljuska preko lica. San o nekome drugom svijetu, bitno različitom od ovoga predvidljivog i skućenog ženskog svijeta – a u koji je povukla i vlastitu majku od koje je zapravo pokušala pobjeći – taj su joj san mogli osigurati jedino muškarci koji i sami participiraju u kreiranju takvih snovitih (umjetničkih) svjetova. Od moravskoga Olmütza do bečkoga Burgtheatra, Tilla Durieux kretala se uvijek barem dvostrukim kolosijekom – na jednome ju je pratila majka zadužena odmah za šivanje kostima, a na drugome ju je kolosijeku slijedio Fritz kao prva mladenačka ljubav, slikar Spiro za kojega se potom udala, trgovac umjetninama Paul Cassirer koji je definirao najveći dio njezina kasnijega života te bogati industrijalac, Židov Ludwig Katzenellenbogen.

II.

Tillina kazališna kutija počela se otvarati još u vrtu obiteljske kuće koji je osamljena djevojčica nastanila zelenom prijateljicom i izmišljenim licima pred kojima je izvodila ganutljive drame ili patetične plesne molitve, kako ih je kasnije sama opisala. No, njezina odluka da u teatru pokuša pronaći drugi, smisleniji život, nije naišla samo na otpor obiteljskih (malo)građanskih krugova. Profesorska kći od koje se očekivalo da postane učiteljicom glasovira sudarila se već na ulasku u kazalište s riječima: *Nije pojava za pozornicu*.⁵ Naime, njezin talent, a još više njezino lice, nisu bili ono što se tada smatralo *dopadljivim*. Preporučili su joj, između ostaloga, da s takvim lice umjesto glume uči kuhati. Ne treba pritom zaboraviti da su ukusu tadašnje kazališne publike odgovarali patetični i deklamatorski glumački nastupi. Svoju je glumu Tilla Durieux naknadno opisala ovako: *Gluma je hipnotiziranje i sebe i gledatelja. (...) Ja imam talenta, otvorena sam za lijepo, gladna znanja, ali natprosječno pametna nisam. (...) Složeno biološko nasljeđe, onako kako se u meni odrazilo, učinilo me tuđom i dalekom mnoštvu. Jedni su me smatrali izvanrednom, drugi zamršenom, a treći me jednostavno nisu mogli podnijeti. A uz to sam sa svim proturječjima svoje osobnosti, ili možda upravo*

³ Ibidem, str. 23.

⁴ Ibidem, str. 16.

⁵ Ibidem, str. 19.

*zbog njih, godinama bila privlačna sila njemačkih pozornica.*⁶ Naravno da naličje njezine kazališne veličine nije bilo nimalo teatralno. Upravitelje kazališta i redatelje s kojima je radila često je doživljavala kao robovlasnike, sasvim nezainteresirane za glumce izvan scene koji su svojim angažmanom mogli platiti tek skromnu sobicu s doručkom, preživljavati od suhoga peciva i pregršti šljiva, a pritom osiguravati i kostime u kojima su nastupali. Takve odnose donekle mijenja susret Tille Durieux s glumcem-redateljem. Max Reinhardt bio je sjajan glumac koga je zapamtila po sve češćim opiranjima da se *kao odrastao čovjek pojavljuje s nalijepljenim nosom ili bradom.*⁷ Njegov je jedini konkurent u to doba u Berlinu bio Otto Brahm čije su režije u Deutsches Theateru uspoređivali sa Stanislavskim. Iako je i sam kod Brahma bio angažiran kao glumac, Reinhardt je počeo okupljati glumce s kojima je priređivao novi repertoar – uglavnom parodije i satire. Taj naturalistički fantast prvi je u Tilli Durieux prepoznao veliki talent. Unatoč perverzitetu koji je promovirao Jugendstil – primjerice, bilo je zabranjeno u predstavama pokazivati gole noge bez trikoa, žene u hlačama bile su nezamislive, a cenzori su tragali za dvosmislenostima svake izgovorene riječi – uspjeh Reinhardtova teatra poljuljao je sam Reinhardt. Kazališta su bila puna, ali se za izvedbe nakon premijere nitko više nije brinuo – čak ni onda kada bi bile izostavljane cijele scene jer glumci nisu stigli pretrčati iz jednoga kazališta u drugo i usput promijeniti kostime. Slava je redatelja učinila oholim i nemarnim, a predstave sve lošijim... Vrijeme suradnje s Maxom Reinhardtom preklapa se s vremenom u kojemu je Tilla Durieux upoznala uglednoga trgovca umjetninama i nakladnika Paula Cassirera, čiji dom nije bio samo umjetnički salon, nego i *gnijezdo secesije. Paulu Cassireru zahvaljujem svoje najljepše i najgorče sate, svoj duhovni razvoj velike uspjehe na pozornici i beskrajno unutarnje obogaćenje, ali i najdublji jad. S njim su moje oči vidjele krasotu svijeta, ali i isplakale najočajnije suze.*⁸ Tako je u samo dvije rečenice Tilla Durieux sažela svoju turbulentnu intimnu priču s čovjekom kojemu duguje i ključne kazališne lekcije. Naime, na primjeru Goetheove poezije Cassirer joj je prvi ukazao na to da je poznavanje njemačke književnosti i jezika te glasa i disanja pretpostavka koju umjetnica mora svladati želi li biti njezinim *govornim aparatom.*⁹

Drugo veliko avangardno redateljsko ime s kojim je surađivala bio je Erwin Piscator. Nove je puteve otkrivao u pokušaju spajanja filma s govorenim kazalištem. Oduševljena njegovim režijama – i nakon prvih iskustava s nijemim filmom – suočila se ponovno s činjenicom da se filmskoj publici naprosto ne sviđa njezina pojava jer ne odgovara očekivanome idealu ljepote. Zahvaćena svjetskim ratovima te ispresijecana

⁶ Ibidem, str. 142. - 143.

⁷ Ibidem, str. 54.

⁸ Ibidem, str. 69.

⁹ Ibidem, str. 86.

njemačkom ulogom i sudbinom u tom razdoblju, biografija Tille Durieux povremeni je spas od teatra pronalazila u književnosti:

Igre i snovi (1912.), biografske zabilješke

Jedna se vrata zatvaraju (1928.), roman

Zagreb 1945. (1946.), drama/praižvedba

Jedna su vrata otvorena (1954.), memoari

Glumica europskoga formata, unatoč nedostatnoj kazališno-filmskoj ljepoti, bila je glasovita upravo po tome što su njezin lik ovjekovječili najveći suvremeni likovni umjetnici – Renoir, Liebermann, Kokoschka, Corinth, Slevogt, Purrmann, von Kardorff, Gulbransson, Oppenheimer, Orlik, Barlach, Lederer, Haller... Poznavala je i prijateljevala i s mnogim drugim uglednicima. Među njima nalazimo književnike (Werfel, Zweig, H. Mann), ali i ključne političke protagoniste dvadesetoga stoljeća (Rosa Luxemburg, Lenjin, Trocki). Možda je baš zato nisu mogle mimoići ni premetačine, policijski nadzor i optužbe za špijunažu. Nakon svega, vraća se ipak teatru i Njemačkoj. Umrla je u Berlinu 1971. godine.

III.

U životu velike Tille Durieux postoji i jedna mala zagrebačka epizoda. Iako nije u pitanju izbor nego samo stjecaj mnoštva nepovoljnih okolnosti, činjenica je da u razdoblju od 1945. pa sve do definitivnoga povratka u Berlin 1955. godine Tilla Durieux pokušava preživjeti na prostoru bivše Jugoslavije – gdje kao Njemica bez putovnice prima i jugoslavensko državljanstvo. Sasvim filmska priča počinje 1933. godine kada sa suprugom industrijalcem, Židovom Ludwigom Katzenellenbogenom za kojim je bila raspisana tjeratica, napušta Njemačku. Osim što je Zagreb bio grad u kojemu su njezini roditelji pohađali školu, pamtila ga je i s gostovanja kao zgodan grad u kome se jelo *dobro i obilno, ali je zemlja inače bila vrlo siromašna*.¹⁰ Neko vrijeme u Opatiji uspješno vode hotel "Cristallo", zatim pokušavaju preko Skopja doći u Tursku, ali Katzenellenboga u Solunu hapsi Gestapo, nakon čega završava u logoru gdje uskoro i umire. Tilla Durieux pak preko Beograda uspijeva doći u Zagreb prijateljici Zlati Lubienski s kojom zagrebačkih ratnih godina pomaže pokretu otpora – plete čarape za partizane, zatvara u boce prikupljen novac, zakapa po vrtu metalne kutije s dokumentima o kozaračkoj djeci...

Boravak u Zagrebu doživjela je kao svojevrsni povratak na početak, u svoj prvi kazališni grad Olmütz koji joj je izgledao kao da ga je neko dijete složilo iz kutije s igračkama. Evo kako je opisala Zagreb:

¹⁰ Ibidem, str. 331.

Zagreb leži među zelenim gorjem. U Gornjem gradu, najstarijem dijelu, stoje male dražesne palače starih obitelji. Trg pruža šaroliku sliku sa seljakinjama koje u bijelim, crveno izvezenim nošnjama nude robu pod šarenim suncobranima. Usred glavnog trga, koji je do podneva tržnica, stajao je spomenik bana Jelačića, koji je četrdesetih godina za zemlju odigrao ne sasvim jasnu ulogu. No barem je ukinuo kmetstvo.

Kako sam se nasmijala kad sam prvi put vidjela nekih šezdesetak purana kako u parovima skakuću preko trga, da bi pristojno, poput djevojaka iz internata, zamakli za ugao neke sporedne ulice; bili su prodani u Englesku. Od Olmütza nisam živjela u malom gradu, i bojala sam se da ću tu stalno boraviti. Sada sam ga naučila voljeti, njegove prijazne, vesele stanovnike, njihova sitna ogovaranja i prenemaganja zbog malih, beznačajnih stvari, ali i njihovo veliko i duboko razumijevanje glazbe. Seljaci su pjevali svoje pjesme na neki osebujan način, kakav nikad prije nisam upoznala. Kad bismo noću prolazili ulicama ili navečer sjedili u zelenilu izvan grada, pjesme što su dopirale iz gostionica bile su mi sasvim strane.¹¹

Još za vrijeme okupacije Tilla Durieux u Zagrebu je upoznala mladoga čovjeka koji je predavao francuski, a svoje je učenike okupio i u Družinu mladih koja je privatno igrala francuske komade. Bio je to Vlado Habunek, jedan od utemeljitelja kazališta lutaka. U tome je kazalištu njemačka diva dobila stalno namještenje – pravila je kostime za lutke! – *koristeći se uglavnom materijalima iz vlastite garderobe.*¹² S fiksnim radnim vremenom (od 7 do 14 sati), stisnuta između užarene peći i vrtnih vrata, dijelila je malu prostoriju s pomoćnicom i muškarcem koji je kaširao dugmad dok su u pokrajnjoj prostoriji stolar i njegovi pomoćnici istodobno izrađivali dekoracije. No, Habuneka je ubrzo zamijenio novi direktor koji o kazalištu nije znao ništa, a lutke je nazivao isključivo krampusima. U Njemačkoj su je smatrali najprije nestalom, a zatim su se počele pojavljivati i neke publicirane dezinformacije – među njima i ona da je Tilla Durieux u Zagrebu bila voditeljica lutkarskoga kazališta. Činjenica da *jedna Durieux* sjedi u skućenim prostorijama kao *umjetna krojačica*¹³ – što joj je kao službeno zanimanje bilo upisano i u jugoslavensku putovnicu – te da je direktor kazališta tretira *kao otirač*¹⁴, bila je sasvim nezamisliva. Za nju su se stvari donekle ipak poboljšale dolaskom novoga redatelja Vojmila Rabadana. Dopušteno joj je raditi kod kuće gdje se trudila napraviti stilski najadekvatniji ansambl za bajke. Tragove njezine djelatnosti nalazimo u knjižici *O kazalištu lutaka*¹⁵ u kojoj se – pored Berkovića, Ivšića,

¹¹ Ibidem, str. 332.

¹² Lidija Kroffin: *Zagrebačka zemlja Lutkanija*, Međunarodni centar za usluge u kulturi, Zagreb, 1992., str. 31.

¹³ Ibidem, str. 141.

¹⁴ Tilla Durieux: *Mojih prvih devedeset godina*, Durieux, Zagreb, 2001., str. 392.

¹⁵ *O kazalištu lutaka*, Novo pokoljenje, Zagreb, 1951.

Zgaga i Kožarića – kao autorica priloga pojavljuje i Tilla Durieux. U poglavlju *Krojač u kazalištu lutaka* iznosi iskustva iz krojačkoga ateljea Zemaljskoga kazališta lutaka u Zagrebu u kojemu se kao osnovna scenska lutka pojavljuje ginjol, ili lutka-rukavica kako je ona naziva. Uz detaljne krojne arke, upozorava na probleme koje još nije uspjela sasvim riješiti (primjerice, kroj hlaća za muške lutke), a posebnu pozornost privlači njezin rječnik stručnih termina: zgnječeni nabor (Quetschfalte), zaglavak (Zwickel), vrsta suknje (Hosenrock). *Kad je režiser izabrao vrijeme i mjesto radnje komada, za koji treba da šijemo lutke, potražimo najbolje slike iz te epohe. Treba znati, kako se moda mijenjala u toku vjekova. Kod izradbe narodnih nošnja, služila sam se razglednicama, koje se mogu lako dobiti.*¹⁶ To su preporuke male zagrebačke švelje koja je u europskim razmjerima bila predstavljala inkarnaciju velike teatarske epohe. Zanimljivo je da je u toj ulozi zabilježena i u *Povijesti europskoga lutkarstva* Henryka Jurkowskoga: *U Zagrebu redatelj Vlado Habunek (1906. - 1994.) vodi, od 1939. do 1948., Družinu mladih. Nastojao je stvoriti profesionalno kazalište služeći se ginjolima, prema uzoru na Gastona Batyja. (...) pri čemu mu je, uz brojne gradske umjetnike, poslije rata asistirala istaknuta austrijska glumica Tilla Durieux (1880. - 1971.), koja se pokazala darovitom kreatoricom lutkarskih kostima.*¹⁷

IV.

U kazališnoj bajci Tille Durieux priča o kostimima zaslužuje posebno poglavlje. Kako smo već spomenuli, prve joj je kazališne kostime šivala majka:

*Kostimi koje mi je s mukom izrađivala, jer u to je doba trebalo sve sam pribaviti, bili su užas od neukusa. Opsjednuta željom da od mene napravi ljepušasto i ljupko dijete, uživala je u drečavim rozama i plavim bojama. Umjesto da stvarnu draž mog tankog, savitljivog tijela naglasi mekim tkaninama, oko mene je sve moralo stršati ukočeno i nazupčano. I kakva su sve predbacivanja popratila svu tu groznu raskoš! A pritom se osjećao i sav onaj gnjev razočarane patke što svoje pače ne može gurnuti pod krila nekog patka, i kod svakog zgotovljenog komada, koji je položen u jednu zatvorenu košaru, slušala sam: "Za tu cijenu mogla si dobiti lijepu madracu, za taj novac jednu sofu, za ovaj servis za ručavanje." Kasnije sam te užasne odjevne predmete potajno nazivala tavom, madracom, bokalom i drugim imenima, i bila sam sretna kad bi moja uloga dopustila da se ispomognem jednostavnom plahantom, kojom sam se znala spretno drapirati.*¹⁸

Brigu o sastavljanju kostima preuzela je uskoro sama. Pritom, jednaku pozornost u svojim zapisima posvećuje uspjelom prsluku koji je ukrasila zlatovezom, kao i

¹⁶ Tilla Durieux: *Krojač u kazalištu lutaka*, poglavlje u knjizi *O kazalištu lutaka*, Novo pokoljenje, Zagreb, 1951., str. 107. - 108.

¹⁷ Henryk Jurkowski: *Povijest europskoga lutkarstva*, II. dio Dvadeseto stoljeće, Međunarodni centar za usluge u kulturi, Zagreb, 2007., str. 472. - 473.

¹⁸ Tilla Durieux: *Mojih prvih devedeset godina*, Durieux, Zagreb, 2001., str. 31. - 32.

neugodnoj epizodi s Reinhardtom u kojoj opisuje kako ne želi pretrčavati iz kazališta u kazalište i iz uloge u ulogu pa kao najuvjerljiviji razlog za to navodi da su joj kostimi na čišćenju, na što redatelj na licu mjesta izbacuje prizore za koje nema kostime. O koliko je elementarnome problemu riječ govori i priča o ucjeni – odbila je izaći na scenu dok joj ne dostave u garderobu davno obećani ormar za kostime; između ostaloga i zato što je među kulisama vladala nesnosna prašina pa je pokušavala zaštititi odjeću tako što je preko nje na probama navlačila crnu pregaču s dugim rukavima u kojoj je prema općem mišljenju izgledala kao seoska učiteljica, a ne kao velika glumica. U sretnijim vremenima osobno je odlazila u Pariz po kostime za pojedine uloge koji su nerijetko postajali potom i modnim hitovima, a zahvaljujući društvenim krugovima u kojima se kretala doživjela je i suradnju s uglednim slikarima i ateljeima koji su kreirali rijetko raskošne kostime.

Dramatične amplitude priče o kostimima doživjele su kulminaciju u tek utemeljenome zagrebačkom kazalištu lutaka: glumica Tilla Durieux koja se skrbila i za svoje kostime, postala je švelja kostima za lutke. Taj je događaj usporediv vjerojatno s njezinim doživljajem Njemačke – iz istoga vremena:

Moj stav prema svemu tome nije lako opisati. S jedne strane sam svom svojom ljubavlju bila privržena Njemačkoj u kojoj sam provela najdulje i najznačajnije razdoblje svog života, s druge strane sam mrzila naciste. Nije mi bilo lako neprijateljski se postaviti prema zemlji kojoj sam zahvaljivala tako mnogo. Ali, jesu li to bili Nijemci koje sam voljela?¹⁹

Tilla Durieux – von der großen deutschen Schauspielerin bis zur kleinen zagreber Näherin

Zusammenfassung

Tilla Durieux, Wienerin und Wahlberlinerin, die Inkarnation einer großen Theaterepoche – von Reinhardt und Brahm bis Jessner und Piscator – als Deutsche ohne Pass nahm sie die jugoslawische Staatsangehörigkeit an, weil sie aus Deutschland nicht zur Rückkehr ermuntert wurde. Im Nachkriegszagreb saß also eine Durieux als Näherin in engen Räumen und wurde vom Puppentheaterdirektor wie ein Fußabtreter behandelt. Um ihren Lohn zu ergänzen, strickte sie Strümpfe und Handschuhe; um ihr Gedächtnis zu üben, lernte sie Gedichte und Zeitungskolumnen auswendig, weil sie keine neuen Rollentexte bekam.

...hätte ich meine Tagebücher nicht, würde ich mir selber nicht glauben, dass ein Menschenleben so vieles umfassen kann (...) es erscheint mir wie ein Märchen – schrieb Tilla Durieux. Doch ihr Lebensabschnitt in Zagreb ist in diesem Märchen einfach fehl am Platz.

¹⁹ Ibidem, str. 364. - 365.

dr. sc. Jadranka GRBIĆ JAKOPOVIĆ
Institut za etnologiju i folkloristiku
Zagreb

UDK 39:929 Kohnen,B.
39(=426)

Bernardo Kohnen – misionar i afrikanist

«...iz Hrvatske su od najranijih srednjovjekovnih vremena odlazili različiti putnici, znanstvenici, misionari, čak i zarobljeni vojnici. Susrećući se s drugim kulturama i narodima mnogi od njih ostavljali su svoje različite opise, zapažanja i tumačenja etnografske prirode...pridonosili su razvitku europske kulture, njenog odnosa prema drugim, neeuropskim kulturama (Zorić, 2000:10).

U ovom izlaganju riječ je o Nijemcu Bernardu Kohnenu, rođenom u Hannoveru, odraslom u Travniku, misionaru u Africi, a cijelim životom vezanim uz Hrvatsku i Bosnu. Opisuje se njegov životni put, misionarsko djelovanje, a posebno se osvrće na Kohnenov znanstvenoistraživački rad među Nilotima, narodima porječja Gornjega Nila, napose među Šilucima, Dinkama i Nuerima. Taj rad odnosi se na više znanstvenih područja: od povijesti i geografije, zoologije, botanike, do lingvistike te etnologije i folkloristike. Kohnen je jedan od prvih europskih istraživača ovoga područja, a nakon trideset godina provedenih na dotičnom području, stekao je status najboljega poznavatelja šilučkoga jezika, oca šilučke pismenosti i književnosti. Također, svojim skupljanjem bogate etnografsko-folklorističke građe, kojoj je pridodao pokušaj istraživanja povijesti južnosudanskih etničkih zajednica, njihovoga razmještaja u prostoru, migracija, etnogeneze te etnokulturnoga razvoja, svrstao se u red iznimnih etnologa i hrvatskih afrikanista.

Premda je hrvatska etnologija kao samostalna znanost konstituirana prije više od stotinu godina, te se od tada etnološka istraživanja kontinuirano kvantitativno i kvalitativno, sadržajno te teorijsko-metodološki razvijaju, u tome su razdoblju sustavnije zanimanje za znanstvenoistraživački, među inim i etnološki i etnografski rad hrvatskih misionara pokazala tek dva hrvatska etnologa i to tek u posljednjih dvadesetak godina: Damir Zorić, koji je o hrvatskim misionarima i njihovoj etnološkoj i etnografskoj djelatnosti napisao i objavio više članaka i jednu knjigu, nastalu na temelju doktorske disertacije (ta je knjiga doživjela dva izdanja, od kojih je drugo dopunjeno i donekle izmijenjeno)¹ i Koraljka Kuzman², koja je o misionaru Bernardu Kohnenu izradila diplomski rad te objavila jedan članak. Ostali radovi hrvatskih etnologa o *misionarskoj etnologiji i/ili etnografiji* fragmentarne su prirode.

Rane početke hrvatske etnografsko-folklorističke djelatnosti općenito, a uže specijalistički rečeno rane početke amerikanistike i afrikanistike u hrvatskoj etnologiji zahvaljujemo i pomorcima i trgovcima i raznim putnicima od kojih su neki postali istraživači stjecajem okolnosti, neki iz avanturističkih pobuda, a neki slijedom svojega životnog poziva kao što su bili misionari.

Među njima bio je jedan izuzetan čovjek, koji je najprije u među Hrvate došao, te se kao mladić otputio u svijet, ali je s Hrvatima (Bosne i Hrvatske) ostao trajno vezan: otac Bernardo Kohnen, travnički đak i suradnik isusovaca, misionar u Sudanu. Kao misionar živio je i djelovao trideset godina na području južnoga Sudana, porječja Gornjega Nila, među Nilotima, posebno među Šilucima, Denkama i Nuerima.

Budući da je bio svećenik, on je svoj život proživio kao, s jedne strane, širitelj kršćanske vjere, a s druge kao istraživač i svestrani znanstvenik: lingvist, povjesničar, etnolog, geograf...

Bernardo Kohnen rođen je u Njemačkoj, u okolici Hannovera 1876.g. No, još kao dijete došao je s roditeljima u Travnik. Roditelji su ga upisali u nadbiskupsko sjemenište kojim je upravljala Družba Isusova. Isusovci su, osim što su mu pružili vrlo dobro temeljno obrazovanje, učili disciplini, organiziranosti, te mu priuštiti da čuje priče i vijesti iz dalekih krajeva. Naime, Družba Isusova je među ostalim i misionarski red pa je dugogodišnjim i strogim odgojem pripremala svoje pitomce za odlazak u daleke misije, a sigurno je da se potonje osobito dojmilo mladoga Kohnena:

«Isusovački red imao je svrhu širenje vjere, zapisao je papa Pavao III u prvoj buli godine 1540., a papina je zapovijed glasila: 'Idite i zapalite čitav svijet, među Turke i koje god druge nevjernike, pa i u one dijelove koje zovu Indije, ili među heretike raskolnike, ili pak među vjernike kršćane'» (Korade et al, 1993:41).

Kohnen je osim toga volio čitati njemačke misijske časopise, pa ga je sve to privuklo misionarskom pozivu.

¹ Vidi: Zorić 2000., 2002.

² Vidi: Kuzman,, 1999., 2000.

Da bi mu šanse za odlazak bile što veće i što izvjesnije, u višim je razredima odlučio nastaviti školovanje u Italiji, gdje se pridružio misijskom redu Figli del Sacro Cuore (F.S.C. – Sinovi Presvetoga Srca), u Veroni, a taj je red djelovao u Africi.

Za svećenika je zaređen 1902.g. (imao je tada 26 godina) i iste je godine poslan u Sudan³. Njegovo je misijsko područje bio apostolski vikarijat Khartoum⁴ koji se poklapao s istoimenom sudanskom provincijom na području gornjega toka Nila u južnom dijelu Sudana. Najviše je vremena proboravio među Šilucima kod kojih su bile već po njegovu dolasku osnovane tri misijske postaje: Detwok, Lul i Tonga. Povremeno je odlazio i među druge etničke zajednice, također pripadnike Nilota⁵, a kraće je vrijeme boravio i među narodima koji pripadaju Bantu skupini.

Osim jedne kraće pauze bio je uvijek na položaju starješine neke misijske postaje.

Posjećivao je i susjedne zemlje, Ugandu i Egipat, a u nekoliko je navrata dolazio i u Europu. Npr. 1907.g. došao je u Travnik na proslavu 25. obljetnice travničke gimnazije. U Hrvatskoj i Bosni boravio je i 1925.g. kada je za afričke misije skupljao priloge, držeći predavanja o Africi.

Narušena zdravlja, prema liječničkoj odredbi, ali teška srca napustivši Afriku i «svoje Šiluke», godine 1933. vratio se u Europu. Njegove su posljednje životne destinacije bile Hrvatska (Zagreb), Bosna, pa napokon Italija, tj. Rim. Tu je nastavio svoj misijski rad pišući knjige na šilučkom jeziku, a u Rimu je i umro 1939.godine.

Po dolasku u Sudan za Kohnena je počeo prilično mukotrpan proces aklimatizacije, upoznavanje domorodačkoga stanovništva, te zadobivanje njihovoga povjerenja, kako bi uopće stekao osnovne preduvjete za navješćavanje Evanđelja.

Jedna od prvih prepreka bilo je učenje jezika, kojega je naravno, morao svladati bez priručnika, tumača ili sl.

Osim toga, morao je, koliko je to bilo moguće i u skladu s njegovim uvjerenjima, prihvatiti domorodački način života, shvatiti njihov način razmišljanja, kako bi se što uspješnije uklopio u njihov svijet⁶. Kad je to svladao, koristio je svaki trenutak da se zbliži s domorocima. Pričama iz nepoznatih, dalekih zemalja plijenio je njihovu

³ Sudan je od 19.st. bio pod britanskom i egipatskom dominacijom i kontrolom; te su dvije države 1899.g. potpisale sporazum o zajedničkoj upravi; 1956.g. anglo-egipatski Sudan stekao je neovisnost kao Republika Sudan (Hrv. enciklop., 1969:183:184)

⁴ Jedan od nekoliko isusovačkih vikarijata u Sudanu: apostolski vikarijat Khartoum, prefektura Ekvatorski Nil, apostolski vikarijat Bahr-el- Ghazal. Kohnen je djelovao u apostolskom vikarijatu u Khartoumu koji je imao sljedeće misijske postaje: Khartoum, Assuan, Omdurman (među arapskim stanovništvom), Detwok, Lul, Tonga, Yoyuyang (među afričkim crnačkim stanovništvom) (KM, 1927:65.66).

⁵ Stariji termin «nilska plemena» zamijenjen je u etnologiji u novije doba nazivom: Niloti (Enciklopedija..., sv. 6, 1980:30).

⁶ U program isusovačkoga reda i inače je uklopljena inkulturacija i obaveza poštivanja jednakosti svih ljudi i njihovih kultura, te svjetonazora (Zorić, 2002:17-18).

pažnju i zadobio simpatije. Pored podučavanja njegov je misijski rad podrazumijevao i brigu o njihovom zdravlju, prehranjivanju u godinama gladi i naravno, brigu o samoj postaji.

Prva postaja oca Kohnena među Šilucima bila je Lul, no već je 1905.g. osnovao novu postaju Attigo-Tonga na desnoj obali Bijeloga Nila (u istom vikarijatu). Odmah po dolasku izgradio je kapelicu, a 1909. počeo graditi crkvu.

U sljedećih desetak godina – sudeći prema literaturi – ništa što bi odudaralo od uobičajenoga misionarskog rada, nije se događalo, stoga su i vijesti iz toga razdoblja njegova života šture. No, od početka dvadesetih godina vijesti o njegovoj djelatnosti počinju redovno stizati u Zagreb.

Osim starješinstava u već postojećim misijskim postajama, putovao je tražeći pogodne lokacije za nove postaje, upoznavajući se pri tom s ljudima, pomno ih proučavajući, te je u tome razdoblju ostvario iznimne znanstvene rezultate na području više znanosti i znanstvenih disciplina: povijesti, geografije, zoologije, botanike, ali osobito lingvistike, te etnologije. «Naime, nakon dvadesetpetogodišnjeg boravka među Šilucima kao najbolji poznavatelj njihova jezika Kohnen je počeo 'po nalogu starješinstva sastavljati slovnici šilučkog jezika'. Ona je trebala poslužiti kao priručnik njegovim nasljednicima budućim misionarima iz Europe jer je do tada bila u uporabi samo jedna loša engleska gramatika. Znajući kako se teško snaći među domorodačkim stanovništvom bez prethodna poznavanja njihova jezika potpuno se posvetio svom novom zadatku. Po nalogu vladina školskog nadzorništva preveo je na šilučki neke školske knjige. Napisao je 'za Šiluke jednu biblijsku povijest, zatim molitvenik i pjesmaricu, pa povijest mučenika iz Ugande' i preveo četiri sveta Evandjelja» čime se u hrvatskim ali i u međunarodnom znanstvenim krugovima potvrdio kao najveći autoritet u poznavanju šilučkog jezika, kao otac šilučke pismenosti i književnosti (Kuzman, 2000:96; Zorić, 1990:100-102; Zorić, 2002:7).

Kohnenov pak etnografski i etnološki rad može se sagledati s najmanje dva aspekta.

Jedan je prikupljanje predmeta materijalne kulture, napose oružja i oruđa, predmeta za svakodnevnu uporabu, nakita i dr., za etnografsku misijsku muzejsku zbirku Družbe Isusove u Zagrebu⁷. Iako su se mnogi predmeti koje je Kohnen poslao nakon zatvaranja isusovačkoga misijskog muzeja te doniranja zbirke Etnografskom muzeju Zagreb zagubili, a za neke se tek treba utvrditi pripadaju li baš onima koje je on skupio i poslao⁸, među onima za koje je sasvim pouzdano zna da to i jesu, nalazili

⁷ Ova je misijska zbirka 1938.g. zatvorena, a predmeti su dijelom poklonjeni Etnografskom muzeju u Zagrebu (Zorić, 1990.100).

⁸ Dottični se danas nalaze u prostorijama Isusovačkoga sjemeništa na Fratrovcu u Zagrebu.

su se, prema svjedočenju isusovca i etnologa Tome Markovića⁹, sljedeći: pletene košare, buzdovani, kijače, preslice, sprave za potpaljivanje vatre, motike, lonci, lule, ogrlice, pojasevi, jastuci, kožnati štitovi i dr. Nekoliko predmeta iz Kohnenove zbirke donirani Etnografskom muzeju Zagreb očuvani su i izloženi i danas u izvaneuropskoj zbirci dotičnoga muzeja.

Drugi je aspekt skupljanje bogate etnografsko-folklorističke građe, kojoj je pridodao pokušaj istraživanja povijesti južnosudanskih etničkih zajednica, njihovoga razmještaja u prostoru, migracija, etnogeneze te etnokulturnoga razvoja.

Premda je marno opisivao sve narode i etničke zajednice među kojima je boravio, u njegovoj je ostavštini ipak najviše podataka i zapisa koji se odnose na Šiluke. Detaljno je opisao njihovo stanovanje i društveno uređenje, privređivanje, prehranu, oruđe i oružje, transportna sredstva, običaje, obrede i vjerovanja, usmenu književnost, čak i način ratovanja i sklapanja mira ili primirja. Opisao je i njihov mentalitet, karakterne osobine, svjetonazor.

Budući da je u Africi ne samo kao misionar već i kao istraživač i znanstvenik boravio trideset godina, njegov rad, a napose etnološki, autentično je svjedočanstvo o kulturi i načinu života naroda južnoga Sudana u prvoj polovici dvadesetoga stoljeća. Kad je kao jedan od prvih Europljana koji je s posebnom misijom širenja Evanđelja stigao u ove krajeve, zatekao je kompaktne i čvrsto društveno organizirane narode. Oni su iz više razloga, među kojima je jedan sigurno prometna tj. komunikacijska izoliranost, još bili pošteđeni europskih utjecaja. Stoga je Kohnenov rad s jedne strane dokument i svjedočanstvo o njihovoj izvornosti, a s druge, kako je prolazilo tih trideset godina, dokument i svjedočanstvo o promjenama koje su na te narode izvršili europski i kršćanski utjecaji.

Premda mu je kao misionaru proučavanje sredine u kojoj je djelovao bila obaveza, opus i vrijednost njegova rada daleko je nadišao uobičajene (zadane) okvire. Od promicatelja misijskoga pokreta, doprinosa hrvatskoj etnologiji i muzeologiji, upoznavanja hrvatske javnosti s afričkim kontinentom i kulturom/kulturama, doprinosa znanosti u svijetu...

... «djed Šiluk», kako su domoroci zvali misionara Kohnena, za sebe je govorio da mukotrпно sije da bi drugi ubirali plodove. I doista: premda u hrvatskoj znanstvenoj i inoj javnosti nedovoljno poznat, ovaj misionar je posijao mnogo sjemenja: u misionarskom i znanstvenoistraživačkom polju. Rad «...na rječnicima, gramatikama i svetopisamskim i liturgijskim knjigama na šilučkom jeziku...», njegov cjelokupni kulturološki rad jedno je «poglavlje hrvatske afrikanistike»¹⁰ i neprocjenjiv doprinos hrvatskoj kulturnoj povijesti.

⁹ Usp. Kuzman, 1999.

¹⁰ Usp. Zorić, 2002.

Literatura

- Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, sv. 6.1969. Zagreb: Leksikografski zavod.
- Korade Mijo; Aleksić Mira; Matoš Jerko. 1993. *Isusovci i hrvatska kultura*. Zagreb: Hrvatski povijesni institut u Beču.
- Kuzman Koraljka. 1999. *Bernardo Kohnen (1876.-1939.), prilog poznavanju nilskih plemena iz Afrike*. Diplomski rad, Odsjek za etnologiju, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, rkp. IEF.
- Kuzman, Koraljka. 2000. «Bernardo Kohnen» (1876.-1939.). *Etnološka tribina* 23, str. 93-104.
- Zorić, Damir. 1990. «Bernardo Kohnen – misionar, etnolog i jezikoslovac među Šilucima». *Studia ethnologica* vol. 2, str. 97-124.
- Zorić Damir. 2000. *Misionar i kulture drugih. Etnologijska istraživanja Ferdinanda Konščaka (1703-1759) u Donjoj Kaliforniji*. Sarajevo: HKD Napredak, Matica hrvatska Sarajevo.
- Zorić, Damir. 2002. *Ferdinand Konščak, misionar i istraživač*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Zorić, Damir. 2002. «Misionar na Gornjem Nilu». *Hrvatska revija* 4 str. 110-118.

Bernardo Kohnen – Missionar und Afrikanist

Zusammenfassung

In dieser Darlegung wird vom Deutschen Bernard Kohnen, geboren in Hannover, erwachsen in Travnik, Missionar in Afrika und mit seinem ganzen Leben in Verbindung mit Kroatien und Bosnien, gesprochen. Beschrieben wird sein Lebenslauf, seine Missionarstätigkeit, mit besonderem Rückblick auf Kohnens wissenschaftliche Forschungsarbeit unter den Niloten, den Völkern aus dem Flussgebiet des Oberen Nils, besonders unter den Schiluken, Dinken und Nueren. Diese Tätigkeit bezieht sich auf mehrere wissenschaftliche Gebiete: von Geschichte und Landeskunde, Zoologie, Botanik, bis zur Linguistik sowie Ethnologie und Folkloristik. Kohnen ist einer der ersten europäischen Forschern dieses Gebietes, nach dreißig Jahren in dem betreffenden Gebiet erwarb er den Status des besten Kenners der Schiluk-Sprache, des Vaters der Schiluk-Schreibkenntnis und Literatur. Er gehört ebenfalls, durch sein Sammeln des reichen ethnographisch-folkloristischen Stoffes, das er mit einem Forschungsversuch der Geschichte der südsudanesischen ethnischen Gemeinschaften, deren räumliche Einteilung, ihre Migrationen, Ethnogenese sowie der ethnokulturellen Entwicklung ergänzte, zu den hervorragendsten Ethnologen und kroatischen Afrikanisten.

Darko VARGA
Osijek

UDK 929Angster, J.

Josef Angster - poznati graditelj orgulja iz Baranje

Cilj ovog rada je pokazati biografiju, život i značaj Josefa Angstera, rođenog Baranjca, osječkog stolarskog šegrta i značajnog europskog graditelja crkvenih orgulja. U radu je prikazano njegovo djetinjstvo u Jagodnjaku, školovanje u Osijeku, njegovo vandrowanje po Europi, prikupljanje iskustava i učenje kod najznačajnijih graditelja orgulja tog vremena (Titz-Beč, Cavaillé-Coll-Pariz), njegov uspon do položaja europski značajnog graditelja orgulja i povezanost s Kolpingovom organizacijom koja je značajno obilježila njegov život. Kratko su prikazana njegova najznačajnija djela, kao i orgulje koje je izgradio na području Hrvatske. Njegov opus, 961 crkvene orgulje koje je za života izgradio, kvaliteta je koju je za sobom ostavio. Njegov uzoran život, po Kolpingovim načelima donio mu je odličje Sv. Grgura koje mu je dodijelio papa Benedikt XV., 1918. godine.

Uvod

“Ime graditelja orgulja Josefa Angstera već dugi niz godina urezano je u europsku kulturnu povijest kao trajna vrijednost. Svojim instrumentima, koji su rasprostranjeni u mnogim kršćanskim i židovskim crkvama, izgradio je ne samo ugled i status svog imena, nego preko jednog stoljeća služi na čast crkvene glazbe na području tadašnje Mađarske i cijele bivše Austro-Ugarske monarhije. Njegove orgulje još i danas odzvanjaju u većini mađarskih katedrala i 2006. proglašene su kulturnom baštinom Mađarske, što je počast velikom majstoru nakon dugo vremena. Stjecao je znanja i učio kod jednog od najznačajnijih graditelja orgulja 19. stoljeća, Cavaillé-Colla u Parizu, te je usvojio puno značajki francuskog graditeljstva orgulja koje je donio sa sobom. Angster je tijekom cijelog svog života bio istinski vjernik, a to dokazuje i njegov dnevnik, koji je izdao EDITION MUSIC SÜDOST u Münchenu, 2004. godine.“ Dr. Franz Metz, orguljaš, dirigent i glazbeni stručnjak, predsjednik Udruge za njemačku muzičku kulturu jugoistočne Europe (der Gesellschaft für deutsche Musikkultur im südöstlichen Europa). Osnivač, voditelj ansambla Capella Bavarica u Münchenu.

Djed Josef Angster

Po priči Angsterovog djeda, pradjed i njegovih petero djece doselili su u novu domovinu oko 1790. iz mjesta Michelstätten u Donjoj Austriji i raspršili su se po južnoj Baranji i u okolici Osijeku u Slavoniji.¹ Djed je naslijedio je pola zemljišta i obiteljsku kuću te se oženio. 1803. godine mobiliziran je za Napoleonske ratove. Služio je u Ratnom uredu (*Kriegsbüro*). Oslobodio se 1805. ili 1806. godine. Bio je seoski “odvjetnik”, nedjeljom je besplatno učio seosku djecu u vlastitoj kući. Bio je čovjek mnogih zanata - popravljao je satove, izrađivao jednostavnije instrumente, bavio se obradom drveta. Cijela obitelj Angster, uz obradu zemlje, znala je mnoge zanate.

Otac Josef Angster

14. srpnja 1807. rodio se sin prvijenac Josef, otac poznatog graditelja crkvenih orgulja.

Djeda su zvali “Sepp”, oca “Seppels Josef“, a našeg Josefa “Seppels Josefs Seppi”.²

Roditelji Josefa Angstera

Mama iz Petlovca (Szent István), kći Adama Reinharda, iz kuće “Hans Adams Haus”

¹ Njemački kolonisti koji su doselili u Kacsfalú bili su iz Bavorske, Württemberg-a i Nassau-a. Bez obzira jesu katolici ili luterani, dobili su njive i okućnicu u selu.

² Po dnevniku (lit. IV) prvi i četvrti sin zovu se Josef. Po usmenom tumačenju unuka poznatog graditelja Jozsefa Angstera (2007. godine) iz Pečuha, četvrtog sina zvali su Joška. Prema tumačenju Judit Angster, prauke (usmeno priopćenje); “Prvorodeni sin zvao se Josef koji je umro sa dva mjeseca, drugo dijete, sin također se zvao Josef i umro je 1-2 tjedna nakon rođenja i tada se rodilo treće dijete, sin kojeg su također nazvali Josef (naš graditelj). Tako se može dogoditi da ima troje djece u obitelji istim imenom.”

“Mama mi je bila jednostavna žena, bez posebnog obrazovanja. Bila je poštena i dobra domaćica. U svojim poslovima bila je vješta, puno se molila i što je najvažnije, svoju djecu je znala dobro odgojiti. Neka joj sada dragi Bog plati za njene napore.” (dnevnik)

Otac Josef, bio je vrlo vrijedan čovjek i pored teškog posla na zemlji bio je napredan. Dobro je svirao klarinet, a često je i svirao u svadbama koje su se održavale zimi. Zimi je obitelj pjevala adventske pjesme, a otac ih je pratio na violini ili je zasvirao na flauti.

Josef Angster

rođen je 7. srpnja 1834. godine u selu Jagodnjaku, tada Kácsfalu. Otac Josef Angster i majka Gertruda Reinhart malog Sepija su već 8. srpnja krstili. Kumovi na krštenju bili su József Aman i Magdalena Schneider. Krstio ga je čeminački župnik Ignjac Nagy koji je tom prigodom izdao i službeni krsni list.

49	U Ivan hav 20 egveli 9 ovek	Laskafalu	Anna	Láng Andráš Laskafalu föld műves Stoman Apollonia
50	U Ivan hav 28 del usin 8 ovek	Laskafalu	Pál	Teller Heinzik aptalos mester Palk Katalin
51	U Ivan hav 29 evvel 7 ovek	Laskafalu	József	Prof. Sajnos föld műves Háman Anna
52	U Jakab hav 0 del elöt 9 ovek	Laskafalu	János	violen. Hüperis Magdalena
53	U Jakab hav 5 egveli 8 ovek	Laskafalu	József	Angster József föld műves Kintacs Portand
54	U Jakab hav 10 egveli 9 ovek	Laskafalu	János	Frank János, Rép. házas Csizka Magdolna R. K.
55	U Jakab hav 16 egveli 9 ovek	Laskafalu	János	Haurt. Sajnos föld műves Vek Cserebet
56	U Jakab hav 17 del elöt 10 ovek	Laskafalu	József	Pállos Andráš Csikó Kis Cserebet R. K.
57	U Jakab hav 27 del 11 ovek	Laskafalu	Ferenc	Stonalt Antal Bogna's mester Beninges Anna
58	U István hav 2 del ulai 8 ovek	Laskafalu	Margit	Herman Mártony mester Vagge Károlyman Anna

DJETINJSTVO

Mali Josef već sa šest godina pomaže ocu pri proljetnom oranju kada vodi i četiri vola. Otac obrađuje svoju zemlju, ali je dužan³ obrađivati zemlju i vlastelinu⁴ na

³ (rabota)

⁴ Vlastelin je: grof Kazimir Eszterhazy de Zalan i Dobronyiva iz Požuna, a od 1843. posjed kupuje knez a Lippe Schaumburg.

dardanskom vlastelinstvu. Sepi je od malena s roditeljima išao kopati, skupljati sijeno, a u krajnjem slučaju čuvao je konjsku zapregu.

Kuća

Prva kuća obitelji Angster bila je izrađena od drvenog okvira sa zidovima od pletenog šiblja koje se ispunilo blatom te okrećilo vapnom. Kasnije su izgradili dvosobnu kuću s nabijenom ilovačem. Tu svoju rodnu kuću, nacrtao je sam Josef.

Vergl

U zimskim mjesecima djed ga je upoznao sa slovima i učio ga čitati. Poklonio mu je i instrument vlastite izrade, nešto poput violine iz kojeg je dječak "izvlačio" sve više pjesama. Glazba ga je sve više okupirala pa ga je otac jednom pitao: "Dječče, što će biti od tebe kada odrasteš?" - "Nekakav izrađivač vergla", bio je njegov odgovor.

Škola

Prvi učitelj mu je bio Franz Keller koji je znao samo njemački. Običaj je bio da u učionici najbolji sjede u prvim redovima. Svoje školovanje započeo je u 8. redu, a kraj prve godine dočekao je u 5. redu, zahvaljujući svome djedu koji ga je i prije škole naučio slova i koji ga je podučavao. Pored pohađanja nastave u školi i dalje je imao obavezu raditi u domaćinstvu. U svom dnevniku spominje susjeda Dinu Dvornića s kojim je vodio volove, a i da je od susjeda naučio njihov jezik. Njegove obaveze nisu bile lake i bio je zaposlen od jutra do kasno navečer.

Crkva

1844. godine u Jagodnjaku je izgrađena prva crkva koja je bila bez tornja. Po riječima Angsterova oca, tada je u selu bilo 44 rimokatoličke obitelji⁵, a nakon 60 godina broj obitelji je dostigao 150.

Posjeta pečuškog biskupa Scitowskog⁶

Biskup je crkvi poklonio kip sv. Vendelina novu uljanu sliku, bijelu casulu (misnicu), rabljeni molitvenik i još nekoliko sitnica. Osim toga, dao je blagoslov posvećenja Božje kuće čime je posvećenje crkve povjerio kotarskom svećeniku. Oltar je bio

⁵ Prema kanonskim vizitacijama iz 1845. u Jagodnjaku je živjelo 323 katolika. (Dr.sc. Stjepan Sršan: Kanonske vizitacije, Baranja, knjiga II.(1829.-1845.), Državni arhiv u Osijeku i Biskupija Đakovačka i Srijemska, u Osijeku 2004.)

⁶ János Scitovszky (1785.-1866.) pečuški biskup

zidani, iz Darde su dobili jedan rabljeni, stari tabarnakul i u Osijeku za 40 forinti je kupljena rabljena monstranca⁷. U crkvi nije bilo propovjedaonice niti orgulja.

Posvećenje crkve u Jagodnjaku

Crkva je posvećena 20. listopada 1844. godine. Na posvećenje učitelj Trixler iz Čemince, doveo je ministrante, donio odjeću za njih i glazbenika. Najava proslave bio je pucanj iz mužara. Tada je krenula procesija i nakon ponovljena tri pucnja iz mužara počela je sv. misa. Na koru s glazbenom pratnjom začula se Haydnova misa: "Hier liegt vor deiner Majestät."⁸

Krizma / novi učitelj

1845., imao je krizmu koja se održavala u Čemincu. Nakon što ih je biskup provjerio i propitao, krizman je pod imenom Johann po imenu svog neoženjenog krizmenog kuma.

Iste godine, umro mu je prvi učitelj. Novi učitelj, zvao se Alois Kerner, bio je 35 godina star, imao je obitelj (dvije kćeri i sina). Znao je samo njemački i mađarski. Bio je spretniji i bolji učitelj, nego prvi. Bio je dobar glazbenik, svirao je violinu, klavir i orgulje. S ovim učiteljem i djeca su više postigla.

Mamin posao

Osim konja i volova koji su služili za oranje, imali su uvijek barem tri krave i telad u uzgoju. To je donosilo veću zaradu. Mlijeko i maslac koje nisu potrošili, nosili su prodati na tržnicu u Osijek. Majka mu je imala uvijek puno kokoši koje su dnevno nosile 15 i više jaja. Iako je puno jaja nosila prodati na tržnicu, za vrijeme posta skupilo bi se i do 300 kokošnjih jaja. Mama mu je jako dobro kuhala i u selu su znali i hvalili njenu kuhinju. Otac je jednom rekao: "Mit eurer Mutter kam wirklich Gotes Segen in unser Haus" (S vašom majkom zbilja je u našu kuću došao božji blagoslov.)

Sklonosti za glazbu

1846. godine i dalje radi naporno u polju, dodatno mora voditi konje na pašu. Cijelo ljeto radi. Na jesen, opet škola, pa brzo i Božić. Sudjeluje u dječjem igrokazu gdje pjevaju Božićne pjesme. Iste godine, pored bogatog rasporeda obveza "dohvatio" je i očevu violinu i uporno je isprobavao dok konačno nije mogao odsvirati jednu cijelu pjesmu. Za poklade se u školi održavao ples. Otac mu je za "velike" svirao u velikoj gostionici, a u školi mladi su plaćali po jedan groš za ulaz da bi mogli plesati tri plesa. Većinom su to bili ländler, galop ili polka, a na kraju csárdas. Posjetio ih je stric Georg koji je sobom donio kvalitetnu flautu koju je sam, kao tokar izradio. Odsvirao je nekoliko komada, a u duetu s ocem na klarinetu, zabavljali su ukućane. Flautu je

⁷ Monstranz- monstanca, pokaznica

⁸ Johann Michael Haydn (1737.-1806.)

poklonio Josefu. Nakon 8 dana stric i njegov prijatelj krenuli su za Peštu i Beč. Djed je upregao konje i odvezao ih za Mohač. Put su nastavili parobrodom.

Nakon odlaska strica stalno je isprobavao flautu dok nije nešto cjelovito odsvirao. Jednog dana je nestala. Pokušavao je svirati na očevoj violini, ali i ona je nestala, na klarinetu i on je "nestao". Nije više imao prigode muzicirati. "*Glazbenici su propalica, a ti ne moraš biti propalica*", jednom mu je rekao otac.

Te godine je imao i problema s očima. Morao je nositi naočale, ali mu se stanje popravilo. Kasnije u životu, povremeno bi imao problema s lijevim okom.

U ljeto je sudjelovao u "pravljenju" drva za zimu. Dva sata su se vozili do šume "Kessza" na obali rijeke Drave. Bilo je dozvoljeno sjeći samo suha drva. Prijevoz drva kući trajao je nekoliko tjedana. U ljeto se nije moglo u šumu zbog visokih voda i močvarnog terena nego su to radili u zimu, oštru zimu.

Te zime (1847.), na Novu godinu, u selu su čuli grmljavinu topova: "*Osijek je opkoljen. Počelo je u 5 ujutro i i trajalo je čak do popodne. Iako je udaljenost od Osijeka 22 km zračne linije, mogao se čuti svaki pucanj.*"

Došao je 15. ožujak 1848. godine, kada Šandor Petefi u Pešti recitira: "Talpra Magyar"⁹

Revolucija 1848.

Već prvog svibnja 1848. u Jagodnjak stižu prvi gardisti, a s njima i liječnik regimente. Uputili su ga kod bolesnika. U kući Angster jedino su djed i najmlađi brat bili zdravi. Liječnik je dolazio u njihovu kuću svaki dan. Otac mu se nije mogao dići iz kreveta i župnik mu je dao sakramente, ali za 2-3 dana prošla je kriza i nakon 14 dana već se vratio svakodnevnim poslovima. Nakon svoga ozdravljenja, otac, uz još neke iz sela, "odvučen" je u Dardu. Rekrutiran je kao dočasnik. Zadržali su ga u Dardi cijelo ljeto. U međuvremenu je morao s Josefovim djedom orati i raditi sve poslove.

Smrt brata i djeda

Zima 1849. je bila vrlo hladna i morali su dovesti još drva. U proljeće su morali odrađivati radobu na kopanju kukuruza, a u ljeto je cijelim krajem zavladao epidemija kolere. Josefu umire najmlađi brat i djed u 67. godini. Mama mu rađa djevojčicu dok u susjednoj sobi leži mrtvi brat. Stanje u Jagodnjaku je teško. U kući Angsterovih manje ruku, pa Josef mora pojačano raditi, čak i požeti žito. Prigodom žetve, porezao se srpom i taj mu je ožiljak ostao do kraja života. Skoro četvrt godine bolovao je od malarije i mučio ga je želudac koji je izliječio pijući puno vode.

⁹ Sándor Petöfi (1823.-1849.), mađarski narodni pjesnik. "Talpra Magyar", budnica, poziv Mađarima na ustanak.

Životna odluka

Zima je bila jaka. Bilo je tako hladno da su se ljudima smrzavali brkovi i brada, visjele su ledenice, ptice su bježale u snijeg. Te zime je počeo razmišljati da se ne želi baviti zemljoradnjom nego odlučuje da "neće ostati kod kuće". Razmišlja o odlasku na zanat. Muče ga dileme. Gdje naći majstora? Ići na zanat 4 godine i dobiti odijelo ili ići 3 godine s vlastitom koštom (prehranom)? Bojao se da za 3 godine neće dovoljno naučiti. U njegovim dilemama pomogla mu je majka. *"Sepi, ja sam o stvarima razmislila. Možeš ići na zanat, samo nemoj biti šnajder (krojač) jer oni moraju raditi i nedjeljom"*.

Majka ga je povela u Osijek i obećala naći majstora. U kola su utovarili različite stvari, piliće, maslac, jaja i posudu otopljenog maslaca. Došli su vrlo rano u Osijek pred vrata grada u trenutku kada su se otvarala vrata Tvrđe (*Festung*). Nisu morali čekati. Rasprodali su svoju robu, jedino je još putar ostao koji je kupila jedna Židovka za svoju trgovinu. Ona ih je odvela kod majstora Heima¹⁰, stolara iz Tvrđe. Nakon otprilike pola sata razgovora dogovorili su 4 godine zanata i odjeću. Na putu kući razgovarali i još dva tjedna kod kuće tekle su rasprave i postavljane dileme; trgovac ili stolar, 3 ili 4 godine zanata, i odlučeno je: 3 godine, a odijelo može priuštiti otac sam. Natovarili su kola s robom za tržnicu i uputili se u Osijek. Upoznali su majstora Heima sa svojim nakanama koje je on rado prihvatio.

Odlazak iz Jagodnjaka

Za vrijeme puta otac mu je davao dobre savjete: *"Ne zaboravi dobre savjete svojih roditelja. Nemoj promašiti svoju jutarnju i večernju molitvu s kojima će te anđeo čuvar voditi na dobrom putu. Slušaj svoga majstora, prati svaki njegov mig."* Kao dobro odgojeno dijete, obećao je ocu da će o svim njegovim riječima još jednom promisliti.

Dolazak u Osijek

Cijelim putem do Osijeka vodili su razgovore. Oko pola 4 ujutro stigli su u Osijek i naišli na zatvorena vrata Tvrđe jer su se ona otvarala u 4 sata. Bila je velika gužva i teško su dospjeli do tržnice. Oko 7 sati, sve su rasprodali i vratili se u obližnju gostionicu "Zur goldenen Birne" (Kod zlatne kruške) gdje su doručkovali.

¹⁰ Josef Heim (u literaturi nalazimo i Haim), majstor stolar s radionicom u osječkoj Tvrđi, doselio u Osijek iz grada Carei u današnjoj sjeverozapadnoj Rumunjskoj, tada mađarski grad Nagykaroly.

Nakon doručka otišli su u radionicu, preko puta, gdje je također bilo vrijeme doručka. Nakon toga došao je majstor Heim kome su ga predali. Oprostio se od oca i majke koji su ga tamo ostavili i otišli.

Kod majstora Heima u Osijeku

Majstor Heim je u radionici imao 6 stolarskih stolova, a radilo je 3 pomoćnika i 2 šegrta. Na temelju ugovora, u tri godine dobio je stan i hranu. Radno vrijeme bilo je od 5 ujutro do 7 navečer, smještaj mu je bio u jednom uglu radionice, a kao šegrt (učenik) ne samo da je morao pospremati radionicu nego mu je dužnost bila pomagati "majstorici" u domaćinstvu. "Pepi" je bio gazdaričin miljenik, kao najmlađi naučnik gazdarici je pomagao u kuhinji, prao suđe, a kasnije je postao "specijalist" u pečenju na žaru, pa je čak pekao i štrudle.

Jednom ga je majstor udario komadom drveta većim od jednog metra. Komad drveta ga je pogodio u rebro i ozlijedio tako da je prokrvario. To se dogodilo jedno poslijepodne, a slijedeći dan prijedodne majstor je Josefa poslao u grad, te je Josef iskoristio prigodu, otišao u gradsku vijećnicu (poglavarstvo) i prijavio slučaj. Unatoč lošim uvjetima za rad, nije promijenio majstora, obrazlažući svoju odluku time da njegov majstor može dokazati svojih 18 godina *vandrovanja* dok ostali osječki majstori imaju samo 4 godine. Time je Angsterov majstor zauzeo istaknuto mjesto među osječkim stolarskim majstorima jer je vrijednost majstora ovisila i o broju godina provedenih u *vandrovanju*. U želji da više i temeljitije nauči, Angster je izabrao teže uvjete rada i života

Gradski vrt - mete

1851. godine majstor je isporučivao potrebne ploče za gađanje u metu u Gradskom vrtu. Šegrti bi u nedjelju poslijepodne nosili svaki po dvije ploče, 25 minuta, koliko je trebalo do Gradskog vrta, gdje bi ostajali sve do večeri.

To im je bilo jedino slobodno vrijeme i zabava. To mjesto imalo je pivnicu, restoran, kupleraj¹¹, općenito bilo je to izletničko mjesto za gospodu u jednom lijepom, velikom parku.

Izrada lijesova

Ljeto je proteklo s ovim poslom dok nisu prestale narudžbe za ciljne ploče. Nastavio je uredno pohađati nedjeljnu školu, od 9-10 risanje, od 10-12 pisanje i vjeronauk. U to doba u Osijeku nije bilo podružnice za lijesove. Od slučaja do slučaja

¹¹ Kupplerei, njem.- Javna kuća

naručivali su se kod stolara, pa tako i u radionici majstora Heima. Kada je naručen pojedini lijes, svi su morali pomagati; i veliki i mali, ako je trebalo i 24 sata, dan i noć, da bi se dovršio u ugovorenom vremenu. Najduži termin za izradu bio je 30 sati.

1852. godina

Kod majstora Heima, stanje s dobivanjem batina nije se popravljalo. Pokušao je razgovarati s majstorom Hamburgerom¹² u Donjem gradu za kojega je čuo od jednog šegrtu koji se kod njega oslobodio. O svojoj odluci upoznao je majstora Heima. Nakon nekoliko pljuski i uvjeravanja da od njega - majstora Heima - nema boljeg u Osijeku i da mu je izašao u susret s trogodišnjim šegrtovanjem, Angster je odlučio ostati.

Kraj šegrtovanja

U rujnu imali su puno posla, ali malo radnika. Majstor je pisao u Peštu i zatražio 4 radnika. Došla su dvojica *fremtera*, a kasnije su došla i dva peštanska radnika. Josef je oslobođen obaveza u kuhinji. U jednu ruku radovao se tome, a u drugu ne. Smatrao je da su njegovi najbolji dani prošli. Zbog povećanih potreba, majstor je preuređio jednu sobu u radionicu. Zima je brzo prošla, sve je manje šamara primao od majstora. Došli su i uskršni praznici. Nije niti čudo da je razmišljao o oslobađanju; sjetio se da je u tri godine jedanput dobio pola dana slobodnog i to mu je dala gazdarica dok majstora nije bilo kod kuće. Često je razmišljao kako se osloboditi ovog modernog ropstva.

Oslobađanje

Na dan oslobađanja nosio je jednostavno crno novo odijelo koje je dobio od roditelja. Nakon jutarnje mise bio je oko 9 sati u stanu cehovskog starješine koji je stanovao susjedstvu. Uz otvoreni cehovski ormar sjedilo je pet, šest osoba za stolom. Među njima, bio je i njegov majstor. Na uobičajena pitanja imao je spremne odgovore.

“Ponašajte se dobro, izbjegavajte lijeno i loše društvo. Budite štedljivi u oblačenju i s novcem. Ne navikavajte se na skitnju i prošnju jer kako sada naviknete tako će vam biti u životu i pod stare dane. Nemojte varati svog poslodavca. Na temelju toga mnogi radnici mijenjaju tako često svoje radno mjesto. Radite savjesno. Tako ćete biti sigurni da ćete imati

349	Gjuro Sikard.	Stolari.
350	Stjepan Stulhofer.	
351	Anton Saiter.	Tabaci.
352	Josip Horvat.	
353	Sebasti. Hamburger.	
354	Ivan Bachman.	
355	Ćirilo Spitzmüller.	
256	Josip Haim.	
357	Mato Valković.	
358	Ivan Stulhofer.	
359	Mato Hamburger.	
360	Mato Horner.	
361	Franjo Kaiser.	
362	Mihail Planer.	
363	Josip Tollož.	

¹² Vrelo: “Imenik svih trgovačah i obertnikah u obsegu c.k. županiah osēčke i požeške u svēru izbora za podignutje trgovačke i obertničke komore u Osēku po glasu naredbe visokog c.k. ministerstva trgovine od 18. ožujka 1850. preuzeti imajućeg se kao izbornikah popisanih”, DAO imenik1853. br.3, stranica 4.

^U imeniku pod brojem 256 (tiskarska greška, trebalo 356,DV), nalazimo Josipa Haima i Sebastiana Hamburgera pod brojem 353.

dobar i dugotrajan posao. Majstor bolje plaća dobrog radnika kada u njega ima povjerenje.”

Zahvalio je Upravnom odboru¹³ i svjedocima¹⁴ i izašao sa svjedodžbom (*Lehrbrief*).

Proslava

Poslije oslobađanja skupilo se društvo sedmorice koji su taj dan oslobođeni: četiri stolara, jedan bravar i dva tokara. Zajedno su

Clari-wegom¹⁵ prošli kroz nova vrata Tvrđe i otišli u slobodno, u prirodu. Na povratku, za utjehu, pjevao je jednu staru poznatu fremtersku pjesmu te ušao kroz donja gradska vrata i uputio se prema župnoj crkvi u Tvrđi. Poslušao je svetu misu i zahvalio Bogu na njegovoj dosadašnjoj dobroti. Poslijepodne je s najstarijim radnikom išao šetati u Gradski vrt. Glazba je pozivala na ples. Sve to nije dugo trajalo u 9 sati navečer, već su bili kod kuće. Sljedeće nedjelje opet je išao s njim, ali ovaj put ne u Gradski vrt nego u Donji grad, na ples u gostionicu-brvnaru. Tu su ostali duže je su se vrata Tvrđe otvarala tek u 4 jutro.

Zatvor

Sljedeće subotnje večeri opet je išao s tim momkom. Put ih je vodio na obalu rijeke Drave. Zadovoljstvo su našli u kupanju što su također smatrali dobrim djelom. Na povratku u Tvrđu prijatelj mu je otišao s djevojkom, a on je ostao bez ključa stana. Sjedio je na klupi i čekao prijatelja. U pola 12 ugasile su se uljne lampe i začuo je korake. Bili su to policajci kojima je sve objasnio, ali su ga ipak priveli u Donji grad gdje je bilo sjedište policije. Na zagovor svog majstora Heima u ponedjeljak prijedodne pušten je iz zatvora.

Rodbina - Retfala, Kravice, Donji grad

Nakon oslobađanja posjetio je obitelj Angster u susjednoj Retfali. Kuća Angster bila je na kraj sela. Išao je tražiti svoju rodbinu po krvi, ali sada i kao stolarski pomoćnik. Našao je običnu seosku kuću sa krovom od trske, s jednom sobom do ulice, kuhinjom, pećnicom, s otvorenim ognjištem i pušnicom koja je s jedne strane bila poduprta gredom. Na toj strani bila je jedna daska, a na njoj kuhinjsko posuđe. Straga je bila još

¹³ Handwerkervorstand, njem.

¹⁴ Oslobođanje su pratila dva svjedoka-građana.

¹⁵ Clari-weg, ulica u osječkoj Tvrđi

mala soba slična komori. U dvorištu je bila štala i mali štagalj sa sijenom. Josef je osim rodbine u Retfali, imao rođake u Kravicama i u Donjem gradu.¹⁶

Otkazivanje ugovora

Otišao je u Općinu da mu izdaju *wanderbuch*. Svom je majstoru na vrijeme otkazao, tako da ga nije mogao više zadržati na poslu. Sve je uredio da njegov odlazak ne "zapinje". Majstoru Heimu teško je pao njegov odlazak jer mu je otkazalo 6 pomoćnika, među kojima i Angster.

U nedjelju je svoje stvari poslao kolima u Jagodnjak. Dan je proveo kod majstora, još jednom je obišao grad (Osijek), a kasno navečer pješice je stigao u Jagodnjak.

Kod kuće u Jagodnjaku 1853. godine

Vidjevši stanje kuće, odmah je prionuo poslu. Zamijenio je vrata, prozore, žaluzine, izradio je krevete i manje komade namještaja od hrastovine. Došlo je proljeće dok je sve završio. Za svoj rad je i nagrađen. Dobio je novu košulju.

Za vrijeme boravka kod kuće, u zimskim mjesecima, dao si je na volju pa je išao na plesne zabave kao sva inteligencija iz Jagodnjaka. To su bile plesne zabave koje su organizirali lokalni majstori. Neposredno pred odlazak dobio je poziv na sud u Dardi. Dvojica stolara iz Jagodnjaka prijavila su ga da radi bez dozvole i plaćanja poreza. Osim prijekora, ništa drugo mu se nije dogodilo.

PRVO VANDROVANJE¹⁷ (1854.-1856.)

Na put je krenuo 28. travnja 1854. godine. U Osijek je došao pješice. Na put u Novi Sad uputio se brodom. Sutradan, na ušću Drave, kod Aljmaša, presjeo je u veći brod. U Novom Sadu je prespavao, ujutro otišao na sv. misu, a poslijepodne se pješice uputio prema rijeci Tisi. Navečer je stigao u Žabalj. Pješice, preko sela, stigao je u Zrenjanin. Od Zrenjanina do Temišvara vozio se tegljačem po Bega-kanalu koji su vukla dva konja. Put brodom morao je prekinuti i nastaviti pješice. Prespavao je na jednom sjeniku kod seoskog gostioničara. Sutradan je stigao u Temišvar.

Temišvar/Bokšan (Bocsa Montana-Rumunjska)

Zaposlio se u stolarskoj radionici i odgovalo mu je radno mjesto, a zadovoljstvo mu je bilo upoznavati znamenitosti povijesnog grada Temišvara. Njegov stric tokar, pismom ga je pozvao u Bokšan. Nakon dva mjeseca nastavio je svoj put. Zaposlio se u Bokšanu u velikoj stolarskoj radionici majstora Beera gdje je ljeti radio u

¹⁶ U popisu kućnih brojeva iz 1974. u Donjem gradu, u Petkovoju ulici stanuje Nikola Angster. (lit.: Dr.sc. Stjepan Sršan: Stanovništvo i ulice grada Osijeka 1874. g, Glasnik arhiva Slavonije i Baranje 3/1995, Osijek 1995., a u Pentzovom Adresaru slob. i kr. grada iz 1929., nalazimo na dva Angstera: Franjo Angster, mjernik u.m Nova 28 i Stjepan Angster, postolar, Kokotova 103. (lit: Pentzov Adresar slob. i kr. grada Osijeka 1929., uredio Viktor Pentz, Tisak građanske tiskare u Osijeku

¹⁷ Vandrovanje (fremt, frent) –putovanje mladog kalfe po svijetu od majstora do majstora u svrhu stjecanja radnog iskustva. (lit.: Bratoljub Klaić: Rječnik stranih riječi, Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1988.)

građevinarstvu, a preko zime na izradi namještaja. U studenom dobio je od kuće pismo s crnim pečatom i s tužnom vijesti da mu je majka umrla. Jako ga je dirnula njena smrt.

Novačenje/ Oravice

Dobio je poziv u Temišvar za novačenje, ali se uspio osloboditi obveze kao “do daljnijega nesposoban”. 1855. godine odlazi u Oravice¹⁸ i odmah se zapošljava.

U jesen mu se iz Beča doselio stric Georg koji je tamo radio 7 godina kao tokar. Stric mu je pričao u životu u Beču, o mogućnostima i to je bilo presudno za daljnji Angsterov život. Stričeve priče, ponovo su mu pobudile želju za upoznavanjem svijeta.

Povratak kući

Iz Oravica se 20. svibnja 1856. uputio prema kući. Ovaj put je pješačio kroz sela i izbjegao je Temišvar. Pješačio je sve do Zrenjanina, vlakom do Novog Sada, a odatle brodom dolazi u Osijek. U Osijeku je posjetio svog starog majstora Heima. Majstor mu nudi posao. Pošto to nije bio njegov cilj, ne prihvaća Heimovu ponudu. Kako je slijedeći dan je bio, “pijačni dan” kada njegova obitelj na tržnicu u Osijek dovozi svoje proizvode, u Jagodnjak se vratio s 15. lipnja 1856. godine očevim seljačkim kolima.

Jagodnjak-ponovo kod kuće

Otac, braća i maćeha ljubazno su ga dočekali. Maćeha je bila porijeklom iz Karanca. Otac ga je zamolio da obnovi stolariju, kao i prije dvije godine. U tu svrhu opremio je cijelu kuću novim građevinama i namještajem. Imao je dovoljno narezane hrastovine. Napravio je stol, visoka dvostruka vrata, posebni ormar sa crnim stupovima i sličan ormar s 4 ladice. Naravno, sve je to polirao. Napravio je još i 6 stolica i sitnog kućnog namještaja.

DRUGO VANDROVANJE (1856.-1866.)

Brat Andrija (Andreas) vozi ga 7. rujna 1856. iz Jagodnjaka u Mohač seljačkim kolima. Drugi dan, srijeda, bio je dan Male Gospe i brodovi nisu plovili. Praznik provodi u Mohaču, odlazi na veliku misu i za vrijeme mise na koru crkve: “*zabezegnuto sam gledao micanje mnogobrojnih tipki. Nisam niti sanjao da ću imati sreće za 48 godina, ovo djelo bez pedala, dopuniti pneumatskim mehanizmom*”. Drugi dan sjeo je na brod, jedan dan proveo u Pešti, a 11. rujna mladić iz Jagodnjaka stigao je u glavni grad Monarhije.

Beč (1856.-1861.)

U Beču provodi pet plodnih godina. Najprije se zaposlio u stolarskoj radionici “Makart”. Kasnije odlazi u stolarsku radionicu “Diebl” koja ima četrdeset zaposlenika.

¹⁸ Oravita-Rumunjska

Od kraja 1856. koristi svu svoju snagu da bi nadoknadio nedovoljnu obrazovanost koju mu je pružila škola u Jagodnjaku i Osijeku. U Osijeku, u nedjeljnoj školi koja je bila osnovana za šegrte, učio je crtanje, vjeronauk i pisanje, a u Beču je izabrao: zemljopis, kemiju, fiziku, knjigovodstvo i crtanje. Osim te škole upisao se i u jednu drugu školu crtanja gdje je od temeljnih oblikovanja crteža došao do oblikovanja složenih građevinskih elemenata i sklopova te njihove konstrukcije. Kasnije se upisao i na tečaj francuskog jezika koji se odvijao u šegrtskoj udruzi, ali su ga ubrzo ukinuli. Kasnije, kada je došao u kontakt s orguljama, one su mu usmjerile pažnju na Pariz te je nastavio učenje francuskog s određenim ciljem. Pored svog tog učenja, u slobodno je vrijeme posjećivao muzeje i crkve koje je ovjekovječio u svojoj zbirci od 50 listova kao što je to učinio i sa crtanjem značajnih građevina koje je vidio na svom *vandrovanju* po Europi. Redovito je odlazio na mise. Na nagovor svojih kolega iz škole crtanja počeo je odlaziti na propovjedi u Universitätskirche. U sveučilišnoj crkvi teško je bilo naći slobodnog sjedećeg mjesta jer je slavni pater Klingenström svojim propovijedima privlačio veliki broj vjernika.

Kod graditelja orgulja Petera Titza (1859.)¹⁹

1859. u zimu se razbolio i izgubio posao u firmi Diebl. Na tečaju ga je učitelj crtanja upozorio da kod graditelja Titza upravo ima jedno upražnjeno mjesto. 9. prosinca 1859. godine, pojavio se u Titzovoj radionici orgulja i harmonija (u fraku). Pogon je imao 12-14 radnika koji su, uglavnom, izrađivali harmonije. Novo radno mjesto dovelo ga je do životne prekretnice jer kada se javljao na posao, kada se prijavio, posao je tražio i dobio kao stolar. Međutim, vrijeme provedeno kod majstora Titza promijenilo mu je razmišljanja i sve više je pokazivao interes i sve se više usmjeravao prema građenju orgulja.

¹⁹ Peter Titz (1823. – 1873.), bečki graditelj orgulja, fisharmonika i harmonija, djelovao je polovinom i u drugoj polovini 19. stoljeća na prostoru tadašnje Habsburške i Austrougarske Monarhije. Iako stranac, rođen u Šleziji, izučivši orguljsku graditeljsku umjetnost u Beču prihvatio je novi nadolazeći glazbeni smjer romantizma dajući svojim instrumentima nove boje i karakter. No glavna djelatnost toga bečkog majstora bila je gradnja fisharmonika i kasnije harmonija, čija je kvaliteta bila na zavidnoj razini. Stoga se radionica Petera Titza u Beču od 1870. godine zvala "Carsko-kraljevska tvornica harmonija". Peter Titz rođen 1823. godine u mjestu Rokitz (Rokytnic) u Češkoj te da je umro u Beču 6. veljače 1873. godine. Vrlo je vjerojatno da je umjetnost orguljarstva izučio u majstorskoj radionici Jakoba Deutschmanna (1795. – 1853.) koju je i sam preuzeo oko 1853. godine, nakon Deutschmannove smrti. 1852. Titz je osnovao svoju samostalnu radionicu. (lit.; Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, sv. 22. str. 57-83, Zagreb-Osijek, 2006. Zdenko Kušćer: Peter Titz (1823. – 1873.), graditelj fisharmonike u Osijeku.)

U početku je izrađivao dijelove za harmonije, a kasnije su mu povjero i izradu kutija harmonija. Od 1860. godine zanima ga samo gradnja orgulja i posao traži, samo u tom zanatu. Nesretno dobiva otkaz kod Titzza, nekoliko mjeseci radi kod graditelja orgulja Uhlmana, a uz posredovanje dobrog prijatelja Klinsnera, vraća se i stari majstor mu daje posao na montaži orgulja u sveučilišnoj crkvi. Radio je na orguljama svoju posljednju bečku zimu i proljeće. Za to vrijeme iskoristio je sve slobodno vrijeme za učenje francuskog, pohađao je školu crtanja, a stigao je otići i na izlete s prijateljima.

“Samo bolji ljudi mogu stvoriti bolju budućnost”- Adolf Kolping²⁰

Cijelo vrijeme svog boravka u Beču, Angster se čvrsto oslanjao na katoličku šegrtsku udrugu “*Katolische Gesselle Verein*”. Osnivač prve udruge i pokreta bio je blaženi Adolf Kolping, svećenik iz Kölna. U *Verein* su ga dovela dva stolarska pomoćnika, Müller i Huber, koji su u Beč došli iz Tirola, a koje je upoznao na Badnjak 1856. godine. U knjižnici *Vereina*, na njegovo veliko zadovoljstvo, pronašao je i knjigu o građenju orgulja.

“Nakon četiri probna tjedna me Dr. Anton Gruscha²¹ predsjednik, uz uobičajeni stisak ruke primio za člana. To je bilo 4. siječnja 1857. g.”

Život u Beču

U *Vereinu* su održavane i kazališne predstave, udruga je imala zbor i orkestar i često su ih na priredbama posjećivali društveni i crkveni velikodostojnici. 15. siječnja 1860. godine počastio ih je svojom posjetom i druženjem njegova eminencija nadbiskup Dr. Rauscher²² kao i grof Duhn, ministar vjere i škole. Njegova eminencija ostala je dva sata.

U zimu 1859.-60. išao je u privatnu plesnu školu, u dvoranu “Schwender” ...”*koja je u to vrijeme bila na dobrom glasu*”. 6. veljače s prijateljima Schlierom i Gemekeom

²⁰ Adolf Kolping. Rođen je 8. prosinca 1813. godine u Karpenu kod Kölna, kao četvrto dijete pastira. Učio je za “sustera” i radio je 10 godina kao postolar. S 23 godine upisuje se u gimnaziju koju u brzom roku završava. Od 1841. godine studira teologiju u Münchenu, Bonnu i Kölnu. 1845. godine se zaredio u Elberfeldu. U Kölnu, 1849. pokreće “*Katolische Geselle Verein*”, udrugu i pokret koji pomaže učenicima i šegrtima. Htio je mlade izvesti iz njihove izoliranosti i da uspješno nađu rješenja u životu putem prosvjećivanja i stjecanja samopouzdanja (samopomoći). “*Samo bolji ljudi mogu stvoriti bolju budućnost*”, slogan je njegovog pokreta. “Kolpingovo djelo” u Hrvatskoj je utemeljeno dolaskom samoga blaženog Adolfa Kolpinga iz Njemačke u Hrvatsku 1855. godine. “Vjerezakon i kriepost, Poslenost i marljivost, Sloga i ljubav, Veselost i šala.” (iz Pravila 1855. g.)Umro je 4. prosinca 1865. u Kölnu. “Trebamo uzore kao što je Adolf Kolping u današnjoj Crkvi” rekao je sv. Otac Ivan Pavao II. 1980. god. na njegovom grobu u Kölnu, a 27.10.1991. god. Proglasio ga je blaženikom Katoličke Crkve.

²¹ Anton Joseph Gruscha (1820.-1911.), kardinal, nadbiskup iz Beča

²² Joseph Othmar Ritter von Rauscher (1797.-1875.) kneževski biskup iz Beča, kardinal, učitelj mladog Franje Josipa I. koji je kasnije postao carem.

pošao je na bal. Za tu prigodu obukao je frak i cilindar. Dvorana je bila krcata, a naravno, dirigirao je Strauss, osobno.

Odlazak iz Beča

Posao je napustio 1. lipnja 1861. godine i počeo se pripremati za put: sređivanje administrativnih poslova, potvrda "*wanderbucha*", sitne nabavke, opraštanja. Dosadašnju crnu kožnu naprtnjaču (ruksak) zamijenio je lijepom lovačkom torbom. Opremu mu je činila i mala ručna torba s najnužnijim knjigama, "*fremsterski*" štap koji mu je poklonio stric još u Bokšanju. Jedan kofer s odjećom poslao je vlakom. To mu je bila sva imovina. Održao je oproštajnu večer s tridesetak prijatelja iz *Vereina* i 6. lipnja 1861., zajedno s prijateljem Gemekeom pješice krenuo u svijet. Sada je već imao određeni cilj koji ga je vodio na putu *vandrovanja*: želi biti graditelj orgulja i usvojiti ta znanja na što većoj razini.

Nastavak vandrovanja: Brno-Prag-Dresden (1861.)

Nakon odlaska iz Beča, na svom putu, gdje god je mogao i imao prigodu studirao je crkvene orgulje, radio bilješke. Dio puta išao je vlakom, a dobar dio i pješice. Na put su krenuli on i njegov prijatelj Josef Gemeke. U Brnu je 9. lipnja. Angster i Josef Gemeke stižu u Prag 10. lipnja. U Pragu među ostalim posjećuju i Thomaskirche i katedralu gdje razgledaju orgulje. Plan im je bio pješice prijeći preko Saske Švicarske, ali za Dresden ipak kreću vlakom .

Kroz Njemačku (1861.-1862.)

Na svom putu po Njemačkoj zadržava se skoro godinu dana i ne nalazi posao orguljara nego radi uglavnom stolarske poslove. Na putu skicira, crta krajolike, spomenike, zgrade koje su na njega ostavile dojam. Otprilike 120 takvih crteža trebali su zamijeniti fotoaparata. Zanima ga priroda, gradovi, graditeljstvo, umjetnost i povijest. Iskoristio je svaku prigodu da bi proučio i proširio svoje znanje iz građenja orgulja. Kada mu je ponestalo novaca, zapošljava se i ponovo šteti.

Karakteristika njegovog puta do povratka u Jagodnjak: put je dugačak 5200 kilometara (ne računajući izlete), a od toga je 1800 km napravio pješice, a ostalo otpada na putovanje vlakom, brodom ili, ako je bila prigoda, poštanskim kočijama.

Dresden (11.-13. lipanj)

Prvo se javljaju u *Verein*. Nakon mise obilaze znamenitosti grada, najveću galeriju u Njemačkoj, sreo je prijatelja sa školovanja u Beču. Tu se prvi put sreće s orguljama slavnog majstora Silbermanna.

Leipzig-Potsdam-Berlin

Leipzig (16.-17. lipnja). Posjećuju stare prijatelje, što su i inače radili u svakom gradu gdje su ih imali. Susreće starog majstora Ladegasta u Nikolaikirche.

Eilenburg (18. 06.). Prespavali u nekom malom selu, pješice nastavljaju put, prelaze Elbu i 19. lipnja stižu u

Wittenberg (19.-20. lipanj). Razgledavaju grad. Vidjeli su nedovršeni kip Friedricha-Wilhelma III., posjećuju augustinski samostan koji je tada (1861. op. DV) bio visoka škola i pokazali su im sobu u kojoj je živio Luther te njegovu stolicu i pisaci stol. Prespavali su u selu i 20. lipnja nastavljaju preko sela, gradića Beelitzta, prespavaju u selu i ujutro 21.06., kroz šumu su dopješačili do Potsdama.

Potsdam. Posjećuju ljetnu rezidenciju pruskih kraljeva, kraljevski park **Sanssouci**, te gledaju svu raskoš kraljevske palače. Vlakom odlaze u Berlin.

Berlin (21. lipnja- 30. listopada)

Prvo se javljaju u *Verein*. Predsjednik udruge gospodin Müller pokazuje im spomenik Friedricha-Wilhelma, zgradu opere, katoličku Hedwigskirche i nalazi im smještaj.

Život industrijskih radnika u glavnom gradu bio je prošaran zanimljivim događajima i doživljajima. Sve su voljeli vidjeti, posjetiti. Uvijek su se mogli osloniti na *Verein*.

Berlin (21. lipnja- 30. listopada)

Zanimljiv događaj dogodio se 22. listopada kada su promatrali mimohod kraljevskog para:

“Tek u pola 12 stigao je okrunjeni kraljevski par, koji je dočekan radosno, s klicanjem i s topovskim salvama. Kralj Wilhelm I. bio je u generalskoj uniformi na konju i pozdravljao je u svim smjerovima. Njega je slijedilo plemstvo, također na konjima. Iza njih je išla kraljevska kočija s kraljicom i dvorskom damom. Cijela povorka je bila blještava, pozlaćena i sjajna. Ispod luka pobjede, koji je bio postavljen na Aleksanderplatzu, njemu u čast recitirane su pjesme.”

Magdeburg-Düsseldorf-Köln

Na put su krenuli 30. listopada 1861. g. vlakom preko Magdeburga do Braunschweiga. Ujutro, 31. listopada, nastavljaju pješice i vlakom do Hildersheim-a, traže *Verein*, ali ne nalaze. Ujutro odlaze na misu i propovijed, te 1. studenog sjedaju na vlak za:

Hannover u kojem nisu mogli razgledati grad jer ih je prekinula kiša pa su se vratili u prenočište. Tu se oprostio od prijatelja Gemekea koji je nastavio drugim putem. Sutradan ujutro sjeo je na vlak za Minden. Obišao je grad, staru katoličku crkvu, i sve što se dalo vidjeti. Nastavlja pješice jer su vlakovi polazili samo kasno navečer. Put nastavlja preko Herforda, gradića Uhlena jer mu je cilj dana doći u Lemgo (3.-6. studenog). Posjetio Leonarda, dobrog starog prijatelja sa školovanja u Beču. U selu reparira jedne male orgulje. *“Morao sam ih dobro pročistiti i ugoditi.”*

Po Njemačkoj

Obilazi: Detmold, Ottenhausen (7.-9. studenog), Paderborn, Soest, Allendorf, Pilsstein (13.- 15. studenog), Elberfeld²³ mjesto gdje je Kolping osnovao prvi Verein, a u Düsseldorf

stiže 15. studenog, 16. potvrđuje "*Wanderbuch*" na policiji, ide u obilazak grada, ruča u *Vereinu* i vlakom nastavlja za Köln.

Köln (16. studeni 1861.- 31. kolovoza 1862.)

Prvo radi u radionici Heudner, gdje ostaje do 15. ožujka 1862. godine kada se zapošljava u radionici stilskog namještaja firme Pallenberg u kojoj radi do kraja svog boravka u Kölnu.

Intenzivno skicira, crta dijelove namještaja, uvijek kada ima slobodnog vremena, a crta građevine, groblja, mostove i ostalo što viđa prilikom obilazaka grada i okolice. Upisuje se 20. studenog, u pjevačku udruhu u sklopu kelnskog *Vereina* koju je vodio svećenik Friedrich Koenen. Dopisuje se s prijateljima Schludtom i Huberom koji su u Parizu. Na njegovu žalost, posao na izgradnji orgulja nije dobio. U Kölnu je živio bogatim životom, a nije zanemario niti zabavu, izlete s *Vereinom* kao niti prijatelje s kojima se dopisivao (Rössler, Schludt, Huber, Schmidt, Gemeke). Nije zaboravio niti oca u Jagodnjaku

Susreti s Kolpingom u Kölnu

Veliki oslonac u životu, radu i obrazovanju u Kölnu mu je *Verein*. Već drugi dan boravka u Kölnu, 17. studenog 1861. išao je na misu u crkvu Minoritenkirche na kojoj je zbor *Vereina* pjevao četveroglasno uz pratnju orgulja, a misu je služio, osobno, Adolph Kolping.

Predsjednik Kolping je u *Vereinu* održavao čitav niz predavanja: o sv. Hubertu, zaštitniku od bjesnoće, o svojim putovanjima, o arhitekturi, o umjetničkim vrijednostima, o galeriji slika u Vatikanu....

27. kolovoza 1862. godine, Angster se oprašta od predsjednika Kolpinga. Osobno je Angsteru potpisao člansku knjižicu *Vereina*, što je iznimno činio. To je, inače, bio posao seniora u udruzi. "*Meni je to zato učinio jer potičem iz daleka.*"

²³ Adolph Kolping je u Elbfeldu, gdje je bio svećenik i kapelan, 1845. godine osnovao "Jünglingsverein", 1846. "Geselleverein", da bi 1849. godine Kölnu, osnovao centralnu udruhu za njemačke države, Austriju i Švicarsku.

Schludtova pisma

Na put u Pariz, kod slavnog **Cavillé-Colla** htio je doći dobro pripremljen. Prijatelj Schludt mu 17. svibnja 1862. godine piše: *”Pakiraj svoje stvari i dođi u Pariz gdje ćeš odmah dobiti posao. U kući radi 40 radnika, a još toliko je vanjskih. Ovdje se može zaraditi i uštedjeti više nego drugdje. Imam 5 franaka na dan, 14 franaka tjedno za smještaj, itd.”*

Angster bi rado prihvatio prijateljev poziv, ali nije mu mogao napisati da nije dobio dozvolu za rad Francuskoj niti nakon ponovljene zamolbe. Schludt, sada već nestrpljiv, 17. srpnja piše iz Pariza da u Francuskoj nije tako strogo pitanje dozvola (papira): *“Od mene niti vrug nije tražio papire. Samo treba biti hrabar. Želim ti puno sreće i očekujem te 15. kolovoza.”*

Sutradan je dobio pismo od prijatelja **Weierganza** iz Pariza koji ga obavještava da u Parizu neće naći dobro društvo, svatko ide svojim putem, a i potpuno nedostaje život poput onog u *Vereinu*.

Bonn-Mainz-Frankfurt-Darmstadt-Strassburg

Neuwid, Bendorf, Koblenz, Stolzenfels, Boppard, Oberwesel

Nakon toga pješao je kroz kneževine Hessen-Darmstadt i **Nassau**, 8. rujna stiže u Bingen. Sreo je seljaka s kojim je popričao i primijetio je da s malim razlikama govori jednakim dijalektom kao stanovnici Jagodnjaka. Navodno je većina stanovnika Jagodnjaka potekla iz ovog kraja.

Wiesbaden je ostavio na Angstera snažan dojam. Luksuzne toplice s velikim parkom, s vodoskocima i blistavim cvjetnjacima. Ljudi u gradu sa svih strana svijeta, žene šeću u baršunu i svilu. Orkestar se brinuo za njihovu zabavu. Do tada Angster nije vidio takvo mondano kupalište. Sa zebnjom u duši napustio je prizor, jer *“to je mjesto za milijunaše, a ne za siromašne fremtere.”*

U Mainzu boravio je jedan dan. Posjetio je prijatelja Fehla s kojim se upoznao u Kölnu. Fehl je radio u pogonu Rauch koji je imao 100 zaposlenih, skladišta gotovog namještaja u Mainzu i Kölnu. Na obilasku grada, za ručkom sreo je i profesionalnog vojnika rodom iz Budimpešte.

Strasbourg

Put ga vodi u Frankfurt am Main u kojemu uspijeva ući u Kaiser-Saal gdje je vidio portrete njemačkih careva od Rudolfa Habsburškog do zadnjega cara. U katedrali je vidio jedne lijepe orgulje građene u gotskom stilu, koje je skicirao. U Darmstadtu, Mannheimu i Heidelbergu razgledava grad, posjećuje crkve, skicira. U Mannheimu u najljepšoj crkvi u gradu razgledao je orgulje od 16 stopa. Nakon Karlsruhea stiže u Baden Baden. Svidio mu se ovaj kraj i rado bi tu ostao raditi, piše u dnevniku. Pješice

nastavlja do Böhla , a dalje vlakom do Kehla gdje kupuje kartu za vlak koji vozi samo preko mosta na Rajni.

Dočekala ga je neugodnost. Nije smio u Francusku jer nije imao vizu. Dopusšteno mu je ostati u Strassbourgu do sutra u pola 10, nakon čega se morao vratiti u Njemačku.

Strasbourg

Digao se u zoru. Put ga je vodio ravno u katedralu. Ponovo je razgledao Silbermannove orgulje. Uskoro je došao na drugu stranu granice.

Kroz Švicarsku (1862.-1863.)

Basel

Nakon dolaska odmah je potražio katoličku crkvu. Nacrtao je skoro sve karakteristične elemente novog uređenja crkve. Njegovu pažnju su ipak najviše zaokupile "lijepe i nove orgulje". Sutradan je nastavio put vlakom kroz prekrasne predjele i žali što nije sve to obišao pješice jer mu: "...vrijeme ne dopušta; 4 tjedna kako sam istupio s posla, novaca je već nedostajalo. Morao sam se potruditi i naći posao". Cilj njegovog puta u Švicarskoj je bio Luzern jer je želio raditi kod slavnog graditelja orgulja Haasa.

Bern

U glavnom gradu Švicarske nije našao graditelja orgulja te je nastavio pješice preko malog gradića Thuna gdje je prespavao. Ujutro na putu u Luzern, u Alpnachtu nailazi na otvorenu crkvu i majstore koji rade na crkvenim orguljama. Nije dobio posao, ali od radnika uzima adresu majstora i nastavlja put. Nastavlja brodom preko jezera Vierwaldstädt do Luzerna.

Luzern (25. rujan 1862. - 7. kolovoz 1863.)

Odmah nakon dolaska, Angster žuri majstoru Haasu. Nalazi starog majstora, ali ga on odbija primiti na posao, tako da je prisiljen zaposliti se u stolarskoj radionici Brunner. Majstor Brunner je na njega na samom početku ostavio vrlo loš dojam. Nije mu se dopadao po svom karakteru, ni po poslu, radionici, iako je prema Angsteru pokazivao simpatije. Sutradan, je otišao u *Verein*, gdje se odmah upisao u zbor. Nakon 3 tjedna našao je bolji posao kod majstora Herzoga gdje počinje raditi od 20. listopada. Radionica je bila bolje opremljena, majstor bolji, a i dva kolege - pjevača iz *Vereina*, su radila tu. U radionici su radila još dvojica pjevača tako da su na poslu formirali kvartet i često su pjevali. U *Vereinu* je Angster postao "voditelj zbora". Udruga je organizirala odlične izlete na planine Rigi i Pilatus. Život članova udruge bio je vrlo bogat programima; od posjeta kazalištu, nastupa zbora u Luzernu i okolici, izleta... Znao je da mu je to zadnje jer u Parizu to više neće imati.

Kolping u Luzernu

“Naša udruga je 29. svibnja očekivala već ranije najavljeni govor Kolpinga, oca svih šegrta. Nakon posvete zgrade Vereina u Kemptenu posjetio je Luzern u koji je potegao preko Rigiberga. Prijem je bio u Marijanskoj dvorani. Kolping je pričao o prvom Vereinu koji je utemeljio u Elberfeldu, o njegovom razvoju i sadašnjem stanju. Prenio je pozdrave od preko 100 000 članova udruge koji su u Njemačkoj, Austro-ugarskoj, Italiji, Engleskoj, a također i oni preko oceana. Govor je bio namijenjen svim onima koji upravljaju gradom i koji bi trebali podržavati šegrte. Slijedio je govor člana Vereina koji je čitao svoje izvješće, a nakon toga je slijedilo pjevanje, recitiranje i glazba. Pošto je Kolping, koji je došao sa Rigiberga bio vrlo umoran, povukao se već u pola 10. U pratnji više gospode otišao je u župni dvor. Cijela udruga pratila ga je glazbom, a ispred kuće se otpjevalo još nekoliko pjesama.” (iz dnevnika)

Odlazak u Francusku

7. kolovoza 1863. napustio je Luzern. Krenuo je pješice preko **Küssnacha**, **Scwyz**, **Einsiedena**, a nastavio je brodom preko ciriškog jezera do **Züricha**. Već je nestrpljivo iščekivao dolazak u Pariz. Iz Züricha vlak ga je nosio preko francuske granice. Spokojno je putovao prema Parizu jer je imao dozvolu za rad u Francuskoj. Jedina nezgoda na putu bio mu je gubitak šešira koji je odnio “ francuski vjetar” kada je provirio kroz prozor vlaka.

U Parizu (1863.-1866.)

U Pariz je stigao 10. kolovoza 1863. u 9 sati navečer. Odmah ujutro, javio se u kuću svjetskog glasa. S **Cavaillé-Collom**²⁴, rođenim Alzašanimom, razgovarao je njemački. Dobio je kredit za alat te ga kupio za 40 franaka, zatim je sredio službene formalnosti i tako postao pariški radnik. 12. kolovoza počeo je raditi na mjestu za koje se godinama pripremao.

Angster je počeo na drugom katu dvorišne zgrade gdje je bilo samo tri stolarska stola. Prvi posao mu je bila izrada pedalskih tipki i različitih rezervnih dijelova. Početna

²⁴ **Aristide Cavaillé-Coll** (1811.-1899.). Mnogi stručnjaci, ovog francuskog graditelja orgulja smatraju **najvećim u 19. stoljeću**. Rođen 4. veljače 1811. godine u Montpellieru u obitelji orguljara. Znanja u gradnji orgulja izučio je kod oca. Za života izgradio preko 600 orgulja. Njegove inovacije u umjetnosti (znanju) građenja orgulja nadmašile su tu profesiju i odredile smjer razvoja gradnje orgulja, početkom dvadesetog stoljeća. Pokret za reformu orgulja nastojao je vratiti izgradnju orgulja na barokni stil, ali u zadnjim dekadama 20. stoljeća, vratio se način gradnje orgulja po zamislima Aristide Cavaillé-Colla. U gradnji orgulja postoji vrijeme prije i poslije Aristide Cavaillé-Colla. Njegove orgulje su “simfonijske”, što znači da mogu proizvoditi zvukove ostalih instrumenata , ali ih i kombinirati. Njegove najveće i najslavnije orgulje su one iz crkve **St.Sulpice** u Parizu. Ovaj veličanstveni instrument ima 100 registara s pet manuala i ne može se usporediti niti s jednim od mnogobrojnih orgulja. **Ove orgulje su kandidirane za uvrštenje u UNESCO-v popis svjetske kulturne baštine**. Sve njegove orgulje su prava remek-djela , poput onih u crkvi **Notre-Dame**, u crkvi **Trinité** (Sv. Trojstva) u Parizu ili one u **St. Denisu**. Umro je 13. listopada 1899. godine. Sahranjen je na Montparnassu. Nakon njegove smrti firmu nasljeđuje njegov zet **Charles Mutin**.

satnica mu je bila 4,5 franaka. Već u listopadu preselili su ga u radionicu koja je bila povezana s montažnom halom, te je postao monter (*monteur*) orgulja. Zadatak mu je bio sastavljanje orgulja i izrada dijelova koji su bili potrebni da se ostvare spojevi.

Kod Aristide Cavallé-Colla

Primijetili su da je Angster iskusan u poslovima na orguljama ne samo što se tiče pojedinih dijelova nego poznaje i njihov smisao povezanosti. U početku je imao “jezičnih” problema u komunikaciji s *brzogovorećim* pariškim kolegama, ali je kasnije i to savladao. U radionici se odvijao zahtjevan i precizan posao. Svuda se osjećao duh Aristide Cavallé-Colla, graditelja svjetskog glasa jer su se u radionicama stalno trudili ostvariti više, savršenije i to u svim fazama rada; od izrade elemenata do završne montaže. Genijalni čovjek nije imao samo velika znanja iz glazbe nego je raspolagao visokom razinom umjetničkog ukusa. Pored toga što je imao je sposobnost vidjeti suštinu pojava bio je i strastveni istraživač. “*Rođeni akustičar koji zvuk svojih orgulja dovodi u potpuni sklad s akustičnim karakteristikama crkve ili dvorane*” utvrdili su njegovi suvremenici. Još i danas se koriste njegove postavke o pobuđivanju zvuka svirala orgulja. Zanimala ga je i mehanika fluida. Objavio je svoja proučavanja i temeljne radove. Održavao je predavanja na francuskoj Akademiji i njoj je davao rezultate svojih proučavanja. U okruženju ovakvog duha, Angster se intenzivno posvećuje svojoj naobrazbi. Bilježio je, skicirao u pogonu, a kod kuće je to sebi pojašnjavao. Navečer je proučavao njemačku i francusku stručnu literaturu. Iz radionice su, jedna za drugom, izlazile mnoge orgulje na kojima je radio od pripreme dijelova do montaže i poznao je svaki njihov sastavni dio. Satnicu su mu s 5,5 franaka podigli na 6 franaka.

1.srpnja 1865. dobiva povjerenje za montažu orgulja u dvorcu Cologny. Radio je na građenju grandioznih orgulja: prve su orgulje s 84 registra za crkvu Notre-Dame koje su počeli raditi 1862. za vrijeme njegovog trogodišnjeg rada u Parizu. Druge velike orgulje su one ugrađene u crkvu St.Trinité građene za vladavine Napoleona III.

Život u Parizu

Dani su mu bili jednolični, osjećao se “kao ptica u kletci”. Osim s prijateljem Schludtom nije imao s kim pričati. Dugo mu je trebalo da se navikne na pariški francuski. Često je osjećao nostalgiju za domom u Jagodnjaku, čak i na izletima na koje je išao. U Cherbourgu je računao koliko je daleko od Jagodnjaka (2300 km). U studenom 1865. piše : “*..stan-radionica-gostionica-café- kazalište-magla-kiša to je sada dnevni red.*” Znatizeljni Angster nije propustio mogućnost vidjeti pariške znamenitosti. “*U muzejima koji su otvoreni nedjeljom svatko može korisno provesti svoje slobodno vrijeme.*” Nije mu izmakla posjeta Louvreu, Reservoir des Arts et Métiersu

ili Palais de Luxemburg gdje je pogledao izložbu suvremenih slikara. Bio je i u Operi, ali to nije mogao uskladiti sa svojim stanjem u novčaniku. Od proljeća do jeseni sam ili u društvu najužih prijatelja pravio je izlete u okolicu. Više puta je bio u Bulonjskoj šumi, posjetio je Versailles, Cherbourg, St. Denis. Sustavno je proučavao slavne crkve i spomenike u Parizu i popeo se u toranj crkve Notre-Dame.

Orgulje koje je proučavao:

St. Denis

Na izletu u St. Denis u crkvi su upravo dovršavali novi grob Napoleona III. U crkvi je razgledao orgulje sa 72 registra koje je Cavaillé-Coll postavio još 1853.godine. Orgulje su imale ugrađeni mehanizam za komprimiranje zraka.

St. Eustache

“Crkva je bila trobrodna, orgulje su bile rad moga principala, ali stil kojim je građena nije mi jasan. Ima nešto romaničnog, malo gotskog stila, a može se naći i bizantskog stila.”

Cologne

Na putu u Cologne, preko Ženeve, gdje je išao montirati orgulje u dvorac, obišao je i grad. Posjetio je rodnu kuću Voltairea, a u crkvi “St. Pierre” koja je ranije bila katolička, a sada protestantska, vidio je orgulje sa 43 registra pariške kuće “Merklin & Schütze”. Mehanizam je bio postavljen, a nedostajale su svirale. 21. rujna 1865. u Cologne došao je osobno Cavaillé-Coll kako bi izvršio primopredaju dovršenih orgulja u dvorcu Maraxsy. Patron je došao da se još jednom pokaže. Cijelu montersku ekipu odveo je na večeru u gostionicu “Au Lion d’Or” (Kod zlatnog lava). Sutradan, ekipa je pakirala i spremala stvari. Patron je otputovao slijedeću večer. U subotu prije podne oprostili su se od gospodara dvorca od kojega su dobili malu napojnicu; prvi ugađač (štimer) 10 franaka, a Angster 6 franaka. Bilo je to smiješno od tog višestrukog milijunaša. Impresioniran je s raskoši s kojom je građen dvorac Maraxsy. Troškovi građenja dvorca bili su 2 milijuna franaka, a same orgulje gospodina Maraxsya koštale su 100.000 franaka. Orgulje su bile posebne izvedbe s dodatnim pojačanjem pneumatike uz uporabu vode. Zabilježio je dispoziciju registara i manuala koju će koristiti pri izgradnji svojih prvih orgulja.

St. Sulpice

Ovu crkvu u Parizu posjećivao je više puta. Već postavljene orgulje dobro je proučio. O tome svjedoči njegov dnevnik: *“... tijekom srpnja (1866.) rekao sam ugađaču Felixu, ako ponovo ide u crkvu raditi na*

preugađanju, neka mi dopusti da i ja uđem i vidim unutrašnjost ovog djela, što se i za nekoliko dana dogodilo. Uglavnom sam želio znati kako je riješeno spajanje pneumatike. Sve što sam vidio i zabilježio sam.”

Notre-Dame

Nakon što je dobro proučio orgulje od 100 registara u crkvi St. Sulpice, znatiželja ga je vukla proučiti one u crkvi Notre-Dame. Orgulje su građene za vrijeme njegovog boravka u Parizu, ali tada nisu bile dovršene. “*Novi mehanizam bio je smješten u hrastov sanduk sa 86 registara jer se nije moglo naći više mjesta. Jednostavno sam ušao kako bih se oprostio od svojih radnih kolega i vidio unutrašnjost orgulja. Sve je bilo na svom mjestu – pneumatika, mehanizam i drvene svirale. Radilo se na završnim radovima i slijedila je intonacija i ugađanje orgulja. Posao je započeo 1862., a završen je 1867.”* U crkvi Notre-Dame, skicirao je i treće, najmanje prijenosne orgulje. Te orgulje su se mogle prenositi s oltara na oltar.

Pripreme za odlazak

U proljeće 1866. sve više bavi razmišljanjima o povratku kući u Jagodnjak. Muči ga čežnja za domom. U radionici su ga jako poštivali i smatrali su ga kao da se skrasio u Parizu, ali on nikako nije htio tu ostati. Krije svoju odluku o odlasku, iako ga stalno propitkuju o ženidbi, među ostalima i *contremaitre*, Cavaillé-Collov voditelj pogona. *Patron* mu je namijenio svoju sestru za brak. Smatrao je velikom časti što ga žele privezati za tu slavnu kuću, ali odluka o odlasku bila je konačna. Oproštajnu večer održao je u uskom krugu prijatelja. Prijatelj Schludt i njegov sustanar Hessling su bili s njim, a i sutradan, 18. kolovoza 1866. ispratili su ga na kolodvor.

Povratak u Jagodnjak

Mülhausen, Basel, Olten i Luzern. U Luzernu se zadržao dva dana. Bio je toplo primljen u *Vereinu*, kod obitelji svog starog majstora Carla Herzoga, a i sreo se sa više svojih dobrih prijatelja. Posjetio je i Friedricha Golla, graditelja orgulja. Ponovo je dobro proučio Haasove orgulje u Hofkirche i poslušao sviranje svog slavnog poznanika orguljaša patera Nägelea. Put ga vodi preko Züricha, Schaffhausena, Konstanz, Lindaua do Tannheima. Nastavlja pješice do **Telfsa** gdje posjećuje jednog graditelja orgulja. Sjeda u poštanske kočije s kojima 28. kolovoza stiže u Innsbruck. U *Vereinu* mu daju nekoliko adresa graditelja orgulja, ali ih on smatra beznačajnima. Na put je krenuo pješice i nakon 9 sati hoda došao je do vrha planine Brenner koja dijeli južni

od sjevernog Tirola. Spustio se do Sterzinga (Vipitano-Italija). Cilj puta mu je grad Brixen (Bressanone-Italija)) u južnom Tirolu gdje mu živi stric Johann.

Na putu

U Brixenu se zadržao tjedan dana. Stanovao je u potkrovlju kuće stolara Hubera kod kojega je radio njegov stric. Puno su razgovarali, išli na izlete. 7. rujna stric ga nije htio pustiti da ide dalje. Nagovorio ga je da ostane preko praznika 8. i 9. rujna. U dva radna dana povjerio mu je popravak orgulja kojima su nedostajale dvije svirale. Dan prije odlaska kupio je poklone, pjesmarice za oca, za sestru Lizi, sestru Leinu i za sestru Annu, sebi dvije razglednice i jednu sliku svih članova *Geselle Vereina* u Brixenu. Stric mu je poklonio svoju fotografiju za uspomenu. Na put je krenuo 10. rujna, pješice nazad preko planine Brenner preko Bad Brennera do Insbrucka. Nastavio je vlakom preko Kufsteina, Roseheima do Salzburga. U Salzburgu pogledao je znamenitosti grada i posjetio je nekoliko graditelja orgulja. Slavni Moser u to vrijeme bio je u Mađarskoj. Posla nije dobio niti kod jednog graditelja. Od **Linza** je nastavio brodom niz Dunav. U dnevniku detaljno opisuje znamenitosti koje vidi s lijeve i desne obale Dunava i 14. rujna 1866. stiže u Beč.

Beč

Iznenaden je razvojem Beča za 5 godina koliko u njemu nije bio. Na uglu Kärtner Strasse dovršavala se zgrada opere, "*koju mnogi stručnjaci kritiziraju*", uz Ring je priključen Stadtpark "pravi ukras grada". U izgradnji je i Konzerthaus. Razgledava i Kolonicseve orgulje i uočava da je sustav opskrbe orgulja zrakom kojeg je usvojio u Parizu napredniji od ovoga u Beču. U pet dana boravka prisjetio se svih dragih uspomena iz petogodišnjeg boravka u Beču. Posjetio je svoje prijatelje: kipara, stolara, kovača, mehaničara, postolara, drvoresca, rezbara lula, tokara čak i trgovca predmetima od drveta. Svi su ga ugostili, nudili mu smještaj, a jedan ga je pozvao i na krštenje. Posjetio je i školu crtanja Ludwiga Bernharta koja ga je puno zadužila.

Niz Dunav

Drugi put se oprostio od Beča, 18. rujna 1866. godine. Brodom niz Dunav stiže do Bratislave (Požuna) i zapisuje u dnevnik: "*Nakon 10 dugih godina prvi put ponovo mogu pozdraviti svoju rodnu grudu. Tu zemlju u kojoj sam se rodio, odgojio, državu mojih dječakih snova, tu zemlju u kojoj se želim skrasiti, u kojoj želim da mi stečeno iskustvo i učenje donese ploda, dragu domovinu u kojoj se nadam ponovo vidjeti svoga oca, braću i sestre i općenito sve koje volim.*"

Budimpešta /Mohaç/Pečuh

U Budimpeštu stiže kasno navečer. Divi se Lánchidu, mostu koji do sada nije imao prilike vidjeti. Odsjeo je u hotelu Greif. Ujutro odlazi u *Verein* u ulicu Király gdje potvrđuje *wanderbuch* i dobiva bon za večeru i smještaj. Razgledava Budim i ostale znamenitosti grada, posjećuje graditelja orgulja Janoša Fazekaša. U Mohaç je

stigao brodom 21. rujna te nastavio vlakom do Üszöga, a od tamo omnibusom do Pečuha.

Pečuh

U "glavnom gradu svoje uže domovine", Pečuhu, proveo je dva dana. Smjestio se u "Zur Traube". Sutradan obilazi grad, vidi vješala gdje su dan ranije objesili oceubojuicu. Posjećuje više graditelja orgulja: Vincze Ungera i Lesnyika. Razgovara s jednim građaninom koji mu je govorio da se nije vratio u loše vrijeme jer su prije nekoliko mjeseci sahranili zadnjeg graditelja orgulja Fochta. Posjetio je i pečuški *Verein*.

Opet kod kuće u Jagodnjaku

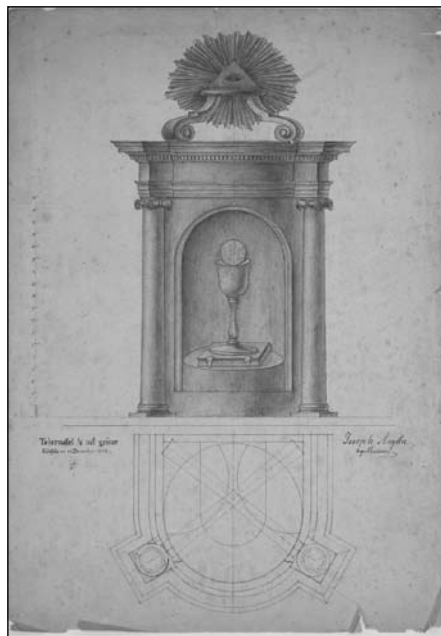
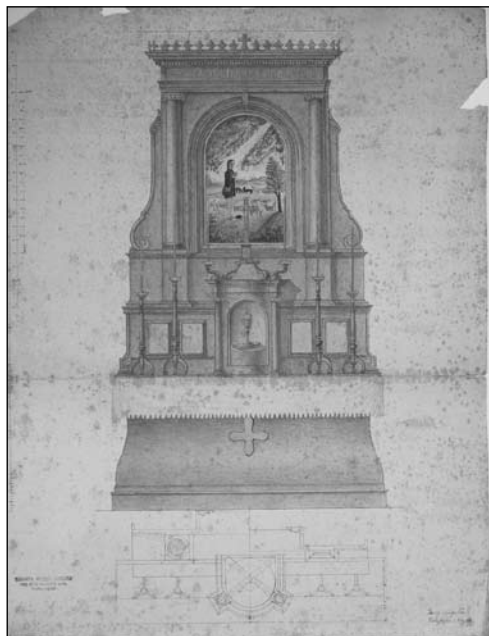
Mohač

Po dogovoru, brat Andrija (Andreas) trebao ga je čekati na kolodvoru. Nisu se prepoznali jer je Josef imao bradu i bio odjeven gospodski. Čuo je poznati glas: "*Was suchen's da?!*" Pitao je: "*Andreas, bist du's?*" I čuo odgovor na njemu vrlo poznatom i dragom dijalektu: "*Ija*". Bio je to emotivan trenutak za obojicu zagrljene braće koji se nisu vidjeli više od 10 godina.

Oko podne, 23. rujna krenuli su seljačkim kolima prema Jagodnjaku. Stali su u Branjinom Vrh u kod bilježnika, a Josef je u supruzi bilježnika prepoznao svoju školsku kolegicu. Ona je bila koja je na školskoj plesnoj zabavi zataknula cvjetni vijenac na šesir njegovom mlađem bratu, a Josef je tada dobio vijenac od njene starije sestre. Nakon kraćeg zadržavanja požurili su u susjedni Beli Manastir za koji ga vežu mnoge uspomene. Nakon četvrt sata dolaze u šumu Heiligewald (Haljevo?) koju je kao dijete često prehodao pješice ili se provezao seljačkim kolima. Nailaze na polja na kojima je mali Josef orao s volovima, po kojima je vodio konje, kopao kukuruz, gdje je pomagao u žetvi. Desno je bila šuma Palatin u kojoj je prespavao noć kada su vukovi rastrgali ždrijebe. Na kraju, ugledali su toranj crkve u Jagodnjaku. Prošli su pored groblja na kojemu je već 12 godina počivala njegova majka, kao i djedovi i bake i rodbina. 24. rujna 1866., ujutro u 6 sati stigli su u Jagodnjak, na kućni broj 108, u roditeljsku kuću.

KOD KUĆE U JAGODNJAKU

Kada se vratio u Jagodnjak sve se promijenilo: otac mu je bio 10 godina stariji i drugi put udovac, brat mu je već bio oženjen i imao je troje djece. Starija sestra mu se udala u Bolman. Mlađa sestra koja je imala 7 godina kada je otišao, sada je već bila odrasla. Domaćica u kući bila je njegova šogorica - bratova supruga. Nakon što su se pozdravili, otac ga je pitao kojim to jezikom govori. Naoko je izgledalo da je promijenio svoj naglasak. Odgovorio je: "*Govorim čistim njemačkim jezikom*". Veliki problem je bio što raditi. Prvo je uredio svoju radionicu. Stolarski strug (*hoblbank*) mu se pokvario, a niti ostali alat nije bio za uporabu. Od 6 škripova (*šraubštok*) našao je

samo nekoliko. Sve je bilo za popravak i podešavanje. Za radionički ormar morao je nabaviti drvo i željezo. Drvo je prema popisu kupio od suseljana Židova, a željezariju u Osijeku.

Zbog nabavke često je išao s bratom u Osijek. Nakon što je alat doveo u red, među ostalim počeo je izrađivati dva harmonija; jedan s 4, a drugi s 5 oktava. U crkvi u Jagodnjaku, primijetio je da crvotočina izjeda tabarnakul koji su 1844. dobili iz Darde. Sjetio se Kolpingovih riječi: "Ne vjerujem da itko od vas živi u tako lošim uvjetima kao što Isus u ovom tabarnakulu". Popravio je harmonij za Schmurla, zakupca Bolmanske pustare, kod koga je i ugodio klavir.

Došlo je proljeće. 3. svibnja 1867. bio je na *kirvaju* u Petlovcu. Otac ga je nagovarao da ode tamo kako bi ga predstavio učiteljima. Otišao je i s ostalima je bio kod učitelja kantora Müllera. Tu je upoznao i Rudolfa Rappa, učitelja iz Lapanče. Susret s Rappom, vidjet će se, imao je za Josefa sudbonosno značenje. Pošto je često, zbog nabavki, boravio u Osijeku, saznao je da u Osijeku djeluje samo jedan graditelj orgulja Fabing dok su u Pečuhu dvojica. Razmišljao je tada, da bi se trebao skrasiti u Osijeku.

Prva narudžba

Trgovac iz Jagodnjaka, Weiss mu je napisao pismo-preporuku za svog šogora, trgovca kramara u Pečuhu Blau-a. U Pečuh je stigao navečer, 14. lipnja 1867. Sutradan, 15. lipnja Blau ga je predstavio predsjedniku židovske zajednice Justusu, koji ga je provjerio jer je njegov sin prevodio iz Angsterovog *wanderbucha*, ocjene koje mu je

upisao Aristide Cavallé-Coll u Parizu. Nakon ove "provjere" Justus mu je povjerio izradu nacrtu i troškovnika te ga uputio na nadzornika građenja sinagoge Löwingera, koji će mu pokazati gdje treba smjestiti orgulje u sinagogi. Josef je napravio skice u sinagogi koja je već bila pod krovom. Kući u Jagodnjak, vratio se vlakom i pješice.

U Luč ga je pozvao učitelj Téngi. Tu je dobio svoj prvi posao s orguljama za 50 forinti: reparatura tamošnjih orgulja. U međuvremenu je dovršio skice orgulja, dovršio je izradu novog tabarnakula za crkvu u Jagodnjaku jer je onaj koji su dobili iz Darde 1844. već bio potpuno trošan. Napravio je novi, od hrastovine sa 6 svijjećjaka. Svoj rad je predao u lipnju i za njega dobio 30 forinti.

Prihvatanje ponude

Krajem lipnja sa suseljanima je išao na hodočašće u Maria Gyüd. U subotu, 7. srpnja 1867., je otišao u Pečuh na sjednicu židovske zajednice. Bio je svjestan da su naručili značajne orgulje, da se radi o zahtjevnom poslu. Rijetka je bila prilika stvoriti takvo majstorsko djelo, a istovremeno je i bilo rizično pogriješiti, jer nije bio dovoljno iskusan u izradi ponuda. Velikim žarom se dao na projektiranje te je izradio dispoziciju za orgulje s 24 registara, montažni nacrt i troškovnik na 3600 forinti. U nedjelju, 8. lipnja, na sjednici židovske zajednice, njegov dostavljeni materijal i predstavljanje projekta svidio se i vodstvu zajednice i stručnjacima, ali su cijenu ponude spustili na 3000 forinti uz uvjet da se u Pečuh i doseli. Mladi majstor je nakon malo razmišljanja prihvatio ponudu. *"Mislilo sam da ovu priliku... ne smijem propustiti i onda, ako u konačnici završim s gubitkom. I tako nemam imetka pa nemam što izgubiti."* Isti dan, u Pečuhu je iznajmio dvije dvorišne sobe.

Vratio se u Jagodnjak i za vrijeme spremanja svojih stvari i alata opet su mu se vratila razmišljanja o Osijeku, o gradu u kojem bi se trebao skrasiti.

Posjet biskupu Strossmayeru u Đakovo

Od čeminačkog župnika došla je vijest da u Đakovu grade novu crkvu i da trebaju orgulje.

Čeminački župnik Antal Mike i Josef Angster uputili su se u Đakovo kod biskupa Strossmayera. Toplo su primljeni i ponuđeni su ručkom. Njegovu spremnost jako su cijenili, ali se biskup na kraju izjasnio da se ovdje radi o velikom djelu i da će izradu takvog djela povjeriti izvježbanom, iskusnom majstoru²⁵. Posjet je bio bezuspješan pa su se brzo vratili doma.

²⁵ "Prve orgulje u đakovačkoj katedrali su djelo orguljske tvrtke Steinmeyer iz Ötingena. Na izložbi u Nürnbergu osvajaju zlatnu medalju. Potom ih kupuje biskup Strossmayer. 7. kolovoza 1882. godine dovezene su u Đakovo i odmah je uslijedilo postavljanje. Već 10. rujna prvi put su prokušane. Za javnost su zasvirale na sam dan posvete Katedrale 1. listopada 1882. Orgulje su imale 52 registra razdijeljena u 3 manuala s 3000 svirala. Bile su mehaničkog tipa. Treći manual bio je tzv. Echowerk (crescendo i decrescendo), što je tada bilo najnovije tehničko iznašašće u orguljskom svijetu. Nažalost, u noći 23. lipnja 1933. godine buknuo je požar u Katedrali, i to baš iz orgulja. Iste su do temelja izgorjele.

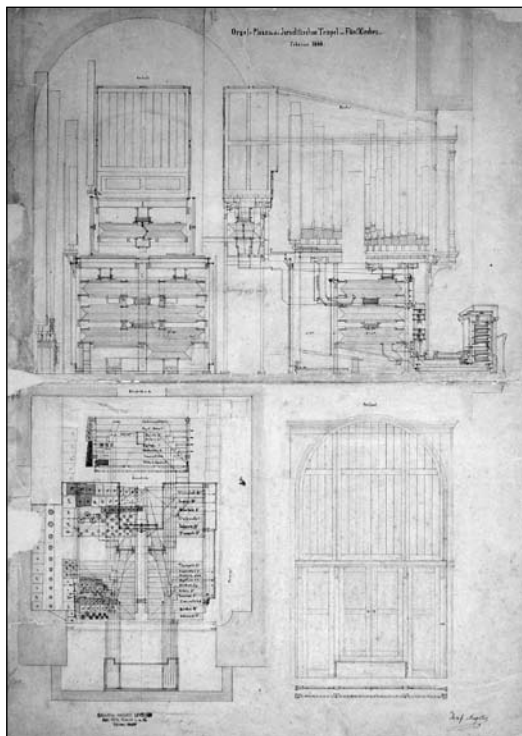
Prva narudžba izrade harmonija

U međuvremenu, dobio je prvu narudžbu za izradu harmonija za crkvu u Jagodnjaku. 17. kolovoza bio je u Pečuhu gdje je ishodio dozvolu za radionicu. 20. kolovoza išao je na misu u Čeminac, a poslijepodne se družio s rođacima i prijateljima. I dan prije preseljenja u Pečuh, Josef je žalio za Osijekom: “*Vidim da je Božja volja da Osijek neće biti moj dom nego će to biti Pečuh.*” 21. kolovoza 1867. s ocem i 17-godišnjom sestrom, seljačkim kolima natovarenim njegovim stvarima, alatima, *hoblbankom* i njegovim namještajem uputili su se u Pečuh.

GRADITELJ ORGULJA

Sinagoga u Pečuhu – opus 1.

Orgulje za pečušku sinagogu bile su mu odskočna daska. Izgradnju orgulja je pogodio za 3000 forinti, troškovi su mu bili veći i ne bi uspio dovršiti ove vrijedne orgulje da nije bilo novčane pomoći od oca iz Jagodnjaka. Vrlo je poučno usporediti dispoziciju ovih orgulja s orguljama s tri manuala Aristide Cavaillé-Colla ugrađenima u dvorac Coligny u Švicarskoj. Na njima je Josef Angster radio godinu dana u tvornici u Parizu, a i 1859. godine na montaži na terenu, sada već kao majstor koji je postigao visoki stupanj odgovornosti da mu se može prepustiti organizacija ovog posla. Ovaj instrument bio mu je jako blizak i Angster je bio dovoljno impresioniran da u svoj dnevnik

zapiše popis registara. Možemo to vidjeti, ako usporedimo popis registara orgulja u Colignyju s onima, opusa 1, u sinagogi u Pečuhu. Utjecaj Aristide Cavaillé-Colla je očit. Opus 1, smanjena je verzija orgulja iz Colignyja.

Primopredaja orgulja

Primopredaja orgulja bila je 21. ožujka 1869. U povjerenstvo je pozvano više stručnjaka, među ostalima tu je bio i dirigent Franz Hölzl²⁶, József Schaurek orguljaš katedrale u Pečuhu, Peter Schmidt učitelj glazbe u učiteljskoj školi, koji je prije bio orguljaš u katedrali, i drugi. Angsterove orgulje u pečuškoj sinagogi bile su tema dana.

²⁶ Franz Hölzl (1808.1884.), kompozitor, vođa crkvenog zbora iz pečuške katedrale

Mnogi stranci koji su došli u grad svojim poslom željeli su čuti orgulje. Dolazili su katolički svećenici osobno i gospođa Majláth, kćerka baruna Prandaua, koja je došla sa sestrom i rođacima. Dobar glas proširio se i u Slavoniju. **Barun Prandau** pozvao ga je u Donji Miholjac ugoditi orgulje. Za to je dobio 20 forinti.

Prosidba

Izbor je pao na Terez Rapp, sestru njegovog prijatelja Rappa. S njenim ocem Adamom Rappom brzo se dogovorio, ali je djevojka tražila vrijeme za razmišljanje. 4. veljače kupio je broš i dva zaručnička prstena i slijedeće nedjelje Terez Rapp stavila je prsten. U međuvremenu dobio je jedan zanimljiv posao. U ožujku pozvao ga je barun Prandau u Donji Miholjac i Valpovo gdje je ugađao harmonije i klavire i za to dobio 40 forinti.

U travnju 1870. zaručnica mu vraća zaručnički prsten. Angster se predao poslu, čak je pomišljao i da se nikada ne oženi.

Druga ponuda biskupu Strossmayeru 1870.

Nakon neuspješnih zaruka, predao se poslu. Dobio je više narudžbi i nakon troje izgrađenih orgulja, ohrabrio se i 11. listopada 1870., šalje pismo-ponudu biskupu Strossmayeru u kojem ga podsjeća na susret prije tri godine kada ga je posjetio zajedno s čeminačkim župnikom Antalom Mikeom te da je sada već priznati majstor. U zapisniku sa sjednice "crkvena građevinskog odbora" 18. listopada 1870. (u to vrijeme se radi kupola na đakovačkoj katedrali) pod brojem 82 nalazi se: *"Josip Angster iz Pečuba orguljaš 17. listopada o.g. nudi se da orgulje za novu stolnu crkvu pravi"*. *Odlučeno je: "Među spise staviti"*.²⁷ To je značilo da opet nije dobio posao na izgradnji orgulja đakovačke katedrale.

Prijepis pisma

...kunstreiche Orgel hergestellt, welche nicht nur der ? Kultusgemeinde, sondern jedem Fachmann Bewunderung einflößt, wie es aus den ? in Abschrift beigeschlossenen und wenn nötig auch im Original vorzuweisenden Zeugnissen weit häufiger zu lesen ist.

Vor einigen Tagen hatte Sr. Exzellenz Baron Eötvös Kultusminister und der hochwürdigste Herr Bischoff von Fünfkirchen bei Besichtigung des israelitischen

²⁷ Vrelo: Sjednica crkvena građevinskog odbora , br.82, 11/10 1870., Središnja biskupijska i fakultetska knjižnica u Đakovu.

neuen ? diese Orgel bezüglich ihrer kunstreichen Konstruktion mit den besten Belobungen überhäuft.

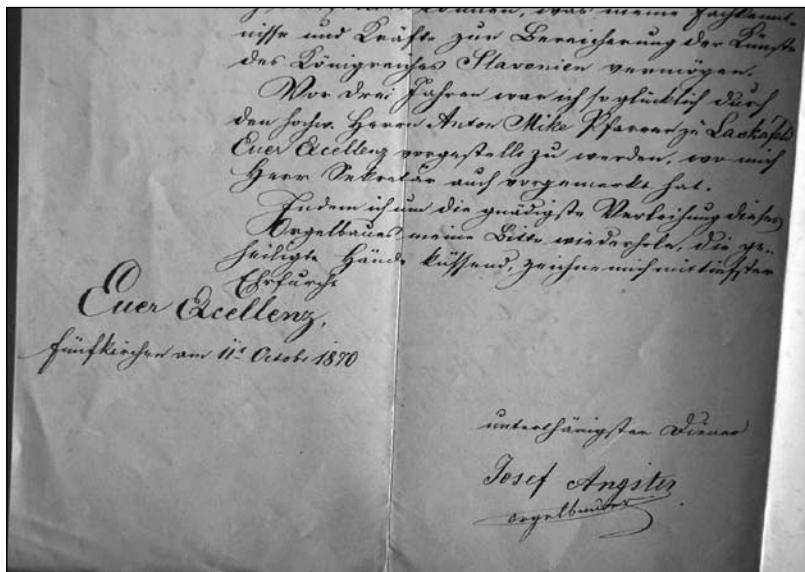
Welch ein Meisterwerk würde in Djakovar in der ? kirche meiner eigenen katholischen Glaubensgenossen, vor der ? hinreichend die Ansprüche erhabener und die Oberleitung des Baues von Eurer Exzellenz, als nicht nur der allereifrigsten Seelen Oberhirte, sondern auch und insbesondere den höchsten Protektor der Künste und Wissenschaften unserer Zeit abhängt;- und unter solchem Schutze würde ich darstellen können, was meine Fachkenntnisse und Kräfte zur Bereicherung der Künste des Königreiches Slavonien vermögen.

Vor drei Jahren war ich so glücklich durch den hochwürdigen Herren Anton Mike, Pfarrer zu Kacsfalú Euer Exzellenz vorgestellt zu werden ? mich Herr Sekretär auch vorgemerkt hat.

? ich um die gnädigste Verleihung dieses Orgelbaus meine Bitte wiederhole, die geheiligten Hände küssend zeichne ich mit höchster Ehrfurcht.

Euer Exzellenz
Fünfkirchen, den 11. Oktober 1870

untertänigster Diener
Josef Angster
orgelbauer

Vjenčanje

Nakon drugih zaruka vjenčanje je bilo zakazano za 21. kolovoza 1867. Vjenčao ga je župnik Brüstle²⁸ na čijoj je mladoj misi u Dardi bio četrdesetih godina. Brüstle je

²⁸ Josip Brüstle (u dnevniku J. Angster piše: Brüßle) Darda

nevjesti tom prigodom poklonio stolni porculanski križ s napomenom da će supružnici u križu naći spas.

Josef je molio oca za blagoslov i dobio ga je: "*Sine, blagoslivljam te onako kako je Izak blagoslovio svog sina Jakova*". Nakon vjenčanja, nije bilo puno vremena za bračna putovanja. Dva puta su posjetili mladenkine roditelje, a 20. listopada kada je *kirvaj* u Jagodnjaku, poveo je mladu suprugu kako bi je upoznao s rodbinom.

Najznačajnije orgulje

Prve orgulje koje je napravio u Pečuhu, donijele su Angsteru slavu. Ostale orgulje koje je gradio, od Ukrajine do Češke i Slovačke, od Rijeke do Rumunjske nose u sebi razvojni put svoga graditelja. Od 961 orgulja koje je za života izgradio ili je sudjelovao u njihovom projektiranju (pred kraj života) duboko se osjeća utjecaj njegovog učenja u Parizu kod slavnog Aristide Cavaillé-Colla.

U daljnjem tekstu bit će kratko prikazano nekoliko njegovih najznačajnijih orgulja.

Kalocsa

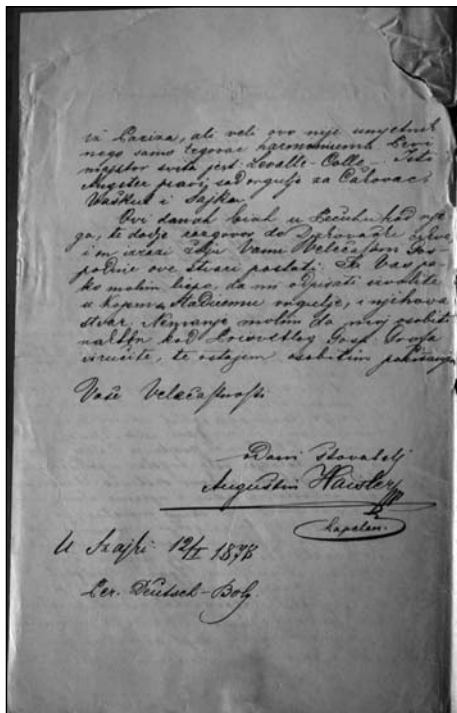
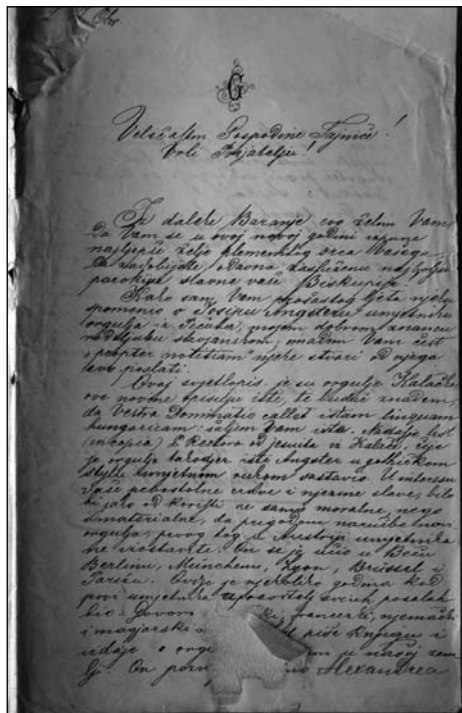
Jedva da je prošlo 8 godina od početka njegovog djelovanja kada se našao pred vrlo zahtjevnim zadatkom: izgraditi orgulje za Kaločku katedralu sa 45 registara i s tri manuala. Posao mu je olakšavala činjenica da je za taj posao već imao naučene pomagače. U prospektu vidi se veliki utjecaj Cavaillé-Colla kao i u dispoziciji. Od 10. do 30. listopada bio je zaposlen na intoniranju orgulja, 8. prosinca prvi put su zasvirale, a 14. prosinca sve je bilo usklađeno. Kuriozitet ovih orgulja je da je tu primijenio oba sustava klizni i *kuplade* sistem. U ove orgulje je već ugradio svirale vlastite proizvodnje. Sve je širi krug ljudi pokazivao interes za ove orgulje. Biskup Haynald dao mu je u znak priznanja titulu: graditelj orgulja kaločke biskupije. Kasnije je na orguljama svirao i Franz Liszt, a njegove pohvale vidljive su iz pisma koje je uputio barunu Antalu Augustu gdje Angstera preporuča za graditelja orgulja za Muzičku akademiju u Budimpešti.

Treća ponuda biskupu Strossmayeru 1878.

Augustin Haisler, kapelan iz Szajk-a, Mađarska, 12. siječnja 1878. piše pismo-preporuku tajniku biskupa Strossmayera u kojemu preporučuje Angstera za graditelja orgulja u novoj prvostolnoj crkvi, te u prilogu šalje novine PÉCSI FIGYELŐ²⁹, s označenim člankom koji govori pohvalno o kvaliteti i uspješnom završetku orgulja u Kaločkoj katedrali. Osim toga, prilaže i prijepis preporuke³⁰ Angsteru koju je u

²⁹ Vrelo: Novine , Pécsi figyelő, od 7. srpnja 1887., Pečuh , Središnja biskupijska i fakultetska knjižnica u Đakovu, 121/1878.

³⁰ Vrelo: Prijepis preporuke Angsteru od Aloisa Henninga, rektora Isusovaca, u Kaloči, listopada 1877., Središnja biskupijska i fakultetska knjižnica u Đakovu, 121/1878.

izvorniku, u Kaloči u listopadu 1877. potpisao Alois Henning, "rektor od jesuita"³¹. Angster niti u trećem pokušaju nije uspio dobiti posao na gradnji orgulja za đakovačku katedralu iako je već iza sebe imao referencu u nekoliko uspješnih djela: Pečuh-24 registara, 2 manuala, Kaloča-45 registara s 3 manuala, Valpovo-19 registara s 2 manuala, Varaždin- 20 registara s 2 manuala, Sombor-20 registara s 2 manuala itd. Ukupno, do kraja 1877. godine izgradio je 25 orgulja.

Spor oko gradnje orgulja u Bazilici sv. Stjepana u Budimpešti 1902. godine

Budimpeštansko gradsko vijeće, na prijedlog Odbora za nadzor na radovima na crkvi sv. Stjepana, raspisalo je u proljeće 1902. godine, međunarodni natječaj za izradu pneumatskih orgulja sa 65 registara i 3 manuala. Na natječaj se javilo osam izvođača. Zbog neplaćanja otkupnine za ponudu otpali su graditelji orgulja: Mauracher iz Linz-a, Friedrich Goll iz Luzern-a, Voelkner iz Dünnowa (Duninowo) i Mola iz Torina. Graditelj orgulja iz Zagreba Heferer poslao je samo pismo u kojem navodi svoju namjeru za gradnjom. I ova ponuda je odbačena. Kompletnu ponudu poslali su graditelji: Neusser iz Neutischen-a iz Moravske za 42.000 kruna, Angster iz Pečuha za 39.200 kruna i braća Rieger iz Jägendorfa iz austrijske Šleske na 37.854

³¹ Vrelo:Pismo Augustina Haislera tajniku biskupa Strossmayera iz Szajka od 12.1.1878.,Središnja biskupijska i fakultetska knjižnica u Đakovu, 121/1878.

kruna. Neusser je odbačen jer nije ostvario još takvo djelo i bio je najskuplji, a Angstera su odbacili "zbog nedostatka iskustva" u gradnji tako zahtjevnih orgulja. Odbor je preporučilo Rieger-a iz navedenih razloga s dodatnim obrazloženjem da je u Budimpešti već osnovao svoju tvornicu. Gradsko vijeće je 14. listopada 1902. izglasalo je da se posao dodijeli Riegeru. Angster se žalio i u žalbi naveo da Rieger nema tvornicu u Budimpešti nego ima samo jedan tokarski stroj u nekoj trošnoj kući. Angster je naveo da ima 70 zaposlenih i da ima dobro opremljeni pogon. Do tada je isporučio preko 400 orgulja, a od toga 4 u Budimpešti, a na petim orguljama upravo je radio veliku rekonstrukciju. Na sjednici gradske skupštine grada Budimpešte održane 17. prosinca 1902., odbačena je odluka gradskog vijeća sa 196 glasova "za" i 4 glasa "protiv" i posao je dodijeljen Angsteru. Tako su orgulje za Baziliku sv. Stjepana ušle u povijest tvornice Angster kao opus 450.

Još nekoliko značajnijih orgulja

U 1887. godini broj izgrađenih Angsterovih orgulja popeo se na 100. Upravo opus 100 vrlo su značajne orgulje. Ugrađene su u Pečuhu, u katedralu. Imaju 46 registara s 3 manuala. Angster je bio jako ponosan na opus 80 - orgulje u pečuškoj katoličkoj crkvi, u bivšoj džamiji, s 30 registara i 3 manuala. Značajne su i orgulje od 55 registara s 3 manuala, izgrađene 1896. u Košicama - Slovačka, kao i one iz 1893. s 30 registara s 3 manuala iz Subotice.

Angsterove orgulje u Hrvatskoj

Prema dnevniku i prema popisu Angsterovih orgulja koji je sačinio Ferenc Somogyi, može se identificirati da je na području Hrvatske ugrađeno 45 orgulja s potpisom Angster :

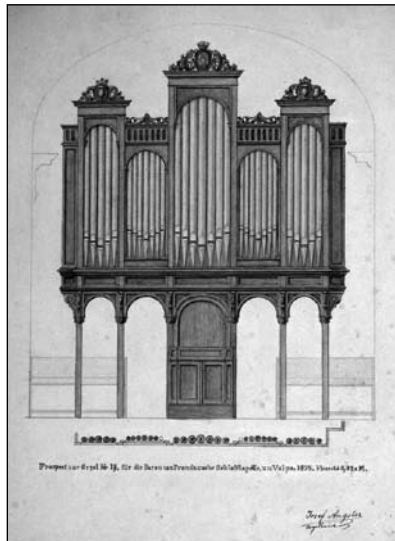
1. **Voćin**, opus 8., 1872., crkva Svetoga Pohoda Blažene Djevice Marije, I/8
2. **Varaždin**, opus 12., 1873., sinagoga, II/20
3. **Valpovo**, opus 19., 1876., kapelica dvorca Prandau, II/18
4. **Jagodnjak**, opus 23., 1877., evangelička crkva, I/7
5. **Batina**, opus 25., 1887., katolička crkva, I/6
6. **Gradište**, opus 34., 1880., crkva sv. Franje asiškog, I/ 10
7. **Podolje**, opus 44., 1881., crkva sv. Ane, I/6
8. **Karanac**, opus 53., 1882., katolička crkva, I/6
9. **Sv. Križ-dravski**, opus 60, 1883., crkva sv. Križa, I/11
10. **Donja Dubrava**, opus, 83., 1885., crkva sv. Margarete, I/8
11. **Topolje**, opus 113., 1888., kapelica, I/4
12. **Darda**, opus 123., 1889., katolička crkva, I/7
13. **Duboševica**, opus 125., 1889., crkva Uznesenja Blažene djevice Marije, II/16
14. **Virovitica**, opus 118., 1888., sinagoga, I/8

15. **Vukovar**, opus 135., 1890., velika sinagoga, I/8
16. **Lug**, opus 136., 1890., reformatska crkva, I/8
17. **Kozarac**, opus 169., 1892., crkva sv. Franje Ksaverskog, I/6
18. **Brođanci**, opus 215., 1894., katolička crkva, I/6
19. **Hodošan**, opus 222., 1894., crkva sv. Ivana Nepomuka, I/6
20. **Goričan**, opus 252., 1896., crkva sv. Leonarda, I/9
21. **Babina Greda**, opus 267., 1896., crkva sv. Lovre, I/10
22. **Kotoriba**, opus 345., 1900., crkva 7 žalosti BDM i sv. Križa, II/ 15
23. **Koška**, opus 366., 1901., crkva Petra i Pavla, I/4
24. **Prelog**, opus 399., 1902., crkva sv. Jakoba, II/16
25. **Jagodnjak**, opus 403., 1902., crkva sv. Vendelina, I/7
26. **Čepin**, opus 416., 193., crkva Presvetog Trojstva, I/5
27. **Baranjsko Petrovo Selo**, opus 429., 1903., crkva sv. Lovre, I/6
28. **Gundinci**, opus 434., 1903., crkva sv. Mateja ap. i ev., I/8
29. **Slavonski Brod**, opus 439., 1904., sinagoga, I/6
30. **Topolje**, opus 496., 1905., crkva sv. Petra, I/8
31. **Cirkovljan**, opus 509., 1906., crkva sv. Lovre, I/6
32. **Petlovac**, opus 518., 1906., katolička crkva, I/7
33. **Podravska Slatina**, opus 528., 1906., sinagoga, I/5
34. **Čakovec**, opus 546., 1906., učiteljska škola, II/5 ?
35. **Čeminac**, opus 561., 1907., crkva Presvetog srca Isusova, I/9
36. **Rijeka**, opus 578., sinagoga, II/10
37. **Radikovci**, opus 613., 1908., crkva sv. Ane, I/7
38. **Zmajevac**, opus 616., 1908., crkva sv. Križa, I/6
39. **Torjanci**, opus 631., 1908., crkva Rođenja BDM, I/4
40. **Kneževi Vinogradi**, opus 678., 1909., crkva sv. Mihaela Arkandela, I/5
41. **Đakovo**, opus 709., 1910., sinagoga, I/6
42. **Habjanovci**, opus 935., 1914., katolička crkva, I/4
43. **Legrad**, opus 936., 1914., evangelička crkva, I/5
44. **Karanac**, opus 974., 1917., crkva sv. Donata, I/10
45. **Kneževo**, opus 1268., 1942., katolička crkva, II/6 *

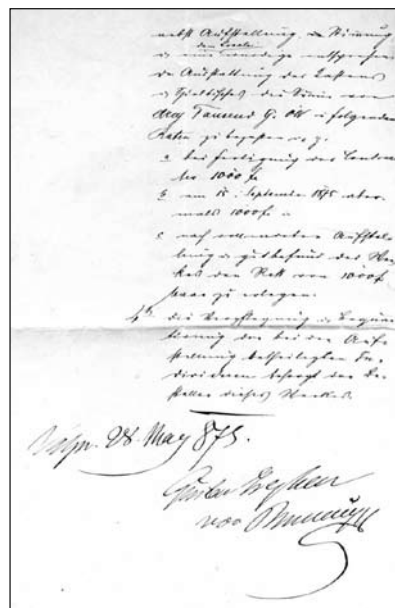
Valpovo, opus 19., 1876., kapelica dvorca Prandau, II/18

24. svibnja 1875. pozvan je kod baruna Prandaua u Valpovo. 9. lipnja barun Gustav Prandau je naručio orgulje s 18 registara za kapelicu dvorca u Valpovu. Posao je

ugovoren 28. svibnja 1875. za 4000 forinti te mu je barun dao 1000 forinti predujma. Početkom ožujka 1876. prevezene su orgulje u Valpovo preko Osijeka. 10. ožujka, zajedno s dva radnika, Angster je otišao u Valpovo. “*Bio je to složen posao i trajao je cijeli mjesec*”. Tek na Veliki petak, 14. travnja, mogao je izvršiti primopredaju orgulja. Na preuzimanju bili su profesor Zellner³² iz Beča i direktor Hummel³³ iz Osijeka. Grof Normann i njegova obitelj, također su bili nazočni. Preuzeti zapisnik svjedoči o velikoj pohvali. Hummel i Zellner, istaknuli su lakoću muziciranja, kao i prednost željenog efekta koji je omogućio *kegellade* sustav. Utvrdili su da “*se ovakav zvuk pompozno djela može ostvariti samo onda kada se jedan uz drugog nađu veliki mecena i veliki umjetnik*”. Nakon preuzimanja, Angster je od baruna dobio preostatak od ugovorene sume i jednu odvojenu kovertu s 100 forinti i posjetnicom na kojoj je pisalo: “Umjetniku Angsteru za uspješno uskršnje janje”

³² Leopold Alexander Zellner (1823.-1894.), rođen u Zagrebu. Tajnik Udruge prijatelja glazbe u Beču, urednik “Blätter für Theater, Music und bildende Kunst (1855-1868)”

³³ Ivan Nepomuk Hummel (Kaloča 1820.-Budimpešta 1896.) svojim je djelovanjem znatno utjecao na glazbeni život Osijeka. Nakon službovanja u Đakovu (kao učitelj od 1838. godine), u Osijek dolazi nakon završetka školske godine 1851./52. godine. Izrazito sklon glazbi i glazbeno obrazovan (bio je skladatelj, orguljaš i virtuoz na fisharmonici), Ivan je Nepomuk Hummel od 1845. do 1870. djelovao kao gradski učitelj na Realnoj gimnaziji te kao kapelnik i orguljaš župne crkve svetog Mihaela Arkandela u Tvrdi. (lit.: Branka Ban: Fisharmonika-otkriće u župnoj crkvi svetog Mihaela Arkandela u Tvrdi, Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, sv.22, str.11-17, Osijek, 2006.

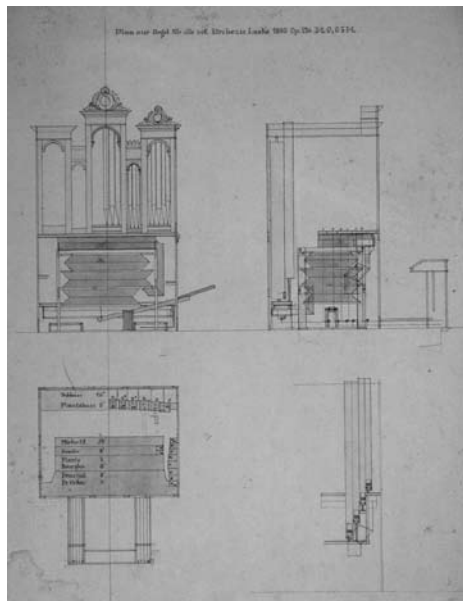
Duboševica, opus 125., 1889., crkva Uznesenja Blažene djevice Marije, II/16

Angster je 25. siječnja išao u Duboševicu (Dályok) i Bóly, a njegovi su radnici u Prigrevici ugrađivali jedan potpuno novi II. manual. Krajem siječnja 1889. slijedile su narudžbe: za Pécsbudu i Duboševicu, a 15. ožujka za Szentes. Iz prijepisa ugovora vidljiva je kompletna dispozicija orgulja za Duboševicu te da je ugovor potpisan 24. siječnja 1889. u Duboševici.

Iste godine, 23. travnja, Angsteru umire brat Andrija u Jagodnjaku u svojoj 53. godini.

26. svibnja radi reparaturu u St. Gotthardu, a isti mjesec dovršava montažu orgulja sa 7 registara, opus 123. u Dardi, o kojima se vrlo pohvalno izjasnio župnik iz Čeminca Heid.

18. srpnja bavio se postavljanjem orgulja u Duboševici, da bi 8. kolovoza mogao predati djelo sa 16 registara i *cresendom*. (Nakon Domovinskog rata i mirne reintegracije Baranje 2002. godine, orgulje je rastaurirao Ivan Faunlend Heferer iz Zagreba).

Lug, opus 136., 1890., reformatska crkva, I/8

Prema nacrtu Angsterove ponude, 28. studenog 1889. u Lugu je sačinjen je prijedlog ugovora koji je, vjerojatno, s njemačkog na mađarski preveo župnik kalvinske (reformatske) crkve u Lugu, Ács Zsigmond. On je svojim potpisom i pečatom potvrdio, kao i članovi prezbitarija: Šandor Banai-starješina, Ištvan Dankos, Janoš Beda, Mozeš Miho, Ferenc Bogнар, Ilješ Šantika, Šandor Miho, Ištvan Miho, Janoš Valkai i Jožef Gyurka potvrdili su svojim potpisom prihvaćanje Angsterove ponude. Dokument je ovjerio prezbiterski bilježnik Karoly Barna. U tom dokumentu navedena je dispozicija orgulja, broj registara i tipaka, broj drvenih svirala i koji registri-svirale će biti kositrene, a koje drvene te ostali tehnički zahtjevi za

izvedbu orgulja. Definirani su i troškovi, dinamika plaćanja, čak i dodatni troškovi 25 forinti za prijevoz do željezničke stanice u Dardi kao i putni troškovi “za dvije osobe tamo i nazad” od 10 forinti. Ukupni troškovi za orgulje tako iznose 1400 forinti. Predujam za posao bio je 400 forinti. Već 1. siječnja 1890. Angsteru stiže predujam, 24. travnja i ugovor iz Luga, a 15. svibnja bila je primopredaja orgulja u reformatskoj crkvi u Lugu.

Orgulje su bile u funkciji 101 godinu, dok ih u Domovinskom ratu nisu zapalili četnici u okupiranoj Baranji. U sklopu tzv. mirne reintegracije Podunavlja, općina Bilje je 1997. godine pokušala od fundacije Illyés Közalapítvány iz Mađarske osigurati novčana sredstva za njihovu restauraciju. Nažalost, zbog raznih političkih igara, prije svega domaćih političara, realizacija ove donacije je onemogućena. Ipak, upornošću župnika reformatske crkve u Lugu³⁴ 2003. godine švicarska tvrtka Andreas Zwingli izvršila je restauraciju orgulja s rekonstrukcijom.

Zmajevac, opus 616., 1908., crkva sv. Križa, I/6

Veliki napredak za tvрку Angster bila je nabavka pisaćeg stroja početkom prosinca 1907.

Ugovor za gradnju orgulja za crkvu sv. Križa u Zmajevcu, koji je pisan pisaćim strojem, 14. siječnja u Pečuhu potpisali su: Angster József és fia (Josef Angster i sin) te župnik iz Zmajevca Buzsáky Ferenc. Svoje potpise potvrdili su i svojim pečatima. Pečuški biskup grof Gyula Zichy, 4. veljače 1908., pod brojem 430/1908., odobrio je ugovor svojim potpisom i biskupskim pečatom.

Oproštaj od Jagodnjaka

Josef Angster volio je prirodu. Na brdu iznad Pečuha imao je vikendicu s vinogradom koji je do kraja života uredno održavao. U znak poštovanja jedan pečuški vrtlar svoju novouzgojenu ružu nazvao je Angster-ružom, u čast starom majstoru. Volio je planinariti po Mečeku, a zanimao ga je i glazbeni život u Pečuhu. Tako je npr. 1886. na državnom festivalu bio na svakoj priredbi, zajedno sa svojom suprugom. U rujnu 1913. zadnji put je bio u svom rodnom selu Jagodnjaku. U svom dnevniku piše: *“Posjetio sam Angstere u velikoj krčmi, bilježnika, učitelja i rodbinu. Prebodio sam skoro sve ulice, jednom riječju: došao sam se zauvijek oprostiti”*

Predsjednik Kolpingove organizacije u Pečuhu

Kolpingova organizacija, obilježila mu je cijeli život. U Beču, u Katolische Geselle Verein-u, našao je knjigu o gradnji orgulja. Ta knjiga mu je bila prekretnica u životu. Na svom *vandrovanju* čvrsto je bio oslonjen na tu organizaciju. Povratkom i osamostaljivanjem ostaje aktivan u Kolpingovoj organizaciji; dugogodišnji je aktivni predsjednik, a pred kraj života izabran za doživotnog počasnog predsjednika.

“Josef Angster uvijek je bio vjerni sin svoje Crkve, bio je uvjereni sljedbenik svoje vjere, koju je provodio. Vjera kod njega nije bila vanjska fasada nego ga je jednako usmjeravala u njegovom poslovnom životu, u zanimanju, u odnosu prema njegovim radnicima, u njegovoj društvenoj ulozi kao i u obiteljskom životu. U katoličkom pokretu imao je vodeću ulogu. Nakon doseljavanja u Pečuh, odmah je počeo s radom u ovdašnjoj šegrtskoj udruzi gdje je kao predsjednik revnosno i s puno ljubavi za to

³⁴ Lajos Csáti Szabó

područje nosio tu funkciju dugi niz godina. Kasnije, u znak zahvalnosti, udruga ga je izabrala za počasnog predsjednika.”³⁵

Orden sv. Grgura

U nedjelju, 17. ožujka 1918. na sjednici *Vereina* pored mnogih crkvenih dostojanstvenika, svećenika, biskup Gyula Zichy, nakon dugačkog govora o Angsterovim zaslugama osobno mu je zakačio na prsa odličje sv.Grgura koje mu je dodijelio papa Benedikt XV. Angster je svima zahvalio i posebno biskupu. Nakon toga obratio se mladeži i potaknuo ih da aktivno sudjeluju u životu *Vereina*, budući da je i on sudjelovao 4 godine u Beču pod predsjedavanjem dr. Grusche, a nakon toga u Kölnu pod predsjedavanjem Adopha Kolpinga, gdje je imao priliku nadoknaditi ono što nije naučio u svojoj seoskoj školi u domovini.

Rekao im je da se i za graditelja orgulja osposobio zahvaljujući *Vereinu* te da je tu usvojio i ostale kvalitete i vrline koje su mu bile potrebne u graditeljskom radu. Kroz to osposobljavanje članovi *Vereina* ojačali su u svom katoličkom duhu, posebno zbog toga što su udruhu vodili svećenici. Tim svećenicima duguje veliku zahvalnost i zato ih vrlo cijeni.

Čestitari

Sutradan, 18. ožujka, dan uoči blagdana sv. Josipa, došli su mnogi čestitari, među ostalima: prelat Wajdits, kanonik Romisz i čestitali mu imendan. Bio je toliko zaokupljen posjetima da se slijedeće noći osjećao vrlo slabo, tako da nije mogao sve primiti.

Smrt Josefa Angstera (9. lipnja 1918.)

23. ožujka uspio je otići na jutarnju misu. Teško mu je bilo nositi se sa svojom slabošću. Slijedeći dan opet je išao u crkvu i nadao se da će mu biti bolje. Vrijeme se još više pokvarilo pa je morao obući krzneni kaput. Zadnje godine života Josef Angster svaki dan je na misi u pečuškoj katedrali, ako mu to zdravlje dopusti. Nakon toga provodi u radu nekoliko sati u uredu, a u ljetno vrijeme radi u svom vinogradu.

Uredno vodi dnevnik. Zadnje što je napisao: “7. travnja na uskršnjem nedjelju pokušao sam prvi put otići na veliku misu, što mi je malo bilo teško, ali zbog lijepog, skoro ljetnog vremena, ipak je išlo”

Svoje zadnje sate proveo je u svom vinogradu. Pod visokom temperaturom govorio je o nebeskoj glazbi i s tim riječima je otišao.

³⁵ Iz nekrologa u listu Deldunantúl, od 11. lipnja 1918.

POSILIJE JOSEFA ANGSTERA

Početakom 1900-tih Angsterovi sinovi Emil i Oskar, *druga generacija*, preuzeli su upravljanje tvrtkom, ali je otac Josef do smrti bio aktivni sudionik u proizvodnji. Slijedeća desetljeća donijela su ozbiljna proširenja proizvodnje i do Prvog svjetskog rata premašili su broj od 900 izgrađenih orgulja. Brzo se oporavljaju i do početka Drugog svjetskog rata broj proizvedenih orgulja je dostigao brojku od 1200. U tom razdoblju grade i najveće orgulje: u Segedinu i moderniziraju i proširuju orgulje u Bazilici sv. Stjepana u Budimpešti.

Braća Angster rano umiru. Emil umire 1939. a Oskar 1941. godine

Treća generacija

József Angster i Imre Angster preuzimaju upravljanje tvornicom. U burna vremena pokušavali su ostati na nogama i predanim radom gradili su orgulje i krajem 40-ih. Zadnje orgulje bile su opus 1307., građene 1949. godine. U prosincu iste godine vlasti im nacionaliziraju tvornicu, ali zbog prosvjeda radnika dvojicu upravitelja (József i Imre) zadržavaju na poslu kao obične radnike. Orgulje su po sebi crkveni instrument i kao takve su smetale režimu. Novi gospodari orgulje nazivaju: "*instrumentom klerikalne reakcije*". Na taj način ne "rađaju se" nove orgulje u pogonu pošto su orgulje takav instrument koji traži pojedinačnu narudžbu, traži pojedinačno projektiranje i ne uklapa se u plansku proizvodnju. Gradska vlast u Pečuhu u jesen 1950. pogon je preimenovala u "Pečuška tvornica stolarije i muzičkih instrumenata". U proljeće 1951. protiv braće Angster podiže se "konceptijska tužba" i obojica su kažnjena na godinu dana zatvora. Za to vrijeme u pogonu sve su im porazbijali i tako se proizvodnja više nikada nije mogla pokrenuti.

U tvornici je do 1949. godine proizvedeno 1307. orgulja i 3500 harmonija.

Četvrta generacija

Kćerka Józsefa Angstera, dr. Judit Angster, *četvrta generacija*, ostala je "u struci". Doktorirala je fiziku. Od 1986. radi na istraživanjima cijevnih orgulja. Od 1992. radi za Fraunhofer Institut u Stuttgartu kao voditeljica tima za

istraživanje glazbene akustike koji je uključen rad na važnim europskim istraživačkim projektima u suradnji s tvornicama za proizvodnju orgulja. Od 1994. do 2003. radila je kao predavač na poslijediplomskom studiju na Bundesfachschule für Orgelbau u Ludwigsburgu (gdje se provodi školovanje i obuka na najvišoj razini), održava napredne tečajeve za orgulje i crkvenu akustiku na Fraunhofer Institutu, predaje akustiku na Hochschule für Musik und Darstellende Kunst (fakultet za glazbu i finu umjetnost) u Stuttgartu te na Sveučilištu u Stuttgartu. Od 1992.-2006. bila je potpredsjednica Tehničkog komiteta za muzičku akustiku, njemačkog društva za akustiku (DEGA), a od 2006. je članica izvršnog odbora DEGA. Njen suprug, prof.dr. Andras Miklos se bavi fotoakustikom, od 1996. do 2004. radio je u Institutu fizikalne kemije na Sveučilištu u Heidelbergu, od 1986. zajedno sa suprugom radi na europskim istraživačkim projektima i naprednim tečajevima na Fraunhofer Institutu u Stuttgartu, a od 2003. radi kao voditelj centra primijenjene akustike u Steinbeis GmbH u Stuttgartu.

Literatura i vrela:

Vrelo: Priopćenje Dr. Franza Metza autoru.

Vrelo:Hrvatski državni arhiv Osijek, Zbirka matičnih knjiga, Matična knjiga rođenih rkt župe Čeminac 1833.-1858.,Stranica broj: 15, Redni broj : 53 , HR-DAOS-500

Angster József: ANGSTER, a pécsi orgonagyár és a család története, Pannónia könyvek, Baranya Megyei Könyvtár,1993.

Franz Metz: Josef Angster. Das Tagebuch eines Orgelbauers, Verlag der Donaueschinger Kulturstiftung, München 2004.

Ambrus Attiláné Dr. Kéri Katalin: A történeti Baranya megye római katolikus iskolaügye 1868-1918 között, doktorska disertacija, Pečuh siječanj 1992.

Gyula Lajos : Angster József, Pécsi szentföld , Pečuh, 1. srpnja 1942. (BMK)

http://www.kolping.de/grundinfos/adolf_kolping.html (2007.)

Katoličko društvo djetića u Zagrebu (Kolpinški savez Nadbiskupije zagrebačke)

-web stranica: <http://www.ffdi.hr/kolping> , 2007.

Fonay Zsuzsa: Az Angster orgonagyár ötven éve (1867-1917), A Baranya megyei levéltár évkönyve, Pécs, 1979.

George R. Plitnik: “ The Josef Angster Story”, ISO-Journal, The Magazine of the International Society of Organbuilders, No 6, studeni 1999.

Solymosi Ferenc: Az 1918-as orgonasíp-rekvirálás és az Angster féle “Rekvirált orgonasípok lajstroma-I., Magyar Egyházzene II (1994-1995) str. 341-354

Đakovačka i Srijemska biskupija-Portal (2007.)

http://www.biskupijadjs.hr/kolumne.php?id_kol=14

Isidor Kršnjavi: Listovi iz Slavonije, Privlačica, Vinkovci, 1992.

Jagoda Meder: Orgulje u Hrvatskoj, Globus, Zavod za zaštitu spomenika kulture Republike Hrvatske, Zagreb, 1992.

Vrelo: Sjednica crkvena građevinskog odbora , br.82, 11/10 1870., Središnja biskupijska i fakultetska knjižnica u Đakovu.

Vrelo:Novine , Pécsi figyelő, od 7.srpnja 1877.,Pečuh , Središnja biskupijska i fakultetska knjižnica u Đakovu, 121/1878.

Vrelo: Prijepis preporuke Angsteru od Aloisa Henninga, rektora Isusovaca, u Kaloči, listopada 1877., Središnja biskupijska i fakultetska knjižnica u Đakovu, 121/1878.

- Vrelo: Pismo Augustina Haislera tajniku biskupa Strossmayera iz Szajka od 12.1.1878., Središnja biskupijska i fakultetska knjižnica u Đakovu, 121/1878.
- Vrelo: CGO 147/1878, Središnja biskupijska i fakultetska knjižnica u Đakovu.
- Vrelo: CGO 153/1878, Središnja biskupijska i fakultetska knjižnica u Đakovu.
- Popis orgulja obitelji Angster, sačinio Ferenc Solymosi (autoru ljubazno ustupila: Judit Angster)
- “podaci preuzeti iz Arhiva Ladislava Šabana, Orguljari, Angster; materijal u Odsjeku za povijest hrvatske glazbe HAZU, Zagreb” (ljubaznošću gđe. Vjere Katalinić)
- Emin Armano: Popis orgulja J. Angstera koje je sagradio u Hrvatskoj, prema popisu orgulja 1972. i 1975. (“prvi popis”). (usmeno priopćenje autoru)
- Vrelo: Vertrag (ugovor s potpisom Gustav Prandau , Valpovo, 28. svibnja 1875.), opus 19., BML-Pečuh
- Ladislav Šaban: Starije orgulje Osijeka i njihovi graditelji, Zbornik za narodni život i običaje, br.49., Zagreb 1983.
- Orgulje Heferer, Koncertna direkcija Zagreb, 2007. Zagreb
- Vrelo: Vertrag, Duboševica 24. siječnja 1889.-prijepis, ,opus 125., BML.-Pečuh.
- Emin Armano: Orgulje hrvatskih graditelja tragom Ladislava Šabana, Jakša Zlatar, Zagreb, 2006.
- Vrelo: Tervezet, (Prijevod s njemačkog ?, Angsterove ponude za gradnju novih orgulja u reformatskoj crkvi u Lugu, u Lugu, 28. studenog 1889.), -pisao Ács Zsigmond, kalvinski župnik u Lugu, skenirano (3 stranice), opus 136., BML, Pečuh.
- Vrelo: Szerződés (Angsterov ugovor za gradnju orgulja u Zmajevcu, Pečuh 1908.), skenirano (4 stranice), opus 616., BML, Pečuh
- Emin Armano: Izvješće o obilasku orgulja đakovačke biskupije 2001., 2002. i 2003. godine. (File: Emin/Orgulje/Đakovo-ĐAKOVO-IZVJEŠĆE.doc) (ljubaznošću autora)
- Vrelo: Nekrolog: Josef Angster, na 9. stranici dnevnog lista: Deldunantúl, Pečuh, od 11. lipnja 1918., BMK, Pečuh

Josef Angster – bekannter Orgelbauer aus Baranja

Zusammenfassung

Ziel dieser Arbeit ist, den Lebenslauf, das Leben und die Bedeutung von Josef Angster, gebürtiger Baranjaer, osijeker Tischlerlehrling und bedeutenden europäischen Kirchenorgelbauern vorzustellen. Dargestellt wird seine Kindheit in Jagodnjak, Schulung in Osijek, seine Wanderungen durch Europa, Erfahrungserwerben und Lernen bei den bedeutendsten Orgelbauern jener Zeiten (Titz-Wien, Cavaillé-Coll-Paris), sein Aufstieg bis zum europaweit bedeutenden Orgelbauer und Verbindung mit Kolpings Organisation, von der sein Leben bedeutend geprägt wurde. Kurz wurden seine wichtigsten Werke sowie die Orgeln, welche er auf dem Gebiete Kroatiens baute, dargestellt. Sein Werk, 961 Kirchenorgeln, die er zu Lebzeiten baute, die Qualität welche er hinterließ. Sein vorbildliches Leben, nach Kolpings Grundsätzen, brachte ihm den Orden des Hl. Gregorius, mit dem ihn der Papst Benedikt XV., 1918 auszeichnete.

Tomislav WITTENBERG
Požega

UDK 929.52(=112.2)"16/19"

Osam generacija Thallera

Požega kao odskočna daska

U povodu 370-te obljetnice rođenja
Paula Josefa Thallera

Prikupljajući građu i pišući o Nijemcima i Austrijancima u hrvatskom kulturnom krugu autor zaključuje da se o nekim obiteljima ne može pisati skraćeno u dvije ili tri rečenice, već da oni zaslužuju navođenja svih bitnijih njihovih ostvarenja. Zato se u ovom radu predstavlja obitelj za koju postoje zapisi od više od četiri stotine godina, a svaka je generacija, a i pojedinac, markantni predstavnik svoga vremena. To je obitelj Pavla Thallera i njegovih potomaka. Radi se o ne samo tako brojnoj, nego i dugovječnoj obitelji, a više njih su napose znameniti.

Kako se radi o obitelji koja je obilježila preko tri stoljeća i dobroano zakoračila u četvrto, kroz tih osam generacija s preko dvije stotine osoba, više mjesta od svog rodnog Thala i Linza preko Požege, Osijeka, Zagreba, do New Yorka, Londona i Novog Zelanda, a i danas su još brojni, autor kombinacijom opisivanja i navođenja sagledava prilike pojedinaca u kojima su živjeli i radili te njihovi doprinosi Požegi.

Kroz opisano razdoblje osam generacija Thallera ne svjedoče samo ukopi u kripti današnje katedrale, kameni i granitni spomenici i grobnice, diplome i povelje, sačuvane listine, dokumenti, fotografije, "eminensi" u svemu, prvi diplomirani farmaceut (ne samo u Požegi nego i u Hrvatskoj), prvi poštari, napredni vinogradari, članstvo u udrugama i promicanje kulturnog gospodarskog i svakog drugog napretka. O njima potvrđuju i danas uvjerljivo govore o njihovoj izuzetnoj ulozi njihova djela, kao materijalna i duhovna kultura širih razmjera, da se i u novim sredinama mogu brzo i uspješno snaći i odgovoriti novim izazovima.

Uvod

Prikupljajući građu i pišući o Nijemcima i Austrijancima u hrvatskom kulturnom krugu zaključio sam, da se o nekim obiteljima ne može pisati skraćeno u dvije ili tri rečenice, već zaslužuju navođenja svih bitnijih njihovih ostvarenja. Zato sam do sada posebno obrađivao dvije požeške obitelji: Scholla i Lehrmana. Redosljed sam odabirao prema raspoloživom materijalu, vodeći računa o obljetnicama. Pomalo je otužno na kraju, kada se neke javljaju samo u određenom vremenskom razdoblju i nemaju potomaka. Svakako, da su i te obitelji ostavile duboki trag tom razdoblju, ali njih više nema u Požegi. Posebno me je zainteresiralo često navođenje u dokumentima prezime Thaller, ali isto tako i više imena pa sam morao detaljnije istražiti o komu se zapravo radi. Primjera radi, bilo je više "Vatroslava, Ignaca, Ignjata" i dr. i svakako je trebalo pobliže odrediti ne samo o kome se radi već i o vremenu u kojem je živio i djelovao. Zato sam za ovu priliku obradio porodicu, za koju postoje zapisi od preko četiri stotine godina, a svaka je generacija, a i pojedinac, markantni predstavnik svoga vremena. To je svakako obitelj Pavla Thallera i njegovih potomaka. Radi se o ne samo tako brojnoj, nego i dugovječnoj obitelji, a više njih su napose znameniti. Bilo je više, svakako dobronamjernih sugestija, kako ih razvrstati, dali davati naznake vremena za pojedine osobe u kojem su vremenu živjele, koje su povijesne istine toga vremena, da li ih svrstati po stoljećima, kako su pratile tehničko-tehnološke procese, napose važno za Požegu nedostatak prometnica, duljinu putovanja, kočije, vlakovi, rasvjeta: svijeće, acetilen i napokon struja, urbaniziranje i uređenje grada, prometnica i ulica, zdravstvene zaštite, haranja bolesti koje su danas nezamislive ne samo u Slavoniji - malarija i dr., struktura stanovništva i td. Isto tako, kako valorizirati zapise ili biografske podatke, koje su pisala djeca pokojnih? Kako se radi o obiteljima, koje su obilježili preko tri stoljeća i dobrano zakoračili u četvrto, kroz tih osam generacija s preko dvije stotine osoba, više mjesta od svog rodnog Thala i Lienza preko Požege, Osijeka, Zagreba, do New Yorka, Londona i Novog Zelanda, a i danas su još brojni, to sam morao opredijeliti se za jedno kombinirano opisivanje i navođenje. Isto tako nisam se mogao držati maksime da svakom dam jednak prostor, jer količina teksta ne ukazuje na značaj pojedine osobe, već kod svake osobe sam navodio kako raspoložive zapise za bolje sagledavanje prilika u kojima je živio i radio, jer tako nisam morao neke podatke više puta ponavljati. Kod pisanja bilo je i dosta otežavajućih okolnosti, jer su sada Thalleri raspršeni diljem svijeta, zatim da je prošlo dosta vremena da nisu više prisutni u Požegi u tolikom broju kao prije, a olakotne, što su se sami pobrinuli da dosta istraže i zapišu o svojim precima. Tako je već istraživao Pavlov unuk Filip, pa Filipovi sinovi Vatroslav i Emanuel, po pričanju i viđenju zapisao Stjepanov sin Albin. Nikolin sin Emanuel dao se u detaljnija istraživanja i sastavio rodoslovlje obitelji. Netom preminula Tatjana Thaller Former se ponajviše angažirala da se sakupi što više dokumenata, ali i da se okupe živući Thalleri u Požegi, nažalost do toga nije došlo. Zato u uvodu najprije želim njima zahvaliti i odati priznanje na trudu i revnosti da nešto

zapišu, ali isto tako da i druge potaknu na istraživanja i zapisivanja. Isto tako dugujem veliku zahvalnost svima koji su mi pomogli u prikupljanju dokumenata, fotografija, zapisa i dr. za ovu monografiju: Prim. dr. sc. Nikici Thaller, prof. dr. sc. Vlatku Thaller, mr. Miroslavu i Marti Lojen, Višnji Bedenko, Juliju Thaller, Zrinki Thaller- Ćurčinski, akademiku Željku Reiner, dr. Viktoru Thaller i Kamilu Thaler. Od velike koristi bili su i radovi o Thallerima dr. Snježane Paušek-Baždar, kao i dio njene korespondencije s Tatjanom Former Thaller i nekoliko fotografija, koje mi je svesrdno ustupila i na čemu joj se najtoplije zahvaljujem. Kako ima Thallera, Thalera ili Talera u Hrvatskoj, a koji nisu obuhvaćeni ovim rodoslovljem, to sam izdvojeno i njih naveo.

Posebno mi je drago što u svojoj sedamdesetoj godini mogu dostojno obilježiti jednu godišnjicu tako značajne obitelji kao što je Thaller, a da tu radost mogu podijeliti sa svima koji se spominju u ovoj monografiji, kao i gradu Požegi i županiji Požeško-slavonskoj. No zato je najprije potrebno utvrditi odakle dolazi Pavao Thaller, što je tada bio i odakle su mu preci.

Preci

Navedeni preci Pavla Thallera svi su živjeli u Lienzu. O njima se našlo zapisano: Matthäus Daler, rođ. 15...?, ime supruge Luzia.

Christian Daler, rođ. 1601., vj. 18.1.1625. s Anna zu Gruberaf Glanz, od oca Christofa zu Gruberauf Glanz i Barbare. Josef Thaller, rođ. 1592., vj. se 26.4.16.. s Magdalenom Kerstenbergerin, kćeri Martina i Petronille. Johannes Thaller, rođ. 31.10.1657., vj. se 16.2.1683. s Evom Putzen-Bacherin, kćeri Adama Putzenpacher i Ursule Oberhubberin. Josef Thaller, rođ. 4.10.1688., vjenčao se 19.10.1716. s Maria Mülletin, kćeri Mathiasa Müllet i Barbare Busenbacherin. Petrus Thaller, rođ. je 1717., vj. se 1.10.1736. s Ursulom Gertrudom Messnerin, kći Jakova Messner i Catharine Reiterin. Ovaj podatak o vjenčanju unosi pomutnju prema evidenciji rođenja Pavla. Do sada se upisivala 1737. (godina po vjenčanju) ali je prema evidenciji isus. reda u Rimu rođen 1735. Bilo kako, požeški Thalleri prema tome potječu iz Tirola - dakle Tirolci su i pripadaju njemačkom plemenu Bavaraca. U dolini gdje izvire rijeka Drava (Pusterthal), a na željezničkoj pruzi Maribor - Franzensfeste jest jedno malo selo - Thal. Tu su živjeli i kako se vidi iz zapisa prezivali se Daler pa su slijedom toga i prozvani Thaller. To je selo udaljeno od kotarskog mjesta Lienz cca 20 kilometara i dakako da je čitav život kotara bio vezan za sjedište oblasti upravnih i sudbenih. Petrus Thaller bio je imućan i slobodan čovjek. Prema predaji imao je mnogo djece, šest sinova. Svu je svoju djecu školovao pa prema tome i svoga sina Paula. Zadnji potomak u Lienzu koji je bio vlasnik "Thallerhofa" je Anna Thaller (4. 2. 1769.- 23. 1. 1833.). Bila je neudana. Otac joj je bio Jakob Thaller, a majka Marija rođ. Posseuner. Jakob Thaller je po svojoj prilici brat Pavla Thallera. (Ove podatke o precima najprije je prikupio dr. Vatroslav Thaller, a zatim provjerio i nadopunio dr. Lujo Thaller, sen.).

Za izumiranje jedne obitelji u rodnom kraju, koja je imala tako puno muških potomaka, Albin Thaller opet zaspisuje, da se moramo sjetiti i toga, da su tada nastali veliki ratovi protiv Prusa (Friedricha II.) i kasnije protiv Francuza pa protiv Napoleona osobito - mnogo je Tirolaca poginulo i prigodom narodnog ustanka u Tirolu protiv Francuza pod Andrijom Hofer (1809.g.), gdje su Tirolci strašno bili uništavani od Francuza. Tom prilikom poginuli su i mnogi muški članovi obitelji Thaller iz Lienza. Za samu obitelj je važno mjesto Lienz jer se tamo rodio Pavao Thaller, koji je osnovao obitelj požeških Thallera, a onda su njegovi potomci bez obzira da li se danas pišu kao Thalleri, Thaleri ili Taleri, ne samo u Požegi ili Hrvatskoj, već i diljem svijeta. Radi bolje predodžbe recimo, da je Lienz grad u istočnom Tirolu, leži na ušću Isele u Dravu u slikovitom kraju nedaleko granice Koruške, na željezničkoj pruzi Maribor - Franzensfeste - gdje je i polazna točka za izlete u Tauer Alpe i Dolomite. Istočno od Lienza je bogaz (uski prolaz - klanac) tzv. Lienzerklause na Dravi.

1. Rodočelnik generacija Pavla Thallera

I. 001. Paul Josef Pavao Thaller

Prvi izučeni kemičar i ljekarnik u Požegi i utemeljitelj pošte u Požegi

Rođen je 30. lipnja 1737. (28. rujna 1735.?) godine od oca Petrusa i majke Ursule Gerttrude (Messnerin) u Lienzu - Tirol, iz kraja Pusterthala. (Držim vjerodostojnijim navedeni podatak o rođenju jer mu se otac oženio godinu dana ranije, kao i samo ime Paul jer je 29. lipnja sv. Petar i Pavao.) Tamo je bio dvorac "Thallerdorf" koji je po izumrcu porodice Thaller prešao u državno vlasništvo, a onda ga kupuje bogata porodica Reitera. S petnaest (osamnaest) godina (1753.) Pavao stupa u nauk u ljekarnu dvorskog ljekarnika Johanna Ignaca Wilima pl. od Lemnena i Linnsenburga u Innsbrucku. Ta je apoteka bila u vlasništvu navedene porodice od 1657.- 1833. godine. Radila je tu apoteka i poslije sve do 1991. godine, kada valda nije više bilo apotekara koji bi je vodio. Stari namještaj i oprema apoteke prodani su tada Schweizerisches Pharmazie-historische Museum (Apothekenmuseum) u Baselu.

Innsbruck je od 1420. godine prijestolnica pokrajine Tirol u Austriji, a od 1670. godine ima Sveučilište. Nakon šest godina nauka 15. travnja 1759. Paul je primio diplomu tironcija, koja se dobivala za položeni ispit ljekarničkih studija. Listopada iste godine odlazi u Beč gdje stupa u isusovački red i dvije godine naukuje u novincijatu sv. Anne. 1765. godine boravi u Trnavi, vjerojatno kao suplent ili profesor na tamošnjem sveučilištu.

Paul dolazi u Požegu 1766. godine, gdje su ga isusovci postavili za laikus provizora svoje apoteke, koja se nalazila u zgradi isusovačkog kolegija. Već samo po sebi postavlja se pitanje, kako i zašto dolazi svršeni ljekarnik upravo u Požegu, kako se tada govorilo na samu nesigurnu granicu s Otomanskim carstvom. O tome nema opet zapisanih dokumenata osim predaje. I kako je to zabilježio praunuk Albin, to je bilo ovako. Pavao je rado igrao karte pa je u svojoj sobi s jednim kolegom igranje

karata nastavio i poslije 9 (21) sata, kada su svi morali ići spavati, a svjetla su morala biti pogašena. Rektor samostana je marljivo pazio na red i disciplinu - pa je tako jedne noći iznenadio Pavla i njegovog kolegu pri kartanju. Nakon provedenog uobičajenog postupka - kaznio je obojicu tako, da im je oduzeo lojanice, a ubuduće nisu više mogli dobiti iste od ekonoma. I rektor je sasvim dobro pravio konkluziju, da kada ne budu imali svjetla, neće se moći ni kartati! Tako rektor - ali Pavao ne - on se je kao magister pharmacije bavio mnogo kemijom i napravio si je umjetno svijetlo (valjda pomoću phosphora) i udri opet po kartama. Jedne noći opet rektor obilazeći samostanskim hodnikom primjeti intenzivno svijetlo kroz ključanicu vrata Pavlove sobe. Ušavši u sobu zatekne ih ponovno kod kartanja pa je radi toga bio tako ojađen, da ih je prijavio provincijalu, a ovaj generalu reda u Rim. General reda kaznio je kolegu Pavlovog time, da ga je premjestio u isusovački samostan na Azorima, gdje je i umro. Odatle je Pavlu u Požegu poslao jedan kokosov orah, koji se čuvao kao obiteljska uspomena uvijek kod najstarijeg sina - a zadnji ga je dobio dr. Vatroslav Ignjat Thaller od svog oca Filipa. To je bila za Pavla velika kazna, kada je bilo opće poznato, da su turski razbojnici iz Bosne često provaljivali u Slavoniju te robili i palili sve što stignu. No zapovijed generala morala je biti izvršena i tako se Pavao obreo u Požegi, gdje je kao magister pharmacije vodio apoteku u samostanu. Ljekarna u Požegi se prvi puta spominje u izvješću o ekonomskom stanju i prihodima isusovačkog kolegija, kojeg je 1770. podnio rektor Josip Percajić Hrvatskom kraljevskom vijeću i u kojem se kaže: "Ljekarna otvorena na želju grada i radi skrajnje potrebe požeške županije i susjedne krajine, osim što opskrbljuje lijekovima kolegij i mnoge siromahe i uzdržava sama sebe, nosi 100 forinti. Ta je ljekarna imala znatnu ulogu ne samo u požeškoj županiji već i u Slavonskoj Hrvatskoj, jer su ljekarne bile vrlo rijetke. Uz to, u doba kada je Thaller vodi ona postaje poznata kao izuzetno dobro opremljena. Uz ovaj izvještaj imamo i stariji materijalni dokaz: "veliki brončani mužar - avan" za usitnjavanje - tucanje krutih stvari potrebnih u ljekarni, težak 44,50 kg. Avan je nalik na zvono. Na njegovom donjem dijelu urezan je tekst: "Apotheca collegii posegani anno 1756. Graz". Pored toga nalaze se na njemu i usječene insignacije IHS te M (Maria). Kako je avan s vremenom pukao, dadoše ga kasnije okovati u željezne obruče. Od isusovaca je prešao u ljekarnu Pavla Thallera i svih njegovih nasljednika, izvršujući svoju dugotrajnu laboratorijsku službu, dok ne dođe jednom na počinak, ravno nakon 175. godina. Taj se mužar čuva u Institutu za povijest farmacije u Zagrebu.

Što se tiče broja stanovništva dakako da nema vjerodostojnih podataka za baš interesantne godine koje bi nas zanimale. Zato ćemo navesti one s kojima raspolazem, a to je, da je Požega 1746. godine (dvadeset godina prije dolaska Paula u Požegu imala 226 samih katoličkih kuća s 1356 duša, cijela župa Požega iste godine 526 kuća, a 1769. godine bilo je u župi 705 kuća s 4138 duša. Čitava Požeština tada je imala 2516 kuća s 21253 stanovnika. Iako se broj stanovnika povećavao u Požegi pa 1784 ima 414 kuća s 2002 stanovnika, 1804. smanjuje se broj kuća na 371 s 1672 stanovnika. Pravo

stanje možemo pratiti od 1857. godine (znači za Ivana i Filipa), kada Požega broji 2227 stanovnika, a cijela Požeština 34426 stanovnika.

Nova župna crkva Sv. Terezije Avilske (sada katedrala) građena je od 1756. do 1763. godine. Do tada je bila župna crkva Sv. Filipa i Jakoba u Vučjaku (vodili je franjevci), a za nju je izaslanik zagrebačkog biskupa Đuro Dumbović 10. srpnja 1756. u svom nalazu zapisao: "Crkva sv. Filipa i Jakoba jest od drveta, a oko nje jest gradsko groblje, pa je sramota da je ograđeno prutom. Sama crkva nalikuje uostalom više razbojničkoj špilji, negoli crkvi, jer je odasvud otvorena i bez prozora, a krov prokisava i blizu je propasti".

Iz izvještaja županije Požeške od 9. siječnja 1770. vidljiv je broj škola i učitelja Požeštine: U Požegi 1758. spominje se pučki učitelj Antun Pužević. A Gradska narodna škola (Urbana shola nationalis) utemeljena je 1. 11. 1777. U Pleternici je bio Josip Balog pisar, koji je ujedno vršio i službu učitelja. U Ruševu je isto tako pisar Đuro Jagodić vršio službu učitelja. U Kaptolu je pred više godina učitelja Vida Tičaka postavio Ivan Paxy, zagrebački biskup. U Cerniku je bilo povjereno Franjevcima da uče djecu. U Brestovcu je obučavao mladež misionar, koga su poslali požeški isusovci. U Mitrovici (Trenkovu) obučavao je mladež opet Franjevac. U Kutjevu bio je učitelj Grgur Kvaternik ujedno i zvonar. U Sesvetama je bio učitelj Mihajlo Franković uz iste uvjete kao i u Kutjevu. Poslije 1787. školu je dobilo selo Kula (čije je selo bilo nastanjeno Nijemcima), a selo Poreč od iste godine ima privatnu školu.

Za Josipa II. 1785. godine uspostavljena je nova naučna osnova, što je doprinijelo unapređenju uspjeha u školi, kao i uvođenja njemačkog jezika.

U Požegu su došli isusovci M. Stručić i F. Grunder potkraj 1698. godine, a već naredne godine otvoren je prvi gramatički razred, u koji se upisalo više od 30 učenika. Do 1726. godine ima četiri razreda i dva učitelja. To je ustvari bila niža gimnazija. Iste 1726. godine položen je kamen temeljac za novu jednokatna zgradu Gimnazije (danas samostan sestara milosrdnica). Viša gimnazija je od 1726.- 1757, a od tada do ukinuća isusovačkog reda 1773. Kad je ukinut isusovački red Gimnaziju od 1773. preuzimaju Pavlini, ekspavlini, svjetovni svećenici i franjevci do 1864. godine.

Veliku ulogu u razvoju zdravstva, posebno ljekarništva u Požegi imali su isusovci. Oni dolaze u Požegu 1698. godine i nastanjuju se u prvo vrijeme u staroj vojnoj bolnici. Kad je sagrađen isusovački kolegij, koji je jedno vrijeme bio i Academia Posegana, u Požegi se razvija studij filozofske i teološke struke. Od 1706. do 1709. u Požegi djeluje opat Franjo Rovis kao gimnazijski profesor, ali je u široj okolini bio poznat kao dobar liječnik. Nakon njega spominje se opet opat Ivan Sagar (Žagar). Carica Marija Terezija izdaje 1766. godine "Sanitätsverordnung" u kojem su sakupljeni svi propisi i naredbe koji se tiču postupka s okuženim osobama (tifus, kolera). O prilikama u Požegi i Požeštini možemo saznati iz zapisa putopisca Taubea i dvojice profesora iz Budimpešte Pillera i Mitterpachera 1782. godine. Na županijskoj sjednici od 1745.

zaključeno je, da se otvori mjesto gradskog fizika, a iz 1751. godine vidljivo je da je za to osigurano 200 forinti godišnje. U drugoj polovini 18. stoljeća spominje se u Požegi hospital za građane, a 1765. u računima gradske uprave spominje xenodochium. Ta se bolnica više puta premještala, zatvarala i otvarala, da bi konačno 1836. bila sagrađena nova bolnica u Vučjaku. Svakako, da jedan ili dva liječnika za cijelu Požetinu nisu bila dovoljna za neki djelotvorniji rad, o čemu je upravo odličnu raspravu napisao Vatroslav Ignjat. Kada Paul 1773. otvara ljekarnu, kao liječnik spominje se 67-godišnji Paulin, isto bivši isusovac. 1774. u Požegu dolazi obitelj Lobe koji će biti pivari pa svilari i koji su uvijek u dobrim odnosima s Thallerima. Prvi pivar - braxator u Požegi bio je 1726. godine Christophor Weizler, koji je došao da bi se udovoljilo stalnoj posadi njemačkih vojnika u požeškoj tvrđi, koji su naučili konzumirati pivo, do tada neuobičajeno piće za domaće stanovnike. Godine 1780. u Požegi ima 33 obrta s 251 obrtnikom, 60 kalfi i 42 šegrta.

Kada je 1773. dokinut Isusovački red i Pavao razriješen zavjeta i kako zapisuje Albin, naš Pavao ostade kako se to slikovito kaže na ulici. Smišljao je što treba učiniti. Počeo se spremati i htio je otputovati najprije svojemu ocu i braći u Lienz.

Apoteka k bezgrešnom začecu Bl. Djevice Marije

Kako su vodeće ličnosti grada Požege - i to gradski sudac Ignatius Vatroslav Gašljević pa veliki župan Županije požeške Antun grof Janković, zatim okolišna vlastela, naročito vlastelin Velike i Pleternice baron Janos Peterffy - uvidjeli, da će ostati bez apoteke - to oni nagovore Pavla - neka ostane u Požegi - i neka prekupi bivšu isusovačku apoteku od državne komore, a oni će mu uzajmiti potreban novac. Procijenjena vrijednost isusovačke ljekarne bila je 8. studenoga 1773. godine 3074 for. 35 nč. Pavao pristane i dozvolom carice Marije Terezije od 21. svibnja 1774. godine postane prvi požeški apotekar i osnuje prvu privatnu apoteku, koju je nazvao "Apoteka k bezgrešnom začecu Bl. Djevice Marije". Kada je postao apotekar sagradio si je kuću u bivšem isusovačkom vrtu, vis-a-vis samostana (Na početku 20. stolj. bila u vlasništvu Antuna Mullera iz Beča, a poslije vlasništvo Žige Sternberga, Hinka Kraus, i dr.), gdje mu je bila apoteka, ali i pošta prije ženidbe.

Iz samog crteža može se razabrati i sama veličina i izgrađenost trga u Požegi, kada je tu bio vrt za potrebe samostana, ali i apoteke. Za pretpostaviti je, da je Pavao kupio i dio tog vrta i tako mogao podići novu zgradu, ali i pridonio urbanizaciji trga.

Interesantne su i dvije ploče oslikane uljenom bojom, koje su svojedobno bile pričvršćene na vanjskim vratima ljekarne. Manja ploča (50x115 cm) prikazuje kako Eskulap ljekovitim napitkom oživljuje Hipolita, koji je mrtav. U tomu mu pomaže božica zdravlja Higijija, naslikana sa zmijom i zdjelicom. Na lijevoj strani ploče natpis na njemačkom, koji u prijevodu glasi: Eskulap budi ljekarijama Hipolita od smrti. Na većoj (70x145 cm) prikazan je Hipokrat kako medicinom iz bočice liječi tešku bolesnicu. Na desnoj strani ploče naslikana je otvorena knjiga s grančicom ljekovite

biljke i grčkim natpisom: Hypokrates. Ispod knjige je natpis na njemačkom: "Die Kunst des Arztes kann dem Menschen das Leben verlängern". Sve te slikarije potječu od ruke boljeg slikara 18. stoljeća, a služile su kao apotekarsko kazalo na vratima prve požeške ljekarnice, a prije toga i na isusovačkoj ljekarnici.

Pošta

Kako je ukinućem reda prestala i glasnička pošta to je Pavao o svom trošku slao svake subote jednog konjanika s poštom u Novu Gradišku, gdje je već bila uređena pošta. To mu je bila potreba prije svega za svoju apoteka radi nabave potrebnih pripravaka, ali je bilo interesa i od ostalih. Svakako, da je o pošti podosta saznao u Innsbrucku i Beču, kao načinu rada, potrebnim popratnim dokumentima, kao i prednostima kod narudžbi roba i dr. Za njegov trud i trošak za konja i jahača - plaćao mu je grad Požega i županija neku pripomoć dok nije Pavao postao pravim poštarom. Prvo je grad Požega 1781. godine donio odluku o plaćanju poštanskih usluga Thalleru, a kada je on u Budimu položio potrebni stručni ispit, dobio je Dekret od tajnog dvorskog savjetnika u Beču, komornika i vrhovnog nadzornika pošta u Austriji kneza Vaclava Paar o imenovanju Paula Thallera pravim c. k. poštarom. Tada je morao postaviti na kuću grb - dvoglavi crni orao s poštanskom trubom i natpis Kays. Postamt, a on je bio Kays. Postmeister. Pretpostavljena oblast u poštanskoj struci bio mu je Osječki pošt. ured Oberpostamt. Kako se povećavao promet pošte to nije u dvorišnoj staji na trgu držati veći broj konja, a i uredski prostori nisu bili dovoljni to gradi novu zgradu - katnicu (današnja Kanižličeva ulica) za potrebe pošte. Pavao se seli u u zgradu s poštom, a u zgradi na trgu ostaje prizemno ljekarna, a na katu Pavlova brojna obitelj. U novoj staji bilo je prostora za 14 konja, a u sjeniku dovoljno prostora za hranu.

Pavao se vjenčao 20. studena 1774. (14. veljače 1774.?) godine s Ivanom udov. suca Katarinčić, rođ. Schapka von Ehrenbach i u braku imaju četiri sina i tri kćeri.

001. Mr. ph. Pavao Josef Thaller (30.6.1737.-8.12.1800.) vj. u Pleternici s

002. Ivana (1745.- 1810.)

Ivana je bila kćerka konjičkog četovođe Csapka von Ehrenfels pleterničke vojarne. Najprije je bila udana za suca u Pleternici Katarinčića. Kada je on umro, preudala se za Paula.

II.

003. Katarina Daniela (28.8.1775.-27.3.1831.), kći Pavla i Ivane, magistra puellaris.

Bila učiteljica djevojačke škole u Požegi.

004. Vatroslav, Ignac, Andrija Thaller (30.11.1779.-24.4.1844.), sin Pavla i Ivane. Gradski sudac i ljekarnik. Vjenčao se 1809. s

005. Katarinom pl. Zengewall (1785.-20.2.1841.)

Vatroslav polazi Pučku školu i gimnaziju u Požegi i Zagrebu, a pravo i pravoslovnu akademiju u Segedinu. Vrativši se u Požegu u rodnoj kući održava i apoteku, a 1832.-1834. je namjesni sudac, a potom 1837. i gradski sudac. Oženio se kćerkom tada suca u Požegi, Carla Dragutina pl. Zengewalla - Katarinom. Zengenwali su bili rodом iz Slovačke. Za vrijeme seljačkog ustanka pod vodstvom Mone i Kocke u Ugarskoj i Sedmogradskoj oblasti, odaslan je ondašnji veliki župan županije požeške grof Szeczeny kao kraljevski komisar u Herzamanstadt, gdje je trebao sa ondašnjim glavnim vojničkim zapovjednikom generalom Conte Cavalieri djelovati na gušenju ustanka. Szeczeny je imao kao privatnog sekretara svršenog pravnikа (juratora) Carla Zengewalla. Vojni zapovjednik Cavalieri imao je dvije odrasle kćeri za udaju. Da bi usreo drugu kćer koja je htjela poći za Carla, Szeczeny je poveo svoga sekretara Zengewalla na restauraciju (izbor županijskih činovnika) importiranog plemenitaša koji razumije hrvatski. Tako je Zengenwal bio izabran najprije za suca (Judex nobilium) u Pakracu i nije više bilo zapreke da se oženi sa svojom izabranicom. Nakon što je izabran za velikog bilježnika županije požeške, preselio se u Požegu. Pored kćerke Katarine Carlo je imao i sina Franju.

Kada je Vatroslav postao sudac Ljekarnu je prodao Dienesu za 22.000 for. i 60 dukata u zlatu.

III.

006. Genoneva Veva (20.5.1810.-22.3.1885.), kći Vatroslava i Katarine.

Ostala neudata i vodila gospodarstvo i kućanstvo brata Ivana.

007. Johann Ivan Nepomuk Thaller - opat "Abbas St. Mihaely de Rudina", konzistorijalni savjetnik, sin Vatroslava i Katarine. U obitelji zvan "Muka". Rođen je 24.3.1812. godine. Zaljubivši se u mladosti u jednu djevojku iz Požege, a otac mu nije dozvolio brak s njom, od žalosti je otišao u sjemenište. Bio župnik u Davoru, Brestovcu (1849.- 1856.), a potom u Požegi župnik sv. Terezije (1856.- 1878.). Jedno vrijeme bio je i misionar u Indiji, pa je donio pričaju zlatnu cipelicu (papuču) kao dar. Bio je gradski vijećnik i narodni zastupnik u Saboru. Zapažen je njegov doprinos u obnovi pučkih škola, poboljšanju uvjeta rada učitelja, otvaranju filijale sestara milosrdnica u Požegi 1862. godine i tako su stvoreni uvjeti za školovanje ženske mladeži, ali i njega bolesnika u bolnici. Ostao je zapamćen i po nabavi novih zvona. Kroz tri godine (1871.-1874.) prikupljena su određena sredstva, a uključilo se i gradsko poglavarstvo pa je župnik zaključio s lijevaonicom Alberta Samase iz Ljubljane kupnju pet novih zvona za 1650,50 tadašnjih forinti. Zvona su bila različite veličine i složena u E dur akordu. Zaslužuje pažnju i njegova želja za osnivanjem "štednog i vjeresijskog" društva u Požegi, kao preduvjet gospodarskog razvoja Požeštine. Podržavao je i Društvo za potporu siromašnih učenika gimnazije, a i sam je darovao 1870. godine 10 forinti. Za njegova župnikovanja osnovano je DVD Požega, a on utemeljiteljni član (od osnutka) 1874. godine. 21. lipnja 1877. blagoslovio je novoizgrađenu zgradu gimnazije izrekavši

značajan govor o važnosti odgoja i obrazovanja mladeži. U slobodno vrijeme odlazio bi do pivnice Ferdinanda Kempfa u Vučjaku, gdje je uz okrepu pivom bila i šććana - streljana u debeloj hladovini. Ivan je prvi od župnika koji nije pokopan u kripti crkve nego na groblju sv. Ilije, 04. 03. 1878., gdje i dana postoji kameni križ.

008. Filip (29.4.1815.-23.2.1901.), sin Vatrosl. i Katarine, grad. sudac i kr. poštar. vj. 2.3.1840. s

009. Anna pl. Kraljević (27.10.1819.-12.4.1878.)

Filip Pučku školu i 4 raz. gimnazije završava u Požegi, 5. i 6. raz. u Zagrebu, 7. i 8. razred kod pijarista u Vacu. Već kao đak u Vacu doživio je haranje kolere u Mađarskoj i putovao je dva mjeseca iz Vaca u Požegu, vozio ga je požežanin Miško Gayer i još tri druga (Virag, Mudrovčić i Vanezaš). Pravoslavne nauke slušao i svršio u Gjuru. Počam od pučke škole pa sve do svršetka pravnih nauka uvijek je bio "Eminens". Po završetku prava dobio je 1833. mjesto pomoćnog pisara kog magistrata, a slijedeće godine kao perovodni vježbenik. Nakon smrti strica Aloisa preuzima 1839. poštu u Požegi. Sva prava vlasništva pošte od svoga strica Aloisa primio je 1842. godine Filip besplatno i to samo za sebe bez prava nasljedstva, ali ipak s pravom prodaje na drugog. Dekret koji je Filipu Thalleru izdalo u ime kralja Ferdinanda V. ugarsko kr. namjesničko vijeće u Budimu 25. siječnja 1842. glasi: "Sacratismne Caesareo Regiae et Apostolicae Majestatis consilii regii locumtenet- alis Hingarici nomine Philippo Thaller decretandum: Aftefatam Suam Majestatem, eidem Postae sttionem Posega ad personom tantum, absque regalis pretii defixione, absque item haereditatis, vendicionis autem jure solum sub beneficio et in sensu b. normativi de anno 1807. benigne coferre dignatam esse, idque ipsum Eidem cun co notum reddi: ut deposito coram Postae Praefectura Eszekiensi sonsueto officii juramento neo adempti munoris sui partibus ad amussim et quam exactissime satisfaciat." Od 1843. Filip postade redoviti podbilježnik, a 1844. godine je začasni podbilježnik i registrator, eksakator i pregledač računa. Za apsolutizma vlada ga je imenovala tajnikom požeškog poglavarstva - Magistratssekretar. 3. ožujka 1859. Filip je zaprisegnut za tajnika gradskog poglavarstva. 1860. prigovorio je prijedlogu novog ustroja po kojem grad gubi sudbenost rasprava preko 500 fr., što je i prihvaćeno. Gradsko zastupstvo izabralo ga je 1861. godine za kapetana i prvog vijećnika. Pet godina poslije postade gradski sudac, koju je službu i čast vršio sve do 1873. 24. travnja 1862. godine počela raditi prva požeška tiskara, druga u Slavoniji, vlasnika Miroslava Kraljevića, brata Filipove žene Anne. 18. siječnja 1863. Filip izabran u privremeni odbor Hrvatske čitaonice u Požegi. 1863. Filip u povjerenstvu za izgradnju željeznice. Filip je kao gradski načelnik Požege zamolio superiora Pregla neka intervenira kod nadbiskupa Haulika da se otvori V. razred gimnazije iako je bilo svega 9 učenika. To je prihvaćeno i iz Zagreba je vraćeno tih 9 učenika u Požegu. 1870. Filip uplatio 10 for. Društvu za potporu siromašnih učenika gimnazije. Od 1873. pa sve do 1883. godine Filip je vršio povjerenjem poglavarstva i zastupstva različite gradske poslove naročito one, što su

nastali ukinućem rabote i uređenjem novoga urbarija. Uopće je sudjelovao kao gradski zastupnik kod svih znatnijih zaključaka i odredaba poglavarstva pa je u pojedinim pitanjima bio odlučan svjedok i tumač požeške gradske prošlosti. Nizom godina bio je odvjetnik "jurium inspector" okolnih vlastelinstava Brestovca, Cernika, Stražemana i Alaginaca, sekvestar vlastelinstva Kaptol za barona Riessesatallburga, te prisjednik sudbenog stola županija požeške, križevačke i varaždinske. Dugim nizom godina (1863.-1872. i poslije 1880.) djelovao je sve do 1892. godine kao saborski zastupnik grada Požege. Bio je kao takav član kraljevskog suda, te za period od 1897.- 1902. izabran za kraljevskog suca. Još 1867. odlikovan je viteškim križem Franje Josipa I., a prigodom vladalačkog jubijela počasnom kolajnom "Signum laboris fideliter peracti." Ban Khuen Hedervary poklonio mu je svoju sliku (kabinets fotografiju). Posljednje odlikovanje stiglo je baš na dan njegove smrti 23. veljače 1901. godine.

Još su neki podaci interesantni za Filipova vremena: 1854. dolazi u Požegu Wilhelm Justh i osniva pjevačko društvo. 25. travnja 1871. Privremeni odbor Streljačkog društva u Požegi kupio mjesto za buduću streljanu (danas hotel "Grgin dol"). Filip je bio utemeljiteljnim članom DVD Požege od osnutka 1874. godine, kao i članom Upravnog odbora. Filip potpisao zakladnicu za Ratarnicu, 1884. godine, u ime grada Požege, a škola je otvorena naredne godine. Filip je bio glazbeni čovjek, svirao je glasovir i gusle (violinu). Bio je među osnivačima pjevačkog društva (predsjednik od 1867.- 1871.), požeške knjižnice i čitaonice, vatrogasnog društva, crvenog križa, društva za potporu siromašnih učenika i dr. Može se još mirno reći da je podignuće gimnazije na višu gimnaziju njegovo djelo, jer je za to pripremio sve kako u Zagrebu, tako i u Požegi, no tada već nije bio načelnik, odnosno sudac grada Požege. Kada sada uspoređujem njegov rukopis i onaj kojim su pisana Pravila Prvog obrtničko radničkog društva u Požegi, kao još nekih pravila, pretpostavljam da je to bio lijepi Filipov rukopis. Nova zgrada gimnazije otvorena je 21. lipnja 1877. Kao vrlo obrazovana, kulturna i prijazna osoba, kretao se u najvišem društvu Požeškog kraja. Prisustvovao je kao član deputacije krunisanja Franje Josipa I. u Budimu 1867. godine. Često je bio gost kod tada najvećeg vlastelina grofa Svetića u Mitrovici (Trenkovu). Od grofice Svetić rođene Battyani dobio je jedan starovinski sat pod staklom. Taj sat grofica je upotrebljavala prigodom putovanja u kočiji, da na putu znade koliko je sati. Bio je nekoliko puta u Beču primljen u audijenciju kod cara Franje Josipa I. kamo je išao u deputaciji županije i grada Požege. Kao carski gost pozvan je na ručak kod cara. Bio je također gost mađarskog ministra predsjednika grofa Sonyay, za kojeg je pričao unuku Albinu, da kada je bio kod njega na objedu, bilo je raskošnije prostrto i etablirano sve u dvorani, gdje su jeli, nego u carskom dvoru što je vidio. Osobito je bio čest gost i u banskim dvorima u Zagrebu, gdje je bio rado viđena osoba. Filip je bio i veliki idealista - izvrstan matematičar, a pratio je razvoj svega do u zimu 1900./01., kada se razbolio. Svaka i najmanja sitnica za koju je doznao ili usmeno ili pismeno ili putem novina, vrlo ga je zanimala. Pokopao je oca, majku, sestru i svu braću osim Ladislava.

Poslije smrti supruge Anne ženi se drugi puta s Matildom Hauska, udova Renner (1835.-28. 04. 1917.)

Stoga nije nikakovo čudo što su oko 1870. godine Thallerovi bili jedni od najuglednijih požeških obitelji, koju su zvali "Sacra familia". Umro je i pokopan na groblju sv. Ilije u obiteljsku grobnicu uz ispraćaj čitavog pučanstva Požege do groblja. Anna je bila kćerka Tome pl. Kraljevića, centralnog suca županije požeške. Braća su joj bila Miroslav (župan županije požeške) i Benjamin (sudac u Bektežu), a sestre Kresencija udata za Stručića i Ljubica, udata za Pečića.

010. Matilda rođ. Hauska udova Renner, iz Beča, (1835.- 28.4.1917.), druga žena bez djece

Za nju je unuk Albin zapisao da je pogubno djelovala na Filipa, raskućila ga, a sama iako je došla u Požegu bez ičega, stekla si veliki imetak. Imala je u Požegi dvije kuće, 2 vinograda, livade, oranice i u Velikoj lijepu kuću. Uz to još i srebreninu kao i ostale dragocjene stvari, kako kakova princeza. Kada se Filip pred kraj života razbolio, jednostavno ga je napustila.

IV.

011. Dr. med. Vatroslav Ignac Ognjen Karlo pl. Thaller, protomedicus - vrh. liječ. Hrvatske (24.7.1840. - 16.6.1916.), sin Filipa i Anne, vj. 22.6.1864. u Osijeku (kateheta Knitl) s

012. Terezijom (Riza) Pivacz (1839.- 27.11.1926.)

Rođen u Požegi gdje polazi pučku školu i četiri razreda gimnazije. Peti i šesti razred gimnazije polazi u Zagrebu, a sedmi i osmi u Osijeku. Poslije toga odlazi u Beč na c.k. Jozefinsku akademiju studirati medicinu. Brižnom ocu nije bio po volji studij medicine, jer to težak i naporan studij, kojemu neće moći odoljeti njegov, ne baš osobito jaki, tjelesni ustroj. Kako ga je majka podržavala u naumu, uspio je i privoliti oca. Trebalo je putovati u Beč. Pratio ga je dobri otac. Kolima su se za jedan dan dovezli do Osijeka, gdje je posjetio svoju zračnicu. Onda su parobrodom za dan i noć po Dravi i Dunavu stigli do Pešte. Četvrti su dan željeznicom doputovali u Beč. U Beču su odsjeli u hotelu "Meissl". Potražili su pukovnika Schonfelda i generalnog *kriegskomisara* Prašaka, muža kćerke Franje Zengenwala, brata majke oca Filipa, koji je u Beču bio kod ratnog ministarstva. Otac Filip se tada slabo snalazio po Beču, jer je samo jednom prije toga kratko boravio u Beču. Na putu za Beč sreli su Antu Schwartza, Požežanina, koji je godinu prije završio medicinske nauke. Schwartz je izabrao profesor Sehnek za *operationszoglinga* na svojoj klinici. Tako im je Schwartz bio vodičem po Beču na njegovo i njihovo zadovoljstvo. Veličanstven utisak na Vatroslava ostavila je opera "Rudolf van Teufel" u tadašnjem "Kartnerthor Teatru", staroj dvorskoj operi. Bila je to prva opera što ju je Vatroslav u svojem životu čuo, a ne samo on, i otac je bio ushićen. Otac se vratio kući, a Vatroslav se u Josefinum odselio.

Vojnički zapt, vojnički krevet na slami i ine nepogode prate njegov pitomački život. Uz dr. Schwartza na parobrodu je upoznao *jozefince* iz Vinkovaca: Alojza Brumnera, sina ravnatelja vinkovačke gimnazije, koji je polazio drugi tečaj, Karla Lujića, s kojim se upoznao još 1854. na parobrodu na Savi, a koji je polazio treći tečaj i s Albertom Thallerom, sinom vinkovačkog urara, koji je polazio četvrti tečaj. I Albert mu je kazao da i njegovi potjehu iz Tirola pa su onda u nekakovom srodstvu. Bili su tu još: Arnold, Assanger, Josip Horvat i Leopold Mayr. Arnold i Assanger uskoro istupiše iz zavoda, a mjesto njih dođe Herman Premru, sin tada glasovita ravnatelja velike gimnazije u Zagrebu. Započela su predavanja. Bilo ih je primljeno 60 u prvi tečaj. Uz dosta poboljšavanja ipak je uspio završiti studij i spadao među bolje pitomce i u pogledu napretka u naucima i u pogledu vladanja. Prvi rigoroz u Beču položio je 11. svibnja, drugi 22. listopada, treći 12. studenoga, pa 14. studenoga 1863. promoviran za Doktora medicine universe i imenovan za k.k. Oberarzta kod gradiške graničarske 8. pukovnije. Svakako da je bilo veliko veselje da nakon toliko prepreka postigne željeni cilj i da može svojoj Rizi i svojim brzojaviti radosnu vijest. Tada jednostavni brzojav stajao je 2 for. 40 n. Dopust je dobio do 31. prosinca 1863. godine, kada se trebao javiti na dužnost u Novu Gradišku. Naravno, da je kući išao preko Osijeka gdje je proboravio nekoliko dana, a onda krenuo za Požegu. Kod kuće u Požegi osim večere njemu u čast kojoj je pribivalo i mnogo znanaca, odlučio je otac Filip i stric Ivan (župnik i opat) i Vatroslav, otputovati u Dugo selo kod Terezovca, da se tamo predstavi stricu Ladislavu i strini Matildi. Vozio ih je neki šijak sa svojim kolima s konjskom zapregom preko Velike, Duboke, Jankovca i Terezovca u Novo selo, gdje su proboravili dan-dva, posjetivši potom i kuma Josipa Kovačevića, župnika u Gradini. Po povratku Vatroslav malo se zadržao u Požegi i 30. prosinca navečer prispio u Novu Gradišku i odsjeo u svratištu "K crnom orlu" gdje je stanovao do proljeća, dok nije bila dovršena procedura za ženidbu. Tada je uzeo stan u privatnoj kući, tamo preselio i doveo svoju suprugu. Idila u Novoj Gradiški nije dugo potrajala. 13. prosinca 1865. rodio im se sin. Već slijedeće proljeće 1866. nagađalo se među časnicima da će doći do rata između Austrije i Prusije i nagađalo na koju će stranu stati Italija. 3. svibnja 1866. u svitanje probudi Vatroslava tutanj kola koja su prolazila pored stana. Brzo probudi suprugu saopćivši joj, da je "Ausmarsch". Tu vijest Vatroslav je brzojavio u Požegu pa odmah dođu u Gradišku majka s najmlađim bratom Emanuelom - Manom, tetka Veva čiji je Vatroslav bio ljubimac. Oprostivši se od rodbine i porodice s tri bataljuna i desetom divizijom krenuše za Staru Gradišku, gdje su se ukrcali na dva remorkera, a momčad na šlepove. Tako najprije Savom, a potom od Siska željeznicom u Italiju na front. Njegova je regimenta sudjelovala u čuvenoj bitci kod Custozze 24. lipnja 1866. Tu se Vatroslav razbolio od malarije. Povijesni podaci o toj bitci su poznati. Austrija je pobijedila Italiju i na kopnu kod Custozze i na moru kod Visa (Issa). Iako pobjednici, morali su te položaje prepustiti Talijanima. Slijedi liječenje i konačno 10. listopada kreću iz Lazzia u Peschieru, ukrcaj u vagone i pokret oko 10 sati prije podne

kući. Put već poznat, ali sada mnogo opušteniji. Ponio je sa sobom fotografije Victora Emanuela i Garibaldija za uspomenu.

Što radi bolesti, ali i obiteljskih razloga Vatroslav istupa 31. 12. 1868. godine iz vojne službe, da bi 3. 2. 1869. bio izabran začasnim fizikom županije požeške. Naredne godine imenovan je za gradskog fizika u Požegi, a od 19. 5. 1875. podžupanijskim liječnikom u Požegi. 1863. godine bio je u povjerenstvu za izgradnju željeznice. 1870. i 1887. predsjednik Hrvatske čitaonice u Požegi. Imenovan je i sudskim liječnikom. Bio je utemeljiteljni član DVD Požega od 1874. godine, kao i član Upravnog odbora. 8. veljače 1876. godine u osobitom povjerenstvu za pripremne poslove za osnutak Ratarnice u Požegi. Za njegov doprinos, zalaganje i suradnju s Prvim radničko - obrtničkim društvom Požega, Skupština istog proglasila ga je za svog počasnog člana. Na godišnjoj skupštini Prve požeške štedionice veljače 1911. godine dr. Vatroslav Ignjat pl. Thaller je izabran za predsjednika dioničkog društva. Pored ovih položaja nije zaboravio niti obiteljsko gospodarstvo na preko 30 k.j. zemlje i vinograda. Među prvim je požežanima koji su obnovili vinograde poslije peronospore. Vinograd se nalazio na brijegu Vranduku prema Vidovcima. Njegovo odlično crno vino posebno spominje Johann Nep. Scholl, kome je davao dok je bio bolestan radi oporavka mjesec dana, a uz njega i toplu juhu, koju si on kod kuće nije mogao priuštiti. Isto tako, istakao je Scholl njegovu ljudsku vrlinu, kada je odlazio na novu dužnost u Zagreb, došao se i od njega siromaha oprostiti, što je bila rijetka i nadasve plemenita gesta. Kao gradski fizik i zastupnik grada, a poslije i kao županijski liječnik, zalagao se za poboljšanje higijenskih prilika i osnutak gradske bolnice, što mu je i uspjelo. Iz 1886. godine datira i njegovo poznato djelo: "Preustrojstvo zdravstva i oskudica na liječnicima u Hrvatskoj i Slavoniji". Tu je dao opširne prijedloge o učinkovitoj organizaciji zdravstva pa je uskoro i imenovan redovitim članom i podpredsjednikom Zemaljskog zdravstvenog vijeća. To mu je omogućilo da radi na novim propisima u zdravstvu, a u tu svrhu je boravio u Austriji, Ugarskoj i Češkoj, gdje je proučavao javnu higijenu, uređenje bolnica i kupališta. Pozitivna iskustva iz tih putovanja primjenjuje u Hrvatskoj. Za tako stečene zasluge odlikovan je 1899. viteškim križem reda Franje Josipa. Slijedeće godine u svojoj šezdesetoj godini života imenovan je zemaljskim vrhovnim liječnikom i u to doba pada njegova najuspješnija djelatnost. Pored donošenja zakona o zdravstvu, on je proširio i modernizirao bolnicu u Osijeku, potom je osnovao Bakteriološki zavod i položio kamen temeljac za novu zemaljsku bolnicu na Šalati u Zagrebu. Modernizirao je i Zavod u Stenjevcu. Isto tako za njegove uprave regulirane su rijeke Zrmanja i Suvaja te lički potoci, koji su bili često izvor epidemija i malarije. Po osnutku Zbora liječnika Hrvatske, Vatroslav je jedan od najistaknutijih njegovih članova i član časnog suda tog Zbora.

Supruga Terezija je bila je u Požegi predsjed. Gospojinskog dobrotvornog društva Požega 1888.- 1893.

V.

013. Stefan Stjepan (Nova Gradiška 13.12.1865.-14.4.1871. Požega), sin Vatroslava i, Terezije.

Kum na krštenju bio Carl Lobe ml., poznati i priznati pivar.

014. Nikola (28.11.1868.-7.10.1870.), sin Vatroslava i Terezije.

015. Rudolf B. Franjo (18.4.1870.- ...1910.), sin Vatroslava i Terezije. Činovnik na željeznici.

016. Štefanija Paulina Ana (8.12.1871.-1.3.1952.), kći Vatroslava i Terezije, udata za

017. Mr. ph. Koloman German, apotekar.

VI.

018. Blanka Paulina Cecilija German (9.9.1892.-1955.), kći Kolomana i Štefanije, ud. za dek. fakulteta

019. Dr. Franjo Fancev

Fancev je bio član uprave Matice Hrvatske tridesetih godina prošlog stoljeća. Hrvatska akademija (Jugoslavenska akademija) u svojoj kolekciji Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. XII (Zagreb 1933.) izdala Dokumente za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790.-1832.) koje je "skupio i uvodom popratio dr. Franjo Fancev".

VI.

020. Elmira Ana Marija German, kći Kolomana i Štefanije, ud.

021. Dobrečić (2.9.1896.- ?)

022. Marija Terezija Olga German (22.10.1901.-4.1.1972.), kći Kolomana i Štefanije.

V.

023. Marija Ana Terezija (27.1.1873.- 8.1951.), kći Vatroslava i Terezije. Ostala na posjedu u Požegi. Pred kraj života živjela je u Beču, vjerojatno kod brata Tome vodila kućanstvo.

Matko Peić: "Barokna kuća frajle Thaller." 'Blagom uzbrdicom penješ se u Kanižličevu ulicu. Lijevo je kip sv. Sebastijana. .... Tu je velika barokna kuća frajle Thaller, male otmjene starice vinogradarice u bijeloj bluzi kao rascvjetala bazga, u visokim crnim cipelama sa tridesetak jamica i sa šešišrom od ljubičaste slame. Njezina je koliba na svim fotografijama stare Požege, jer je bila smještena na najvišem vrhu vinogradarskog humlja - te kud god maknuo u Požegi, ona ti je bila kao bijela golubica nad glavom.'

Tako Matko onda, kada nije ni sanjao, da će mu gradski oci ispred te i okolnih zgrada proglasiti njegovim trgom i vis- a -vis te kuće preko ulice - ceste 11. 2. 2006. godine postaviti njegov brončani portret. "Barokna kuća frajle Thaller" sada je obnovljena i u njoj se nalazi Konzervatorski zavod - za zaštitu kulturne baštine. Još ranije je opet postavljen pred tu kuću portret njemu omiljenog slikara Miroslava Kraljevića. Dok sada to posmatram, razmišljam, kako Matko tada vjerojatno nije kušao dobra vina otmjene vinogradarice, jer da je, bio bi i o njima nešto zapisao. Isto tako u njegovo gimnazijsko doba dolazila je u tu kuću č.s. Ignacija (Marijana) Pukler - slikarica pa da je imao saznanja o njoj kao slikarici vjerojatno bi i to zapisao. Ovako, sada mu je pogled više prema gradskom trgu, ali ga iz nizine i ne može dobro posmatrati, a pogled mu je više usmjeren prema kući pjesnika, pisca i gradonačelnika Franje Cirakija. Vjerojatno, opet, kao da gleda što to slikarsko oko prati na toj (ili u toj) Cirakijevoj kući. Stječem dojam, kao da sada koristi priliku prisjetiti se, što bi sve još mogao zapisati, a što se sve krilo iza zidina te barokne kuće, a to ne zanima slikara!

024. Viktor Toma, satnik (26.12.1874.-22.4.1965.), sin Vatrosl. i Terezije, vj.u Beču 1.8.1900. s

025. Irena Abendroth (14.7.1872.-1.9.1932.) primadona bečke opere. Pored Beča nastupala je još u Münchenu, Dresdenu i Berlinu.

VI.

026. Ing. Josef Herman Thaller, agronom (9.9.1899.-25.1.1942.), sin Viktora Tome i Irene.

027. Franz Josef Thaller, stud. medic. i građev. poduzet. (18.8.1910.-4.1945.), sin Viktora Tome i Irene.

028. Irene Bibiana (5.1.1912.-), kći Viktora Tome i Irene, udana za

029. August Schreder, vinar i trgovac (4.10.1908.-13.7.1982.).

VII.

030. Helga Schreder (12.9.1936.-...), kći Augusta i Irene Bibiane, udana za
031. Dr. H. Lichtenegger.

VIII.

032. Sonja Lichtenegger (17.10.1969.-...), kći H. i Helge

033. Gilbert Lichtenegger (21.12.1970.-...), sin H. i Helge.

VII.

034. Ingeborg (Schreder) (21. 9. 1939. službenica, kći Augusta i Irene Bibiane, udana za

035. Otta Skrbensky (rastavljena 1974.) imali su:

VIII.

036. Gabriele (1962.- 13.2.1963.)

037. Philipp, finomehaničar (15.1.1964.-...)

038. Georg (26.3.1965.-...)

039. Hubert (19.7.1966.-...)

V.

040. Herman (Armin) Gabriel Thaller, natporučnik (24.3.1876.- 1901.), sin Vatroslava i Terezije.

041. Dr. jur. Nikola Lucijan, odvjet. i biljež. (2.12.1877.-20.12.1951.), sin Vatroslava i Terezije, vj. s **042. Štefanija barunica Rummer** (1880.- 1939.).

Nikola je osnovnu školu i gimnaziju polazio u rodnoj Požegi, a maturu zajedno s 15 kolega položio 1896. godine u Požegi. Upisuje pravne nauke na Kraljevskom sveučilištu Franje Josipa u Zagrebu i glasom absolutorija od 30. srpnja 1901. pod brojem 360 okončao pravni studij. Kako je Fakultet 1874. godine prihvatio sistem stjecanja doktorata prava na osnovu položena tri stroga ispita (rigoroza), tj. za osnovu je uzeo redove o strogim ispitima koji su vrijedili u Austriju i Ugarsku to je polaganje rigoroze moglo biti dopušteno kandidatu koji dokaže da je kao redoviti slušač završio pravno-državoslovne nauke. Nikola je tako polagao prvi rigoroz sudstvene grupe predmeta 3. svibnja 1902. godine. Na slijedećem rigorozu 30. srpnja 1903. godine je odustao i onda pauzirao, da bi konačno položio drugi rigoroz 12. lipnja 1906., a treći rigoroz 23. studenoga 1906. godine pred povjerenstvom u sastavu: prof. dr. Josip Pliverić, prof. dr. Josip Šilović, prof. dr. Julije Rorauer i prof. dr. Vinko Krišković. Svi ispitivači su Nikolino znanje ocijenili prolaznom ocjenom, a dekan Andrassy završno ovjerava jednoglasno prolazno. Poslije je bio odvjetnik i javni bilježnik.

Nakon smrti supruge Štefanije povukao se od posla u svoj ljetnikovac na Cmroku - Prekrižje (Podsljemenska zona). Ljetnikovac - Okrugla vila - projektanta Stjepana Planić 1935. godine. Bila je to vrlo eskuzivna i vrlo avangardna arhitektura - okrugla građevina (vjerojatno da podsjeća na Thallerovu kulu u Požegi?). Pretpostavlja se, da je tada tu u ljetnikovcu mogao vršiti te i takove prijevode, kao navedeni s ruskoga. Smatralo ga se naime, da je prešao u neku "mističnu fazu." Još 1944. godine MH - Čovjek i tehnika - Kulturno-filozofski eseji, objavljuje njegov prijevod eseja Berdjajeva. Prijevod s ruskog Nikolaja Berdjajeva: "Ja i svijet objekata" objavljen je tek 1984. godine (Kršćanska sadašnjost Zagreb).

Po sjećanju dr. Nikice (po njemu i dobiva ime) Nikola Thaller, bio je vrlo bolestan, slab i jeo je samo kašasto. Bila je to neka maligna bolest. Slušao je samo svoje sestre

Štefaniju i Mariju. Izgubio je onu potrebnu borbenost u životu, a napose potrebnu za njegovu profesiju. Postao je bojažljiv i izbjegavao društvo. Stanovao je u Gornjem gradu i imao ogroman vrt do Tuškanca, gdje nije bilo vruće ni u ljetu.

IV.

043. Matija (30.5.1843.-1902.), sin Filipa i Anne.

044. Ludwig Ljudevit (25.8.1846.-1902.), sin Filipa i Anne. Potajno ubijen u Osijeku kao uč. VI. raz. gim.

045. Stjepan Stevo Pavao Krunoslav Thaller (9.7.1850.-8.12.1912.) kr. pošt., sin Filipa i Anne, vj. 1888. s

046. Terezijom (Rezom) Micolčić (12.10.1864.-22.7.1931.)

Stjepan je u pučku školu išao samo dvije godine - i onda polagao ispit za druge dvije godine i mogao se odmah upisati u gimnaziju, dakako u Požegi. Nakon četvrtog razreda gimnazije odlazi u Zagreb, gdje je bio pitomac kr. pl. konvikta. Maturirao je na gornjogradskoj gimnaziji s odlikom. Poslije mature Stjepan je molio oca da bi ga poslao na studij i on ode u Beč 1867. godine i upiše se na pravni fakultet. Tu je bio jednu godinu. Pravo mu se nije svidjelo pa je prešao na filozofski fakultet, gdje je opet bio jednu godinu. Ali ni filozofske studije mu se nisu svidjele i on je treće godine prešao na medicinski fakultet. Tu je ostao pet godina - no rigorozne nije položio nakon studija, nego je 1876. otišao u Srbiju kao ratni dobrovoljac, gdje je bio kao pomoćni liječnik u engleskom špitalu u Šabcu. Iza toga na poziv oca vratio se u Požegu, gdje je bio stažista kod županije. Iskusišći sve to i uvidjevši da mu to ne odgovara ode položiti ispit za otpravnika pošte. Kao takav je pobolijevao, a još ranije je prebolio dječju paralizu pa je skoro dvije godine proboravio u kolibi u vinogradu i kroz ljeto i kroz zimu. Tamo mu je bolje odgovarala klima. Poradi svoje starosti i nužnog sjedinjenja pošte i brzovanja, otac Filip ustupio je mjesto svome sinu Stjepanu, a godine 1888. bude po ministru Barossu imenovan Stjepan Thaller pravim kr. ug. poštarom, tada sjedinjenog poštanskog i brzovajnog ureda. I kad je počeo raditi u pošti opet je odlazio u kolibu u vinograd pa su za to izrađena posebna mala kola, kao i konji, koji su već bili tako dobro izvježbani, da su sami znali put do kolibe i natrag. No posao u pošti doživio je mnoge promjene. Kao što je već istaknuto u Požegi je otvoren brzovajni ured pa se seli poštanski ured u Županijsku ulicu. Onda 1894. godine povezana je Požeška željeznicom, koja nadalje dovozi i odvozi poštu i nije trebao više svoje "kariole" slati na sve strane. I sama Požeška, ali i Požežani uvelike se mijenjaju, kada i Stjepan ulazi u zrele godine. Osnivaju se društva kojih do tada u Požegi nije bilo. Tako je 1883. godine osnovano Gospojinsko dobrotvorno društvo Požeška, zatim je 1888. godine osnovana podružnica Crvenog križa, slijedeće 1889. blagoslovljene su slike Otona Ivekovića i Celestina Medovića u crkvi Sv. Terezije. 1891. "Glasnik županije požeške" izlazi kao tjednik. 1892. fotograf Weinberg iz Beča

privremeno je u Požegi otvorio “fotografski atelier” i podučava nekoliko naučnika. 1893. postavlja se spomenik fra Luki Ibrišimoviću nasuprot župne crkve. Društvo za poljepšavanje grada osnovano je 1895., kada i ravnateljstvo Ratarnice objavljuje proizvodnju i ponudu sireva pod nazivima “Sokolovac” i “Požeški prvenac”. Naredne godine 1896. Carl Dragutin Lerman imenovan je konzulom za istočni Kongo. 1897. osnovano biciklističko društvo “Lastavica”. 1899. grupa od 16 Požežana izvušla je loz sa glavnim zgoditkom državne lutrije od 30.000 kruna, a iste godine Dječjačka pučka škola postala član utemeljitelj Hrvatskog pedagoško-književnog zbora u Zagrebu. Vrijeme bacanja čičaka, provođenja većine vremena gore u kolibi nema više. Sada motri budnim okom i zbraja nova gibanja. Počelo se graditi na veliko u Požegi, došao je brzojav, treba otvoriti i telefonski ured. U Požegu dolazi prva lokomotiva i prvi putnici u vagonima 1894. godine. Gradi se više zgrada kako poslovnih tako i stambenih ili uredskih: Zgrada Dječjačke škole (1894), Djevojačke škole (1902.), Prve Požeške štedionice, Pučke banke. 1903. Franjo Trapp, gradski inženjer završio je nacrt nove suvremeno opremljene klaonice u Požegi. 1904. godine puštena u proizvodnju kružna peć ciglane u Požegi, a iste godine Gradsko zastupstvo Požege pristupilo društvu za zaštitu životinja, kao član utemeljitelj. 1905. Otvoreno parno i kačno kupalište “Kapavac” u kome je prvi puta korištena električna rasvjeta. Iste godine u Požegi je “Elektro-bioskop” prikazivao “kazalište u živim slikama i prirodnim bojama. 1907. veliki povodanj (poplava) u Požegi. Iste godine gostuje zagrebačka glumica Ljerka Šram s predstavom “Grofica Walevska”. 1908. Gradsko poglavarstvo Požege novčano pomoglo Alojzu Krčeliću za usavršavanje ženskog krojačkog obrta u Beču. Iste godine Gradsko poglavarstvo prihvatilo je ponudu za gradnju pecare žeste, kao i odobrilo da se po gradu postave stupci za lijepljenje plakata. Dakako, da novi poduzetnici, društva, a i građani, imaju sve više potreba prema poštanskoj, telegrafskoj i telefonskoj službi. Raste broj uplata i isplata, broj pisama, paketa i svakih drugi potreba. Nažalost električnu rasvjetu i njenu korist Stjepan nije doživio iako su aktivnosti i pripreme bile i za njegovog života.

Za života Stjepan se veoma mnogo bavio problematikom letenja. Dosta je i materijalno žrtvovao za tu svoju ideju. U zajednici s c.kr. posteisterom u Rorsdorfu kod Hainsbacha (Češka) Karl Steffen mnogo je izmjenjivao misli i ideja o letenju, pa ga je isti posjetio u Požegi 1899. godine. Isto je bio radi toga pozvan od francuske vlade kao gost - na kongresu, koji je održan 1900. u Parizu, da održi predavanje o tom problemu. Kako nije onda mogao tamo otići, poslao je na hrvatskom, njemačkom i francuskom jeziku jedan elaborat, a na sam dan Kongresa brzojavno se ispričao - bolešću. Inače se aktivno dopisivao s francuskim konstruktorima. Imao je veliki interes i za astronomiju. Stjepan je bio i veliki prijatelj knjige, a njegova biblioteka bila je krcata lijepim knjigama koje su predstavljale jedan mali imetak. Bile su to uglavnom naučne knjige na njemačkom i francuskom jeziku. Bilo je nešto i na hrvatskom, uglavnom knjige “Matice hrvatske” - svako godište. Bilo je knjiga i na latinskom, koje

su s vremenom završile na tavanu, jer ih više nitko nije razumio dobro, kako bi trebalo, a to su bile knjige iz knjižnice obitelji, koje je ostavio Pavao, Ignatius (Vatroslav), Filip, Ivan župnik, a i Alois (Vjekoslav) je ostavio lijepu knjižnicu.

Po naravi Stjepan je bio blag, a u kući se gajila ljubav prema prirodi. Svake zime su se ptice držale u prozorima. A i kućni ljubimci su uzvraćali ljubav. Kako su Stjepanu noge bile sve slabije, bile su uvijek i hladne, to je kućni pas Valdi već znao, čim bi Stjepan sjeo za radni stol, on bi došao i legao mu na noge da ih grije. Bio utemeljiteljnim članom DVD Požega od 1900. godine. Po Stjepanovoj smrti nastavlja voditi poštu supruga Terezija do 1. kolovoza 1914. godine, kada je radi rata podržavljena.

V.

047. Josefina Štefanija (17.3.1884.-20.6.1884.), kći Stjepana i Terezije.

048. Albin Thaller, viši želj. činov. (24.2.1886.-10.11.1958.), sin Stjepana i Terezije, vj. 12.2.1912. s

049. Antonijom Galović, učiteljicom (....1885.- 4.3.1955.).

Albin je završio osnovnu školu i gimnaziju u Požegi, položio maturu 1904. godine. Unosi zabunu podatak da je Albin Thaller položio maturu 1903. godine na Njemačkoj gimnaziji u Osijeku. Vjerojatno je položio neke škole za činovnike na željeznici jer je službovao u Okučanima i na kraju bio šef glavnog kolodvora u Zagrebu.

VI.

050. Branka Thaller, profesor (18.11.1912.-19.12.2000.), kći Albina i Antonije, vj. 7.1.1939. s

051. Juraj Đuro Lojen (20.5.1907.-7.5.1944.), učitelj. Poginuo kao antifašist u Dubrancu kod Zagreba.

Branka je odrasla uz roditelje i dva brata. U djetinstvu dosta proboravila u majčinom kraju u Gorskom kotaru. Nakon srednje škole završava Filozofski fakultet u Zagrebu - prof. povijesti umjetnosti. Udaje se za Jurja - Đuru Lojena, učitelja, također prosvjetne struke i u braku imaju četvero djece. Juraj gubi život kao antifašist, a sva briga za djecu ostaje na njoj. Radi na raznim školama u okolici Varaždina. Vodi vrlo skroman život, boreći se da osigura egzistenciju svojoj djeci. Majka joj pomaže u brizi oko djece do svoje smrti. Uspije školovati djecu i doživjeti njihove uspjehe. Živjela je u Varaždinu do smrti. Tomo Žalac spominje u citiranoj knjizi Juraja Lojen među 43 učitelja Žumberka i Pokuplja kao antifašista.

VII.

052. Marta Lojen, dipl. pravnik (17.10.1939.-...), kći Đure i Branke, umirovljenica, živi u Varaždinu.

053. Mr. Miroslav Lojen, elektroinženjer (8.10.1940.-...), sin Đure i Branke, umirovljenik, živi u Zgb, supruga

054. Mr. Branka r. Potočnjak, dipl. pravica.

Miroslav najveći dio djetinstva i mladosti provodi u Varaždinu. Već u ranoj dječjoj dobi pokazuje izraziti dar za matematiku. U Zagrebu diplomira na Elektrotehničkom fakultetu. Zapošljava se u Institutu tvornice "Radio industrija Zagreb", gdje radi na pripremi inovacija. Poslijednje dvije godine zbog propasti tvornice odradio je u stručnoj školi. Kao hobi uživa u planinarstvu. Brine se za djecu svojih sestara.

055. Branka Lojen, prof. hrv. i književnosti (28.11.1941.-...), kći Đure i Branke, vj. s Peterom Ivanovsky, ima sina Jurija i kćer Lidiju. Jurij je neoženjen i radi kao informatičar u Varaždinu.

Kćerka Lidija, ud. Detić, nastav. predškol. odgoja živi i radi u Varaždinu i ima kćer Irenu (rođenu 2002.)

056. Marijana Mirka Lojen, likovni pedagog (20.1.1943.-...), kći Đure i Branke, nastavnica likovnog odgoja, radila je u više škola u okolici Varaždina. Iz braka s Damjanom Šantićem iz Trogira, ima sina Kaju i kćerku Helenu. Dr. Kaja Šantić radi kao liječnik u Sloveniji. Helena Šantić studirala je slikarstvo u Veneciji, na "Academia de belle Arti". Danas živi u Berlinu, vj. s Norbertom Richterom, imaju troje djece.

VI.

057. Dr. veterine Pavao Thaller, (29.6.1914.-5.1945.), sin Albina i Antonije, vj. 5.5.1940. u Zgb. s

058. Dragica Benčak, učiteljica (30.10.1911.-8.9.2006.)

Pavao u obitelji zvan "Miga" završio je osnovnu školu i gimnaziju u Zagrebu a potom upisuje studij veterine na Sveučilištu u Zagrebu, gdje je 1939. godine stekao diplomu doktora veterinarske medicine. Nakon svršetka studija otvara privatnu praksu u selu Mraclin kod Velike Gorice. Osnutkom NDH pristupa ustaškom pokretu, te kao časnik bude ubijen na Bleiburgu 1945. godine. Dragica je rođena u Mraclinu, gdje pohađa osnovnu školu, nakon koje upisuje Preparandiju u Zagrebu, koju završava 1931. godine. Nakon završetka škole sve do mirovine radi kao učiteljica.

VII.

059. Prof. dr. sc. Vlatko Thaller, redoviti prof., neuropsihijatar (2.1.1942.-... Mraclin), sin Pavla i Dragice, Predstojnik klinike za psihijatriju Kliničke bolnice "Sestre milosrdnice" u Zagrebu i redoviti profesor Medicinskog i Stomatološkog fakulteta u Zagrebu, vj. 24.7.1971. s

060. Gordana Kordić, viša med. sestra, soc. radnik (26.4.1949.-...).

Vlatko je rođen 2. siječnja 1942. godine u Mraclinu, Velika Gorica. Diplomirao je na medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1968. godine, a specijalistički ispit iz Neuropsihijatrije položio 1974. godine. Koristi stipendiju njemačke vlade - Klinika za neurologiju i psihijatriju u F.U.W. Berlin 1976. godine i 1980. godine stekao naziv magistra znanosti. Iste godine je na edukaciji na Neurološkoj klinici St. Georg u Hamburgu, a 1984. godine obranio doktorsku disertaciju i postao doktor znanosti te stekao naziv bolničkog primarijusa. U znanstveno-istraživačko zvanje znanstveni suradnik, znanost. područje medicina izabran je 1988. godine. Član Liječničke komisije za ocjenu invaliditeta ratnih i civilnih invalida Domovinskog rata pri Ministarstvu obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnost republike Hrvatske je od 1991.- 2001. i od IX 2003.-

Objavljena su mu preko 150 stručna i znanstvena rada u časopisima, citiranim u CC, SCI, Excerpta Medica, Indeks Medicus i sl. kao i 4 stručne knjige.

Član je Hrvatskog psihijatrijskog društva; Hrvatskog neurološkog društva; Mediterranean Society of Social Psychiatry; Hrvatskog društva za intenzivnu medicinu; European and World Association for the Application of Ultrasound in Medicine and Biology; World Federation of Therapeutic Communities; European Association of Science Editors; International Council on Alcohol and Addictions, Association of European Psychiatrist; The British Royal Society of Medicine. Predsjednik je Hrvatskog društva za alkoholizam i druge ovisnosti Hrvatskog liječničkog zbora.

Odlikovan Poveljom Skupštine Hrvatskog liječničkog zbora 2003. godine za osobit doprinos Zboru, medicinskoj znanosti i zdravstvu u republici Hrvatskoj.

Glavni i odgovorni urednik časopisa Alcoholism, Journal on alcoholism and Related Addictions. Član uređivačkog odbora Acta Clinica Croatia, član uređivačkog odbora časopisa Alcologia, International, Italija.

VIII.

- 061. Davor Thaller**, dipl. ecc. (18.2.1972.-...), sin Vlatka i Gordane, vj. s
062. Andrea Punda

IX.

- 063. Robert** (2004.-...) sin Davora i Andree

VII.

- 064. Julije Thaller**, dipl. ing. geolg. (25.8.1943.), sin Pavla i Dragice vj. 20.7.1968.
u Zgb. s

- 065. Tatjana Berković** (11.7.1944.). Iz veleposjedničke obitelji.

Julije je rođen u Mraclinu pa je dio škole završio u rodnom mjestu, a dio u Zagrebu, gdje nakon gimnazije upisuje studij geologije. Nakon diplomiranja zapošljava se u INA-NAFTAPLINU Zagreb, gdje i sada radi kao Glavni projektant. Tatjana je rođena u Ribniku kraj Karlovca. Dio osnovne škole i gimnaziju završava u Zagrebu. Poslije gimnazije upisuje se na Pedagošku akademiju, smjer biologija-kemija. Nakon završenog studija radi kao programer na elektroničkim računalima do mirovine.

VIII.

066. Zrinka Thaller, profesor (12.4.1972.), kći Julija i Tatjane.

067. Denis Čurčinski (12.10.1972.) Djelatna vojna osoba.

Zrinka je rođena u Zagrebu gdje završava osnovnu i srednju školu, nakon koje upisuje Prirodoslovno-matematički fakultet, na kojem diplomira 1998. godine na Geografskom odjelu. Iste godine se i udaje. Nekoliko godina radi u struci u različitim školama, a 2003. godine se zapošljava u Ina-Naftaplinu, odsjek za digitalnu kartografiju, gdje i danas radi na mjestu Samostalnog inženjera za digitalnu kartografiju..

IX.

068. Ruta Thaller Čurčinski (25.6.2001.-...), kći Denisa i Zrinke.

069. Lota Thaller Čurčinski (17.5.2005.-...), kći Denisa i Zrinke.

VI.

070. Stjepan Karlo Thaller, želj. služ. (18.12.1916.-6.10.1981.), sin Albina i Antonije, vj. 1959. s

071. Mira Malnar (23. 3. 1930.-...).

VII.

072. Jadranka Thaller (3.6.1960.-...), kći Stjepana Karla i Mire

V.

073. Albina Thaller (26.9.1887.-7.6.1891.), kći Stjepana i Terezije

074. Virginija Antonija Thaller (12.6.1889.-1891.), kći Stjepana i Terezije

075. Anka Thaller (2.12.1890.-25.5.1892.), kći Stjepana i Terezije

076. Stjepan Nikola Thaller, stud. med. (29.6.1893.-19.10.1961.), sin Stjepana i Terezije, vjenčan s

077. Štefanijom Venne, sestrom upravitelja pošte u N. Gradiški 1919.

078. Nikola Thaller (10.10.1894.-21.10.1895.), sin Stjepana i Terezije

079. Zdravko Josip Thaller, ihtiolog (9.12.1895.-25.1.1955.), sin Stjepana i Terezije, vjenčan s

080. Helom Mataskijević (1905.- 1971.)

Osnovno školovanje i šest razreda gimnazije završio je u Požegi, a učiteljsku školu u Zagrebu. Odmah po završetku škole vraća se u rodnu Požegu i nastupa u službu kao mladi učitelj u Dječjačkoj pučkoj školi. Kako je uskoro buknuo Prvi svjetski rat, Zdravko se dragovoljno javio u vojsku i bude poslan na istočno ratište. Pada u rusko zarobljeništvo i u njemu ostaje do kraja rata tj. do 1919. godine. Boravak u zarobljeništvo iskoristio je da dobro nauči ruski jezik, upoznaje ribolovne vode i razvijenu ribolovnu literaturu. Izgleda da su igre na Orljavi utjecale, da se i u zarobljeništvu još više upozna kroz bogatu literaturu koju je tamo našao za razvijene metode gojenja slatkovodnih riba. Tako je konačno mogao usavršiti svoje još predškolsko zanimanje za ribe i vodozemce i to više nego što je mogao na Orljavi i Veličanki u Požegi. Od tada će ribe uistinu postati poglavitni predmet njegovog marljivog promatranja i sve dubljeg proučavanja. Po povratku iz Rusije 1919. godine primio je mjesto upravnog činovnika u Sarajevu. Pored upravnog rada istakao se i kao plodan ribarski popularizator i naučni radnik, jer je kroz kratko vrijeme izvrsno upoznao ihtiofaunu sarajevske okolice. Već 1926. godine pokrenuo je u Sarajevu izlaženje lista "Sportski ribar", kasniji Ribarski list, kojem je ujedno bio i glavni urednik. U listu se obrađivala razna sportska, ali sve više i stručno-znanstvena pitanja slatkovodnog ribarstva. Dvije godine kasnije napisao je i izdao knjigu "S naših voda." Iste 1928. godine zajedno s Rudolfom Zaplatom tiskao je zanimljivo djelo "Ribe Sarajeva i okolice". Iza toga u Zagrebu 1932. godine objavljena je izvrsno ilustrirana knjiga, izašla u njegovu uredništvu i u suradnji s brojnim našim stručnjacima, "Vode i ribe Jugoslavije u slici i reči." Nakon dvije godine seli se u Zagreb, gdje je preuzeo uredništvo "Ribarskog vjesnika", glasila Zagrebačkog ribarskog društva. Časopis je uzdigao na zavidnu razinu. Od 1938. godine, urednik je i časopisa "Ribarstvo". Samostalno je autor knjiga te oko tristotinjak znanstvenih ili publicističko-stručnih članaka. Rad mu odiše entuzijazmom. Kao monografiju izdao je "Lipljan", Hrvatska tiskara Zagreb 1944., zatim "Mladica- Glavatica i neretvanska hlavatica", Hrvatska tiskara Zagreb 1945. Publicističkom djelatnošću želio je pobuditi interes i veću brigu za vode i na neki gotovo ekološki način, naglašavao je vrijednost vode. Nakon rata radi u Odsjeku za ribarstvo Ministarstva poljoprivrede i u Ministarstvu za ribarstvo NRH-e te u Glavnoj direkciji za slatkovodno ribarstvo. Kad je 1946. godine pokrenut časopis "Ribarstvo Jugoslavije", bio je njegovim glavnim urednikom. Od 1950. godine radio je na Institutu za slatkovodno ribarstvo u Zagrebu, gdje je nenadana smrt 25. siječnja 1955. prekinula njegov rad, a da nije navršio niti šezdeset godina i nedočekaši mirovinu. Ostaje činjenica, da je više od trideset svojih najboljih godina posvetio razvoju našega slatkovodnog ribarstva te da je od strastvenog sportskog ribolovca prerastao u poznatoga stručnjaka ihtiologa, u izvrsnog urednika

ribarskih listova. Supruga Hela bila je poljakinja i nju je upoznao u Rusiji. U braku nisu imali djece.

081. Virginija Thaller (2.8.1897.-14.8.1938.), kći Stjepana i Terezije

082. Albina Thaller, (2.8.1897.-16.11.1969.), kći Stjepana i Terezije

083. Dr. med. Dragutin Vladimir Thaller, neuropsihijatar (28.10.1898.-1986.), sin Stjepana i Terez., vj. s

084. Borislava Remžgar, med. s. (1916. Jurdani kod Opatije - Zagreb 1993.)

Dragutin djetinstvo i gimnazijsko doba tada Klasične gimnazije provodi u Požegi. Zbog rata maturirao nešto ranije 1916. godine i odmah je mobiliziran cijeli razred. Bili na pripremama u Zagrebu, gdje se razbolio, tako da nije poslan na ratište. Svršetkom rata i ranijom smrti oca Stjepana, obitelji je bivalo sve teže. Prodaju kuću u Požegi i sele u Zagreb. Dragutin je započeo studij medicine u Innsbrucku i Grazu, ali je to morao prekinuti zbog uzdržavanja majke i sestre. Zaposlio se kao financijski službenik. Poslije nastavlja studij na medicinskom fakultetu, gdje je i diplomirao i nastavio specijalizaciju iz neuropsihijatrije i završio je u Zagrebu. Stažira u Bolnici Milosrdnih sestara, a počecima neurologije i psihijatrije kao specijalnosti radi u zakladnoj bolnici "Sv. Duha" u Zagrebu, od 1932. godine. Napornu radnu svakodnevnicu dijeli s pionirima hrvatske neurologije, a svakodnevne stručne diskusije vezane su uz prvo izdanje knjige prim. dr. Ive Glavana "Dijagnostika živčanih bolesti" (Zagreb, 1937. vl. naklada), što je prvi udžbenik neurologije na hrvatskom jeziku. 1939. godine premješten je u Pakrac, a zatim kraće vrijeme u Bolnici Vrapče. Nakon otvaranja bolnice Rebro prelazi na Kliniku za neurologiju (gdje je radio Požežanin prof. dr. Radoslav Lopašić). Zbog potrebe za medicinskim kadrovima biva uključen u tadašnju armiju i upućen u Niš i Skopje. U doba samostalnog rada u Skoplju angažiran je na prevođenju stručne literature s njemačkog jezika, kao i edukacije mladih neuroloških kadrova. Sudjeluje na stručnim sastancima i kongresima. O stručnim problemima često se dopisuje i kontaktira s viđenijim neurolozima. Svoj radni vijek završava u Vojnoj bolnici Zagreb, gdje je umirovljen 1962. godine.

Borislava je završila gimnazijsko školovanje u Zagrebu, a 1937. diplomira na Državnoj školi za sestre pomoćnice u zagrebu. Započinje rad na Školi narodnog zdravlja s Higijensko-Epidemiološkim zavodom (sada Škola narodnog zdravlja "Andrija Štampar") u preventivno-socijalno usmjerenoj medicini. Radilo se na terenu, po selima gdje su se održavali domaćinsko-higijenski tečajevi edukacijskog tipa uz demonstracije, s naglaskom na pravilnoj njezi dojenčeta, djeteta, higijenskim navikama i pravilnoj prehrani. Čak su snimani filmovi koji su bili namijenjeni daljnjoj edukaciji (ponekad prikazivani i na glavnom zagrebačkom trgu i drugdje). Bili su to pionirski koraci tog vida medicine koji će kasnije preko dr. Andrije Štampara biti priznat od Svjetske zdravstvene organizacije. Svi su sudionici bili vrlo zadovoljni korisnošću svog rada. I kasnije radi u preventivno-socijalnim aktivnostima u siromašnim dijelovima

grada Zagreba, odakle prelazi na organizacione poslove gradske zdravstvene službe. Humanitarne osobine dominirale su pogledom na život.

VI.

085. Prim. dr. sc. Nikica Thaller (Zgb, 27.4.1945.-...), liječnik, spec. neurolog, kći Dragutina i Borislave.

Rođena i sve stupnjeve školovanja završila u Zagrebu. Diplomirala na Medicinskom fakultetu 1970. godine. Specijalistički iz neurologije završava u okviru Kliničke bolnice "Sestre milosrdnice, gdje ostaje raditi kao neurolog. U mirovinu odlazi 2002. godine s dužnosti šefa Odjela vaskularne neurologije Klinike za neurologiju.

Bavila se vaskularnim dijelom neurologije, te radila na ultrazvučnoj dijagnostici poremećaja na arterijama vrata, od samih početaka uvođenja metode u Hrvatsku. Bavila se i problemima intrakranijske cirkulacije, posebno kod mlađih osoba. Magistrirala s temom "Ultrazvučno ispitivanje moždane cirkulacije u grupi alkoholičara" Sveučilište u Zagrebu, Stomatološki fakultet, 1987. Doktorat znanosti obranila s temom "Transkranijско dopler ispitivanje ishemične cerebrovaskularne bolesti u mlađoj dobi" Sveučilište u Zagrebu, Stomatološki fakultet, Zagreb 1991. Sudjelovala aktivno na nacionalnim i internacionalnim kongresima. Objavila veći broj stručnih i znanstvenih radova, većinom iz područja ishemične cerebrovaskularne bolesti, na razini arterija vrata ili na intrakranijskoj razini. Kao predavač na poslijediplomskim tečajevima obrađivala moždane cirkulacije i mogućnosti ultrazvučne dijagnostike, kao i druge metode dijagnostike. U više stručnih knjiga autorica poglavlja na temu patofiziologije moždane cirkulacije, a u jednom priručniku za neurologe poglavlja o dijagnostičkim metodama u neurologiji. Znanstveno - istraživačko zvanje - znanstveni suradnik - priznato od Zajednice Sveučilišta RH 1992.

V.

086. Ana Viktorija Thaller, učiteljica (9.6.1901.-29.6.1921.), kći Stjepana i Terezije. Bila učiteljica u Skenderovcima. Naglo se razbolila i umrla. Uzrok smrti smatrali su kao posljedicu od udara kamena u glavu, kojeg je zadobila još kao dijete.

087. Filip Thaller (19.10.1902. -30.11.1906.), sin Stjepana i Terezije.

IV.

088. Dr. iur. Emanuel Hugo pl. Thaller, kr. septemvir (26.3.1852.- 26.2.1921.), sin Filipa i Anne, vj. s

089. Adilijom Amruš, sestrom zagreb. gradonač. dr. Milana Amruša, (30.6.1853.- 4.12.1923.).

Pučku školu završio je u Požegi, a gimnaziju u Zagrebu, gdje je bio pitomac kr. pl. konvikta. Poslije gimnazije nastavlja pravne nauke u Zagrebu. Bio je uvijek odličan

đak i student. Po završetku studija postao je sudbenim askultantom kod sudbenog stola u Požegi, a kasnije je službovao u Donjem Miholjcu, Našicama - kod kotarskog suda, a u Osijeku kod sudbenog stola kao vijećnik. Iz Osijeka prelazi u Zagreb gdje je imenovan vijećnikom kr. banskog stola, a poslije i kr. septemvir. Pred umirovljenje odlikovan je od cara ugarskim plemstvom (nasljedno po starijem bratu Vatroslavu). Umro je u Zagrebu u 70. godini života.

V.

090. Dr. med. Milan Ivan Franjo Viktor, šef polikl. u Požegi (28.7.1877.-20.5.1952.), sin Emanuela i Adilije, vj.

091. Šteficom - Štefanijom Rothenstein, bankovna činovnica (17.8.1891.-21.9.1967.)

Milan je započeo studij medicine u Innsbrucku, a poslije nastavio i diplomirao 1902. u Beču.

Liječničku karijeru započeo je kao pomoćni liječnik u Bolnici milosrdne braće u Zagrebu. Poslije Zagreba radio u Vrbovskom, a u Požegu dolazi 1929. godine (Vidmar ga spominje već 1923.) za šefa poliklinike, koja je smještena u županijskoj zgradi i njegovim nastojanjem proširuje se na 14 prostorija. Uz to ima i javno kupatilo s 14 tuševa kapaciteta 400 kupanja u 6 sati rada. U razodblju pd 1929. do 1935. godine dr. Milan Thaller obavio je 33.350 liječničkih pregleda i 10.613 sistematskih pregleda. Uz školsku polikliniku bila je kuhinja pa su zimi djeca dobivala besplatni ručak, koga je financirala banska uprava i općina, a podijeljeno je 3.173 obroka djeci besplatno. Dr. Milan predavao je i Higijenu učenicima Gimnazije, Poljoprivredne škole i Ženske stručne škole. Bio je i predsjednik Crvenog Križa. Milan je pokopan u obiteljskoj grobnici na groblju sv. Ilije. Štefanija se bavila umjetničkom fotografijom. Svoje uradke nosila bi u svojoj torbi i rado pokazivala prijateljima i poznanicima.

VI.

092. Ada Sofija Thaller, stud. matemat. (18.9.1917.-...), kći Milana i Štefanije, vj. 1941. s

093. Alojz Mećar, elektroinženjer (29.5.1918.-30.5.1970.)

Ada je završila osnovnu školu i gimnaziju u Požegi, a maturu položila 1936. godine.

VII.

094. Milka Ivka Tea Mećar, (18.11.1942.-19.7.1959.), kći Alojza i Ade

095. Melita Katica Mećar, stud. elektr. (23.1.1953.-...), kći Alojza i Ade

096. Đurđica, inž. sociolog. (14.11.1955.-...), kći Alojza i Ade

VI.

097. Emanuel Thaller, prof. (10.1.1919.-3.1.1988.), sin Milana i Štefanije, vj. 19.7.1947. s

098. Valentina Faletić, komercijalist (20.2.1925.-11.10.2007.)

Emanuel (Emanuil) je završio osnovnu školu i Gimnaziju u Požegi 1937. godine. Poslije gimnazije upisuje Časničku akademiju - Topničku u Beogradu, koju završava uspješno i bude raspoređen u trupu u Valjevo, gdje ga zatiče rat. U ratu bude zarobljen i pušten iz zarobljeničkog logora. Po povratku mobiliziran u domobranstvo i opet zarobljen od partizana. Iskazao se kao dobar topnik na Sutjesci, tijekom bitke ranjen u nogu i opet zarobljen od Nijemaca. Poslije ostaje u JA, ali imao neprimilika s IB-a. U Požegu se vraća 1954. godine, a od 1962. godine profesor je matematike i knjigovodstva na Ekonomskoj školi u Požegi, gdje su ga kao vrsnog stručnjaka cijenile mnoge generacije. Kao umirovljenik sastavio porodično stalbo "Thallerovih" i ostavio dosta dokumenata vezanih za Thallere u Gradskom muzeju Požega. Valentina je do umirovljenja radila kao komercijalist u Šum. gosp., odnosno Hrvatskim šumama.

V.

099. Ivan Franjo Thaller (12.11.1878.-24.12.1878.), sin Emanuela i Adilije

100. Rihard Thaller, poručnik (3.4.1880.-1900.), sin Emanuela i Adilije. Zbog neuzvrćene ljubavi oduzeo si život. Otac Emanuel odlazi poslije te obiteljske tragedije istraživati svoje korijene, kako bi zatomio neugodnosti.

101. Vilko Thaller (27.6.1884.-25.7.1884.), sin Emanuela i Adilije.

102. Ladislav Thaller (27.6.1884.-25.7.1884.), sin Emanuela i Adilije.

103. Dr. iur. Mirko Thaller, odvjetnik (17.9.1886.-24.4.1962.), sin Emanuela i Adil., vj. 12.4.1916. s

104. Olga Lola Winkler (20. 02. 1888.- 12. 03. 1954.)

VI.

105. Vera Thaller, službenik (1.3.1919.-25.10.1982.), kći Mirka i Olge.

106. Renata Thaller, prof. engl. (2.4.1924.-...), kći Mirka i Olge.

V.

107. Prof. dr. med. Ljudevit Lujo pl. Thaller, prof. univerziteta i primarius (9.12.1891.-23.6.1949.), sin Emanuela i Adilije, vjen. 28.11.1914. s

108. Marta Vrbanić, kći predavača na višoj šumarskoj školi u Zagrebu (13.10.1891.-25.12.1975.)

U rodnom Osijeku Lujo je stekao osnovno obrazovanje, a gimnaziju u Zagrebu. Bio je nadaren učenik i sve je razrede završio s "izvrsnim" odličnim uspjehom. Uz latinski, grčki i njemački jezik od četvrtog razreda učio je i francuski, a u osmom razredu i engleski. Pored toga mladi Ljudevit uči svirati glasovir, zanima se za mačevanje floretom, gimnastiku i stenografiju (upoređi s autobiografijom dr. Vatroslava Thallera). Studij medicine upisuje 1909. na sveučilištu u Beču. Kao istaknuti student dobio je prsten od cara (iz Hrvatske su samo on i prof. anatomije Drago Perović dobili takove). Studij medicine završio je u apsolventskom roku stekavši 13. 9. 1914. diplomu doktora sveukupne medicine. Po povratku započinje kao pomoćni liječnik u Bolnici sestara milosrdnica u Zagrebu, a 1916. postaje član Zbora liječnika, a u statusu pomoćnog liječnika ostaje do 1919. godine, da bi slijedeće bio primarnim liječnikom i postao šefom jednog odjela i to ne samo u navedenoj bolnici, nego i u cijelom Zagrebu. Tu je djelovao gotovo trideset godina kao predstojnik odjela za unutrašnje bolesti Bolnice Milosrdnih sestara u Zagrebu. Na Mudroslovnom filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 2. 10. 1916. upisuje IV. i V. semestar, a 31. 7. 1917. promoviran je na čast doktora filozofije (prirodoslovne znanosti).

Imao je među prvima automobil u Zagrebu i sam ga vozio. Od 1919. godine nigdje više ne stavlja ispred prezime pl., a isto tako ime Ljudevit, nego samo Lujo. Kao kliničar osobito se zanimao za kardiologiju, ftizeologiju, infektologiju, neurologiju, farmakoterapiju i za medicinsku psihologiju. Unatoč svojim velikim obvezama sudjeluje u svim aktivnostima Zbora liječnika, ne samo prisustvujući i diskutirajući na stručnim mjesečnim sastancima ili kao pisac stručnih članaka već i kao urednik Liječničkog vjesnika. Predaje i u školi za sestre pomoćnice. Prvi će 1924. godine otvoreno postavljati pitanje koliko je opravdano da se na zagrebačkom sveučilištu angažiraju stranci, koji ponekad nemaju sve propisane uvjete za određeni položaj, dok se od domaćih kandidata rigorozno zahtijevaju maksimalni uvjeti. Objavio je rasprave o malariji, tifusu, eozinofiji i srčanim bolestima. Od osobite važnosti mu je rad na proučavanju općeg razvitka medicine, a osobito hrvatske medicinske prošlost. Održavao je od 1927. kao honorarni nastavnik predavanja iz Povijest medicinske prošlosti na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, i upravo je on utemeljio tu struku u Hrvatskoj. Od 1927. do 1943. zalagao se za status povijesti medicine kao samostalne akademske discipline i znanosti, nastojeći se izboriti i za odgovarajuće institucijske baze kao što su Katedra, znanstveni institut, specijalizirana knjižnica i muzej za povijest medicine, koji bi činili jedinstvenu znanstveno istraživačko, stručno i nastavno djelovanje na Medicinskom fakultetu u Zagrebu. Poslije kao profesor toga predmeta imao je veliku elokvenciju u kombinaciji sa sugestivnošću, jer su starije kolege isticale strašnu privlačnost njegovih studentskih predavanja, što poslije njega nije bio slučaj. Objavio je monografiju o zdravstvenim prilikama u Hrvatskoj od 1770.-1850., a potom i knjigu, pod naslovom: Od vrača i čarobnjaka do modernog liječnika. Njegove publikacije sadržavaju izvorne doprinose upoznavanju medicinskog folklor

te antičke i srednjovjekovne medicine, osobito u Hrvatskoj. Pokrenuo je i Sekciju za povijest medicine Zbora liječnika Hrvatske i organizirao međunarodni kongres iz povijesti medicine, koji je pod njegovim predsjedništvom održan u Zagrebu, Beogradu, Sarajevu i Dubrovniku (1938.). Sudjelovao je i na međunarodnim kongresima za povijest medicine u Bukureštu 1932. i Madridu 1935.

Revoltiran nerazumijevanjem fakultetskog vijeća Lujo Thaller se 1938. godine odrekao titule honorarnog profesora povijesti medicine. Učinio je to iz razloga da osnaži kolegij i ugled povijesti medicine na fakultetu. Valjalo je čekati i dočekati novu političku konstelaciju kako onu opće povijesnu tako i onu na Sveučilištu i samom Medicinskom fakultetu. To se dogodilo akademske 1943./44. kada dolazi do reorganizacije Katedri na Medicinskom fakultetu i kada je osnovana Katedra za povijest medicine i kada je Lujo Thaller imenovan redovitim sveučilišnim profesorom od 25. svibnja 1943. Te godine Thaller je uz A. Šercera, D. Perovića, M. Budaka i A. Vuletića izabran u Odbor za izradu hrvatske medicinske terminologije. Naredne godine Thaller je postao kustosom Muzeja za povijest zdravstva u Hrvatskoj Hrvatskog liječničkog zbora. Tada je Thaller po prvi puta imao priliku da u cijelosti realizira svoje progresivne i danas aktualne zamisli o nastavi povijesti medicine u medicinskom obrazovanju.

Bio je niz godina gradski zastupnik gdje je sudjelovao u rješavanju brojnih komunalnih problema grada Zagreba. U tom svojstvu je zaslužan i za podizanje Liječničkog doma u Zagrebu, jer je gradsko zastupstvo dalo teren. Bio je istaknuti član antialkoholičarskog pokreta, ugledan član Matice Hrvatske i društva novinara. Uređivao je Liječnički vjesnik i časopis Život i zdravlje. U povijesti športa je zapamćen kao predsjednik H.Š.K. Concordia, utemeljitelj i predsjednik Bokačkog saveza, funkcionar u Klizačkom savezu i član Olimpijskog komiteta. Napisao je niz članaka o športu, osobito planinarskom u Gorskom kotaru. Na dužnosti primarnog liječnika odjela za unutrašnje bolesti ostaje do 18. 4. 1941., kada je odlukom ministra zdravstva NDH otpušten iz službe. Odredbom Poglavnika NDH ova je odluka zamijenjena odredbom o umirovljenju u statusu predstojnika odjela Bolnice milosrdnih sestara s pravom na mirovinu koja mu pripada prema godinama službe. Tada je živio od privatne ordinacije, ali to nije bio u skladu s ondašnjim prilikama. Siromašnim bi ljudima na Trešnjevci nakon kućne posjete otišao u ljekarnu i kupio lijekove i donio im. Vjerojatno je imao i imućnijih pacijenata pa je tako mogao, ali i supruga mu je bila dobrog imovinskog stanja.

Zakonskom odredbom o osnivanju medicinskog fakulteta u Sarajevu i u Splitu od 27. ožujka 1944. godine, imenovano je i povjerenstvo za provedbu ustrojstva u kojem su se nalazili: prof. dr. Ante Šercer kao pročelnik povjerenstva, prof. dr. Mile Budak, prof. dr. Ljudevit Thaller, prof. dr. Ibrahim Ruždić i dr. Ivo Stipčić. Predavanja na tom fakultetu počela su 20. 11. 1944. a upisalo se preko 160 studenata.

Poslije rata Lujo Thaller završio je kao internista u Domu zdravlja Trešnjevka - ambulanta, što je svakako ispod njegovih prethodnih položaja i kvalifikacija. Istina poslije su mu i nudili povratak na mjesto šefa interne klinike u Vinogradskoj, a on bi odgovarao: "Jedan Thaller se nikada ne vraća". Na Medicinskom fakultetu od ljetnog semestra 1945./46. do zimskog semestra 1948./49. kolegij Povijesti medicine nije bio ni predviđen u programu obrazovanja. To ne znači da Thaller prestaje biti aktivan na polju povijesti medicine. U listopadu 1946. izabran je za predsjednika Sekcije za povijest medicine Zbora liječnika. Traži mogućnost da sudjeluje u proslavi 80. godišnjice prof. Maxa Neuburgera u Beču i prijavljuje sudjelovanje na "Velikoj medicinskoj nedjelji u Budimpešti" 1949. godine. U zamolbama ističe da je član Societe Internacionale d' Historie la Medicine i Union et Academie Internacionale d' Historie de Sciences. Sve je to prekinula prerana smrt u 58 godini života.

Kroničari su do sada uglavnom isticali njegov doprinos povijesti medicine. Neki u svojim sjećanjima poput Rušinovića, koji ističe, da je sveučilišni profesor dr. Lujo Thaller, čovjek sveopće kulture i da je slovio kao najoštroumniji dijagnostičar u Zagrebu i kao takav poznat u cijeloj zemlji. Da je bio idealist i da svoje usmjerenje nije iskoristavao kako su to radili neki poznati hrvatski intelektualci, da bi se domogli viših položaja. Kao šef svojega odjela u bolnici uvijek je bio prvi na poslu, a zadnji ga napuštao. Nije bilo dana a da nije pohodio sve, do posljednjega. Bio je neobično discipliniran i to je očekivao od svojih suradnika. Prema liječnicima se odnosio kolegijalno i nije pravio odnosio se kolegijalno i nije pravio razlike među njima. Politikom se nije bavio, ali njegova ljubav prema Zagrebu dovela ga je u gradsko vijeće, u koje je bio opetovao biran. Zato kad se opisuje nastavak njegovih predavanja 1939. koje preuzima prof. Štampar, pravi je paradoks, da on Štampar, ostaje zabilježen kao najveći zagovornik socijalne medicine i kroz to član Svjetske zdravstvene organizacije. Jer kad se to uporedi s Lujinim načelima njegovog nastupnog predavanja iz 1927., onda je očito tko tu ima primat, a on tamo navodi: "Razvijajući ideju našega etičkoga nastojanja do kraja prelazi preko uzanoga nastojanja za se i svoju okolinu moramo doći do rezultata, da nam je dužnost za sve ljude i za svekoliko ljudstvo raditi. Smjer, kojim će se naše zvanje razvijati jasno je obilježen i mi vidimo, kako medicina od individualne postaje socijalna, od kurativne preventivna."

Marta je rođena u Fužinama gdje su joj se preci bavili prometom i preradom drveta i bili dobrog imovnog stanja, te je kuća u Prilazu zapravo od njenog tate. Iako kći predavača na Višoj šumarskoj školi u tradiciji onog doba posvećuje se domaćinstvu i djeci. Dr. Nikica Thaller susrela ju je ili bolje rečeno posjetila u bolnici, gdje je ležala radi slomljene noge. Bilo je to negdje 1967. ili 68. Nikica je dobila zadatak od prof. dr. Ivana Reinera da pronade Lujinu sliku radi publiciranja za porebe tadašnje Vinogradske bolnice. Marta je tada djelovala Nikici dobronamjerno i povučeno i uputila Nikicu na fotografa Tošu Dabca. Naravno, Tošo je imao dobar arhiv i pronašao film i napravio fotografiju, jer je cijenio Luju iz predratnog perioda. Sada, kada ima

puna saznanja o prošlosti, Nikici je jasno, da su bili ljuti što "oni" iz Vinogradske bolnice traže fotografiju, a od tamo su Luju otpustili.

VI.

109. Marta Thaller (12.12.1915.- 22.11.2000.), kći Luje i Marte, vj. 29.6.1934. s

110. Dr. iur. Rudolf Bedenko, odvjetnik (1.1.1908.-25.12.1984.)

Marta je rođena u Zagrebu kao nastarija od troje djece. Odrasta uz brata i sestru. Udaje se vrlo mlada i ostaje živjeti u obiteljskoj kući Prilaz Gjure Deželića 32. U braku dobiva dva sina Dmitra i Vladimira. Posvećuje se obitelji i djeci, a nakon očeve smrti i majci. Bila je nenametljiva, suzdržana i tolerantna osoba. Rudolf je završio pravni fakultet. Imao je odvjetnički ured u porodičnoj zgradi. Smatran je dobrim odvjetnikom za stambenu problematiku i nekretnine.

VII.

111. Dr. med. DMITAR Bedenko, neuropsihijatar (1936.-...), sin Rudolfa i Marte

112. Viktorija Čargonja

VIII.

113. Alen Bedenko (2.12.1968.-...), sin Dmitra i Viktorije

VII.

114. Prof. dr. Vladimir Bedenko, dipl. inž. arhitekture (1943.-...), sin Rudolfa i Marte,

115. Višnja Boras (4.2.1947.-...), dipl. inž. arhitekture

Vladimir je redoviti profesor Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu

Katedra za teoriju i povijest arhitekture

Zavod za graditeljsko naslijeđe

Vladimir je rođen u Zagrebu. Osnovnu školu i klasičnu gimnaziju završio je u Zagrebu. Diplomirao je 1967. na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu. Magistrirao je 1973. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu na području povijesti umjetnosti s radom "Križevci - uurbanistički razvoj". Doktorirao je 1986. na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu na području povijesti arhitekture s disertacijom "Pprostorna organizacija i stambena kuća zagrebačkog Gradeca u XIV. i XV. stoljeću". Na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu zaposlen je 1970. kao asistent na Katedri za teoriju i povijest arhitekture. Izabran je za znanstvenog asistenta 1978. Docentom postaje 1987., izvanrednim profesorom 1991., a redoviti je profesor 1996. godine. Objavio je

dvadesetak znanstvenih radova iz područja povijesti arhitekture i zaštite graditeljskog naslijeđa. Sudjelovao je na Seminar in American Studies u Salzburgu 1975. Studijski je boravio u Beču kao stipendist austrijske Vlade 1976. godine. Sudjelovao je na mnogim međunarodnim simpozijima na kojima je održao izlaganje.

Knjige

1989. Zagrebački Gradec, kuća i grad u srednjem vijeku, Školska knjiga, Zagreb, 1999. Vitruvije i njegovo djelo, pogovor i prijevod knjige Vitruvije: Deset knjiga o arhitekturi, Golden marketing i Institut građevinarstva Hrvatske, Zagreb.

Stručni radovi: 1976. Povijesno-prostorni razvoj i problemi zaštite PUP povijesne jezgre Požege. Konzervatorska studija, idejni, glavni i izvedbeni projekt obnove župne crkve u Voćinu. 2001.- 2004. Konzervatorska studija blokova Tvrđe u Osijeku.

Višnjini roditelji potječu iz Vitine u Hercegovini. Završila je klasičnu gimnaziju u Zagrebu i diplomirala na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu. Radila na više mjesta u gradskoj upravi.

VIII.

116. Neda Bedenko (9.7.1971.) kći Vladimira i Višnje

117. Iva Bedenko (24.7.1973.) kći Vladimira i Višnje

118. Greta Bedenko (16.4.1988.) kći Vladimira i Grete r. Glatz

VI.

119. Dr. med. Lujo Thaller, liječ. (3.2.1917. Zagreb-15.3.1965. Beč), sin Luje i Marte, vj. 1940. s

120. Nina Petrov, redaktor (3.2.1920.-...)

Ljudevit Lujo u obitelji zvan "Duko" djetinstvo i školovanje provodi u Zagrebu uz dvije sestre. Kao i sestre Tanje i njegov život su obilježila burna vremena, previranja i II. svjetski rat, radi kojeg je prekinuo studij medicine. Napušta zemlju i emigrira najprije u Kanadu gdje je najprije radio kao bolničar, a zatim kao liječnik. Najveću potporu u životu mu je supruga Nina Petrov, koja se uz njega bori za egzistenciju obitelji. Zajednička sudbina u stranoj zemlji pojačava povezanost sa sestrom Tanjom. Obitelj živi na relaciji Kanada - Novi Zeland, a neko vrijeme i u Beču, gdje 1965. završava život, ne dočekavši rođenje sinovih blizanaca 1973. godine.

VII.

121. Mihajlo Thaller, dipl. ing. matematike, prof. (17. 2. 1944.-), sin Luje j. i Nine, vj. 7.10.1967. s

122. Mr. A Fiona Mackillop de Bain, prof. španj. na univerzi (16.12.1946,-).
Žive na Novom Zelandu.

VIII.

123. Aleksandar Thaller (31. 1. 1973.-), sin Mihajla i Fione

124. Vanese Thaller (31.1.1973.-), kći Mihajla i Fione. Žive u Kanadi

VI.

125. Dr. med. Tatjana Thaller, neuropsih. (Zgb. 17.4.1919.-25.6.2007. N.-York),
kći Luje i Marte, vj. s

126. Dr. med. Fritz Former, neuropsihijatar (1917.- 1997.)

Tatjana u Zgb. provodi djetinstvo i školovanje, a praznike kod majčine obitelji u Fužinama u Gorskom Kotaru, jer je naprosto obožavala taj kraj. Uvijek je bila dobra učenica, ali i slabijeg apetita pa su roditelji morali pribjegavati različitim uvjerenjima da bi jela. Obožavala je i putovanja u različite zemlje s roditeljima. Nemirnog i radoznalog duha u doba intenzivnih političkih strujanja, pokazuje interes ili bolje reći, da je to tada bilo i moderno, za lijeve ideje, što će prouzročiti prekid u studiju medicine i dovesti čak u pitanje i život. Spašena obiteljskim kontaktima, kako će to zapisati dr. Rušinović i uz pomoć Crkve, angažiranjem dr. Alojzija Stepinca, ali u tome gubi svoju instinsku prvu ljubav. Emigrira u Rim uz pomoć rođaka po majci, svećenika Ivana Stipanović, zagovorom nadbiskupa msgr. dr. Alojzija Stepinca, gdje živi pod teškim okolnostima i završava Medicinski fakultet. U Rimu se udaje se za Ivu Zankija, koji nažalost prerano umire. Nakon njegove smrti odlazi u SAD najprije u Youngston, Ohio, a zatim u New-York, gdje je radila u medicinskoj praksi i gdje je srela svog drugog supruga dr. Fritza Former. On je kolega u struci, s kojim živi 40 godina. Nakon njegove smrti posvetila se obiteljskom istraživanju. Pisala svima poznatima i poticala ih na istraživanja, šalje nećakinju Ivu u Austriju da snima povijesna mjesta, a i sama je prije mnogo puta je putovala u Austriju u Tirol, pretraživala matične knjige, živopisno opisivala krajolik i uživljavala se u život predaka. Svojim saznanjima "zarazila" je i neke članove obitelji i bez njenog poticaja ne bi bilo ni završetka ovog rada. Svi koji su je poznavali, opisuju je kao osobu koja je širila ljubav oko sebe, znala je izazvati, kao i pružati. Prilagođavala se svim ličnostima i znala ispuniti potrebu svakoga za pravim ljudskim kontaktom. Privržena obitelji održavala je vezu sa svim generacijama i veselila se mladim naraštajima. Slobodna i nezavisnog mišljenja, bila je otvorena za razna područja ljudskog duha. A u teškim zdravstvenim situacijama bolesti, priznala značaj i vjere i Blaženika A. Stepinca, te svećenika Stipanovića. Za prvog je bila uvjerena da ju je on izbavio iz zatvora, a Rušinović u svojim sjećanjima spominje da je on intervenirao kod Poglavnika. Isto tako bila je uvjerena, da se čudom oporavila 1999. godine, kada je ležala u bolnici 2 mjeseca i za zagovorom tada već pokojnog Bl.

Alojzija Stepinca. Svećenik Ivan Stipanović je začetnik peticije od 1932. godine, koji je sakupio 43.000 potpisa tražeći od Lige naroda da se osigura neovisnost Hrvatske od Jugoslavije. Napustila nas je koncem lipnja 2008. godine, ne dočekavši izlazak ovog članka, koji bi joj toliko značio, kao i okupljanja Thallera u Požegi, što je još prije dvadesetak godina predlagala. Dirljive posthumne riječi bliske prijateljice Marie Castronovo, a po njenim riječima i adoptivnoj unuci u euhologiju će izreći: "Tatjana je bila puna ljubavi, misaona i plemenita, ali i žestoko (snažno) nezavisna. Imala je veliki smisao za humor i bila je vrlo inteligentna. I, iako je možda postala krhka u posljednjim godinama (Navodno iznimno mršava - op. V.B.) bila je uvijek oštra kao svrdlo. Kroz život, za Tatjanu, najvažnija stvar, bila je uvijek obitelj, najprije i najviše neposredna obitelj. Gajila je ljubav i divljenje za oca koji je bio i nastavlja se smatrati visoko respektiranim, ne samo kao liječnik, nego i kao prva osoba koja je podučavala povijest medicine u Hrvatskoj. Također je duboko voljela majku, brata i sestru. Svatko, tko je poznavao Tatjanu, znao je da su joj čak i daleki rođaci vrlo važni - svatko od njenih predaka unatrag 400 godina - koje je ona pomno istražila i dokumentirala - do najnovije generacije koja uključuje Sofiju, Floru, Nikolu, Luku, Luciju, Maschu, Taru, Miu i Madelaine. Za mnoge od tih velikih - velikih nećaka i nećakinja u posljednjih 10 godina, Tatjana je sa mnom dijelila radost njihovih rođenja, kako su slijedila. Morala sam se ubrzo upoznavati sa svim ostalim rođacima svuda po svijetu - što nije bio lak zadatak. Tu su još Nina, Miša, i Fiona u Novom Zelandu, Višnja, Vlado, Iva i Neda u Hrvatskoj, Mirjana i John na Manhattanu, Ruška i Mičo u Westchesteru, Vanessa i Alexandar u Kanadi, Alan u Buffalu, a da se ne spominje ostale u Engleskoj, Njemačkoj, Californiji i Floridi." Drugi momenat, koji je spomenula Marie bilo je astrološko praćenje, a posebno na što ju je Tatjana upozorila, da je ovo po početku kineske Nove godine, dobar znak, jer je to ne bilo koje, nego u znaku zlatne svinje. Tatjana joj je objasnila, da bi to značilo, da bi se ove godine mogle dogoditi vrlo dobre stvari. Na neki način, nastavlja dalje Marie, izgleda ironično, jer nas je baš u toj godini napustila. (Ne mogu ovdje da i sam dodam, da je možda od tih predskazanja i ovo obilježavanje, izdavanje monografije i okupljanje Thallera u Požegu). U svojim posljednjim danima nastavlja dalje Marie, da je Tatjana rekla mnogo puta, da je to uredu, ako umre i osjećala da je to dobar način da se ode (odlazak), a konačno bila je konformna, nije imala bolova, bila je okružena ljubavlju obitelji i prijatelja, imala je dobar život. Smatrala je, da će njena bolest privući prilikom posjeta mnogo rođaka i da će tako imati priliku da se oni pobliže upoznaju, porazgovaraju i druže." Rekli bismo do u detalje sve joj je bilo svrsihodno. Počivaj u miru Tatjana!

IV.

127. Marija Viktorija (4.8.1860.-16.5.1896.) vjenč. 4.8.1884. s

128. Dr. iur. Ante Pukler, odvjetnik (Alaginci 29.12.1858.-Požega 18.4.1891.)

Još kao student na zagrebačkom i gradačkom sveučilištu oko 1880. bio je glavni pristaša i protagonistu sveučilišne mladeži Stranke prava i njezina prvaka dr. Ante Starčevića. Po povratku u Požegu radi kao odvjetnik i branitelj u kaznenim stvarima. Bio je i pravni zastupnik imanja Brestovac. Uz to je bio uvaženi političar i pisac. Napisao je i izdao "Ženitbene običaje i svatovske pjesme u Hrvata". Pisao političke članke i brošure, i uređivao neko vrijeme tjednik "Slavonac" 1886. godine. Sve je upućivalo, da će djeca iz toga braka imati sjajan izgled za budućnost. No nagla najprije njegova smrt, a nakon pet godina i Marijina, učinili su taj izgled kratkotrajnim. Dječake su uz pomoć teta s očeve strane poslali na školovanje, Marijana, koja je u doba majčine smrti bila učenica Pučke škole, upisana je u Višu djevojačku školu u Zagrebu.

V.

129. Zlatko Pukler, pravnik (1885.- 1955.), sin Ante i Marije. Direktor Prve hrvatske štedionice u Zagrebu. Prva hrvatska štedionica u Požegi i čitavo bankarstvo Požege poslije 1925. godine bilo je u rukama požeške Podružnice Prve hrvatske štedionice u Požegi, koju je vodio Jakšić.

130. Dr. iur. Dragan Pukler, pravnik feldkurat (1886.- 1917.), sin Ante i Marije.

131. Marijana Pukler, časna sestra Ignacija, završila studij matem., umjetnik slikar, upravitelj bolnice sestara milosrdnica u Vinogradskoj - Zagreb. (3.2.1888.- 4.4.1960.), kći Ante i Marije.

Njenim tutorom postao je njihov ujak dr. Ignacije Vatr. pl. Thaller, koji je uz svoj bogati posjed u Požegi imao i unosan položaj u Zagrebu - protomedicus. U Zagrebu je stanovala u Donjem konviktu samostana. Marijana je zvala ujaka "Onkl-Naci" i iz poštovanja prema njemu uzela si ime s. Ignacija. Sva ta tragedija u obitelji utisnula joj se u dušu ostavivši dubok melankolični biljeg, ali i stvorio jaku životnu povezanost između četvero siročadi. Kad je svršila višu djevojačku školu, prešla je u preparandiju, a iz Donjeg konvikta u Internat za učiteljske pripravnice. Praznike je redovito provodila u lijepom ujakovom stanu u Zagrebu ili na njegovom imanju u Požegi. Tamo se za nju brinula ujakova kćerka Marija Ana Terezija, petnaest godina starija sestrična. Svojom pažnjom i brigom za svoju okolinu svladala je i drugu tragiku svog života, turberkulozu, koja ju je podgrizala već od rane mladosti. Naslijedivši od niza plemićkih porodica koje su se rodbinski povezivale pozitivne i plemenite karakterne crte, poteklo je tako još iz djetinstva otmjeno i prijazno vladanje, kojim se uz privlačnu vanjštinu odlikovala cijeli život. Kad je Marijana postala sestrom M. Ignacijom, ova otmjenost dobila je i redovničku boju, tako, da je kao nastavnica činila dojam prave milosrdnice. Na Građanskoj školi, a osobito na Preparandiji, mnogo je upotrebljavala individualnu metodu odgoja te s učenicima postupala upravo majčinski, osobito s onima, kojima je bila razrednica. Na "svome" zraku i uz dobru hranu ona se u Požegi uprkos svoje vjerne turberkuloze sjajno oporavila. Nitko nije mogao zaključiti na ikakvu bolest, a kamoli

na uvriježenu baštinu- njenu turberkulozu. Tako potpuno zdravlje zadržala je i u godinama 1937.- 1940., kada je bila imenovana upraviteljicom bolnice u Vinogradskoj cesti. Tu je došlo do izražaja njezino dobro srce i miran diplomatski nastup. Tu je znala svakoga zadovoljiti: liječnike, sestre, bolesnike i namještenike, svakoga, tko je tražio intervenciju, bio to odličan gospodin ili odrpani siromah. Za svakoga je imala prijazan smiješak i dobru riječ, a što je glavno, svakoga je znala smjestiti kamo je trebalo. Ovo svoje milosrdničko i staloženo vladanje znala je sačuvati i uz svu ostalu brigu uz posao. Preuredila je i učinila impozantnim i posve modernim interno odjeljenje u bolnici, dogradila novi laboratorij, a nikada nije "izgubila živce" i ostala zdrava. U rujnu 1940. godine premještena je u Sarajevo za učiteljicu na Građanskoj školi. Ne samo zemlja i narod, nego i vremena su nastupila ratnom žestinom i političkim perturbacijama. Uza svu dobru volju i brigu tadašnje starješice u Sarajevu, s. Ignacija nije mogla imati sve ono što je uz njezinu trajnu bolest bilo od životne važnosti. Kad se 1943. godine vratila u Zagreb, bila je mnogo slabija, a i živčano raspoloženje nije više bilo onako mirno i staloženo kao prije. Ipak se nekako pribrala i oporavila pa su uz lijekove ostale su mirne one zakrečene kaverne na plućima. Svršetkom rata 1945. godine namještena je ponovno u Vinogradskoj bolnici, no uz posve izmijenjenim prilikama, kad je trebalo mnogo takta i mudrosti svuda i svakome. Od državnih vlasti namješten je novi upravitelj bolničke ekonomije, a ona vrši neki uredski posao. 22. 7. 1948. godine imenovana je starješicom sestara namještenih u bolnici. Tada je broj sestara smanjen na 21. Već 1949. godine prestala joj je služba, jer su sve sestre ostavile bolnicu i preselile se u Kuću maticu. Tu prihvaća službu vrhovne savjetnice. 1951. prestaje joj služba vrhovne savjetnice, a njezina turberkuloza rapidno napreduje. Radi opasnosti za okolinu bila je odijeljena od zajednice i smještena u posebnu sobu. U to doba pada i bolest njezinih rođaka u Visokoj ulici, pa brata Zlatka i šogorice Zlate. Za sve četvero tih bolesnika ona se mnogo brinula. Kod brata je jedno vrijeme bila svaku drugu noć. Svoju gorku tugu razbijala je poslom, kojim se od mladosti rado bavila - prepisivala je note. Sestre muzičarke bile su ne samo prezadovoljne već i vesele videći ovu divnu rednost i krasni rukopis, jer one za taj posao teško nađu vremena. U 1959. godini počela je naglo slabiti i stariti. Bila je svjesna svoje nemoći. Počela je sređivati svoje stvari, palila fotografije, pisma karte, slike itd. Govorila bi: "Evo, uzmite, možda će vama trebati, ja ću skoro umrijeti..." No što je više slabila to se grčevitije držala svoga posla - prepisivanja nota. Smrtna borba bila je vrlo kratka i laka. Tijelo istrošeno dugim bolovanjem nije imalo snage da se dugo otima smrti. Ipak je navršila 72 godine. Mnogo je radila, mnogo molila, mnogo tiho i tajno trpjela. Pokopana je na groblju Mirogoj u Zagrebu, polje 65; r. III. br. g.137.

132. Ivan Pukler (1889.-1889.)

133. Mirko Pukler (1890.- 1897.)

134. Daniel, Pukler, agronom (1891.-1946.)

III.

135. Klara Thaller (2.8.1817.-1846. ?), kći Vatroslava i Katarine. Udala se za obrtnika i posjednika Josipa Winklera u Batini.

136. Pavle Thaller (1819.-17.9.1826.), sin Vatroslava i Katarine.

137. Julijana Thaller (13.2.1821.-11.9.1891.), kći Vatroslava i Katarine, udana za

138. Alojzije Vjekoslav Vjenceslav pl. Knežević, kr. žup. veterinar (1819.?- 16. 6. 1887.)

Prvi veterinar u Požegi, spominje se u županijskim zapisima iz 1849. godine bio je Vjenceslav pl. Knežević. Tu dužnost obavljao je za plaću od 240 forinti. Na toj dužnosti bio je sve do 1876. godine, a obavljao je i poslove kotarskog veterinara.

IV.

139. Vjekoslav Knežević (1856.- 1912.), sin Alojza i Julijane.

140. Viktorija Knežević (1858.- 1922.), kći Alojza i Julijane.

141. Stefanus Knežević (1861.- ?), sin Alojza i Julijane.

III.

142. Josephus Thaller (11.3.1825.-25.3.1825.), sin Vatroslava i Katarine.

143. Ladislav Thaller, sudac i por. nar. garde, velepos. (23.6.1826.-2.6.1901.), sin Vatroslava i Katarine, vj. s

144. Matildom Szemellics (25.8.1833.-28.10.1910.), Podgorač.

Ladislav, Vladislav, imenovan je 28.8.1848. poručnikom narodne garde, a 19. 1. 1852. vjenčali se u Pakracu. Ladislav je 1849. začasni prisežnik (pristav). Ladislava su 1863. posjetili braća Ivan i Filip i njegov sin Vatroslav u Dugom selu kod Terezovca (Podravina), kada je Vatroslav završio školovanje u Beču. Tada je Ladislav bio Veliki sudac u Terezovcu. U povratku kući stric Ladislav ispratio ih je do Jankovca, gdje je upriličio lov na srne. Kad je Ladislav umirovljen preselio se u Požegu.

Matilda kao udova bila potpomagajući član i dobrotvor DVD Požega s 22,60 K, od 1901.

Ladislav i Matilda umrli su u Požegi i pokopani na groblju sv. Ilije. Po njihovoj smrti u njihovu kuću u Požegi uselili su Mijo, supruga Marija Ana Sofija i kći Hedviga.

IV.

145. Marija Anna Sofija Thaller (3.9.1855.- 2.11.1928.), kći Ladislava i Matilde, udana za

146. Dr. chem. Michael Mijo Otto pl. Reiner, vlastelin Brestovački (27.9.1844.-1.9.1925. Podbrežje kod Maribora), sin Michaela i Katarine.

Za Reinere postoje zapisi u župi Tarjan (Mađarska):

Mathias Reiner, posjednik, sin Johanna Reinera, r. 1763. i supruga mu Magdalena Bachmann, rođ. 1774., vjenčani 1794. Njihov sin Michael Reiner, rođ. 1803., umro 1860. i supruga mu Katarina Schnapp. 1837.

Michael se rodio u Velikom Bečkereku (Zrenjanin). Poslije osnovne i srednje škole odlazi u Beč na sveučilište, gdje je doktorirao kemiju 1867. Preselio se s porodicom u požeški kraj 1881. godine, gdje je kupio imanje Brestovac, a poslije i druga (Alaginci, Svetinja, Marindvor). Uz to osniva najprije štedionicu a potom i Pučku banku u Požegi. S kakvom je ekonomskom snagom tada raspolagao najbolje govori objava veleporeznika tadašnje županije požeške u Glasniku istoimene od 9. veljače 1907. godine, kada je bio na drugom mjestu s 8.633,70 K ili samo 1.146,12 K manje od prvoga Milana Turković, vlastelina Kutjeva. Kao gradski zastupnik, pa član županijskih skupština i gospodarske podružnice istakao se revnošću za promicanje gospodarstva i industrijskih pothvata u požeškom kraju. Osnovao je Zakladu porodice dra Mije Reinera za podupiranje obrtnika i za osnutak sirotišta. U tu svrhu darovao je 28. listopada 1898. godine gradu Požegi svoju kuću u ulici sv. Florijana vrijednu 20.000 K, a osim kuće u gotovom novcu 20.000 K. Marija Ana Sofija pokop. je u obiteljskoj grobnici na groblju sv. Ilije u Požegi.

V.

147. Olga pl. Reiner, kći Michaela i Marije Anne (1875.-1.5.1955. Friesach), udana za

148. Carlo pl. Somogyi von Sudovec, tada satnik, poslije pukovnik. Sinovi:

VI.

149. Dr. Viktor Vili pl. Somogyi, sin Carla i Olge. Sudjelovao kao poručnik u Prvom svjetskom ratu, gdje je i ranjen na istočnom bojištu. Poslije stanovao u Šibeniku - La Dalmatienne.

150. Dr. Carl Theodor Dorijan Dori pl. Somogyi, sin Carla i Olge. Završio mornaričku akademiju u Branau. Poslije rata radio u jednoj firmi i dobro zarađivao. Posljednje boravište Vila Mira, Pećine Sušak. Umro od raka.

V.

151. Agata barunica pl. Reiner, kći Michaela i Marije Anne. Dobila posjed Brestovac, udana za

152. pl. Zmaić, on je časnik Austrougarske vojske. U braku nisu imali djece. Pokopana u Friesachu.

153. Hedviga - Marija Ana pl. Reiner, kći Michaela i Marije Anne, (Detkovac 1877.-1958.). Dobila posjed Svetinja - Jakšić. Vj. 28.04.1897. u Brestovcu

154. Carl Dragutin Lehrman, (Požega 1863.-Kreševo 12.6.1918.).

Lermanovi su kao grupa naseljenika 1785. godine krenuli iz St. Wendela aus dem Trierischen, 2. 8. 1785., da bi nakon napornog puta kočijom, lađom (splavi Dunavom i Dravom stigli u Osijek, a odatle opet kočijom u Kutjevo 10. 9. 1785. Kako je glava porodice bila udovica s djecom to je nakon izvjesnog vremena iz Kutjeva smještena u Bekteš, a kada se selo Poreč izgradilo, preselio u njega njen sin Philipp. Njegov sin Jakob, izučeni tkadž doselio se u Požegu sa svojim sinom Georgom. On će također izučiti za tkača i oženiti Mariju Schulz i jedan od njihove mnogobrojne djece je i Carl Dragutin. Bio je u čuvenoj ekspediciji za istraživanje afrike (Conga). Po povratku u domovinu se ženi, privrednik, bakkar i poduzetnik. Stjecajem okolnosti posao propada i on završava u Kreševu kao nadglenik rudarskih istraživanja. Dragutin je bio predsjednik HPD "Vijenac" 1900.-1904. godine.

Hedviga je bila aktivna u Gospojinskom društvu Požega i kuma zastavi Hrv. pjev. društvu Vijenac 1907.

Carl je umro u Kreševu i pokopan na tamošnjem groblju, a Hedviga umrla u umirovljeničkom domu u Grazu (Austrija) kremirana i pokopana u Frieschu 1958. godine.

155. Oskar pl. Reiner (1882. /81?/- 14.4.1945.), sin Michaela i Marije Anne. Dobio posjed Alagince

156. Katarina pl. Jurković (1886.-1971. u Zagrebu)

VI.

157. Michael Mihajlo pl. Reiner Brestovački (1912.- 25.11.1989.) Bibliotekar HAZU-i

158. Marija Aleksandra barunica Allmayer Beck (1913.-)

159. Ernest pl. Reiner Brestovački (1915.-1942.) Poginuo u II. svjetskom ratu.

V.

160. Vladimir Aladar pl. Reiner Brestovački (1883.-1962.), sin Michaela i Marije Anne.

161. Marija Sarkotić (1888. Karlovac - 1968. Osijek)

Aladar je naslijedio posjed Marindvor, koji je još 1937. godine bio veličine 658 jutara. U Požegi imali kuću u Babukićevoj ulici. Ona je srušena osamdesetih godina prošlog stoljeća, kada se gradio Dom umirovljenika.

VI.

162. Oskar pl. Reiner Brestovački (1909.- 1978.) državni službenik

163. Vera Pichler

164. Prof. dr. sc. Ivan pl. Reiner Brestovački (1911.- 1975.)

165. Prof. dr. sc. Željka Banovac (Krk 1924.- 2004. Zagreb), specijalisti za dječje bolesti

Prof. Ivan Reiner bio je predstojnik Odjela za unutarnje bolesti bolnice Sestara milosrdnica u Zagrebu od 31. 12. 1965. do njegove smrti 1975. godine. Od školske godine 1960./61. do 1965./66. vodio je nastavu interne medicine Stomatološkog fakulteta u Zagrebu.

VII.

166. Akademik prof. dr. sc. Željko pl. Reiner Brestovački (1953.-...), predstojnik Klin. Bolnice Rebro

167. doc. dr. sc. Eugenija Tedeschi (Split 1960.-...) specijalist za očne bolesti

Akademik Reiner je na posebnoj svečanosti 18. srpnja 2007. godine u Londonu, uz sudjelovanje najznačajnijih osoba iz područja medicine u Velikoj Britaniji ali i cijeloga svijeta, svečano proglašen za redovitog člana (Fellow) Royal College of Physicians (Kraljevska britanska medicinska akademija). Time mu je, kako je to napisano u obrazloženju, ukazano priznanje za doprinose u medicini kao jednom od najistaknutijih europskih liječnika. Prof. Reiner u ovom trenutku četvrti živući Hrvat koji je djelatna na području medicine. Prof. Reiner istodobno je i redoviti član HAZU i predsjednik Akademije medicinskih znanosti Hrvatske, time postaje jedini hrvatski znanstvenik i stručnjak koji je redoviti član sve tri spomenute akademije.

VIII.

168. Ivan (Zagreb 1984.-...), student prava, sin Željka i Eugenije

169. Maria (Zagreb 1997.-...), kći Željka i Eugenije

VI.

170. Aladar pl. Reiner (1913.- umro u Osijeku) službenik

171. Marija Senc

172. Ervin pl. Reiner (1918.- 1944.) Poginuo u II. svjetskom ratu.

III.

173. Nikola Thaller, sudac u Pleternici i por. nar. garde (5.12.1827.-1870.), sin Vatroslava i Katarine,

174. x

Nikola je 28.8.1848. imenovan poručnikom narodne garde, a 19.2.1861. imenovan kotarskim sucem pleterničkim. Nikola je jedini od Thallera 1866. godine proglašen za Počasnog građanina Požege.

IV.

175. Anton Thaller, sin Nikolin, umro kao pitomac u Wienerneustadtu - terezijanske akademije.

III.

176. Franjo Thaller (12.5.1830.-12.7.1830.), sin Vatroslava i Katarine.

177. Viktorija Thaller, (24.12.1823.-30.4.1888.), kći Vatroslava i Katarine, udana za

178. Petra pl. Maljevac, veliki župan (24.12.1823.-16.7.1884.)

Petar se rodio u Požegi, gdje je završio početne škole, kao i započeo gimnaziju, a dovršio u Pečuhu. Pravoslavne nauke završio je u Budimpešti. Bio je najprije pristav županije u Daruvaru, a kao kotarski sudac djelovao je u Kutini i Kutjevu. Poslije je izabran za podžupana županije virovitičke u Osijeku, a zatim velikim županom u Požegi. Po umirovljenju bavio se javnim poslovima i bio saborski zastupnik. Otac mu je bio vlasnik plemićkog dobra Završje. Petar je bio predsjednik 1866.- 1867. pjevačkog društva Liedertafela.

Viktorija je bila predsjednica Gospojinskog dobrotvornog društva 1883. - 1888.

II.

179. Franciska Thaller (20.5.1783.-1836.?), kći Pavla i Ivane. Pomaže Katarini u djevojačkoj školi 1827. u Požegi.

180. Stjepan Pavao Thaller (24.12.1784.-1785?), sin Pavla i Ivane.

181. Adam Aleksandar Ivan Thaller (24.12.1786.- ?), sin Pavla i Ivane. Poginuo u Gornjoj Italiji u ratu protiv Napoleona kao aktivni ces. bojnič. Po drugoj verziji, Vatroslavoj (Ignacij), bio promaknut u čin podpukovnika, umirovljen, ostao živjeti u Italiji, oženio se i umro u Milanu.

182. Konstancija Marija Agneza Thaller (14.4.1794.-1839.?), kći Pavla i Ivane. Sudionik u nasljednoj masi nakon smrti majke Ivane.

183. Vjekoslav Aloysius Aleks Michael Thaller, sin Pavla i Ivane, kr. poštar, tribunus plebis, nadzornik bolnice i gradski blagajnik (20.9.1781.-20.8.1839.), vj. s

184. Barbara Scherfeneder iz Arada

Osobitim dekretom namjesnika austrijskih pošta, komornika grofa Josipa Dietrichsteina u Beču od 20. ožujka 1801. povjereni je pravo na požešku poštu Vjekoslavu Thalleru, koji je bio dužan položiti prisegu kod poštanske naduprave u Osijeku, uz obvezu, da će poštarske poslove rukovoditi u svojoj vlasti najmanje 10 godine. U ovom razdoblju otvorena je od 20. lipnja 1809. poštanska sveza iz Osijeka preko Našica s Požegom, a preko Pakraca sa Zagrebom, dok je prije tekla pošta jedino preko Nove Gradiške.

III.

185. Michael Thaller (Arad 9.3.1819.- Virov. 24.7.1907.) zemljopos. i senat., sin Vjekosl. i Barbare, vj. s

186. Veronika Langenberger (Boltek, Szatmar županija 15.1.1832.- Virovitica 21.1.1872.)

IV.

187. Karolina Thaller (4.12.1848.-1929.), kći Michaela i Veronike. Ostala kod kuće.

188. Ludovik Thaller (2.3.1850.-?), sin Michaela i Veronike. Otišao u SAD. Izgubio mu se trag.

189. Viktorija Thaller (1852.-1870.), kći Michaela i Veronike.

190. Marija Thaller (6.8.1854.-1938.), kći Michaela i Veronike. Obolila zbog stradanja koja je pretrpila od bandi Bele Kuna.

191. Ivka Thaller (11.3.1856.-1917.) kći Michaela i Veronike, vj. za gostioničara

192. Antolića u Vinkovcima. Umrla bez djece.

193. Helena Thaller (28.8.1859.-1931.), kći Michaela i Veronike, bila kod Laure u Pešti i vratila se u Viroviticu.

194. Franjo Thaller (29.1.1864.-12.2.1939.), sin Michaela i Veronike, bio je suvlasnik trgovačke tvrtke Thaller i Kerschbaumer, Zagreb, Ilica 12., vj. s

195. Luiza Pušenjak (18. 5. 1878.- 13. 6. 1941.), iz časničke obitelji, rodom iz Celja.

V.

196. Vjekoslava Thaller, kći Franje i Luize, simultani prevodilac (20.1.1907.-4.1.1986.) vj. 6.8.1939. s

197. Mate Kollibaš (19.9.1893.-8.2.1976.) Exportna akademija, prokurist.

198. Dipl. ing. elektrotehn. Franjo Thaller (3.4.1909.-12.8.1990.), sin Franje i Luize, vj. s

199. Emilija Stanzer (28.2.1913.-28.4.1974.) Kći generala Slavka Stanzera.
VI.

200. Dipl. ing. kem. Jasna Thaller udata Crossan (18.12.1947.), kći Franje i Emilije, vj. s.

201. Alex Crossan, industrijalac, umro Švicarskoj.

VII.

202. Aleksandra Crossan (15.6.1976.-...), kći Jasne i Alexa, živi u Švicarskoj.

V.

203. Božidar Thaller (5.9.1910.-1945.), sin Franje i Luize, priv. čin., vj. s

204. Margareta Jungfleisch.

Božidar je nestao u proljeće 1945. godine kao Domobranski časnik.

205. Dr. kemije Viktor Thaller (11.11.1919.-...) nastavnik Univerze u Oxfordu, G.B., sin Franje, vj. s

206. Almariana pl. Balley (30.7.1926.-...)

Viktor je diplomirao kemiju na Tehničkom fakultetu u Zagrebu (1943.). Bio je asistent na Organskoj kemiji Prirodno-matematičkog fakulteta (1947.-1959.) gdje je doktorirao (1953.) i habitirao se (1958.). Od 1959. do 1987. nastavnik je na Sveučilištu u Oxfordu, G.B. (University lecturer i fellow Linacre College-a) gdje nakon umirovljenja sudjeluje u nastavi do 2000. god. Istražuje sa suradnicima kemiju sekundarnih metabolita viših i nižih biljaka i većinu rezultata publicira u J. Chem. Soc. Od 1963. do 1988. predaje u Zagrebu na Postdiplomskom studiju Sveučilišta. Viktor se sjeća Tatjane (125) iz kasnih tridesetih godina kada je dolazila u veslački klub na Savi u kojemu je on bio član. Devedesetih su godina uspostavili vezu i sastali se jedne večeri u Puli prilipriličkom Tatjanina krstarenja brodom iz Grčke do Venecije. V. se na osnovi Tatjaninih informacija upoznao oko 1995. sa potomcima Thallerovih u Thurnu i održava s njima prijateljsku vezu. Viktor i obitelj žive u Britaniji i provode godišnje odmore u obiteljskom domu u Bribiru, Vinodol (Almarianin djed s majčine strane, Brozović, bio je iz Bribira).

VI.

207. Viktor Thaller (27.6.1949.-...), sin Viktora i Almariane, soc. radnik, vj. s

208. Jill Glendening (29.8.1943.-...), žive u G.B.

209. Dr. med. Vladimir Thaller, (3.6.1953.-...), sin Viktora i Almariane, očni kirurg, vj. s

210. Linda Bagley (12.3.1952.-...), žive u G.B.

VII.

211. Kristian Thaller (12.8.1985.-...), sin Vladimira i Linde, dipl. fizičar,

212. Marko Thaller (19.3.1989.-...), sin Vladimira i Linde, student medicine,

213. Maria Thaller (27.11.1991.-...), kći Vladimira i Linde, srednjoškolka.

IV.

214. Ida Thaller (22.9.1866.-8.9.1933.), kći Michaela i Veronike, vj. s

215. Josip Kreiziger, zemljoposjednik i limar.

V.

216. Jelka Kreziger (?), kći Ide i Josipa, vj. s

217. Graffius, trgovac u Virovitici.

218. Marija Kreiziger (8.9.1899.-2.2.1984.), kći Ide i Josipa, vj. s

219. Lacko Boehm (Böhm) iz Rume, trgovac, nestao 1945.

IV.

220. Roza Thaller (2. 3. 1868.- 20. 10. 1945.), kći Michaela i Veronike.

III.

221. Laura Thaller, kći Vjekoslava i Barbare, vj. Helvej, mađarska glumica u Pešti, veoma poznata tragedkinja. Iz Pešte u Viroviticu dovezla se u šesteropregu. Mnogo je utjecala na svoje nećakinje Mariju i Helenu.

2. Introductio ad veram Chemiam

Prvi je put u našoj literaturi objelodanio je Mirko Dražen Grmek podatak o navedenom Thallerovom rukopisu u svom rukovetu starih sačuvanih u Hrvatskoj i Sloveniji. Kratke prikaze rukopisu dali su Hrvoje Tartalja i Miroslav Metzger. Taj rukopis nije do 1994. godine detaljnije istraživan, dok se tog posla nije prihvatila dr. Snježana Paušek-Baždar. Rukopis je pohranjen u Gradskom muzeju Požega. Ona je u svom djelu "Flogistonska teorija u Hrvata" u nakladi Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 1994., ne samo opisala Thallerov rukopis, nego i obradila do tada nepoznate nazive i kemijske simbolike Pavla Thallera. Jer kako kaže znanstvenica, da bi svladali znanstvena pitanja u određenom povijesnom razdoblju, moramo najprije svladati jezik znanosti tog razdoblja. Tako je za čitanje Thallerovog rukopisa potrebno

svladati jezik kemije i razjasniti kemijsku simboliku, odnosno sustav znakova kojima se thaller služio. Smatra, da ono što su navodili Metzger i Tartalja da se on služio alkemijskim i istrokemijskim znakovima nije točno. Zato je ona Thallerove kemijske znakove svrstala u određene grupe odnosno sustav, jer u svom rukopisu Thaller nije dao nikakovu tablicu ili shemu na temelju koje bi se mogli rastumačiti kemijski znakovi s kojima se koristio. Ne mislim ovdje prepričavati njeno djelo, jer ono sadrži 81 stranicu pa je nemoguće i krivo bih onda donosio zaključke. Za ovu priliku je dovoljno istaći, da on dolazi u Požegu kao prvi izučeni kemičar, da je vlastoručno napisao svoje viđenje “kemije”, da to svoje djelo nije imao komu u hrvatskoj dati na recenziju niti je mogao u novoj sredini pritisnut brigama za osobnu egzistenciju dalje raditi na takovim projektima. I konačno još jedno sporno pitanje oko toga, je li to pisano kao udžbenik ili pitanja i odgovori kao zapisi s predavanja u Innsbrucku, unuk Filip je zapisao, da je naslovnicu za taj rukopis napisao njegov otac Vatroslav, a ne Pavao.

3. Plemstvo

Iz opisa se vidi, da je već Pavao oženio suprugu plemenita roda i normalno, da je težio da i on dobije plemstvo. Isto tako i mnoge druge supruge Thallerovih, ali i ženici, bili su iz plemenitaških obitelji. Prvo je to pošlo za rukom Vatroslavu, protomedicusu, komu je dodijeljeno nasljedno plemstvo, s pridjevkom “od Drage”. Vjerojatno je tražio, da tako oda i počast svojoj majci Anni, koja je pl. Kraljević, isto od Drage. Grb sadrži uz otvorenu knjigu i mač, još i Eskulapov štap, sa zmijom, simbol liječništva i ljekarništva. O ranijim potragama najbolje se vidi iz pisma Filipa Thallera sinu Emanuelu, pisanog u Požegi, 26. 6. 1900.

“.....Zidar ovdašnji Golbreiter (pored tirolskog pisma kojeg sam kod njega vidio (Kollreider) nazvan pripovijeda: Da je i on iz Tirola rodom i da zna za dve kuće Thallera u Oberlienzu, koje se nalaze na pijacu i da je prije više godina osobno bio u tim kućama, znajući već da smo mi dijeca Thallera koja potiču iz Tirola.

Jučer je bio kod mene i Steve Reiner te nam je povodom saopćene vijesti o tvom putovanju kazao: da se ne damo od nikoga zbuniti - kao što je Ignacu (Vatroslavu) prije nekoliko godina kazivao sada već pokojni neki kirurg u kotaru Novska, da postoje dve loze Thallera u Tirolu, jedni da su plemeniti, a drugi ne, pa k ovima potonjima mi spadamo. Reiner veli: da je on faktično osvjedočen da mi potječemo od Thallera u Tirolu, onih koji su pod kraljem Matijom II. u prvoj polovici 17. stoljeća dobili plemstvo. Reiner veli, da je pred više godina gđa ljekarnika Mittler (posjednika bivše ljekarne na trgu sv. Marka u Zagrebu), pošto je i ona tirolka bila u nekom lokalnu za osvježenje blizu Lienza i tamo među više gostiju opazila jednog starog gospodina koga su nazivali “Herr von Thaller” pa se se ona tome gospodinu približila te ga upravo pitala: da li je on u srodstvu Thallera koji žive u Hrvatskoj i Slavoniji, a taj stari gospodin da joj je rekao: da se jedna struka od njihove mnogobrojne porodice prije

mного godina odijelila i preselila u Ugarsku, pa da tamo živi više članova te porodice u mnogo mjesta. Ista gđa Mittler, kaže Reiner, da je uslijed toga razgovora pomenula da je stari gospodin von Thaller pozvao k sebi i pokazao joj obiteljski "Adelsbrief" iz koga si je ona sve podastke pobilježila te iz tih i razgovora sa starim vodjenog, nedvojbenim smatra, da i požeški Thalleri potiču iz oplemenjene obitelji Thallera u Tirolu. Konačno, da joj je starac kazao, da mogu požeški Thalleri na najlaganiji način uslijed toga dobiti od ondašnje (tirolske) vlade vjerodostojne dokaze."

4. Thallerova Gospa

Negdje početkom 18. stoljeća podigli su isusovci u crkvi sv. Lovrinca i žrtvenik Bl. Djevice Mariji, postavivši na njega drveni izrađeni kip Bl. Gospe s djetetom Isusom u naručju. Kip se zvao "Marija bez grijeha začeta". Kip je bio pozlaćen i načinjen od lipova drveta. Ukinućem isusovačkog reda 1773. godine i crkva je opustjela, to je Pavao pohranio Gospin kip u svoju ljekarnu, kojemu je bila svetac zaštitnik. Od tada je prozvana i Thallerova Gospa. Kada je 1835. godine osnovan požeški orfanotrofij, obitelj Thaller vraća gospin kip. Njegovim ukidanjem 1946. godine kip dospijeva u muzej, da bi uspostavom Požeške biskupije, Gospa opet bila vraćena 1997. godine.

5. Thallerova koliba

U svom životopisu Vatroslav Thaller (protomedicus) navodi, da je pradjed Pavao sagradio Thallerovu kolibu na vrhuncu vinograda. Sve zemljište od kuće do vinograda bilo je njegovo i od kuća ili bašče do vinograda bio je krasan voćnjak svakovrsnog voća. Za gradnju kolibe ima zapis, da je Vjekoslav Alois Thaller dao je 12. ožujka 1827. godine položiti kamen temeljac za svoju, kako su je onda nazvali - Tahallerovu kulu - kolibu - Vidikovac iznad središta Požege na lokalitetu Antunovac na brdu Kamen. (A možda je to bila i obnova?) To je bila šestuglovna građevina na kat, a obzirom na lokaciju odakle se pruža prekrasan pogled na čitavu Požeštinu, postala je omiljeno okupljalište prijatelja i znanaca obitelji Thaller, ali i zaštitni znak Požeškog vinogorja. Rado su tu prilazili i drugi građani ili tadašnji posjetioci Požege. No kao i svako dobro ima svoje protivnike. Tako je 23. prosinca 1854. godine izgorjela prvi puta Thallerova koliba, kako piše tadašnji kroničar od požara koji je podmetnuo "poznati zlikovac". Požar je tada uništio krov i sprat kolibe pa Filip Thaller na ostacima temelja 1855. godine podiže novu zgradu istovjetnu prethodnoj. Još treba pojasniti, da je 12. ožujka Grgurevo, kada Požežani slave pobjedu fra Luke Ibrišimovića i njegovih boraca nad Turcima, koja se odigravala istog dana 1688. godine na brdu Sokolovac pa je višestoljetno okupljanje požežana u vinogradima iznad Požege, bilo dakako u to doba kod te kolibe. Taj dan je danas i Dan Grada Požege pa svakako da ta koliba i danas nedostaje i da bi ju trebalo ponovno izgraditi. Iako zaštićena kao spomenik kulture, izgorjela je i drugi puta prilikom paljenja prvomajskih krijesova (30. travnja 1951.) od nepoznatih palilaca (!?) i od tada nije više obnavljana.

Koliba, a posebno njen položaj oduševila je đakovačkog biskupa msgr. J. J. Strosmayera i on je izrazio želju da bi ju kupio.

Thallerovu kolibu narisao je Miroslav Kraljević Fric (slikar), kao i još neke dijelove Požege, da mu otac dok je službovao u Gospiću može uživati u svom zavičaju. Na žalost te slike nisu sačuvane.

6. “Schwanengesang” požeškog Liedertafela

Franjo Ciraki (Zapisi III., 133-142):

“U zemlji je vladao novi duh. Već se je neko vrijeme spremala bura, da pokopa Liedertafel, kojemu se prišivalo gojenje tuđe pjesme i protunarodnih tendencija. Ono prvo stoji, a glede drugoga tvrdio bih, da je to neopravdan prigovor bio, i da tom saboru bezazlenih ljudi ni trunka političkog promišljanja bilo nije. Ali parola je bila: van sa švabskim Liedertafelom. U programu koncerta, što se je imao davati u proslavu slavenskih apoštola, našla se kuka. Ne znam koja pieca imala je obilježje njemačko. Tu će odpočeti jurišanje. I nas desetak đaka četvrtoga razreda prisustvovalo je koncertu. Ne znam, s koje strane i uz čije posredovanje i u našu družbu došla ta parola. Puno nam nije trebalo tumačiti, da shvatimo, da njemačkoj pjesmi nema mjesta u hrvatskoj zemlji, a naročito ne kod koncerta danoga u proslavu slavenskih apoštola. Držim za stalno, da su naumljenu đacku demonstraciju povlađivali obitelji vel. župana Špuna i da je za nju znao ravnatelj gimnazije o. Vatroslav Muha. I vience od čička i od korova dobili smo već gotove, a kolao je glas, da su pleteni od gospojica kćerke velikog župana.

Bilo nas je osmero junaka odabranih da spasimo narodnost; evo im imena: ja i Stevo (Stjepan) Thaller, sin Filipa Thallera, za onda gradskoga kapetana, Antun Mikulić i Dragutin Schmautz, Đuro Nenadović i Joco Stojanović, Platon Solarić sin daruvarskog paroha i Josip Erpačić. Za Đuru Nenadovića, sina seljačkoga iz Prekopakre, i za Josipa Erpačića platio je nepoznati dobrotvor i ulaznicu za koncert, jer su jako oskudni bili, pa ne bi za takovu zabavu sredstava doticalo.

Kad je proskibirana pieca odpočela, bili smo na galeriji dvorane, gdje je pri običnih zabavah glazba smještena, provideni sa obilnom zalihom čička i drača. Na ugovoreni znak počelo je bombardovanje umjetnika i pjevača. Takva što još Požega nije doživjela. Stoga je metež i snebivanje bilo silno. Treba uz to pomisliti, tko su bili izvađači koncerta: same poznate ličnosti, diletanti iz najboljih kuća. Među njima Dr. Hirschenstein sa svojim basom, Vjekoslav Knežević živinar sa svojim tenorom (suprug Julijane Thaller, Filipove sestre), - a na moju žalost i moj dobri otac sa svojim cellom.

Gradski kapetan Thaller je bjesnio, ali kako će zatvoriti rođenoga si sina!

Tako je Koncert u slavu slavenskih apoštola bio “Schwanengesang” požeškog Lidertafela. Društvo se raspalo, a iz njegovih ruševina uzkrsnulo je nekoliko godina

kasnije pjevačko društvo "Vienac", sa skroz domorodnom tendencijom. Kao pokojnomu Liedertafelu tako i "Viencu" kumovao je neumorni Wilim Just, jedini muž u Požegi, koji je u tih vremenih glasbenu umjetnost teoretski i praktično poznavao, - jasan dokaz, da mu pri tom nije nikada do političkih enuncija nego samo do umjetnosti stalo bilo".

7. "Inkubator" bez struje

Kada su se prije vremeno rodile Tereziji blizanke Virginija i Albina, 2. kolovoza 1897., iako je bilo ljeto morali, su ih zamatati u vatu i stavljati u toplu pećnicu (rernu), da bi tako preživjele, dok se nisu ojačale. Bilo kako bilo, može se smatrati prvim "inkubatorom".

8. Thalleri - maturanti požeške gimnazije

1888. Rudolf Thaller (Oton Kučera zahvaljuje se Rudolfu Thalleru agronomu, bivšem učeniku gimnazije, što je popravljani barometar donio iz Beča u Požegu.). 1896. Nikola Thaller. 1904. Albin Thaller. 1911. Stjepan Thaller. 1916. Dragutin Thaller. 1936. Adilija Thaller. 1937. Emanuel Thaller

9. Pavlinski slikar Gabrijel Taller (Daller)

Lidija Ivančević-Španiček, prof., viša kustosica Gradskog muzeja Požega za katalog: Na tragu sakralne baštine Požeške biskupije, prosinac 1999. navodi, da sliku sv. Anastazije možemo nesigurno pripisati poznatom pavlinskom slikaru Gabrijelu Talleru (Dalleru). Slika se nalazi u župnoj crkci sv. Luke Evanđeliste u Lukaču (Virovitički dekanat), ulje na platnu, iz sred. 18. stoljeća.

10. Ostali Thalleri u Hrvatskoj

*1854. Polazio je četvrti tečaj akademije u Beču Albert Thaller, sin vinkovačkog urara. U razgovoru s njim Vatroslav je smatrao da su u srodstvu, jer su i njegovi preci potjecali iz Tiroła.

*Albertova sestra se udala za bojnika Tascha, koga je Vatroslav upoznao u Novoj Gradiški 1863. godine, prilikom nastupa na službu u Novograšku pukovniju. Oni su vrlo prijazno primili Vatroslava, a poslije i njegovu suprugu. Tash je živio sa svojom suprugom za sebe i dolazio u javnost samo kad je morao. Za rata u Italiji bio je najprije potpukovnik i zapovjednik tvrđavice u Peschieru, a poslije pogobije pukovnika Balača preuzeo je i zapovjedništvo pukovnije. Umro je u Beču kao general u mirovini u 97. godini, a ona nekoliko dana prije njega u 92. godini.

*Družba sestara milosrdnica kupila je u Zemunu 1921. uz bolnicu Thallerovu vilu.

*Josip (Josef) T(h)al(l)er, (otac Antun, majka Marija r. Turner), rođen 1. 12. 1905. u Gašincima, Nijemac, otac 4 djece, partizani ga uhitili kao civila, odveli i ubili 30. 10. 1943. u Velikom Nabrđu.

*Wilfrid Taler, Gašinci 1932.

Njegov djed i otac Josip Taler, r. 1905. bili su poduzetnici i imali su svoju mljekaru u Gašincima.

*Kamilo Thaller, r. 1949., živi u Vukovaru ulica Hrvatske nezavisnosti 134.

Zajedno s grofovima Eltz u drugoj polovici 19. stoljeća dolazi i Gašpar Thaler (1842.-1912.) iz Wiesentheida u Bavarskoj, sin Anne-Mariae Thaler (1809.-1883.), koji radi u grofoviji kao njihov osobni vrtlar. Gašpar je imao i stariju sestru Magdalenu (1828.-1854.) koja je umrla u 26-oj godini života bez potomstva. U rujnu 1873. Gašpar stupa u brak s Therezijom (kći Josepha Eman i Regine Sabo), koja je također bila zaposlena kod grofova Eltz kao njihova osobna kuharica. Radom u grofoviji, stječu nešto novaca te postupno kupuju parcele zemljišta na području grada Vukovara. Gašpar je posjedovao dvije velike kuće nasuprot dvorca Eltz. U jednoj je bio Glassthaus (staklenik za cvijeće), gdje je i započeo sa svojim samostalnim vrtlarskim obrtom. U drugoj kući je bila smještena tadašnja redarstvena oružnica, a s vremenom se mijenjala njezina funkcija ovisno o namjeni, tako da je poslije Drugog svjetskog rata ondje bio smješten Dunavski Loyd. Nakon nekog vremena Gašpar pokreće samostalni posao te se sa suprugom Therezijom seli na periferiju grada Vukovara-Priljevo, gdje osniva Prvu vrtlarsku školu-staklenik (Glassthaus) na paru u Srijemu. U njemu je bila ugrađena velika peć koja je parom zagrijavala staklenik i ukrasno bilje, manje drveće, cvijeće i ruže, koje su se ondje uzgajale. Također je imao i kataloge s ponudom cvijeća, koje se prodavalo i uzgajalo u stakleniku, a svi proizvodi su bili oslikani i štampani na njemačkom jeziku. Zvali su se "Erste Baum und Rosen Schülle Gašpar Thaler und Sohn Johan", kako je pisalo i na samom stakleniku. Imao je i radnike zaposlene u stakleniku koji su mu pomagali u poslu.

Gašpar Thaler je u suradnji s tadašnjim vlasnikom pilane Harsch, dao sagraditi rampu-nadvožnjak pokraj pruge, kako bi mogli svoje proizvode (cvijeće i ukrasno bilje) tovariti u vagone i izvoziti u Francusku, Njemačku, Austriju i širom kasnije nastale Jugoslavije, a vlasnik pilane Harsch je vršio istovar trupaca potrebnih za prorez na njegovoj pilani. Postupnim stjecanjem i radom kupuje parcelu po parcelu te u njegov posjed ulaze zemljišta od vukovarskog do borovskog željezničkog kolodvora, uz obalu Dunava.

Gašpar Thaler imao je u braku dvoje djece, kći Anu udanu Wolf, i sina Ivan (Johan) Thaler senior (1874.-1961.) koji naslijeđuje očev posao i dalje se nastavlja baviti vrtlarstvom, ali nakon smrti Gašpara Thallera 1912. obiteljski posao počinje slabiti te postupno propadati. Ivan (Johan) Thaler senior ženi Tereziju Kopf (1890.-1930.) iz Berka, s kojom je u braku imao petero djece, no jedino preživjelo dijete bio je Ivan (Johan) Adolf Thaler junior, ostala djeca su umrla kao novorođenčad. Ivan (Johan) Adolf Thaler junior (1910.-1982.) također se bavio obiteljskim poslom. Bio je zaposlen u stakleniku, gdje je izučio za vrtlara te se bavio vrtlarstvom do 1931.,

kada dolazi do potpunog propadanja posla te se 1932. zapošljava u tvornici obuće "Bata". U travnju 1932. sklapa brak s Elizabetom Bürger (1912.-1995.), kći Karla Bürger i Katarine Bauer, te iz njihovog braka rađa se četvero djece: Pavao Thaler (1932.-1991.); Anica udana Orešković (1937.), Antonija udana Crk (1947.) i Kamilo Gašpar Thaler (1949.-) Za vrijeme komunističke vladavine obitelji Thaler u razdoblju 1958.-1961. nacionaliziran je najveći dio zemljišnog posjeda, tako da im ostaje samo obiteljska kuća na Priljevu. Pavao Thaler završio je agronomski fakultet i kao dipl. inž. zaposlen u poljoprivrednom kombinatu "Vupik" Vukovar. Ima dvije kćeri Vesnu (1958.) službenik i Jasnu (1963.) farmaceut. U studenom 1991. Pavao je mučki ubijen uskoro nakon okupacije Vukovara.

Kamilo Thaler, po zanimanju trgovac, 1973. g. sklapa brak sa Slavicom rođ. Vukoja, s kojom ima dvije kćeri: Anita Thaler (1974.) doktor stomatologije i Gabrijela Thaller (1980.) doktor medicine, trenutno na specijalizaciji iz interne medicine. Padom Vukovara 1991. godine Kamilo Thaler sa obitelji odlazi u progonstvo u Zagreb, gdje boravi do 2001. g. kada se ponovo vraća u Vukovar zajedno sa obitelji.

11. Groblje sv. Ilije

Većina iz velike obitelji Pavla Thallera pokopana je na groblju sv. Ilije u Požegi. Pavao i njegova supruga Ivana pokopani su prema raspoloživim podacima u kripti tadašnje župne crkve, a sada katedrale sv. Terezije Avilske. Groblje sv. Ilije je središnje i najveće požeško groblje, smješteno u istočnom gradskom području, neposredno uz cestu prema Pleternici. Osnovano je oko polovice XVIII. stoljeća, isprva kao neko groblje za "nuždu", jer su tu za kuge, koja je u Požegi harala 1739. godine zakapali mrtvace koji su umrli od kuge. Kuga je počela harati 15. svibnja, a buknila je početkom lipnja. Stanovništvo je umiralo sve do 28. studena, kada je kuga pokosila posljednju žrtvu od cca 2000. Poslije su se tu pokapali siromašniji građani iz ulice Arslanovaca. Od godine 1871. groblje je nanovo ograđeno i uređeno i koristi se do današnjih dana. Kako nema mjesta za proširenje, osnovano je novo sjeverno groblje Krista Kralja, a u ovo će se pokapati dok ima slobodnih mjesta. Poslije će se održavati kao spomen park.

Albin Thaller je zapisao:

Ignatius (Vatroslav) i njegova supruga Katarina umrli su u Požegi i sahranjeni na groblju sv. Ilije - gdje su im sinovi Filip i Ladislav podigli jednostavan ali vrlo ukusan kameni spomenik, koji imade slijedeći natpis: Hic iaceat coninges Ignatius Thaller et Catherina nata Zengewall. Grob im je u neposrednoj blizini velike grobnice Thallera iza grobova obitelji dra Ignata Thallera.

Postojeća grobna mjesta

1. Ivan Nep. Thaller, opat i župnik (1812.- 1885.)

Tu je vjerojatno pokopana i sestra mu Genoveva - Veva
(20. 5. 1810.- 22. 3. 1885.)

2. Vatroslav Ignjat Thaller, protomedicus (1840.-1916.)

Terezija Riza Thaller, r. Pivatz (1839.-1926.)

Na istom grobu na nadgrobnom spomeniku: Nikica i Terezija

3. Vatroslav Thaller (1779.- 1844.)

Katarina Thaller r. Zengenwal (1785.-1841.)

Filip Thaller (1815.- 1901.)

Anna Thaller, r. Kraljević (1819.-1878.)

Milan Thaller, sin Emanuela (1877.-1952.)

Štefanija Thaller r. Rosenstrin (1891.-1967.)

Emanuel Thaller, sin Milana (1919.- 1988.)

4. Pokopani su i treba obilježiti:

Vjekoslav Aleks Mihael Thaller (20. 9. 1781.- 20. 8. 1839.)

Ladislav Thaller (25. 6. 1826.- 2. 6. 1901.)

Matilda Thaller r. Szemellisc (25. 8. 1833.- 28. 10. 1910.)

Nikola Thaller (5. 12. 1827.- 1870.)

Marija Ana Sofija Reiner r. Thaller (3. 9. 1855.- 2. 11. 1928.)

Stjepan Pavao Karlo (9. 7. 1850.- 8. 12. 1912.)

Terezija Reza Thaller r. Mikolčić (12. 10. 1864.- 22. 7. 1931.)

Ana Anka Viktorija Thaller (9. 6. 1901.- 29. 6. 1921.)

12. Pokopani u kripti Katedrale sv. Terezije Avilske

1779. g. Teresia Thaller, kći Pavla (13. 03.) stara 13 godina

1800. g. Paulus Thaller, (08. 12.) star 67 godina

1810. g. Joanna Thaller, (16. 09.) stara 62 godine

1825. g. Josephus Thaller, sin Ignatii (25. 03.) star 14 dana

1826. g. Paulus Thaller, sin Ignatii (12. 07.) star 7 godina

1830. g. Francikus Franz Thaller (12. 07.) star 2 mjeseca

1831. g. Catharina Thaller (27. 03.) stara 56 godina

1839. g. Aloysius Thaller (20. 08.) star 59 godina

13. Zaključak

Kroz opisano razdoblje osam generacija Thallera ne svjedoče samo ukopi u kripti današnje katedrale, kameni i granitni spomenici i grobnice, diplome i povelje, sačuvane listine, dokumenti, fotografije, "eminensi" u svemu, prvi diplomirani farmaceut (ne samo u Požegi nego i u Hrvatskoj), prvi poštar, napredni vinogradar, članstvo u udrugama i promicanje kulturnog gospodarskog i svakog drugog napretka. Onjima potvrđuju i danas uvjerljivo govore o njihovoj izuzetnoj ulozi njihova djela, kao materijalna i duhovna kultura širih razmjera, da se i u novim sredinama mogu brzo i uspješno snaći i odgovoriti novim izazovima. Brojna zanimanja i stručne osposobljenosti koje su polučili, o čemu govore podaci širokog spektra zanimanja i funkcija koje su obnašali, govore sami za sebe i ne traže dodatnog pojašnjavanja niti potrebe za ukrašavanjem. Zato slobodno možemo reći i ponoviti, Thalleri ne bi bili "Sacra familia", da u određenom vremenu nisu bili ono što su bili, da ni Požega bez Thallera ne bi bila ono što je bila, ali bez Požege i Thalleri nebi bili ono što jesu. Tomu su doprinijele brojne obiteljske veze Zengenwalla, Kraljevića, Maljevaca, Kneževića, Reintera i dr. Bez poznavanja povijesti ovih osam vrijednih, maštovitih i nadasve pronicljivih generacija Thallera, ne može se valjano sagledati i nezamisliva je starija i novija povijest Požege, ali ne i samo Požege.

I na kraju, što me najviše veseli, već stasa i deveta generacija Thallera, kao zalag opstojnosti u 21. stoljeću.

IZVORI:

- Matične knjige župe sv. Terezije Požega.
Spomenica župe sv. Terezije Požega.
Spomenica župe Brestovac.
Spomenica Dječачke pučke škole u Požegi.
Spomenica Djevojačke škole u Požegi.
Spomenica škole Skenderovci.
Pismo Filipa Thallera sinu Emanuelu 26. 6. 1900.
Ivo Tadić Zagreb: Pismo zahvale Drag. dr. Thalleru, 10. 5. 1939.
Albin Thaller: Podrijetlo obitelji Thaller (Prepisali iz rukopisa i dodali opaske Miroslav i Marta Lojen).
Dr. Vatroslav Thaller i dr. Lujo Thaller, sen.: Preci Pavla Thallera, rukopis.
Dr. Vatroslav Thaller: Moj životopis (39 stranica teksta)- dobrotom Miroslava Lojen Zagreb.
Antun Messner-Šporčić: Monografija Požeške županije, rukopis, MGP.
Franjo Pipinić: Zapisi (1962.)
Josip Kovačević i Josip Balabanić: Prirodoslovna baština Požege (Zdravko i Ignjat Thaller), Zbornik radova Znanstvenog simpozija 7. i 8. listopada 1977. u povodu proslave 750-godišnjice Požege.
Hans Winter: Wegegang der Alten Hofapotheke, Innsbruck Herzog Friedrich-Strasse 19.
G.W. Schwarz: Zur Entwicklung des Apothekerberufes und der Ausbildung des Apothekers von Mittelalter bis zur Gegenwart. Frankfurt/M. Univ. Verlag. 1976.
Laurentia Leon lic. phil. Apothekemuseum Basel: Posmo T. Thaller Former 8. 8. 1986.
Preslik Diplome Paula Thallera dobrotom Marte i Miroslava Lojen.
Preslik Diplome Vatroslava Thallera dobrotom Marte i Miroslava Lojen.
www.vienna - opera- com. - Irena Abendroth
www.arhitekt. hr./_af_hr/informacije
Gradski Muzej Požega, po potvrdi ur. br. 229/07., od 6. 6. 207.
PRESLIKE DOKUMENATA
1. Rodoslovlje obitelji Thaller (Fa 138)
2. Emanuel Thaller, Ispravke o članovima obitelji Thaller, rukopis (Fa 138)
3. Čestitka za imendan pož. župniku Ivanu Thalleru K 1890

Literatura

- Julije Kempf: Požega 1910.
- Stjepan Koydl: Zlatna Požeška dolina, Požega 1931.
- Izvjestaj za šk. g. 1933./34. Škole s. Milosrdnica sv. Vinka u Požegi, Požega 1934.
- Gabrijel Valečić: Nadbis. orfanotrofij, Spom. požeške kolegije, Dobra štampa Požega 1935.
- KRATKA POVIJEST DUŽBE SESTARA MILOSRD. u Zagrebu, Zagreb 1935.
- Izvjestaj privatne žen. građ. š. i drž. osn. š. grada Požege za 1935.-1936., Požega 1936.
- Luj Thaller: Od vrača i čarobnjaka do modernog liječnika, Minerva Zagreb, Zagreb 1938.
- Tomo Matić: Iz autobiografskih zapisa Franje Cirakija, Grada HAZU, Zagreb 1952.
- Jakša Ravlić: Povijest matice Hrvatske, MH Zagreb 1963.
- Marin Somborac: Bibliografija izdanja MH 1842.-1962. MH Zagreb 1963.
- Naše župe br. 4. Požega 1966.
- Izvori povijesti Zagrebačkih Milosrdnica, Zagreb 1968.
- Antun Petković: Turistički vodič Požega, MH Ogranak Požega 1968.
- Miroslav Metzger: Uvod u pravu kemiju Pavla Thallera ljekar. 1757. Almanah pož. gimn., Požega 1970.
- Velimir Sokol: 200 godina pošte u Požegi, VIKEND 1973.
- Ivan Filipović - učitelj učitelja, PKZ Zagreb 1974.
- Filip Potrebica: Povijest knjižnica Požeške Kotline HBD Zagreb 1976.
- Požeški leksikon, Požega 1977.
- Tomislav Vuković: Razvoj medicine u Pož. kotlini (str. 505) POŽEGA, Požega 1977.
- Mirko Kraljević: Ljekarništvo u Požegi (str. 513.) POŽEGA, Požega 1977.
- Josip Buturac: Crkveno-kulturna povijest Požege i okolice 1227.-1977., Zagreb 1977.
- Velimir Sokol: 450 godina pošte u Zagrebu, Zagreb 1977.
- Miroslav Krleža: Dnevnik 1958.-69. "Oslobođenje" Sarajevo i "Mladost" Zgb., Svezak 5., str. 363-364., Sarajevo 1977.
- Tihomil Stahuljak: Katalog MPK - Galerijski odjel Požega, Požega 1980.
- Statistički godišnja općine Požega, Požega 1981.
- Tomo Žalac: Napredni pokreti i org. pros. rad. u Hrvat. 1865.- 1981. PKZ Zagreb 1983.

- Nikolaj Berdajev: Ja i svijet objekata, Kršćanska sadašnjost Zagreb 1984.
- Filip Potrebića: Sto godina poljoprivredne škole 1885.- 1985. Požega 1985.
- Vladimir Hudolin: Klinič. bolnica dr. M. Stojanović-1845.-1985. - sada Ses. milosd., Zagreb 1985.
- Tomislav Premrl: Hrv. moderna arhitektura između dva rata, NZMH, Zagreb 1990.
- Dragutin Lerman: Kreševski dnevni, Znanje Zagreb 1992.
- Snježana Paušek-Badžar: Počeci kemije u hrvata, Večernji list str. 18., Zagreb 7. 3. 1993.
- Rudolf Heli: Zapisi iz požeškog kraja, HPD Sokolovac, Požega 1994.
- Snježana Paušek-Badžar: FLOGISTONSKA TEORIJA U HRVATA, HAZU, Zagreb 1994.
- Dragutin Murko: Pedeset godina od osnivanja Medec. fak. Sarajevo, Stećak Sarajevo 1994.
- Matko Peić: Barokna kuća frajle Thaller, Peić Požega 1995.
- Matija Piller i Ljudevit Mitterpacher: Putovanje po Požeškoj županiji 1782. Osijek 1995.
- Tomislav Wittenberg: Groblja Požeške Doline, Bolta d.o.o. Požega 1996.
- Mira Kolar: Požeško bankarstvo do kraja drug. svjet. rata, Zlatna dolina, Požega 1996.
- Tomislav Vuković: Razvoj zdravstva u pož. kotlini, Zlatna dolina, Požega 1996.
- Ivan Jakovina: O požeškom vidikovcu - po treći puta, Iskrice, Zlatna dolina, Požega 1996.
- Julije Kempf: Moja požeška sjećanja, MHOP, Požega 1996.
- Nikola Rušinić: Moja sjećanja na Hrvatsku str. 51-52,70, 249, Meditor Zagreb 1996.
- Tomislav Wittenberg i dr.: METROPOLITINA U POŽEGI, Katalog GMP i Bolta Požega 1997.
- Milivoj Kovačić: Ivo Glavan Koprivnica 1898.- Osijek 1977. (str. 17.) D.T.S. Koprivnica 1997.
- Snježana Paušek-Badžar: Požežanin Pavao Thaller i njegov rukopis iz kemije (1757.), Enciklopedia moderna, Zagreb 1997.
- Tomislav Wittenberg i dr.: BENEDIKTINSKA OPATIJA RUDINA, GMP i Bolta Požega 1997.
- Mirjana Šperanda: Požega kao crkveni centar, Katalog GMP, Požega 1977.

- Hrvatski zemljopis br. 29/prosinac 1997. Zagreb 1997.
- Rudolf Heli: Stoljeće požeškog planinarstva, Požega 1998.
- Biserka Belicza: Lujo- Ljudevit pl. Thaller (1891.-1949.) Utemeljitelj i promotor povijesti medicine (kao akademske discipline) u Hrvatskoj, Medikus Zagreb, 19 August 1998.
- Mirjana Šperanda: Katalog - Glazbeni život Požege, Požega 1998.
- Ivica Vidmar: Požeški mozaik, MHP, Požega 1999.
- Željko Muljević: Orljava neka rijeka iz nekada rijeka, MHP Požega 1999.
- Milivoj Kovačić: Otkrivanje spomen ploče dr. Luji Thalleru, Liječ. novine br. 147., srpnja 1999. Zagreb
- Mirjana Šperanda: Katalog 75. godina GMP, Požega, Požega 1999.
- Lidija Ivančević-Španiček: Pav. slikar Gabrijel Thaller (Daller) Katalog - Na tragu sakralne baštine Požeške biskupije, Požeška biskupija i GMP, Požega prosinac 1999.
- Mirjana Šperanda: Katalog GMP Stare obitelji Požege i okolice, Požega 2001.
- Mirjana Šperanda: Požega u Europi, Katalog GMP, Požega 2001.
- Mirko pl. Kraljević (Željko Glavić): Nešto o prvoj požeškoj ljekarni Pavla Thallera 1773., Zlatna dolina, Požega 2002.
- Mirjana Šperanda: Katalog GMP - HKUD "Vijenac" Požega - 120 godina, Požega 2002.
- Snježana Paušek-Badžar: Obitelj Thaller u hrvatskoj znanosti i kulturi 18. i 19. stoljeća, JAHRBUCH
- VDG Njemačke narodnosne zajednice Osijek 2003.
- Mirjana Šperanda: Katalog GMP Zastave, Požega 2003.
- Valentin Belt: Razvoj pošte u Požegi, HP Časopis HP Zagreb 2003.
- Tomislav Wittenberg: Nijemci i Austrijanci u Pož. dolini 1702.-1944. VDG JAHRBUCH, Osijek 2003.
- Tomislav Wittenberg: Nijemci i Austrijanci Požeške doline u hrvatskom kulturnom krugu, VDG JAHRBUCH, Osijek 2005.
- Tomislav Wittenberg: Johann Nep. Scholl, VDG JAHRBUCH, Osijek 2006.
- Lidija Ivančević-Španiček: Gustav Poša katalog GMP (portret L. Thallera), Požega 2006.
- Milan Sijerković: Oton Kučera - požeški meteorolog, Pož. puč. kalendar 2007.

Valentin Karl Beldt: DEUTSCHES WORT VDG br. 83. ožujak 2007.

Boris Perić: Planićeva "Kuća Fuchmann" iz 1935. Jutarnji list 17. 8. 2007.

Mato Lukačević i dr.: Prešućene žrtve Đakova i đakovštine u drug. svj. ratu, Đakovo 2007.

Marina Bender Meringer: Memoria nalazi iz kriptе Katedrale sv. Terezije, Požega 2007.

Tomislav Wittenberg: Osam generacija Thallera, Udruga Bolta, Požega 2007.

Acht Generationen der Familie Thaller

Zusammenfassung

Den Stoff sammelnd und über die Deutsche und Österreicher im kroatischen Kulturkreis schreibend schlussfolgert der Autor, dass über einige Familien nicht kurz, in ein-zwei Sätzen, geschrieben werden kann, sie verdienten eine Aufzählung aller ihrer wichtigen Leistungen. Deshalb wird in dieser Arbeit eine Familie vorgestellt, zu der Aufzeichnungen von mehr als vierhundert Jahren vorhanden sind und jedes Geschlecht, sowie jede einzelne Person, einen markanten Vertreter seiner Zeit darstellt. Das ist die Familie von Paul Thaller und seiner Nachfahren. Es handelt sich nicht nur um eine zahlreiche sondern auch um eine langlebige Familie und mehrere von ihnen sind besonders berühmt.

Da es um eine Familie geht, die über drei Jahrhunderte prägte und kräftig in das vierte einstieg, durch diese acht Generationen mit über zweihundert Personen, mehreren Orten, von dem gebürtigen Thal und Linz über Požega, Osijek, Zagreb, bis New York, London und Neuseeland, und auch heute sind sie noch zahlreich, gewinnt der Autor mittels Kombination von Beschreibungen und Zitaten Einblick in die Umstände einzelner Personen in denen sie lebten und wirkten, sowie in ihre Verdienste für die Stadt Požega.

Von der beschriebenen Zeit der acht Generationen der Thaller zeugen nicht nur die Beerdigungen in der Krypta der heutigen Katedrale, Grabmale und Grabstätten aus Stein und Granit, Diplomen und Urkunden, erhaltene Verzeichnisse, Dokumente, Photographien, eminent in allem, der erste Diplompharmazeut (nicht nur in Požega sondern auch in Kroatien), der erste Postmann, fortschrittlicher Weinbauer, Mitgliedschaft in Vereinen und Förderung des Kultur-, Wirtschafts- und sonstigen Fortschrittes. Sie bestätigen und über ihre hervorragende Rolle sprechen überzeugend ihre Werke, als materielle und geistige Kultur breiteren Ausmaßes, bezeugen, dass sie sich auch in neuer Umgebung schnell und erfolgreich zurechtfinden und neuen Herausforderungen gerecht werden konnten.

KNJIŽEVNOST, UMJETNOST, ZNANOST
Literatur, Kunst, Wissenschaft

dr. sc. Stanko PIPLOVIĆ
Split

UDK: 929 Kubitschek, W.
902/904(497.5) «18/19»

Wilhelm Kubitschek i kulturno nasljeđe Dalmacije

U drugoj polovici XIX. stoljeća došlo je do intenzivnijeg zanimanja za kulturno nasljeđe Dalmacije koja je tada u okviru Austrije. Ishodišta istraživanja i zaštite su u Beču i to u Središnjem povjerenstvu za spomenike, Austrijskom arheološkom institutu i na Sveučilištu. Veliki broj znanstvenika iz tih ustanova posjećivao je Dalmaciju. S druge strane domaći ljudi su se školovali u Beču, organizirane su stručne službe u pokrajini. Tako je došlo do plodne suradnje među stručnjacima s dvaju područja države koja je urodila značajnim rezultatima u arheologiji te povijesti umjetnosti i arhitekture.

Josef Wilhelm Kubitschek ugledni austrijski povjesničar, arheolog i numizmatičar rodio se 28. lipnja 1858. godine u Pressburgu, današnjoj Bratislavi u Slovačkoj republici. Iza kratkog službovanja na gimnaziji, habilitirao je i već rano prešao na sveučilište. Od 1896. bio je profesor na sveučilištu u Grazu, a zatim od 1897 u Beču. Među njegovim učenicima istakao se poslije kao vrstan arheolog i od 1926. godine ravnatelj Arheološkog muzeja u Splitu Mihovil Abramić. U razdoblju 1897.-1910. je kustos, a zatim u vremenu 1910.-1925. direktor Numizmatičkog kabineta u Beču. 1916.-29. redovni je profesor za staru rimsku povijest i epigrafiku u Beču. Bio je odličan poznavatelj antike pa je došao do važnih spoznaja o rimskom Beču. Pravi je član Akademije znanosti te k. k. austrijskog i njemačkog carskog arheološkog instituta. Generalnim konzervatorom Središnjeg povjerenstva za istraživanje i očuvanje umjetničkih i povijesnih spomenika u Beču imenovan je 16. siječnja 1903. godine Bio je član prve sekcije koja se bavila prapoviješću i antičkim spomenicima.¹ Preminuo je 2. listopada 1936. u Beču. u 78. godini života.

Njegov znanstveni opus veoma je plodan. Napisao je veliki broj rasprava, recenzija i izvještaja u mnogim europskim stručnim časopisima objavio je i više izvrsnih knjiga čija je vrijednost dugo uvažavana. Uz ostalo pripremio je priručnik o staroj kronologiji, antičkoj numizmatici, geografu Ptolomeju i druge.

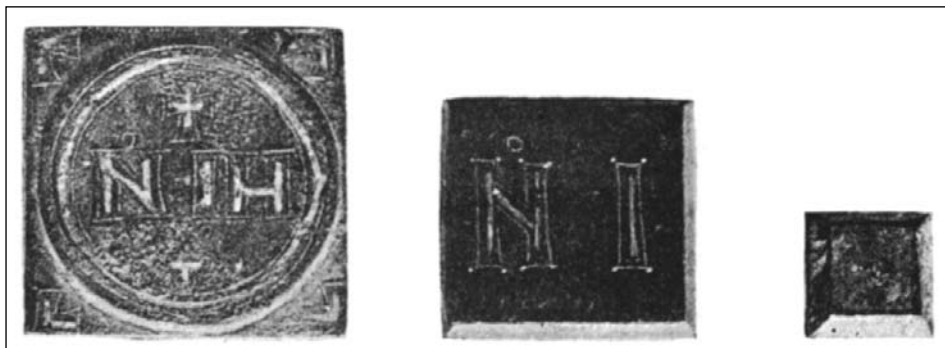
Wilhelm Kubitschek

Još u mladim danima za vrijeme studija u Beču koncem XIX. stoljeća upoznao je Kubitschek Franu Bulića kasnijeg poznatog arheologa i konzervatora, ravnatelja Arheološkog muzeja u Splitu. Ostali su čitavog života prijatelji i suradnici. Sačuvan je veliki broj pisama koje mu je Kubitschek uputio. Najveći broj ih je iz Beča, ali ih ima iz drugih krajeva Europe kamo je putovao: Graz, Budimpešte, Berlina, Trsta, Marseja, Rima, Londona i još mnogih. Među njima poseban je kuriozitet dopisnica iz 1897. godine na kojem je pored imena kao adresa napisano samo Dalmacija. Predao je dolazeći u Split na pošti u parobrodu. Htio je vidjeti hoće li je Bulić i tako nepotpunu primiti. Na 26. kolovoza u prisustvu Kubitscheka pošta mu je uručena.²

¹ *Personalstand*. Mitteilungen der k. k. Zentral-kommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale, Beč 1903. III, i VI.

² Arsen Duplančić: *Nekoliko doživljaja don Frane Bulića iz njegove neobjavljene knjige o Saloni*. VAHD 1986. sv. 79, 318.

Rimski utezi iz Salone (Solina) koji se čuvaju u Arheološkom muzeju u Splitu

Kubitscheka je zanimala antička baština Dalmacije posebno Dioklecijanova palača u Splitu. O njoj je 1902. godine objavio članak u Beču.³ Bavio se spomenicima u Zadru (Jadera), Ninu (Aenona), Kninu, Podgrađu kod Benkovca (Asseria), Ivoševcu (Burnum), Obrovcu, zatim Vidu kod Metkovića (Narona), u Cavtatu, Kotoru i konačno na našim otocima. O njima je pisao u časopisu *Bullettino di archeologia e storia dalmata* kojeg je izdavao Arheološki muzej u Splitu, zatim periodičkim znanstvenim publikacijama *Mitteilungen der k. k. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale* i *Jahrbuch für Altertumskunde* glasilima Središnjeg povjerenstva za stare spomenike u Beču. Početkom XX. stoljeća bio je i član uredništva tih austrijskih časopisa.

Njegova je zasluga da je odlučnim zalaganjem spasio od propasti nekoliko naših važnih spomenika. Pri tome je surađivao s domaćim istaknutim arheolozima Franom Bulićem, fra Lujom Marunom, Lukom Jelićem, Josipom Bersom i svojim bivšim učenicom Mihovilom Abramićem. Buliću je u više navrata davao svoje dragocjene opaske u interpretaciji dalmatinskih antičkih natpisa. Prigodom njegove smrti 1934. godine napisao je u njemačkom časopisu topao nekrolog pun osjećaja i poštovanja.

Pisao je o razdiobi tribusa i gradovima rimske provincije Dalmacije.⁴ Bavio se metrologijom, znanost o mjerama. Nedostajalo je jedno sustavno djelo o tom pitanju pa je želio dati svoj doprinos. U tu svrhu mu je Frane Bulić poslao u Beč čitavu kolekciju utega koja se nalazila u Arheološkom muzeju u Splitu. Tome je dodao podatke o vremenu i mjestu njihovog nalaza. Ukupno je bilo 17 komada. Svi su nađeni u vremenu 1873.-1890. godine u Saloni osim jednog iz Brela kod Makarske. Najveći broj ih je bio od bronce izuzev jednog od tamnog kamena sa željeznom ručkom u obliku prstena, a još jedan je bio iz zelenkastog kamena. Bili su u obliku dijelova sfere, zatim plosnati u četvrtastom i okruglom obliku su iz kasnijeg vremena. Na nekima su bili utisnuti natpisi. Usporedio je te nalaze s otkrivenim na drugim mjestima i o

³ Wilhelm Kubitschek: *Der Diocletianpalast in Spalato*. Die Zeit, Beč 7. XII. 1902.

⁴ Wilhelm Kubitschek: *Dalmatia tributim descripta* BASD XIV/1891. 69-73, i 87-91.

tome pisao 1892. godine u arheološko-epigrafskom godišnjaku u Beču i *Bullettinu* u Splitu.⁵

Kubitschek je bio stalno u kontaktu s Bulićem, pomno pratio njegove znanstvene radove i davao svoje mišljenje kod razrješavanja nejasnoća. Tako je Bulić 1893. objavio jedan nepoznati natpis nađen iste godine kod istočnih gradskih vrata Salone zvanih Porta Andetria. Ispisan je na kamenoj ploči od domaćeg vapnenca i vjerojatno bio prednja strana sarkofaga. Pokojnik se zvao Palladio i po Buliću je bio porijeklom Feničanin. Kako je natpis bio nepotpun Kubitschek je predložio njegovu dopunu i nešto drukčije čitanje.⁶

Još dok je bio suradnik na velikom djelu berlinske akademije *Corpus inscriptionum Latinarum* Kubitschek je imao prigodu u više navrata putovati našim krajevima i stupati u vezu s domaćim istraživačima. Bavio se kultom božice Mater Magna od koje se našlo dosta natpisa i malih kipova u solinskom polju.⁷

Na jesen 1896. godine bio je Kubitschek opet u Dalmaciji. Boravio je više dana u Splitu. Potom je zajedno s konzervatorom don Franom Bulićem ravnateljkom Arheološkog muzeja posjetio razna mjesta. Početkom rujnu obišli su okolicu grada te otoke Vis, Hvar i Brač.⁸ Na 30. kolovoza otputovali su na Hvar pregledati numizmatičku zbirku Machiedo, još neke starine i knjige u posjedu te obitelji. Osnovao je Jerolim Machiedo (1805.-1874) jedan od prvih istraživača prapovijesti Dalmacije. Nakon njegove smrti zbirka je prešla u posjed nasljednika Josipa i Lovre Machieda. Predmete je namjeravao otkupiti upravitelj zagrebačkog Arheološkog muzeja Josip Brunšmid, ali nije uspio. To je navelo Bulića da on pokuša nešto učiniti pa je pisao vlasnicima. Oni su bili voljni prodati stari novac koji je brojio preko 3500 komada. Pošto su se tada nalazili u Jelsi na berbi grožđa nisu je mogli odmah popisati. Ona je pribavljena tek 1934. godine.⁹

Nakon toga su 1. rujna 1896. bili su u Bolu i u samostanu dominikanaca pogledali numizmatičku zbirku ostavštinu Bojanića. Tu su boravili samo nekoliko sati i utvrdili da se sastoji od dva dijela. Jedan je sadržavao novac koji se izgleda sakupljao

⁵ Wilhelm Kubitschek: *Gerichtstücke aus Dalmatien. Archeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-ungarn.* Beč 1892. 85-122. - Guglielmo Kubitschek: *Pesi Romani scoperti a Salona ed a Narona.* BASD XV/ 1892. 101-108.

⁶ Frane Bulić: *Iscrizioni Inedite.* BASD XVI/1893. 161-168. - Wilhelm Kubitschek: *Osservazioni alle iscrizioni pubblicate nel. Bul. Dalm. 1893 (XVI) p. 16 n. 105 (1958). Palladio Damasceno.* BASD XVII/1894. 68-70.

⁷ Wilhelm Kubitschek: *Il culto della Mater Magna in Salona.* BASD XIX/1896. 87-89.

⁸ *Domaće viesti.* NL 12. IX. 1896.3.

⁹ Frane Buškariol: *Zbirka Machiedo u arheološkom muzeju u Splitu.* Prilozi povijesti otoka Hvara, Hvar 1988. IX. 31-32. - Arsen Duplančić: *Kutija za numizmatičke zbirke iz Visa i Trogira.* VAPD 2006. sv. 99, 381. - Bulićevo pismo Josipu i Lauri Machiedo posjednicima na Hvaru od 10. IX. 1896. SAM 31/M 1996. - Odgovor na Bulićevo pismo iz Jelse 25. IX. 1896. SAM 41/M 1896.

po otocima i imao veću vrijednost. Drugi je vjerojatno pronađen svugdje po malo u raznim mjestima. I ovu je zbirku Bulić namjeravao nabaviti za Arheološki muzej u Splitu. pa je molio vlasnike da ih popišu i jave pod kojim uvjetima bi ih bili spremni ustupiti.¹⁰

Početakom 1897. Kubitschek je imao priliku kod A. Eggera vidjeti kolekciju kovanica. Potjecala je od ostavštine Teodora Ungera pomoćnog arhiviste koji je preminuo u Gracu godinu dana ranije. Nisu bile od posebnog interesa, ali među njima bile su i monete gradova Pharosa – Hvara i Herakleje. Skupina iz Hvara je bila brojna, dobro očuvana i sređena pa je odmah izazvala pozornost. Potjecala je iz jednog nalazišta. Raniji vlasnik joj je bio posjednik Nisiteo iz tog grada. Pošto su takva spremišta bila dosta rijetka, prijetila je opasnost da se rasprši prodajom u dijelovima. Stoga je Kubitschek zamolio Eggera za objavljivanje kataloga. O toj zbirci držao je Kubitschek predavanje u Numizmatičkom društvu u Beču 24. veljače 1897. godine.¹¹

Nakon što je imenovan generalnim konzervatorom Kubitschek je vrlo često dolazio u Dalmaciju u vezi s poslovima zaštite spomenika. Tako su 24. travnja 1903. Bulić, Depolo i on obišli selo Pađane kod Knina gdje je još 1890. godine nađen ulomak ranosrednjovjekovne crkvene pregrade iz IX.-X. stoljeća, a u zidu crkve uzidani bogato ukrašeni ulomci rimske arhitekture. Osim toga 1901. Marun je za muzej u Kninu nabavio dva srednjovjekovna novca, zlatni bizantinski cara Teofila i srebreni bugarskog cara Asjena I. Vjerojatno su takvi nalazi bili upravo zanimljivi za Kubitscheka i bili razlogom posjeta. Međutim nisu imali posebnog uspjeha.¹² Putovali su dalje pa su s Marunom 30. travnja razgledali Burnum i Bribir. Na Đevrskama su im izišli u susret načelnik Matas, prisjednici Marun, Marin, Mudredžija Ardelić i tajnik Bošnjak.

Na otoku Krku u morskoj uvali kod Punta nalazi se otočić Košljun. Tu je od XII. stoljeća benediktinska opatija, a od sredine XV. stoljeća naseljavaju se franjevci. U vrtu samostana nalazila su se dva kapitela

Otok Krk, kapiteli iz VI.-VII. stoljeća u franjevačkom samostanu na otočiću Košljunu

¹⁰ Pismo Bulića Dominikanskom samostanu u Bolu od 10. IX. 1896. SAM br. 30. – Maja Bonačić Mandinić: *Nacrt za kronologiju života i rada don Frane Bulića*. Don Frane Bulić, katalog izložbe, Split 1984. 90.

¹¹ G. Kubitschek: *Ripostiglio di monete da Škudljivoac sull' isola Lesina*. BASD XX/1897. 159-171.

¹² Lujo Marun: *Starinarski dnevnik*. Split 1998. 125. – Stipe Gunjača: *Tiniensia archaeologica .historica-topographica*. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb 1958. sv. 6, 110.

od bijelog mramora. Nije poznato otkuda su potjecali. Preneseni su 1904. u malu samostansku zbirku. Na njima se nalaze dva monograma imena. Natpis je razriješen kao *Andrea*. Kubitschek je iste godine ispitivao na mjestu kapitele i on također jednako čitao monograme. Prvi je obavijestio o njihovom postojanju i o tome dao mišljenje. Prema procjeni profesora Maxa Dvořáka i dr. Fronthighama bili su mlađi od VII. stoljeća dok ih je dr. Ljubo Karaman kasnije datirao u VIII. stoljeće.¹³

U stalnim traganjima i prikupljanju epigrafskih spomenika Kubitschek je 3. svibnja 1904. godine kupio u Starom gradu na otoku Hvaru jedan mali kameni ulomak s natpisom i poklonio ga Arheološkom muzeju u Splitu.¹⁴

Dioklecijanova palača u današnjem Splitu jedno je od najvažnijih kasnoantičkih graditeljskih ostvarenja. Car je dao podignuti početkom IV. stoljeća kako bi nakon burnog i napornog vladanja u miru proveo ostatak života u rodnom kraju. Istraživanju i zaštiti tog monumentalnog zdanja posvećivala se u XIX. stoljeću velika pozornost. Kako su poslije careve smrti u nju naselili brojni stanovnici oni su je kroz stoljeća slobodno prilagođavali svojim svakodnevnim potrebama. Ali prema jednoj sudskoj presudi iz 1731. godine izraženo je da je Palača dobro Općine Splita, a vlasnici kuća unutar njenih zidova imaju samo pravo služnosti. I maršal A. Marmont za vrijeme francuske uprave početkom XIX. stoljeća izjavio je da je Palača vlasništvo države. Tako se smatralo i kasnije za vrijeme Austrije. Ali počelo se s predavanjem antičkih zidina privatnicima. Godine 1902. Središnje povjerenstvo za istraživanje i očuvanje umjetničkih i povijesnih spomenika u Beču ponovilo je prijedlog od pred više godina istican nekoliko puta da se sazove mješovito povjerenstvo i sredi imovinsko stanje te da se počne s tehničkim snimanjem ostataka Palače.

O tome se raspravljalo na drugoj sjednici prvog odnosno skupnoj sjednici drugog odjelka Središnjeg povjerenstva 24. siječnja Izvjestitelj je bio prof. Kubitschek. On je naglasio kako se više od tri desetljeća Povjerenstvo bavilo Dioklecijanovom palačom i nastojalo da spriječi vandalizme koji su joj prijetili. Nove destrukcije koje su se činile prisilile su Povjerenstvo da se još jedanput energično obrati Ministarstvu za bogoštovlje i nastavu. Kubitschek je bio zadužen da pripremi podnesak Ministarstvu. U tom dokumentu je opisao Palaču i povijesnu jezgru Splita, iznio historijat pitanja vlasništva. Naglasio je kako unutar bivše Palače živi siromašan narod u vrlo lošim zdravstvenim uvjetima. Da bi se prilike poboljšale i omogućilo istraživanje te znamenite građevine smatrao je da je iz nje potrebno iseliti dio stanovnika. Zadatak je bio države da je očuva od novih rušenja. Za to se zalagalo Središnje povjerenstvo. Prema odluci Financijske prokure Dalmacije, a vjerojatno da bi se izbjegli veliki troškovi održavanja

¹³ Frane Bulić: *Iscrizioni di Petrus Arcivescovo di Salona del VI. secolo*. BASD XXIX/1906. 157. - Vladislav Brusić: *Benediktinska opatija na Košljunu*. Bogoslovska smotra, Zagreb XX/1932. br. 2, 257. - Ljubo Karaman: *O spomenicima VII i VIII stoljeća u Dalmaciji i o pokrštenju Hrvata*. Vjestnik Hrvatskoga arheološkoga društva, Zagreb XXII-XXIII/1941-1942. 103.

¹⁴ Frane Bulić: *Iscrizioni Inedite*. BASD XXIX/1906. 240.

Palače i da bi se izišlo ususret stanovnicima, Tribunal u Splitu je odlučio ustupiti privatno vlasništvo nad starim zidinama. U kolovozu i prosincu 1901. pozivani su i drugi pojedinci da se upišu kao vlasnici starih zidova na koje su se naslanjale njihove kuće.

Direktor Arheološkog muzeja i konzervator starina don Frane Bulić godinama se zalagao za prava države nad Palačom uspio je postići odgodu zadnjeg sudskog ročišta u veljači koje je trebalo završiti presudom. Stoga je Središnje povjerenstvo iznijelo svoje prijedloge koje je sročio Kubitschek. Tražilo se, u situaciji gdje pitanje vlasništva nije potpuno jasno, da se imenuje mješovito povjerenstvo. U njemu je trebalo biti zastupljeno i Središnje povjerenstvo koje je bilo zaduženo dostaviti Ministarstvu elaborat za najbolji način reguliranja odnosa. Dok se to ne napravi trebalo je obustaviti svaku raspravu.¹⁵

Spor je nastavljen i 1903. godine. Konzervator Bulić poduprt od Bendorfa i Kubitscheka zaprijetio je da će taj problem iznijeti pred kulturnu javnost Europe. Tada se dogodio važan preokret. Na njegov prijedlog imenovano je tijelo sastavljeno od predstavnika iz Beča i Dalmacije koje je postalo stalno Povjerenstvo Dioklecijanove palače.¹⁶ Prvi sastanak je održan u Splitu 11.-17. travnja 1903. godine. U ime pokrajinskih i mjesnih vlasti sudjelovali su Alexander Edler Pichler upravitelj kotarskog poglavarstva u Splitu, viši inž. Ahil Svo upravitelj kotarskog građevinskog odjeljenja, i dr. Jakob Malvić kotarski liječnik u ime odsutnog dr. Emanuela Luxarda iz zemaljskog saniteta u Zadru. Središnje povjerenstvo za spomenike u Beču su zastupali prof. Wilhelm Kubitschek i konzervator Frane Bulić. Ispred austrijskog arheološkog instituta su prisustvovali direktor Otto Bendorf te arhitekti profesor George Niemann i Wilhelm Wilberg. Dr. Dragomir Dominis je zastupao Financijsku prokuru, a Općinu Splita načelnik Vicko Milić.

Povjerenstvo je od početka zagovaralo moderna načela čuvanja graditeljskog nasljeđa. Odbačena je ideja o purifikaciji, tj. oslobađanja rimskih građevina od kasnijih prigradnja. Istaknuta vrijednost cjelovitog ambijenta starog dijela Splita koji je nastao srastanjem spomenika različitih vremena. Pored ostataka Dioklecijanove palače trebalo je štititi i sve spomenike srednjeg i novog vijeka. Za takva se stajališta zalagao i Kubitschek.¹⁷

¹⁵ *L' i. r. Commissione Centrale pell' indagine e conservazione dei Monumenti di Storia e di Arte n Vienna a difesa della proprieta del Palazzo di Diocleziano a Spalato.* BASD XXV/1902. Supplemento n. 1-2-3, 16-20.

¹⁶ Frane Bulić: *Palača cara Dioklecijana u Splitu.* Zagreb 1927. 266-272. – Frane Bulić: *Movimento edilizio nel Palazzo di Diocleziano a Spalato ed i rispettivi trovamenti architettonici.* BASD XXXIII/1910. 144. – Stanko Piplović: *Povjerenstvo Dioklecijanove palače.* Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske. Zagreb XXIX/1980. br. 4, 72 - 83.

¹⁷ Frane Bulić: *Palača cara Dioklecijana u Splitu.* Zagreb 1927. 273. Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske. Zagreb XXIX/1980. br. 4, 72 - 83.

Kubitschek se bavio i antičkim natpisima na kamenu koji su pronađeni u današnjem Solinu nedaleko Splita nekadašnjoj Saloni glavnom gradu prostrane rimske provincije Dalmacije. S obzirom na važnost koji je taj lučki grad imao na istočnoj obali Jadranskog mora i odakle su vodili putovi u unutrašnjost bili su vrlo važni. Tako je koncem XIX. stoljeća otkrivena jedna nadgrobna ploča s natpisom. Datira se u IV.-V. stoljeće. Na njoj se spominje ime *Scordapia* pisano grčkim slovima. Kubitschek je dao njegovo tumačenje kako je domovina pokojnika vjerojatno bio jedan od gradova u nekoj istočnoj provinciji Rimskog carstva. Ukazao je da je natpis nova potvrda širenja istočnih Grka na jadranske obale.¹⁸

U blizini Solina u mjestu Sućurcu, koji je nekada pripadao salonitanskom ageru, Mate Božin i sinovi u siječnju 1899. godine radili su u polju i to blizu srednjovjekovne crkve sv. Jure na Putalju. Naišli su kroz nekoliko dana na dvije ostave rimskih srebrnih denara. Ukupno ih je bilo 171. većinu ih je nabavio Arheološki muzej u Splitu. Dujam Savo ljubitelj starina i numizmatičar ih je popisao i proučio. To je bio treći nalaz skupina moneta u Dalmaciji. Kubitschek je obje nove pregledao. Zaključio je da su zakopani u prvom stoljeću n. ere i usporedio ih s nekim primjercima nađenim na drugim mjestima.¹⁹

I dalje su Kubitscheva zanimanja bila usmjerena prema Saloni što je i razumljivo s obzirom na veliku gospodarsku ulogu taj grad imao kao pomorsko pristanište i ishodište putova ka unutrašnjosti. Tu su se zbivali i značajni društveni događaji. Sve se to odrazilo na velika miješanja stanovnika različitih kultura i religija iz prostranog carstva.²⁰

Bulić je u *Bullettinu* 1914. godine objavio veliki broj natpisa na kamenu iz Solina. Nađeni su prilikom iskapanja rimskog amfiteatra 1909.-12. i 1913.-14. godine, zatim na one nađene duž obodnih zidova antičkog grada, pa onih na istoku amfiteatra, na istoku gradskih vrata Porta Caesarea na položaju zvanom Pet mostova i konačno kod istraživanja poganske nekropole Hortus Metrodori 1911. i 1914. godine. I opet je Kubitschek pokušao razjasniti nejasnoće koje su se pojavile u tumačenju sadržaja.²¹

Početakom XX. stoljeća pripremao je za objavljivanje stare grčke natpise u austrijskoj državi. U studenom 1904. godine tumačio je jedan ulomak iz tog grada koji se od pred kratko vrijeme nalazio u Arheološkom muzeju u Splitu. Našao ga je

¹⁸ Wilhelm Kubitschek: *Scordapia in Frigia*. BASD XXIII/1900. 30-31.

¹⁹ *Descrizione di due ripostigli di denari della Repubblica romana trovati nella campagna di di Sućurac (ager salonitanus) nel 1899*. Supplemento al *Bullettino di archeologia e storia dalmata* n 1, 1901. 1-16. - Wilhelm Kubitschek: *Incisioni su monete d'argento romane*. BASD XXIV/1901. 65-68.

²⁰ Wilhelm Kubitschek: *Zu römischer Inschriften von Calvino und von Salona*. Mittheilungen der k. k. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. Beč 1905. 48-50.

²¹ Wilhelm Kubitschek: *Osservazioni ad alcune iscrizioni pubblicate nell' Annata XXXVII (1914)*. BASD XXXVIII/1915. 162-164

*Salona, grčki natpis iz 56. godine pr. Kr. čiji su dijelovi nađeni 1904., 1906. i 1925.
kod gradskih vrata Porta Caesarea*

poslužitelj Arheološkog muzeja u jednom zidu blizu gradskih vrata. To je bio do tada najstariji natpis na tlu Solina.

Kasnije ga je Bulić obavijestio da su u muzej donesena još dva komada iste ploče. Poslao mu njihov otisak pa ih je Kubitschek spojio. Sva tri dijela nađena su istočno od gradskih vrata najstarijeg dijela grada Porta Caesarea 1904. i 1906. godine. Bili su na različitim mjestima raštrkani duž antičkog puta koji je u ravnoj crti vodio od vrata. Natpis je uklesan na ploči od bijelog vapnenca. Njegovi ulomci su sačuvani pošto je kasnije u rimsko doba upotrijebljeni za opločenje i to s natpisom okrenutim dolje. Iako tekst nije pronađen u cijelosti Kubitschek je opširno objasnio njegov sadržaj. Utvrdio je da potječe iz 56 godine pr. n. ere. Natpis na njemu je bio važan za upoznavanje povijesnih prilika dalmatinskog kraja. O tome je pisao 1907. u Beču pa

je članak iduće godine tiskan u Splitu na talijanskom jeziku.²² Njime su se kasnije bavili Adolf Wilhelm austrijski profesor grčke epigrafike te Kubitschekov učenik na Bečkom sveučilištu i tada suradnik ravnatelja Bulića u Arheološkom muzeju u Splitu Mihovil Abramić.²³

Sretnim slučajem 1925. godine našao se i četvrti ulomak tako da su dijelovi gotovo u cijelosti spojeni. Nađen je zapadno od porta caesarea. Sva četiri su sačinjavali gornji dio neke stele. Stela je kasnije u rimsko doba, negdje u III. ili IV. stoljeću, raskomadana i njezin gornji dio korišten za poklopac kanala na ulici vjerojatno u istočnom novom dijelu Salone. Tekst je prijepis nekog zaključka grčke općine Isse (Visa) iz sredine I. stoljeća pr. Krista. Vezan je za upućivanje poslanstva od triju osoba imperatoru Cezaru u Akvileju. Međutim nije utvrđena svrha poslanstva.

Kubiček je također dopunio i dodatno pojasnio neke natpise iz Salone koje je Bulić objavio 1906. godine u *Bullettinu*. To su bili kameni ulomci nađeni na zapadu, sjeverozapadu i istočno od starokršćanske Bazilike urbane, oni koji su spominjali nadbiskupa Petrusa i oni nađeni duž trase poljske željeznice.

Na 11. studenom 1905. godine bili su Kubitschek i Bulić kod fra Luje Maruna u Kninu radi dogovora oko iskopavanja antičkog Burnuma. Naime 1887. godine Marun je osnovao Kninsko starinarsko društvo s ciljem istraživanja ranosrednjovjekovnih spomenika. Međutim Društvo se bavilo i starijim ostacima pa je tako istraživalo u selu Ivoševcima kod Kistanja. Marun je tražeći starohrvatsko groblje već prije 1895. tu započeo iskapanja i naišao na antičke predmete, a 1897 slučajno su nađeni arhitektonski ulomci.²⁴ Tu se na mjestu zvanom Šupljaja nalazio rimski vojni logor Burnum. Podignut pri pacifikaciji Ilirika. Bio je sjedište XI. legije koja se tu utaborila i boravila do 69. godine. Kubitschek je bio dvaput na licu mjesta pa je veliki broj natpisa u kamenu i druge predmete objavio. Istog dana obišli su i muzej u Kninu u kojemu se nalazila bogata zbirka starohrvatskih starina.²⁵

Pri daljnjem istraživanju Burnuma je došla u pitanje nadležnost. Radove je preuzeo Austrijski arheološki institut u Beču pa su prva sustavna istraživanja provedena 1912.-1913. godine.

²² Frane Bulić: *Iscrizioni Inedite*. BASD XXVII/1904. 92. - Wilhelm Kubitschek: *Eine Inschrift aus Salona*. Jahrbuch für Altertumskunde. Wien 1907. erster Band, Heft 1-3, 78-85. - Wilhelm Kubitschek: *Una iscrizione greca a Salona*. BASD XXXI/1908. 129-141.

²³ Adolf Wilhelm: *Inschrift aus Salona*. Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, phil.-histor. Klasse 175, Bd. 1. Abhandlung (1913), 18-22. - Mihovil Abramić: *Grčki natpisi iz Solina*. BASD XLVII-XVIII/1924.-25. 3-7.

²⁴ Karlo Jurišić: *Fra Lujo Marun*. Split 1979. 42.

²⁵ Bulićev izvještaj Direkciji Austrijskog arheološkog instituta u Beču od 24. XI. 1905. SAM 94/M 1905.

Bulić i Kubitschek su i kasnije zajedno nastavili istraživati na terenu pa su 22. srpnja 1906. godine pregledali ostavštinu povjesničara i arheologa Josipa Alačevića u Zadru. Bulić je pisao njegovoj kćeri Angelici da bi je došao pregledati. Svi spisi si su bili u stanju kako ih je Alačević ostavio, nitko ih nije dirao. Neki su i ranije tražili da im se ustupe radi proučavanja, ali im nije odobreno. Kćerka je to sada rado učinila.²⁶

Na 24. listopada 1907. bili su u Klapavicama na lokalitetu zvanom Crkvine dva kilometra sjeveroistočno od Klisa uz cestu koja vodi u Sinj. Tu je seljak vlasnik vinograda kroz više godina iz kamene gomile vadio dekorirane ulomke, komade stupova, dijelove pluteja i tranzena. Na osnovu nalaza Bulić je 1906. počeo istraživanja pa su iduće godine otkriveni ostaci jednobrodne starokršćanske crkve s polukružnom apsidom iz VI. stoljeća. Nađena je i neka mala zgrada koja je služila vojnoj posadi s više natpisa iz poganskog vremena. Okolo su bili grobovi iz IX.-X. stoljeća. Tu su prepisivali nađene natpise.

Nakon posjete tom lokalitetu otišli su u Solin. Tih godina se istraživao veliki starokršćanski kompleks u istočnom proširenom dijelu Salone. Tamo su otkrivene velike bazilike, krstionica i ostaci biskupske palače.²⁷ Profesor Ante Bezić iz Splita koji je crtao te starine, uputio je pomoćnika Jakšića crtati starokršćanski baptisterij kod Bazilike urbane. Kubiček je bio mišljenja da je ta zgrada poligonalnog tlocrta iz ranijeg doba koju su kasnije upotrijebili kršćani. Pregledali su i gradska vrata Porta Suburbia na sjevernoj i Porta Caesarea na istočnoj strani starijeg dijela grada te su se suglasili oko njih.²⁸

Kao generalni konzervator prof. dr. Wilhelm Kubitschek boravio je ponovno koncem 1911. godine u Dalmaciji. Obišao je selo Čitluk nedaleko Sinja gdje se nalaze ostaci rimske kolonije Claudia Aequm i upravo se vršila iskapanja. Prvi pokušaj istraživanja bio je još 1860. godine, a obavljali su ih franjevci sinjskog samostana. Slijedila su s prekidima idućih godina. Radovi su ponovno nastavljeni 1911. pa su pronađeni zidovi zgrada, ostaci mozaika, dijelovi kapitela, dekorirani kameni ulomci, dio skulpture cara i dosta sitnog materijala.

Na 5. studenoga te godine došao je Kubitschek iz Šibenika u Knin. Gvardijan Šitić ga je pozvao da obide nalaze u Čitluku. Sutradan se s fra Lujom Marunom uputio preko Solina gdje su stigli jutarnjim vlakom. Dalje prema Sinju nisu mogli jer nije bilo slobodnih kola pa su pričekali večernji vlak. Odmah večer kako su stigli u Sinj, Marun je pregledao ranije nađene predmete. Izrazio je mišljenje da dio pronađenog kipa nije,

²⁶ Pismo Angelice Alacevich iz Zadra Buliću od 28. VII. 1906. SAM 102/M.

²⁷ FrAne Bulić: *Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante gli a. 1905 e 1906*. BASD XXIX/1906. 113-118.

²⁸ Frane Bulić: *Sterro di una Chiesa antica cristiana del VI sec. nella località detta Crikvina a Klapavica, nel Comune Censuario di Klis (Clissa)*. BASD XXX/1907. 101-122. – Liber effossionum Salonitanarum, 1905.-1908. 136.

kao što se mislilo, pripadao Eskulapu, već nekom caru iz I. stoljeća. Tu su prenoćili pa su sutradan pošli u pratnji fra Duje Šitića i fra Paje Mišure upravitelja Franjevačke gimnazije u Sinju u Čitluk. Bili su zadovoljni važnošću započelih iskopina i nađenih predmeta. Ocijenili su da se radi o opsežnim i prilično dobro očuvanim ruševinama grada. Tu su ostali do podne, zatim je Kubitschek prepisivao natpise na kamenim ulomcima koji su se nalazili u samostanskom dvorištu i gimnazijskoj zbirci. Bulić je od njega naknadno saznao za radove pa je tražio objašnjenje. Na poziv ravnatelja gimnazije Mišure bio je Marun 28. studenoga iste godine opet u Sinju radi iskopina. Kočijom je došao do Čitluka gdje ga je dočekaio Mišura. Pregledali su nalaze i vratili se u Sinj. Sutradan se Marun vratio u Knin.²⁹

Kubitschek je bio i u Cavtatu. Na mjestu današnjeg gradića u antici je postojala rimska kolonija Epidaurum. Početkom XX. stoljeća počela prva sustavnija istraživanja. Godine 1907. osnovan je poseban odbor za starine. Njegov član don Nikola Štuk povezoao se s konzervatorom Franom Bulićem koji je stručnim savjetima usmjeravao radove. Posebna pozornost posvetila se rimskom vodovodu i cesti koja je vodila u zaleđe. Radovi su nastavljeni na više mjesta pa se došlo do važnih otkrića. Tijekom 1908. utemeljeno je starinarsko društvo «Epidaurum».

Na 22. ožujka 1912. uprava Društva poslala je Buliću izvještaj o radu tijekom jeseni 1911. Jedan primjerak je proslijeđen Središnjem povjerenstvu u Beč, a drugi Arheološkom institutu. Izviještaj je kasnio, jer se zbog neprestanih kiša nije moglo na vrijeme napraviti nacрте. Radovi na Ratu su zaustavljeni pošto se protivio unajmitelj zemljišta, a ondje gdje se započelo naišlo se samo na stijene pa se dalje nije moglo. U blizini na čestici vlasništva Račića otkriveni su zidovi rimske zgrade. Na 27. lipnja 1912. bio je Kubitschek u Cavtatu. Zbog kašnjenja brzjava o njegovom dolasku, Štuk je zakasnio na parobrod da ga dočeka. Tijekom dana pregledao je važnije položaje, posebno na brijegu sv. Roka i na Ratu. Vidio je oba položaja gdje se kopalo i kazao da su tu bile dvije rimske kuće. Razgledao je ostatke teatra i našao nekih 40 metara niže mjesto podija. Za građevinu s bazenom kod sv. Roka rekao je da je možda bila ritualno kupalište i mjesto žrtvovanja. Pregledao je zbirku starina i bio zadovoljan kako je uređena. Pokušao je razriješiti neke natpise. Koncem godine Štuk je poslao Buliću izvještaj o najnovijim radovima za objavljivanje u časopisu *Bullettino di archeologia e storia dalmata*. Pripremio je i izvještaj za Središnje povjerenstvo i Arheološki zavod u Beču.³⁰

I nakon rata kada su se političke prilike potpuno izmijenile, Kubitschek je bio u Splitu. Zajedno s Bulićem bio je ujutro 9. svibnja 1924. godine u obližnjem Kaštel Gomilici. Zadržali su se dva sata pregledali i prepisali navodni natpis hrvatskog kneza Branimira koji je pronađen u pločniku crkve sv. Mihovila u Lažanama. O tome su

²⁹ Lujo Marun: *Starinarski dnevnik*. Split 1998. 218-220.

³⁰ Arhiv Konzervatorskog ureda za Dalmaciju, spis br. 24/1912.

pisale domaće novine pa čak i praški «Prager Presse» kao posebnom otkriću važnom za nacionalnu povijest. Međutim pokazalo se da se radilo o starokršćanskom ulomku iz VI.-VII. stoljeća. Odlučeno je dalje istraživati na tom mjestu.³¹

Povodom 75. godišnjice života Frane Bulića 1921. tiskan je 1924. zbornik znanstvenih radova njegovih učenika i prijatelja. Jedan od suradnika bio je i Kubitschek koji je pisao o antičkom municipiju Varvariji u selu Bribiru kod Skradina, zatim lokalitetima u Kninu i okolici te Biogradu i Vidu antičkoj Naroni.³²

Za Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku napisao je opširnu studiju o gladiatorskim vijencima pobjede koji su se nalazili također na nekim spomenicima stare Salone. Posljednji Kubitschekov članak o Dalmaciji objavljen je 1971. godine. Radi se o ukrasu jednog noža koji se nalazio u Arheološkom muzeju u Splitu. Nije poznato kada je poslan za objavljivanje u Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku. Pronađen je u to vrijeme u arhivi Mihovila Abramića pa je uredništvo odlučilo da ga objavi. U muzeju se čuvao koštani držak preklopnog noža nađen u obližnjem selu Žrnovnici kojeg mu je povjerio na obradu Bulić. Na jednoj strani je prikazan graviranjem dva trkača konja s žrtvenikom i dijelovima natpisa. Na drugoj se primjećuje samo lik pobjedničkog vozača s pobjedničkom krunom na glavi o čemu je autor posebno raspravljao.³³ Tako je i mnogo kasnije od smrti Kubitscheka još jednom odano priznanje velikom znanstveniku za doprinos u istraživanju i proučavanju antičke baštine na istočnoj obali Jadranskog mora.

Kratice

BASD Bullettino di archeologia e storia dalmata, Split

SAM Spisi Arheološkog muzeje u Splitu

VAHD Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split

³¹ *Natpis Kneza Branimira*. Jadran, Split 8. V. 1924. 3. – *Tobožnji natpis Kneza Branimira*. Jadran 15. V. 1924. – Dopis «Bihaća» hrvatskog društva za istraživanje domaće povijesti Crkovernarstvu župske crkve u Kaštel Kambelovcu – Gomilici od 14. V. 1924, br.6/Bihać

³² Wilhelm Kubitschek: *Dalmatinische Notizen*. Bulićev zbornik Zagreb, Split 1924. 209-219.

³³ Wilhelm Kubitschek: *Agonistische Preiskrone auf einem Messergriff*. VAHD LXV-LXVII/1971. 84.

Wilhelm Kubitschek und das Kulturerbe Dalmatiens

Zusammenfassung

Kubitschek, angesehener österreichischer Historiker, Archäologe und Numismatiker geboren 1858 in Pressburg, dem heutigen Bratislava in der Slowakischen Republik. Er war Professor an der Universität von Graz, und danach in Wien. In der Zeit von 1897-1910 ist er Kustos und danach in der Zeit von 1910-1925 Direktor des Numismatischen Kabinettes in Wien. 1916-29 ist er Ordinarius für alte römische Geschichte und Epigraphik in Wien. Er ist richtiges Mitglied der Wissenschaftlichen Akademie sowie des österreichischen und deutschen Archäologischen Institutes. Zum Konservator der Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale in Wien wurde er 1903 ernannt. Sein wissenschaftliches Opus ist sehr umfangreich. Er schrieb eine große Anzahl von Debatten, Rezensionen und Berichten in vielen europäischen Fachzeitschriften und veröffentlichte auch mehrere hervorragende Bücher.

Noch in jungen Jahren, während des Studiums in Wien Ende des XIX. Jahrhunderts, lernte Kubitschek Frano Bulić, den späteren angesehenen Archäologen und Konservatoren, Direktoren des Archäologischen Museums in Split, kennen. Sie blieben ihr Leben lang Freunde und Mitarbeiter.

Kubitschek interessierte sich für das antike Erbe Dalmatiens. Er beschäftigte sich mit Denkmälern in Zadar (Jadera), Nin (Aenona), Knin, Podgrade bei Benkovac (Asseria), Ivoševac (Burnum), Obrovac, dann in Vid bei Metković (Narona), in Cavtat, Kotor und zuletzt auf unseren Inseln. Über diese schrieb er in der Zeitschrift *Bullettino di archeologia e storia dalmata* die von dem Archäologischen Museum in Split herausgegeben wurde, dann in periodischen wissenschaftlichen Publikationen Mittheilungen der k. k. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale und Jahrbuch für Altertumskunde, Fachblättern der Zentralkommission für altertümliche Denkmäler in Wien. Anfang des XX. Jahrhunderts war er auch Mitglied der Redaktionen dieser österreichischen Zeitschriften.

Sein Verdienst ist es, dass durch seinen entschlossenen Einsatz einige unserer wichtigen Denkmälern gerettet wurden. Dabei arbeitete er mit unseren hervorragenden Archäologen Frane Bulić, Pater Lujko Maruna, Luka Jelić, Josip Bers und seinem ehemaligen Schüler Mihovil Abramić zusammen. Bulić gab er einige Male seine wertvolle Vermerke bei den Interpretationen dalmatinischer antiken Inschriften. Anlässlich seines Todes 1934 schrieb er in einer deutschen Zeitschrift einen warmherzigen Nachruf, voller Gefühle und Ehrfurcht.

Er schrieb über Tribuse und Städte der römischen Provinz Dalmatien. Er beschäftigte sich mit Metrologie, Wissenschaft über die Maße. Es fehlte ein

systematisches Werk über diese Frage und er wollte seinen Beitrag geben. Zu diesem Zweck schickte ihm Frano Bulić eine ganze Kollektion von Gewichten aus dem Archäologischen Museum in Split nach Wien zu. Tome je (što je ovo? Nema nastavka)

Er war auch 1896 in Dalmatien und besuchte zusammen mit dem Konservator don Frane Bulić verschiedene Orte. Sie besuchten die Umgebung von Split und die Unsel Vis, am 30. August reisten sie auf die Insel Hvar zur Besichtigung der numismatischen Sammlung Machiedo, noch einiger Antiquitäten und Bücher im Besitze dieser Familie. Danach waren sie in Bol auf der Insel Brač und im Dominikanerkloster zur Besichtigung der numismatischen Sammlung, Nachlass der Familie Bojanić.

Der Diokletianpalast im heutigen Split ist einer der wichtigsten spätantiken Bauwerken aus dem IV. Jahrhundert. Unweit davon, in Solin, befinden sich die Reste von Salona, der Hauptstadt der weiten Provinz Dalmatien. Als Generalkonservator der Zentralkommission widmete Kubitschek diesen und noch vielen antiken Lokalitäten in Dalmatien große Aufmerksamkeit.

Auch nach dem Kriege, als sich die politische Umstände gänzlich änderten, war Kubitschek in Split. Zusammen mit Bulić war er 1924 im nahen Kaštel Gomilica, wo sie die angebliche Inschrift des kroatischen Fürsten Branimir, entdeckt in der Bodenplatte der Kirche des Hl. Michaels in Lažina, besichtigten.

Kubitscheks letzter Artikel über Dalmatien wurde 1971 veröffentlicht. Es handelt sich um den Schmuck eines Messers aus dem Archäologischen Museum in Split, der im nahen Dorf Žrnovnica gefunden wurde. Es ist nicht bekannt, wann er zur Veröffentlichung im Fachblatt für Archäologie und Historie Dalmatiens zugestellt wurde. Gefunden wurde er im Archiv von Mihovil Abramić und die Redaktion entschloss sich, ihn zu veröffentlichen. Damit wurde dem großen Wissenschaftler noch einmal die Ehre erwiesen.

Ludwig BAUER
književnik
Zagreb

UDK 821.112.2.09

Germanofobija u zapisima Theresije Moho

Germanofobija je jedna od konstantnih karakteristika europske civilizacije. Kroz povijest javlja se pretežno u dva oblika:

u obliku demonizacije opasnih protivnika, i

u obliku nesnošljivost prema različitim, pogotovo ako ih se smatra boljimima.

U dvjema knjigama koje je napisala autorica podunavskošvapskog porijekla Theresia Moho, pod naslovom Marijanci – djetinjstvo u Hrvatskoj, Zagreb, 1998. i Zašto noć nema oči, Zagreb, 2000. (hrvatski prijevodi), nalazimo svjedočenje o oba oblika germanofobije. U prvoj je to netrpeljivost pa i agresija prema Nijemcima kao drukčijim, radinim, urednim, sklonim redu, a u drugoj svirepo proganjanje Nijemaca poslije Drugog svjetskog rata, pri čemu ih se poistovjećuje s nacističkim zločincima bez argumenata i dokaza, što je autorica prikazala kao strašno osobno iskustvo. Taj progon, kao i kod tolikih drugih, rezultira iseljenjem u domovinu predaka, usprkos ljubavi prema rodnom kraju.

1.

Tvrđnja kako je germanofobija jedan od stalnih pratilaca, pa čak i karakteristika europske civilizacije suviše je emfatična da bi se smjela postaviti na ishodišno mjesto znanstvenog teksta. U okvirima literarne spekulacije na margini literarnog predloška moguće je pak pozvati se na puki zdrav razum umjesto statistike i precizno definiranih argumenata, a liberalnijim pristupom esejističkog iskaza apelirati na vrijednost premisa koje se mogu smjestiti između granice intuicije i bar dijelom logičnog nagađanja na jednoj strani i aksioma na drugoj. Hipotetičku klicu europske germanofobije možemo smjestiti u vrijeme Cezarovih galskih pohoda kada su Rimljani morali doći u kontakt s nepokornim Germanima na Rajni, ili možda nešto kasnije za vrijeme Nerona Klaudija Drususa, koji je uspio okupirati germanska područja sve do Labe. Svakako je u rimskoj svijesti i povijesti ostao urezan masakr triju rimskih legija u Teutoburger Waldu iz 9. godine naše ere, bez obzira na to što su Rimljani ondje, u Teutoburškoj šumi – nije suviše naglasiti – bili osvajači.

Unutar ovakvog razmišljanja čini se logičnim pa i racionalno prihvatljivim da se protivnik mrzi. Zapravo se od iskona, u svim razdobljima ljudske povijesti i pretpovijesti, protivnika moralo demonizirati; jedino tako mogao je čovjek-ratnik ubijati drugog čovjeka, drugo ljudsko biće, previđajući da ubija pripadnika svoje vrste, da ubija brata. U takvo racionalizirano shvaćanje odnosa uklapaju se nazori koji se od početka naše ere protežu na ovamo, nazori kako su Nijemci predmet mržnje zbog toga što su započeli nekoliko, i to strašnih, europskih ratova. U prošlom stoljeću, koje ipak nije vremenska kolijevka u kojoj se rodila germanofobija, dva su svjetska rata dala puno argumenata svima onima koji su germanofobiju jačali i širili. Masovna strijeljanja nedužnih građana neutralne Belgije na početku Prvog svjetskog rata, nasumično bombardiranje civilnih ciljeva Londona, samo su neki od putokaza na toj mračnoj stazi. Ali poistovjećivanje partikularnog s univerzalnim, uvijek u sebi krije neizbježnu logičku grešku, pri čemu, usprkos svakom racionaliziranju, teorija i praksa germanofobije zadiru u iracionalno. Jasno je da je i u takvim prilikama cilj – manipuliranje emocijama, ali podlijevanje emocijama koje su izvan zdravog razuma stavlja u opredijeljenosti za germanofobiju pojačani naglasak na drugi dio te kobne složenice, na ono fobija: patološko stanje izvan vlasti razuma. Zašto je engleski kralj George V, monarh njemačke krvi i slijednik hanoverske dinastije, promijenio svoje prezime Saxe-Coburg-Gotha u Windsor? Zašto je *njemački ovčar* u engleskom jeziku odjednom prestao biti *German Sheppard* i postao *Alsatian*? Zašto se u suvremenoj Nizozemskoj, modernoj zemlji liberalnih nazora, liberalnih zakona i liberalnih građana, dogodi da osobni automobil nekog turista bude vandaliziran samo zato što ima njemačke registracijske tablice? Kada se u Rusiji 1865. godina obilježavala stogodišnjica smrti Mihaila Vasiljeviča Lomonosova došlo je ondje do prave antiruske pobune. Zašto? Prevelik broj istaknutih ruskih znanstvenika bili su Nijemci! Valjda je po istoj toj logici i ruski gradić u Finskom zaljevu koji je nosio njemačko ime Oranienbaum godine 1948. preimenovan u Lomonosov.

2.

Logika germanofobije – logika je apsurdna. I u književnosti se taj apsurd zrcali polarizirano, u odnosu na dva pola germanofobije koja sam ovdje pokušao naznačiti. U jednoj noveli francuskog pisca Guya de Maupassanta kao patriotkinja prikazuje se francuska prostitutka koja je među njemačkim vojnicima, svjesno i namjerno, širila sifilis. U nekoj pak prozi Ivana Sergejeviča Turgenjeva, koji sam bio izraziti germanofil, spominje se ruski turist koje se nađe na nekoj pučkoj njemačkoj svečanosti; u okruženju koje ne razumije, a zaražen oduševljenjem, taj ubogi Rus, pokušava izraziti atmosferu zaraznog veselja spontanim, nekontroliranim uzvikom: Narode, udri Nijemca!

Rekao bih da su ta dva pola književnošću uvjerljivo ilustrirana. U slučaju francuske patriotkinje-prostitutke kontekst je bio Prusko-francuski rat. U slučaju prostodušnog Rusa radilo se samo o mirnodopskoj eksploziji veselja.

3.

Gotovo pola života, na margini svoje socijalne svijesti i osjetljivosti, bio sam na neki način opsjednut *Politikom*, glavnim djelom Juraja Križanića, hrvatskog bogoslova, pisca i političara, rusofila i slavnofila, dominikanca koji je u redovima poljske vojske poginuo 1683. pokraj Beča, pri slamanju turske opsade austrijske metropole. U toj bibliji sveslavenstva i slavenske germanofobije bilo je toliko apsurdna, toliko protuslovlja, toliko anakronizma da nikako nisam shvaćao da takva knjiga može biti tako slavljena luč slavenskog političkog prosvjedenja pa i jugoslavenstva. Potkraj devedesetih godina napisao sam članak, analizu germanofobije u toj čudnoj knjizi, a prezentirao je i u okviru simpozija Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu (tekst *Nijemci u Križanićevoj "Politici"* objavljen je u Jahrbuchu VDG-a, 1999. godine /godište 1998/; str. 85-94). Pokušao sam u tom članku prikazati izljeve mržnje prema Nijemcima, kojima je ispunjena knjiga, i u samoj knjizi pronaći razloge takvoj apsurdnoj mržnji. Pretpostavljam da sam tom analizom sasvim uvjerljivo dokazao da Križanićeva mržnja prema Nijemcima izvire iz njegova, ponekad nekritičkog i pretjeranog, divljenja prema svemu što i kako čine Nijemci. Savjetuje se Rusima da ne varaju pri vaganju, nego da koriste ispravne utege *kao Nijemci*, da ne podižu sklepane nesolidne kolibe, nego da grade čvrste kuće s temeljima *kao Nijemci*, itd, itd.

Križanić pokušava kazivati jedno, a poručuje nešto drugo; sasvim nedvojbeno Križanić upućuje svoju slavensku braću kako Nijemce valja mrziti, ne zato što su neprijatelji od kojih bi prijela neposredna pogibelj, nego zato što su u svemu bolji.

4.

Theresia Moho, umirovljena medicinska sestra koja sada živi u Kölnu, rođenjem Podunavska Njemica iz Slavonije, objavila je devedesetih godina prošlog stoljeća dvije autobiografske knjige koje predstavljaju u najmanju ruku zanimljivo svjedočenje o

karakterističnoj ljudskoj sudbini u sudbonosnom vremenu i na sudbonosnom prostoru. Knjige su ubrzo prevedene na hrvatski – devedesete su i opet bile sudbonosno vrijeme za Hrvatsku – i objavljene u Zagrebu, i to *Marijanci – djetinjstvo u Hrvatskoj*, 1998. i *Zašto noć nema oči*, 2000. Prva knjiga donosi događaje povezane s autoričinim životom od njezina rođenja 1928. godine do kraja Drugog svjetskog rata, a druga, zapravo nastavak prve, prati autoričine doživljaje sve do godine 1956. i njezina iseljenja iz tadašnje Jugoslavije u Njemačku. Iako se obje knjige prvenstveno bave osobnim i obiteljskim reminiscencijama i velikim su dijelom autobiografska inventura, obje su strukturirane i tako da budu i univerzalnije povijesno svjedočenje o razdobljima na koja se odnose. Objе su također arhetip podunavskošvapske sudbine na tim prostorima pa su već time doprinos spoznavanju onoga o čemu se u toliko dugo šutjela, ili se tumačilo sasvim iskrivljeno i tendenciozno. Stoga ne iznenađuje što su knjige Theresije Moho privukle pažnju onih koji se, uz ostalo, bave problematikom što je već patentirano nazivamo Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu.

Na jednom od naših simpozija toga naziva doktorica filologije Lidija Dujić podnijela je referat pod naslovom *Theresia Moho: Njemački otisak hrvatske ženske priče*.¹ Čini mi se značajnim što je Lidija Dujić uvjerljivo pokazala da je ovdje riječ o autobiografskim romanima, što ne bih posebno argumentirao, s obzirom da je to već učinjeno na citiranom mjestu. U okviru ovog razmatranja ta je činjenica značajna jer ukazuje na potencijalnu dvostruku uvjerljivost svjedočanstava, koja se oslanjaju i na bogatu faktografsku razinu i na pokušaj višedimenzionalne projekcije događanja. S gledišta registriranja germanofobije, koja je tema ovog razmatranja, svjedočanstvo ovih knjiga utoliko vrednije time što Theresia Moho prikaz germanofobije ne vidi kao svoj primarni cilj; gotovo da je ta dimenzija tek posredno privlačila njezinu spisateljsku pažnju, iako je diskriminacija autobiografskog lika autorice u središtu njezina pisanja.

Theresia Moho prvenstveno se osjeća diskriminiranom kao žena, što je vrlo plastično, zaokruženo i argumentirano pokazano u spomenutom eseju Lidije Dujić. Ali i nacionalnu diskriminaciju Theresia Moho pokušava sagledati u širem okviru. U karakterističnom odlomku ona primjerice izriječkom navodi:

*Neprijateljstvo prema manjinama nažalost nije bila nikakva iznimka u selu. Ti su Cigani bili naši sugrađani, rodili su se kod nas i bili kršteni u katoličkoj crkvi.*²

Na drugim se mjestima spominju komplementarni slučajevi netrpeljivosti većinske sredine – a Theresia Moho većinom je izbjegava definirati u tom svojstvu kao hrvatsku – prema Mađarima i Židovima. Germanofobija se u tom kontekstu oslikava gradirano, uz pomoći detalja koji se naknadnim razumijevanjem cjeline i upotpunjuju u znatno suvisliji mozaik. Nerazumijevanje sredine prema svježе doseljenim Nijemcima, svježе

¹ Objavljeno u *VDG Jahrbuchu 2004*, Osijek, 2004, str. 103-108.

² Theresia Moho: *Marijanci – djetinjstvo u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998, str. 90.

doseljenim zato jer se roditelji Theresije Moho doseljavaju u Marijance iz Apatina, stavlja se u kontekst objektivne zadatosti. Autorica svome ocu pripisuje riječi:

*U Apatinu su naša djeca uz njemački jezik morala učiti i mađarski, ali ne i hrvatski, tako da smo sada stajali kao volovi pred zatvorenim vratima.*³

Očeve riječi ukazuju i na sljedeći stupanj različitosti:

Ovdašnji ljudi su drukčiji od nas. U početku su mi se sažaljivo smješkali, možda čak i podrugljivo, dok su me gledali kako radim u polju. Ne želim reći kako smo mi bolji, ne, samo smo drukčiji. Dok mi radimo do iznemoglosti, oni uživaju u životu, zabavljaju se i šale – a ipak nitko nije gladan.

*Ali me jedna stvar jako iznenadila: među Hrvatima, ovdje u plodnoj ravnici između rijeka Drave i Save, žive ljudi različitih nacionalnosti, mađarske i austrijske manjine. Svi žive u miru, svi se mole istome bogu, rimokatoličke su vjeri i to ih međusobno povezuje.*⁴

Ali vrlo brzo u tkivu pripovijedanja izranja gruba stvarnost: ono *svi žive u miru* postaje potisnuto onim *samo smo drukčiji*. Kao što se već dalo naslutiti mir, sloga i tolerancija prvo spotiču na jezičnoj različitosti:

*Tog prijedpodneva, još dok sam se osjećala tako bijedno, došao je u našu učionicu ravnatelj škole Škrinjarić, zajedno s mojim bratom Josefom, i stao pokraj moje klupe. "Kaži, Josefe, zašto tvoja sestra ne zna bolje govoriti hrvatski?" – "Zato što kod kuće smijemo govoriti samo njemački", stidljivo je odgovorio Josef. "Tako, od danas ćeš s njom govoriti samo hrvatski, kod kuće i na svakom drugom mjestu gdje budete zajedno. Jesi li razumio, Josefe?" pitao je glasno i strogo.*⁵

Različitost se vrlo brzo pretočila u netrpeljivost, a netrpeljivost u mržnju, zlostavljanje, agresiju:

Tri velike djevojčice imale su vlast na dvorištu Nitko se nije smio igrati sa mnom, čak ni razgovarati. Velike su djevojčice ukorile, pa i ubole svakog tko bi mi se približio. Podijelile su ostalima male zašiljene komadiće štapića od lizalica koje su se kod nas prodavale na Petrovo, crkveni god, i za kojima je bila velika potražnja. Ti štapići su im služili za **držanje glupih Nijemaca na udaljenosti** (istaknuo L. B.). I mene su držali na udaljenosti.⁶

Daljnju eskalaciju oslikava nastavak teksta:

S olakšanjem sam čula poziv koji je objavio kraj odmora, velikom brzinom napustila svoj kut i potrčala u učionicu. Ipak sam još jasno čula već poznatu rugalicu koju su glasno izgovarale za mnom:

³ Theresia Moho: *Marijanci – djetinjstvo u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998, str. 19.

⁴ Theresia Moho: *Marijanci – djetinjstvo u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998, str. 22.

⁵ Theresia Moho: *Marijanci – djetinjstvo u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998, str. 140.

⁶ Theresia Moho: *Marijanci – djetinjstvo u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998, str. 142.

“Švabo, tralala,
guzica ti trambava,
nemaš krpe
da pokriješ dupe.”⁷
A zatim slijedi:

*Kad je završila škola, pošla sam kući. Iza kuće u kojoj su stanovali učitelji, na uglu ulice, čekala me cijela banda djevojčica. Napale su me kao hijene, namazale mi lice blatom, stavile i blato u usta kad sam htjela zvati u pomoć, u kosu, razmazale ga po odjeći. Osim toga su me i tukle. Izule su mi cipele i bacile ih nasred puta u blato i iznudile su od mene obećanje da više nikada neću doći u školu.*⁸

Teror djece usmjeravali su dakako odrasli. Tragično je što je u konkretnom slučaju među tima odraslima i netko tko bi ih mogao bolje poučiti, ravnatelj škole:

“Weissenberger”, nikada me nije, kao ostale, zvao imenom, “za kaznu ćeš ostati stajati. Druge djevojčice smiju sjediti.”

...

“Fuj, Švabo, smrdiš kao mrcina!” rekao je, stavio mi svoj štap na sredinu grudi i pritisnuo me njime, gurnuo tako da sam sjela u klupu i vratio se glasoviru.⁹

5.

Dolazak Nijemaca na početku rata mijenja kontekst germanofobije koju je u prethodnom razdoblju Theresia Moho sasvim dobro upoznala i bolno proživjela. Simpatizeri Nijemaca, uz ostalo i oni Hrvati koji su u tome vidjeli oslobađanje od srpske dominacije, svakako nisu oni koji bi bili skloni germanofobiji. Ostali su pak potisnuti, otjerani, i njihov se odnos prema Nijemcima mijenja. Naravno, na toj strani na djelu je demonizacija protivnika, koje se ni Theresia Moho ne usteže nazvati okupatorima. Ali u promijenjenim uvjetima upravo neki od domaćih Nijemaca daju povoda za odbojnost prema sebi:

U našem selu nije bilo mnogo Nijemaca. Rijetko su se izjašnjavali kao Nijemci, a i tada bi to činili pojedinačno. Neke uopće nisam ni poznavala, nisam uopće znala da i oni spadaju u našu manjinu sve dok Nijemci nisu okupirali Jugoslaviju.

Onda su se ti Nijemci odjednom uspravili, ispružili vratove kao nagrađeni pijetlovi, počeli govoriti njemačkim jezikom – nekom mješavinom, koja se jedva mogla razumjeti – pravili su se važni, organizirali su se i osnovali udruženje “Kulturbund”.

⁷ Theresia Moho: *Marijanci – djetinjstvo u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998, str. 143.

⁸ Ibidem.

⁹ Theresia Moho: *Marijanci – djetinjstvo u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998, str. 174.

Sigurno su se osjećali snažnima, odjednom su mislili da su bogovi u selu i jao onom "takozvanom Nijemcu" koji bi izgovorio i jednu hrvatsku riječ.

*"Tu pischt Teitsche. Tu muscht Teitsch vrzela", opomenuli su me jedan dan jer sam se na ulici, među Hrvatima, ustručavala govoriti njemački.*¹⁰

Navedenim tekstom autorica jasno pokazuje kako, usprkos svemu što je proživjela, nije opterećena uskogrudnošću. U daljnjem tekstu čitamo da se i cijela njezina obitelj opirala toj vrsti militantnog nacionalizma. Za Theresiju Moho biti Njemicom nije značilo podupirati *okupatore*, iako je određeni sentiment prema *ljubaznim* sunarodnjacima postojao, i sasvim je i razumljiv i prihvatljiv. Teško je reći što je autorica zaista mislila, tj. nije li njezin stav izražen u knjizi plod naknadne pameti, ali ovakvi dijelovi teksta jasno sugeriraju ne samo njezin stav prilikom pisanja nego i premisu novog oblika germanofobije koja će podrobnije biti opisana u sljedećoj knjizi. Ali već i pri kraju ove prve jasno se oblikuju novi odnosi:

U jesen 1944. doista je došao odlučujući trenutak.

"Svi Nijemci neka spakiraju najnužnije stvari", govorili su nam, "i neka što prije napuste opasno područje ako im je život mio i ako ne žele pasti u ruke barbarima koji će ih sa zadovoljstvom poklati."

Ova je vijest iznenadila Nijemce u selu. Ljudi nisu shvaćali da "moćni" Nijemci moraju bježati pred partizanima, da bi se Nijemci mogli prisiliti da jednostavno napuste svoje kuće i imanja koja su stekli s mukom.

*Sve što je imalo noge hodalo je ulicom. Neki Hrvati su vikali: "Švabe moraju otići iz našega sela i iz naše zemlje. Moraju se vratiti u Njemačku praznih ruku, isto onako kao što su jednom davno došli ovamo. Njihova muka i pohlepa nije im donijela ništa. Hababa..."*¹¹

Psihologija mase pridonijela je tome da se masa prilagodi novom stanju, novom odnosu prema Nijemcima:

*Zvuk se širio zrakom, prodirao u srž i u kosti, ispunjavao svaki kutak. Zbog toga sam se zanosa osjećala nesigurnom. Tko su bili oni što su sada s pobjednicima slavili tako glasno i bili na strani partizana? Ja ih više nisam poznavala.*¹²

U rujnu 1945. godine, nakon nekoliko mjeseci nemilosrdne odmazde prema onima koji su se mogli smatrati neprijateljima, nakon neuspješnog bijega i skrivanja Theresije i njezine obitelji, Theresiju su i dio njezine obitelji uhapsili. Razlog? Njezina krivica? Bila je Njemica.

¹⁰ Theresia Moho: *Marijanci – djetinjstvo u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998, str. 242.

¹¹ Theresia Moho: *Marijanci – djetinjstvo u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998, str. 317.

¹² Theresia Moho: *Marijanci – djetinjstvo u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998, str. 326.

6.

Druga knjiga Theresije Moho, *Zašto noć nema oči*, unaprijed je bila predodređena i shvaćena kao nastavak prve. Iako se vremenski nastavlja na događanja iz prve knjige, *Zašto noć nema oči* svojim je karakterom ipak ponešto drugačija knjiga. Dok je u prvoj svojoj autobiografskoj prozi autorica nastojala što objektivnije pokazati događaje, ljude i društvene odnose, u drugoj se naglasak prenosi na progon, na sve situacije u kojima se taj progon iskazuje, na trpnju i stradanje autorice, kao i na nemilosrdnost onih koji su je gonili. Drugačiju autorsku orijentaciju sugerira već naslov; njegova je angažiranost izražena imenicom *noć*, a misli se na noći u kojima neki ljudi *postanu žrtve mraka*. Transponiranost svoje orijentacije autorica pokazuje i time što slojevitije analizira razloge novog odnosa, novog terora prema Nijemcima:

Sve kuće i imovina Nijemaca bili su zaplijenjeni. Pošteđene su bile samo kuće miješanih bračnih parova, ako su mogli dokazati da je barem zemljište bilo uvedeno na ime bračnog druga hrvatske narodnosti. Vlast je sustavno oduzimala imovinu. Najprije su oduzimali kuće Nijemaca koji su otišli 1944. godine za vrijeme evakuacije. Nakon toga kuće članova Kulturbunda, čak i pasivnih članova. U slučaju da su bacili oko na još kakav posjed, nisu prezali pred umorstvom kako bi uzeli što su htjeli. Govorili su: - Mrtvima ne trebaju kuće. Među tim žrtvama bila je i naša mama.¹³

Nije mi namjera ovdje prenositi sumornu fabulu ove knjige; dovoljno je reći da se ta fabula iscrpljuje bijegom Theresije Moho iz zatočeništva, njezinim skrivanjem, u tajnim skloništima i na nepredvidivim mjestima, u šumi i u polju kamo se sklanja kao životinja koju progone lovci, te ponovnim zatočeništvom i bezbrojnim maltretiranjima koja doživljava. Ali moja je namjera prvenstveno dati svojevrsnu analizu germanofobije i s njome povezanih odnosa, kako se te relacije pojavljuju u knjizi. I opet ću se poslužiti montažom citata, nastojeći na taj način izbjeći prigovor kako je riječ o nametanju vlastite interpretaciji; volio bih da ona bude razumljiva i prihvatljiva kao emanacija izvornog teksta.

U realiziranju poslijeratnog progona Nijemaca imovina je, bar na razini neposrednih izvršitelja, imala značajnu ulogu. Kako to opisuje Theresia Moho, u borbi za opstanak progonjeni su Nijemci dio svoje imovine povjeravali susjedima. Bar dio tih susjeda bio je spreman pomoći koliko god je bilo moguće. Čini mi se vrlo značajnim što se autorica ovdje kritički odnosi i prema manifestacijama njemačke netrpeljivosti prema drugima:

Stidjela sam se zbog njihove spremnosti da s nama dijele i posljednji zaloga jer sam znala da nisam ništa sama zaslužila. Osim toga u podsvijesti sam čula bakin glas: - Nećeš se igrati s Hrvatima, ti si Njemica.

¹³ Theresia Moho: *Zašto noć nema oči*, Zagreb, 2000, str. 55.

*Ti ljudi, s kojima se nisam smjela igrati, sada su nas primili, zaštitili nas, sakrili i skrbili o nama.*¹⁴

Time se dotičemo jedne, makar i sekundarne, motivacije za germanofobiju, a germanofobiji je, iako posredno, posvećena cijela knjiga. S time je očito povezano i nastojanje da se Nijemcima kojima je bilo stalo do vlastitog identiteta oduzme taj identitet, odnosno baš takav identitet do kojeg ime je bilo stalo. Jedna od scena u kojoj progonjena autorica sa svojim stricem prelazi bosa preko neke vode ima u tom smislu simbolično značenje:

- Striče Johanne, gdje je ta rijeka koju tražiš? Ne misliš li da smo već odavno morali stići do nje? - čula sam se kako govorim.

- *Ne poznajem nikakvog Jobanna. Ja se zovem Stjepan Babić - šapćući me ukorio, lagano se okrenuvši prema meni. Postidjela sam se...*¹⁵

Simbolično značenje imaju i one scene u kojima se pokazuje kako je gotovo nemoguće pobjeći od svog porijekla i stvarnog identiteta:

Kad sam bila dijete, željela sam biti jedna od njih, Hrvatica, ne Njemica, a sada, kad sam imala iskaznicu i zvala se Agica Ivanović, ipak sam nesigurno uvukla glavu, sjećajući se majčinih riječi:

- *Ne možeš sakriti svoje podrijetlo. Svatko će i po mraku vidjeti da nisi Hrvatica nego Njemica.*¹⁶

Jedan od oblika koji fenomen germanofobije najčešće poprima svakako je netrpeljivost prema njemačkom jeziku. Zapravo je čak i slavensko ime za Nijemce u vezi s takvim odnosom. Nijemci su bili oni koji nisu znali slavenski jezik, nisu se mogli njime služiti i za Slavene bili su nijemi. Theresia Moho donosi više od jedne scene u kojoj se i opet na literarno simboličan način podcrtava ta specifična pojava:

- *Jučer su strijeljali one koji su bili broj pet - rekla je žena koja je stajala pokraj mene. Neki su se počeli moliti, drugi su plakali. Smirivali su ih udarcem biča. Glasno su se molili, a što je bilo još gore, na njemačkom jeziku. Time su još više dražili vojnike, pomislila sam, jer nama je tata najstrože zabranio da kažemo i jednu jedinu njemačku riječ. Jednom je rekao: - Ako želimo preživjeti, moramo izbrisati naš jezik iz pamćenja.*¹⁷

Težinu simbolike koje posljednje riječi nose u sebi najbolje shvaćaju preostali pripadnici njemačke manjine u ovim krajevima, pripadnici manjine koja je uglavnom izgubila svoj jezik. Ipak, ključna je riječ u citiranom odlomku *strijeljali*. Alternativni tipičan glagol, naravno, bio je *pobiti*:

¹⁴ Theresia Moho: *Zašto noć nema oči*, Zagreb, 2000, str. 57.

¹⁵ Theresia Moho: *Zašto noć nema oči*, Zagreb, 2000, str. 142.

¹⁶ Theresia Moho: *Zašto noć nema oči*, Zagreb, 2000, str. 145.

¹⁷ Theresia Moho: *Zašto noć nema oči*, Zagreb, 2000, str. 28.

- Naprijed marš, hodajte, gamadi dosadna, inače ćemo vam mi dati! - Gonili su nas kao umornu stoku i gundali: - Nemamo volje cijelu noć gnjaviti se s tom stokom. Kad bi se mene pitalo, sve bih vas pobio i nabacao na hrpu.

- *Ne, oni nisu zaslužili tako lijepu smrt - oglasio se drugi. - Prvo se moraju koprcati, savijati se po podu kao zgnječeni crvi!*¹⁸

Iako sumorna i somnambulna, prepuna mora koje se ne pojavljuju samo u kasnijim snovima nego imaju svoj čvrst povod i na javi, cijela je knjiga ispunjena scena u kojima neki bolji ljudi pokušavaju pomoći progonjenoj junakinji. Među mnogim ljudskim zvijerima, ima i onih koji bi je službeno trebali progoniti, ali ipak pokazuju svoju humanu stranu. U pravilu ipak oni koji joj žele pomoći pripadaju ljudima koji nemaju simpatija za novi režim. I tu se otkriva to drugo lice germanofobije. Ono prvo, pokazano slojevito u prvoj knjizi govori prvenstveno o različitosti, ovo drugo lice jest dio demonizacije protivnika. Cijelo jedno razdoblje nakon Drugog svjetskog rata bilo je obilježeno apsurdnom jednakštom: Nijemac=nacist; Nijemac=zločinac. Nije to bilo samo na slavonskim prostorima koje opisuje Theresia Moho. Bilo je toga svugdje, diljem Europe, pa i Sjeverne Amerike, ali ona plastično prikazuje kako je to bilo ovdje. Geslo koje vrijedi od antike, *Vae victis*, tj. *Jao pobijedenima* – odnosilo se i na one koji nisu ratovali. Odnosilo se to i na one, kako pokazuje Theresia Moho, koji nisu ni sanjali da pripadaju jednoj od zaraćenih strana, a pogotovo nisu mogli sanjati da ih se poistovjećuje sa zločincima:

“A tko su fašisti koje oni žele ubiti?” pitali smo tatu. “To smo mi, Nijemci”, odgovorio je i nastavio moliti svoju krunicu.

Zastao mi je dah od straha. Moja su se braća uplašila, a baka je stajala otvorenih usta: “Što kažeš? Kako se mi to zovemo?”

“Fašisti”, odgovorio je Petar.

“*Tako se još nikada nismo zvali. Mi smo Nijemci i to ćemo ostati*”, podigla je glas.¹⁹

Izdvajajući se iz apsurdne jednakštombe po kojoj su svi Nijemci krivi za zločine nacista, za Theresiju Moho, kao i za mnoge druge, na kraju je značilo iseliti se:

*Sljedeći dan, bio je 29. veljače 1956., prestupna godina, stigli smo u Piting, granični prihvatni logor. Doista smo uspjeli, bili smo u Njemačkoj, našoj domovini, kako je govorio moj djed.*²⁰

Ostati Njemicom, sačuvati svoj identitet i integritet, Theresia Moho mogla je samo iseljenjem u zemlju dalekih predaka; iako je bila zapisala kako su Marijanci najljepše mjesto na svijetu.

¹⁸ Theresia Moho: *Zašto noć nema oči*, Zagreb, 2000, str. 11.

¹⁹ Theresia Moho: *Marijanci – djetinjstvo u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998, str. 326.

²⁰ Theresia Moho: *Zašto noć nema oči*, Zagreb, 2000, str. 434.

Die Germanofobie in den Schriften von Theresia Moho

Zusammenfassung

Die Germanofobie ist eine der konstanten Eigenschaften der europäischen Zivilisation. Durch die Geschichte meldet sie sich überwiegend in zwei Formen:

- in Form der Dämonisation gefährlicher Gegner, und
- in Form der Unduldsamkeit Andersartigen gegenüber, besonders wenn diese für etwas Besseres gehalten werden.

In beiden Büchern der Autorin donauschwäbischen Stammes Theresia Moho, unter den Titeln *Marijanci – die Kindheit in Kroatien*, Zagreb, 1998 und *Warum hat die Nacht keine Augen*, Zagreb, 2000 (Übersetzungen ins Kroatische), finden wir Zeugnisse zu beiden Formen der Germanofobie. Im ersten ist das die Unduldsamkeit und sogar Aggression den Deutschen als Andersartigen, Fleißigen, Ordentlichen, Ordnungsliebenden gegenüber und im zweiten die grausame Verfolgung der Deutschen nach dem 2. Weltkrieg, wobei sie ohne Argumente und Beweise mit den nazistischen Verbrechern gleichgestellt werden, was von der Autorin als ein schreckliches persönliches Erlebnis dargestellt wird. Das Ergebnis dieser Verfolgung ist, wie auch bei vielen anderen, eine Aussiedlung in die Heimat der Ahnen, trotz der Liebe zum Geburtsland.

prof. dr. sc. Snježana PAUŠEK-BAŽDAR
HAZU - Zavod za povijest i filozofiju znanosti
Zagreb

UDK 133.5.54
929.52(112.2)

Kraljica Barbara Celjska kao alkemičarka u Samoboru

Pokazano je da se kraljica i carica Barbara Celjska (1381.-1451.), kći grofa Hermana II Celjskog i druga supruga hrvatsko-ugarskog kralja Žigmunda (Sigismund) Luksemburškog bavila alkemijom u svom dvorcu u Samoboru. Njena alkemijska djelatnost je poznata iz zapisa njenog suvremenika, češkog alkemičara Johanna von Laaza. Taj zapis je objavljen u Laazovom djelu Via universalis i u uvodu sedmog izdanja djela Bazilija Valentina Chymische Schriften (1717.). U Barbarino doba Samobor je obilovao rudnicima bakra, pa je ona u podrumu svog dvorca, navodno iz bakra transmutacijom priređivala najprije srebro, a potom i zlato. Prema Laazu, produkti transmutacije nisu izdržali iskušavanje vatrom.

Nastojalo se odgovoriti na pitanje da li je Barbara bila prava alkemičarka koju je vodio učeni razlog, ili pak lažna koju je vodila pohlepa za bogatstvom, pa je varala trgovce lažnim srebrom i zlatom.

U povijesti zapadnoeuropske kulture i znanosti alkemija je trajala gotovo šesnaest stoljeća. Ona je, pored materijalne, oduvijek sadržavala i duhovnu komponentu, koja je tijekom stoljeća bila više ili manje izražena. Prema P. Riffardu postoje tri tipa alkemije:

Vanjska (na metalima) ili *spagirija*

Unutarnja (na čovjeku) ili *spiritualna*

Ars Magna, Veliko djelo (istodobna vanjska i unutarnja alkemija)

Kada govorimo o alkemičarima obično razlikujemo:

Prave alkemičare (oni koje je vodio znanstveni razlog)

Lažne alkemičare (oni koje je vodilo koristoljublje)

Okultiste (oni koji su se bavili isključivo spiritualnom alkemijom)

Za Barbaru Celjsku se ne može sa sigurnošću utvrditi da li je bila prava ili lažna alkemičarka, stoga što njen rad poznajemo po svjedočanstvu njena suvremenika Johanna von Laaza. Velikaška obitelj Celjski je njemačkog podrijetla, a javlja se

BARBARA CELJSKA
KAO VENERA
(Liber de septem signis)

*Barbara Celjska kao Venera
(iz djela Liber de septem signis)*

već u XII. stoljeću, pod imenom Žovneški. Barbara Celjska (1381.-1451.) je bila kćer grofa Hermana II. Celjskog i grofice Ane von Schaunberg. Herman II (1368.-1437.) je sudjelovao u boju kod Nikopolja (1396.), gdje je pridonio da ugarsko-hrvatski kralj Žigmund (Sigismund) Luksemburški ne padne u tursko zarobljeništvo. Stoga ga je kralj imenovao hrvatskim banom, pa je Herman II. već od 1406. do smrti 1435. nosio titulu: grof celjski i zagorski, ban dalmatinski, hrvatski i slavonski. Nakon smrti supruge, kraljice Marije (1395.) iz roda Anžuvina, Žigmund se zaručio s Hermanovom kćeri, lijepom i mladom Barbarom, kojom se konačno, nakon jedanaestgodinazaruka, vjenčao (1406.). Pored titule hrvatskog bana, kralj Žigmund je grofu Hermanu II. Celjskom iste godine podijelio i pravo da imenuje biskupe na vatikanskoj stolici zagrebačke biskupije. Vjenčanjem s Barbarom, Žigmund je ostvario rodbinske veze s više hrvatskih dostojanstvenika: s Nikolom Gorjanskim, palatinom ugarskim, s Nikolom Frankopanom, knezom krčkim,

senjskim i modruškim, te s Nikolom Nelepićem, knezom kninskim i cetinskim. Barbara od 1419. nosi naslov i češke kraljice, a od 1433. carice (kad je njen suprug okrunjen za njemačko-rimskog cara).

Kraljica Barbara Celjska boravila je većinom u Samoboru, gdje je u podrumu svog zamka uredila alkemijski laboratorij. Kako nisu sačuvani njeni osobni zapisi, svjedočanstvo o njenom radu nalazimo u zapisima suvremenika, češkog alkemičara Johanna von Laaza.

Laaz je djelovao u Italiji, gdje se bavio zlatotvorstvom i transmutacijom metala. No, zbog neuspjeha u pretvaranju metala u zlato, zamjerio se vlastodršcima, pa je morao bježati iz Italije. Čak je dobio i nadimak: „Laz-nien-oro“ (Laz ne zna praviti zlato). Nakon bijega iz Italije mnogo je putovao, pa je tako posjetio i dvor kraljice Barbare u Samoboru. Ono što je vidio i pokuse koje je Barbara izvela u njegovoj nazočnosti, opisao je u svom djelu *Via universalis*. Dio teksta iz tog Laazovog djela, koji se odnosi na Barbaru kao alkemičarku, objavljen je kao uvodna studija u djelu njemačkog kemičara, navodnog Bazilija Valentina.

Barbara Celjska (1381.-1451.)

Otkrićem tiska započinju se tiskati rukopisne alkemijske knjige, pa je tako rukopise Bazilija Valentina priredio za tisak i objavio tiskar Johann Thölde Hessenski. On nije odao gdje je pronašao rukopise, ali je naveo da je navedeni Bazilij bio porijeklom iz sjeverne Njemačke, da je pripadao redu benediktinaca, te da su tekstovi napisani sto i pedeset godina prije njihova tiskanja. Neki povjesničari kemije su pretpostavili da je knjige pisao sam izdavač Tholde, pod pseudonimom Bazilij Valentin, no to nije potvrđeno.

Među djelima koje je Thölde izdao pod imenom Bazilija Valentina, najvažnije po sadržaju i značenju je djelo *Triumph Wagen Antimonii* (Triumfalna kola antimonova), tiskano u Leipzigu 1604. U europskim središtima postalo je poznato tek prijevodom na latinski, pod naslovom *Currus triumphalis antimonii* (Toulouse, 1646.). Nakon toga ono je tiskano u više ponovljenih izdanja u sabranim Bazilijevim djelima na njemačkom i latinskom jeziku. Tako je i izdavač B. N. Petraeus u Hamburgu priredio i objavio 1717. sedmo izdanje sabranih djela Bazilija Valentina, pod naslovom *Chymische Schriften*. U uvodnom dijelu ovog izdanja nalazi se i tekst Johanna von Laaza o pokusima kraljice Barbare Celjske u laboratoriju u Samoboru. Laaz navodi:

*Naslovnica najpoznatijeg djela Bazilija Valentina
Triumfalna kola antimonova, u latinskom izdanju.*

“Pošto sam sa raznih strana doznao, da se supruga blagopokojnoga cara Sigismunda bavi s prirodoslovnim znanostima, posjetio sam je te sam je malo ispitiivao o umijeću alkemije. Ona je znala svoje odgovore upriliciti ženskom lukavošću. Pred mojim očima uzela je živu, arsen i druge tvari, kojima imena nije rekla, ali ih je poznavala. Iz toga je napravila neki prašak, od kojega je bakar zadobio bijelu boju. On je podnosio pokus s gladilicom, ali nije podnosio obrađivanje s čekićem. Time je prevarila mnogo ljudi.”

Kako je von Laaz bio prognan kao varalica, njegovim riječima ne treba potpuno vjerovati. Tim više, što je nakon bijega iz Italije posjećivao mnoge alkemičare, ne bi li otkrio tajne njihovih pokusa i

pripravaka. Poznato je da su alkemičari krili svoju tajnu pripravljanja kamena mudraca i transmutacije kovina u srebro i zlato. Otuda i Laazove riječi o odgovorima kraljice Barbare, koja ih je uprilicila “ženskom lukavošću”. Dakako, kraljica mu, poput ostalih alkemičara, nije htjela otkriti tajnu svojih pokusa. Pokus o navodnoj pripravi srebra iz bakra je poznat u alkemijskoj literaturi. Naime, radilo se o legiranju bakra živom i arsenom, pri čemu legura zadobije lijepu srebrenu boju. Navodno je već Pseudo-Demokrit u 2. stoljeću otkrio “tajnu pretvaranja bakra u srebro”.

Nadalje, kada govori o pokusima kraljice Barbare, Laaz navodi:

“Isto tako vidio sam kod nje, da je usijani bakar posipala nekim praškom, koji se u bakar upio, te bakar obojao kao fino srebro. No, ako se ovaj opet rastalio, postao je opet bakrom, kao što je i prije bio. I ona mi je pokazala još više ovakvih lažnih umijeća”. I dalje: “Drugi put uzela je Crocus Martis, bakreno vapno i druge praške, koje je pomiješala i time cementirala jednake dijelove zlata i srebra. Metal je na to imao izvvana i iznutra izgled finog zlata, no kada se rastalio, opet je izgubio boju. I time je ona mnoge trgovce prevarila.”

Prvi navedeni postupak je također poznat u alkemijskom literaturi. Naime, u Stockholmskom papirusu se navodi tzv. „bijeljenje“ bakra, *halkoy leukosis*. Obavljalo se s arsenom, tako da su se realgar (crveni arsenov sulfid) i arsenik (otrovno brašno,

arsenov trioksid) ubacivali u rastaljeni bakar. U drugom postupku *Crocus Martis* (šafren željeza) je bio željeznu oksidul, odnosno željezo (II)-oksid, koji je žute boje, a bakar (I)-oksid je crvene boje. Postupkom cementacije su u srednjem vijeku nazivali postupak kojim se odvajalo zlato od srebra. Metali i metalni oksidi žarili su se u posebnoj sredini tzv. *cementu*. Obično je to bila smjesa obične soli i galice (ili stipse). Tako se pročišćavalo zlato, pa je bilo čistije od prirodnog. Ono se, kasnije, u doba ijatrokemije, koristilo kao lijek i to ili u obliku tankih zlatnih listića, ili u obliku zlatnog eliksira (zlato otopljeno u zlatotopki, uz dodatak alkohola i limuna).

Johann von Laaz završava svoj tekst riječima:

“Pošto sam dakle kod nje same laži i prevare vidio, prebacivao sam njoj njezin prevarni postupak. Ona me zato htjela baciti u tamnicu, no božjom pomoći sretno sam njoj izbjegao.”

Kako je u XV. stoljeću Samobor obilovao rudnicima bakra, vjerojatno je i to, pored ostalog, bio razlog da se kraljica Barbara odlučila baviti alkemijskom pretvorbom metala. Vjerojatno je prevarila mnoge trgovce lažnim srebrom i zlatom. No, ocjenu i sud Johanna von Laaza o njenom alkemijskom umijeću ne smijemo prihvatiti kao vjerodostojan. Naime, postupci koje opisuje poznati su u alkemijskoj literaturi, čiji su autori bili pravi alkemičari, koje je vodio znanstveni razlog, vjera u teoriju o pratvari svih tvari kojom je moguća pretvorba neplemenitih metala u plemenite.

Osim toga, Laaz je protjeran kao varalica i lažov, pa je vjerojatno stoga nastojao sve druge alkemičare imenovati varalicama.

Neki povjesničari navode da je narod Barbaru Celjskom nazivao imenom “Crna kraljica”, upravo stoga što se bavila alkemijom. No, kada se zna da je već u četrdeset i šestoj godini ostala udovica i da se oblačila u crno, mogao je i to biti razlog nadimku, kojeg su joj nadjenuli. Pod kraj života povukla se u dvorac Hradec Kralove u Češkoj, gdje je nastavila svoj alkemijski rad. Umrkla je od kuge u sedamdesetoj godini života. Pokopana je u Pragu.

Bez obzira da li se kraljica Barbara bavila alkemijom iz pravih ili lažnih razloga, odnosno da li je bila prava ili lažna alkemičarka, ili možda oboje, radi se o zanimljivoj prilogi povijesti alkemije u Hrvatskoj.

LITERATURA:

- S. Paušek-Baždar, Barbara Celjska, alkemičarka (1381.-1451.), Katalog izložbe *Znanost u Hrvata I*, Zagreb 1996., str. 82.
- D. Grdenić, *Povijest kemije*, Novi liber i Školska knjiga, Zagreb 1996., str. 66-72, 172.
- T. Raukar, Grofovi Celjski i hrvatsko kasno srednjovjekovlje, *Historijski zbornik*, god. XXXVI, br. 1, Zagreb 1983., str. 113-140.
- I. Bojničić, Kraljica Barbara Celjska, *Jutarnji list*, 25. III. 1922, str. 69.
- A. Bauer, *Chemie und Alchymie in Osterreich*, Wien 1885., str. 7-9.
- B. Valentin, *Chymische Schriften* (priredio B.N. Petraeus), Hamburg 1717., Uvod.
- P. Riffard, *Rječnik ezoterizma* (prijevod s francuskog), August Cesarac, Zagreb 1989., str. 27.

Königin Barbara zu Cilli als Alchimistin in Samobor

Zusammenfassung

Es wurde bewiesen, dass sich die Königin und Kaiserin Barbara zu Cilli (1381-1451), Tochter des Grafen Hermann II. zu Cilli und zweite Ehefrau des kroatisch-ungarischen Königs Sigismund (Zsigmond) von Luxemburg in ihrem Schloss in Samobor mit Alchimie beschäftigte. Ihre alchimistische Tätigkeit ist aus den Schriften ihres Zeitgenossen, des tschechischen Alchimisten Johann von Laaz, bekannt. Die Schrift wurde im Werk von Laaz *Via universalis* und in der Einleitung der siebten Ausgabe der Werke von Basilius Valentin *Chymische Schriften* (1717) veröffentlicht. Zu Barbaras Zeiten hatte Samobor Kupferminen in Überfluss, so stellte sie, angeblich, in ihren Kellergemächern durch Transmutation aus Kupfer zuerst Silber und dann Gold her. Laaz behauptet, die Produkte hätten die Feuerprobe nicht bestanden.

Man bemühte sich, die Frage zu beantworten, ob Barbara eine richtige, von wissenschaftlichen Gründen geleitete Alchimistin war oder eine falsche, die, von Gier nach Reichtum angetrieben, Händler mit falschem Silber und Gold betrog.

GOSPODARSTVO, POLITIKA,
DEMOGRAFIJA, DRUŠTVO
Wirtschaft, Politik, Demographie, Gesellschaft

prof. dr. sc. Ivan Pederin
Redovni profesor u mirovini
Zadar

UDK 94(497.5)“16/19”
35.071.51(436:497.5)

Mađarsko pitanje, Dvor i Hrvati

Ovaj prilog opisuje položaj Hrvata i Hrvatske u okvirima «Austrije». Da bi se taj položaj definirao istražuje se karakter vlasti. Vlast je zapravo bio car, jer samo car imao je pun suverenitet, a vladao je s vojskom koja je srasla s upravom i tajnim službama. U tome se sastoji habsburški militarizam i apsolutizam. Vojska je pak bila hrvatska, a u toj vojsci prevladali su poslije Napoleonskih ratova hrvatski generali koji su bili vrlo utjecajni na Dvoru. U kasnijem konstitucionalizmu car je ostao nositelj suvereniteta, ne Sabor ni mađarski parlament. Car i generali nisu bili dužni polagati Saboru i parlamentu račune. To je značilo da je Sabor rješavao tek sitna pitanja, a slično i Mađarski parlament. Khuen je predsjedavao Saboru i bio je odgovoran mađarskom ministru predsjedniku, ali se mogao baviti samo sitnim pitanjima jer je bio civil, a i nadležnost Sabora i parlamenta bila je ograničena. Vanjsku politiku Dvora nadahnuo je Jelačić. To je bila ekspanzija na jugoistok kojoj je bilo sukladno Strossmayerovo jugoslavinstvo. Tu ekspanziju vodili su hrvatski generali kao guverneri, odnosno namjesnici Kraljevine Dalmacije. To znači da je vanjskopolitičko težište Carevine bar u drugoj polovici XIX. st. bila Dalmacija, dok je znanstveno i gospodarsko težište bila Češka s Moravskom. Hrvati su bili osobito utjecajni u vojsci, a to će reći i u vanjskoj politici i u tajnim službama. Dvor je Nagodbom rekonstruirao Krunu sv. Stjepana, ali su se Mađari iscrpljivali u tričavim polemikama s Hrvatskom, a u Carevini je nekako stalno dominirala austroslavistička orijentacija koja je nastala 1848.

Poslije Mohača i opsada Beča, Mađarska i Hrvatska bile su svedene na *reliquiae reliquiarum olim inclyti Regni*, a interesi Habsburgovaca ležali su na Zapadu, u Španjolskoj, Njemačkoj, Meksiku i sl. Godine 1683. Osmanli su opsjedali Beč, pretrpjeli su poraz, a onda je 1686. carska vojska oslobodila Budim pa je počela rekonstrukcija Krune sv. Stjepana. Krajem XVIII. st. postavilo se i pitanje što je Hrvatska u toj kruni. Mađari su rekli da je ona *pars adnexa Sacrae Corone*, a mi smo odvratili da smo *regnum socium* i pozvali se na *Pacta conventa* koja je bila izgubljena i zaboravljena u stoljećima feudalne anarhije što je prethodila Mohaču. Dubrovački Senat je poslao Sebastijana Menze (Mentium) u ožujku 1557. u Beč da podsjeti cara da je on mađarski kralj i time i gospodar Dubrovnika. Nije spomenuo da bi bio i hrvatski kralj. Mletački knezovi dalmatinskih gradova izvješćivali su potkraj XVI. st. Veliko Vijeće da su dalmatinski vlastelini odani mađarskom kralju kojeg smatraju svojim gospodarom. Hrvatsko-ugarski kralj se ne spominje, ali se hrvatski vojnici u mletačkoj službi nisu htjeli boriti protiv uskoka što znači da je osjećaj etničke srodnosti bio živ sve ako je ugasla uspomena na *Pacta conventa*.¹ Dubrovnik u tom pogledu nije činio iznimke. Kad je c. k. general-bojnik Mate Rukavina barun Bojnogradski zauzeo Dalmaciju, on je u Šibeniku dočekan s mađarskom zastavom, a u ispravama se ponekad čita da dolazi u ime mađarskog kralja, pa opet u ime mađarskog i hrvatskog kralja. U kući obitelji Kelečić na Orebiću čuva se plemićka diploma te obitelji iz XVI. st. koju je izdao *Nos Ferdinandus, per dei gratiam imperator Romanus semper augustus rex Bohemiae, Hungariae, Croatiae et Dalmatiae*. U ovakvim kolebanjima razvila se polemika između Mađara i Hrvata. Tu nije na odmet spomenuti da su se Mađari počeli u to doba okretati prema uvođenju mađarskog jezika u upravu. Njihovo držanje bilo je megalomansko, pa je grof Balassa Ferenc de Gyarmat, ranije predsjednik Dvorske komore i hrvatski ban tražio za Mađarsku i Dalmaciju, ali ne kao dio Hrvatske, već kao posebnu jedinicu mađarske krune koje se po njegovu mišljenju trebala prostirati od Jadrana do Baltika. Franjo II. odbio je njegov zahtjev jer je onda bio rimski car, pa je kao takav bio nasljednik istočnog Carstva čija je Dalmacija bila tema.² Ovdje upada u oči megalomansko držanje Mađara čiju su zemlju oslobodili Habsburgovci s njemačkim vojnicima i rekonstruirali Krunu sv. Stjepana.

Položaj Hrvata u to doba nije bio ni lagan ni ugodan jer je u Mađarskoj počeo preporod nadahnut jozefinizmom, a kod Hrvata nije još bilo ni traga preporodnim gibanjima.

Onda su došli Napoleonski ratovi s velikim promjenama koje su prožele Carevinu. Carevina je prestala biti Rimsko carstvo; u službenim ispravama nazivala se Carsko-

¹ Ivan Pederin, *Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797)*, Dubrovnik, 1990. str. 46. , isti, *Dubrovnik kao središte europske diplomacije u Morejskom ratu*, Dubrovnik, XVI (2005) br. 2-3. str. 205.

² Ivan Pederin, *Dalmacija kao jabuka razдора između Hofburga i Budima poslije mira u Campo Formiju*, *Zbornik Mire Kolar Dimitrijević, Zbornik povodom 70. rođendana*, Zagreb, 2003. str. 157-178.

kraljevskim državama (*Die kaiserlich-königlichen Staaten*), ona se osuvremenila, ali osuvremenjenje je teklo vrlo oprezno i sporo uz vrlo česta odlaganja. Postala je pomorska sila tako što je stekla Istru i Dalmaciju.³

Najvažnije pitanje *Empirea* bilo je poslije Trafalgara 1805. Dalmacija jer je iz Dubrovnika i Kotora vodio stari antički karavanski put prema Levantu. Zbog toga su Francuzi napravili sve da spriječe Ruse i Crnogorce da osvoje Dubrovnik i Kotor. Uspjelo im je samo da ih potjeraju od Dubrovnika.⁴ U Dalmaciji su Francuzi doživljavali neprestano neuspjeh, 1807. digli su se Poljičani. Ustanak je zahvatio cijelu Dalmaciju do Neretve. General, kasnije maršal Auguste Frédéric-Louis Viesse Marmont ugušio je taj ustanak uz besprimjerne okrutnosti zbog čega su protiv njega ustali njegovi najbliži savjetnici, osobito providur, dobronamjerni Talijan Vincenzo Dandolo. Godine 1809. izbio je drugi ustanak koji su digli krajišnici Mate Bilić iz Sinja, Filip Zuban iz Drniša i Martin Pavlović Zažabac iz Imotskoga. Došlo je do bitke kod Wagrama u kojoj je Napoleon izvojevao pirovu pobjedu, ali ipak pobjedu i Franjo I. morao mu je odstupiti Hrvatsku i Sloveniju južno od Save. Onda je s ustankom u Dalmaciji bilo lako obračunati. Opet su uslijedila strijeljanja. Napoleon je shvatio da je u Dalmaciji doživio politički poraz, a politički porazi osjetljiviji su od vojnih i onako nagao i nepromišljen kakav je bio, krenuo je na Rusiju. U Rusiji je doživio poraz, a potom i kod Leipziga. Onda je 1813. prije pada Napoleona izbio je treći sveopći ustanak u Dalmaciji, kraljevskoj Hrvatskoj i Istri pa su Hrvati prognali francuske okupatore. Tada su svi prisilno zavojačeni Hrvati dezertirali iz francuske vojske i pohrlili pod zastave hrvatskih generala pod carskim orlom.⁵

Poslije ovih ratova izbila je na površinu skupina tih generala i obavještajaca čiji je utjecaj jačao na Dvoru. To su bili Mate Rukavina, Todor Milutinović, Stojčević, Franjo Ksaver Tomašić, Petar Knežević, Radivojević u Zagrebu, Albert Nugent Westmeat Irac u habsbuškoj službi. U c. k. vojsci pravoslavac je bio Hrvat. Uz njih ili iza njih djelovali su još obavještajci, carev *praeceptor*⁶ Francesco Maria Cernea Stefano, fra Andrija Dorotić, fra Innocenz Čulić, imotski pukovnik Francesco Danese, imenom Talijan (Zadranin), ali srcem Hrvat arambaše Mate Bilić. Filip Zuban i Martin Pavlović Zažabac, grof Goës, grof Raimund Thurn, zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac,

³ Ivan Pederin, Austrija i pitanja osuvremenjenja, *Mogućnosti*, LIII (2006) br.4-6. str. 173-180. O sporosti i promišljenosti Dvora vidi dugotrajnu raspru carevih savjetnika o ustroju novostečenih zemalja na Jadranu. Ivan Pederin, Habsburgovci, Jadran i rasprava oko ustroja Primorske gubernije prema spisima bečkog Haus-, Hof- und Staatsarchiva, *Acta Histriae*, Koper, 14 (2006), br. 2. str. 469-486.

⁴ Ivan Pederin, Dalmacija, Dubrovnik, Kotor i Francuzi, *Dubrovnik*, N. S. Godište XVII (2006) br. 4. str. 18-41.

⁵ Ivan Pederin, Englesko i rusko brodovlje na Jadranu (1807-1814) i okupacija Korčule u veljači 1814., *Godišnjak grada Korčule* 8(2003) str.213-226.

⁶ Praeceptor, njemački Hofmeister bio je šef dvora koji je podučavao i odgajao vladarevu djecu, pisao životopis vladara, kroniku i organizirao svečanosti s prigodnim pjesmama i sl. Ivan Pederin, *Qu'est-ce que la littérature?*, *Dubrovnik*, XII(2001) br.1. str. 125-139.

mason.⁷ Ako pogledamo tko su bili habsburški vojskovođe ranijih razdoblja naći ćemo Eugena Savojskog, Piccolomini, Odescalchi, Wallenstein, Tilly, dakle Nijemce, Talijane, uopće zapadnjake. Onda su interesi Hofburga bili na zapadu Europe, sad kao da se nešto promijenilo. Utjecaj ovih generala i obavještajaca prevladao je na Dvoru pa je Franjo I. 1818. posjetio Dalmaciju.⁸ Njegov dnevnik sadrži jasan plan ekspanzije na jugoistok antičkim putem zbog kojeg je Napoleon osvojio Dalmaciju. Do toga nije došlo zbog protivljenja Metternicha, koji je, kao što je poznato bio za čuvanje Turske i protiv ekspanzije na jugoistok.

Za nas je ovdje važno da je na Dvoru postala vrlo utjecajna skupina hrvatskih generala, koji su bili mjerodavni i u vojsci jer Carevina onda još nije poznavala opću vojnu obvezu, a tu je obvezu kasno uvela. Vojska je onda još bila feudalna, a to će reći da je neki general bio vlasnik – *Inhaber* neke pukovnije. Dominantna skupina u vojsci bili su hrvatski graničari, a ne Mađari kojih nikad nije bilo više od 10% u vojsci, a poslije 1848. njihov je broj pao na samih 6%.⁹ A vojska je bila ipak nešto bitno u policijskoj, militarističkoj i apsolutističkoj carevini, kakva je bila «Austrija». Nije slučaj da je Marija Terezija dala pobudu mađarskom preporodu tako što je dovela na Dvor jednu četu mađarskih časnika.¹⁰ Međutim, tijekom povijesti je htio da Hrvati postanu dominantni u c. k. vojski i da kao takvi ostvare utjecaj na Dvoru.

Naša novija književnost bila je na njemačkom, krenula je iz vojnog učilišta *Theresianum*, to su bili Therese von Artner koju su zaštićivali Maksimilijan Vrhovac i general Radivojević i mladi časnik tada barun Josip Jelačić Bužimski, pjesnik na njemačkom jeziku.¹¹

Za mađarski preporod karakteristična je uloga aristokrata, u Mađarskoj se ističe grof Széchenyi István i drugi.¹² Aristokrati su jozefinskim reformama izgubili povlastice

⁷ Josip Kolanović, Jedna sporna epizoda iz života Maksimilijana Vrhovca, *Croatia Christiana periodica*, VII (1981), br. 1. O francuskoj upravi imam još radova u tiskarama, kod urednika i cenzora.

⁸ Ivan Pederin, Franjo I. u Zadru 1818. godine, Kačić, 7(1975) str. 105-121., Isti, Putni dnevnik cara Franje I. o Dubrovniku (1818 g.), Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku, sv. 17(1979) str.431-463., Isti, Car Franjo I. o Šibeniku u svom putnom dnevniku iz 1818. godine, Radovi Zavoda JAZU u Zadru, sv. 29-30(1983) str. 179-206., Isti, Franjo I. i počeci antičke arheologije u Hrvatskoj, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. 78(1985) 123-150.

⁹ Tibor Hajdu, *Die Armee in der Gesellschaft der Habsburgermonarchie zur Zeit des Ausgleiches*, Die k. u. k. Armee, herausgegeben von Ferenc Glatz, Budapest, Europa-Institut Budapest, 1998. str. 68-69.

¹⁰ István Nemszkürty, *Die königlich-ungarische adelige Leibgarde (Die kulturelle Bedeutung der ungarischen Leibgarde zur Zeit Maria Theresias)*, Die k. u. k. Armee, herausgegeben von Ferenc Glatz, Budapest, Europa-Institut Budapest, 1998. str. 33-37.

¹¹ Ivan Pederin, Therese von Artner und die österreichische Literatur des Biedermeiers in Zagreb, Österreich in Geschichte und Literatur, Wien, Godište 28(1984) Heft 5, str.300-312., Isti, Josip Jelačić kao pjesnik na njemačkom jeziku, Marulić, Zagreb, 16(1983) br. 6. str. 659-669.

¹² Ivan Pederin, Kruna Svetog Stjepana i uloga Nijemaca u njoj, Godišnjak njemačke narodnosne zajednice, VDG Jahrbuch, 2003. str. 99-149.

u vojsci i državnoj upravi pa su se povukli na svoja imanja koje su industrijalizirali i osuvremenili. Veleposjed je mnogo spremnije dočekaao i provodio obnovu poljodjelstva nego maloposjed. Ti aristokrati imali su novaca i financirali preporod, u Mađarskoj se ističe grof Széchenyi István svojim poklonima za osnivanje mađarske nacionalne knjižnice. Slično je bilo i u Hrvatskoj gdje se u ilirizmu ističu carev prijatelj i suborac iz iste pukovnije grof Janko Drašković, barun Metel Ožegović, barun Franjo Kulmer, kasnije Strossmayer koji je davao Franji Račkome novce da radi u rimskim knjižnicama. Ilirizam je nastao kao obrana od mađarskog ekspanzionizma i presizanja, tvrdnji da je Hrvatska *pars adnexa*. U ilirizmu se zamjećuje uloga slobodnih zidara,¹³ sve ako je masonerija bila zabranjena u doba Restauracije, a ni kasnije nije bila dopuštena u Cislajtaciji. Pobudu ilirizmu dao je grof Janko Drašković svojom *Dissertatio* 1832. Grof Ivan Drašković osnovao je prvu ložu u Hrvatskoj pošto se vratio iz francuskog zarobljeništva. On je dopao zarobljeništva u ratu za austrijsku baštinu.¹⁴

Polemika s Mađarima da li je Hrvatska kraljevina ili *pars adnexa* nastavljala se, a bojni poklič mađarskog nacionalizma bio je *tengere magyar* – na more Mađari, poklič koji se pozivao na Pázmány Petera, nositelja katoličke reformacije, *mađarskog Cicerona u purpuru*, granski nadbiskupa, isusovca koji je odgojio Zriny Miklosa mlađeg, autora spjeva *Az ádriai tenger syrenaja*. Kossuth Lajos poslao je u Dalmaciju liberalnog svećenika, ranije dvorskog kapelana u Beču Antu Augustina Grubišića da privoli Dalmatince da uđu pod Krunu sv. Stjepana, ali ne kao dio Trojednice.¹⁵ Nije uspio, a onda je Jelačić, koji je bio svakako glava ilirizma, krenuo s hrvatskom vojskom preko Drave. Car ga je smijenio, ali Jelačić ga nije poslušao i car se povukao, ali mu je poslao carskog orla.¹⁶ Jelačić nije otišao pred prijeki sud što se dogodi generalu koji uskrati poslušnost. Bilo je jasno da je Jelačić bio vrlo utjecajni savjetnik Dvora.

Burna 1848. podijelila je Carevinu. Na jednoj strani su se našli Mađari, Talijani, Poljaci i Nijemci koji su bili protivnici Dvora, a na drugoj Česi, Slovaci, Rumunji i Hrvati koji su bili za očuvanje monarhije. Jelačić je bio vojna glava toga rata, Češka uzor ilirizmu i kasnijem hrvatskom nacionalizmu.¹⁷ Jelačić je s feldmaršalom knezom Alfredom Windisch-Graetzom ugušio listopadsku revoluciju i pobijedio mađarsku revolucionarnu vojsku kraj Schwechata koja je hitala u pomoć Nijemcima.

¹³ Ivan Pederin, Franjevačka i slobodnozidarska tradicija u ilirizmu, Kačić, 17(1985) str.435-447.

¹⁴ Grgur Marko Ivanković i Ante Grubišić, Ostavština osječke lože «Budnost», Osijek, 2003. str. 15.

¹⁵ Ivan Pederin, Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora, Zadar, 2005. Karadžić i prvi velikosrpski i Kossuthovi emisari u Dalmaciji

¹⁶ Pismo u kojem je Jelačić odbio pokoriti se carevoj zapovijedi i obrazložio svoje ustrajanje u napredovanju kroz Mađarsku vidi u Ivan Pederin, Josip Jelačić i Dalmacija kao odskočna daska za austrijski prodor na jugoistok (1850-ih godina), (O 200 obljetnici rođenja), Žadarska smotra, god. L(2001) br. 5-6., str. 11-26.

¹⁷ O tome radovi u pripremi. Vidjeti Jaroslav Šidak, Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848-1849., Zagreb, 1979. osobito studije - Austroslavizam i slavenski kongres u Pragu 1848., str. 95-114. I Listopadska revolucija u Beču i politika austroslavizma, str. 249-289.

Austroslavizam je rođen. Mađarska presizanja na Hrvatsku i Dalmaciju ušutkana su. Metternich se zahvalio, a Dvor se priklonio Jelačićevim savjetima i otpočeo ekspanziju na jugoistok.¹⁸

Austrija je poražena 1859. pa je bila prisiljena uvesti ustav. Porazena je potom i 1866. Međutim, poslije tih poraza Carevina je spremila pod svoj protektorat Crnu Goru 1872., a 1867. je Nagodbom riješila mađarsko pitanje. Slijedila je hrvatsko-ugarska nagodba 1868. koja je u našoj povjesnici ocijenjena kao poraz, iako nam je tada konačno priznat status kraljevine, a to nije bilo malo jer smo s Nagodbom dobili državni suverenitet u sudstvu, znanosti, školstvu, unutarnjim poslovima i kulturi. Dobili smo i vlastiti državni proračun s kojim smo mogli financirati kulturu, osnovali smo sveučilište i Akademiju, a Ivan Mažuranić izradio je takvo osuvremenjenje hrvatskog državnog aparata.¹⁹ Mađarski zahtjevi 1848. bili su more, Hrvatska kao *pars adnexa* i Sedmograđe. Dobili su jedino Sedmograđe, a za gubitak mora i Dalmacije dobili su za utjehu Rijeku, luku znatnog gospodarskog, ali nikakvog strateškog značenja. Da li je Nagodba bila poraz Hrvata? Guy de Montbel²⁰ smatra da su Hrvati važan čimbenik Carevine jer su uvijek imali posebnu državu, a kralja Tomislava priznavao je i papa. Od 1102. Hrvatska je izborna i nasljedna kraljevina. Ona ima attribute suvereniteta koje međutim pobijaju Mađari koji u Hrvatskoj vide *pars adnexa*. Polemika se vodi, ali bez dokaza. Odnosi dviju kraljevina kaotični su od XIV. st. Krunu sv. Stjepana obnovili su Habsburgovci, ali sada Mađari traže svoj položaj u Carevini i Hrvatsku koja ipak nije tek privjesak Mađarske, već je njezin okvir Carevina, pa su tako Hrvati prije Mađara prihvatili *pragmatica sanctio*. Mađari međutim smatraju da je ranosrednjovjekovna Hrvatska zauzimala prostor između i Jadrana i Save, ne do Drave, a tu Hrvatsku pokorio je Koloman. Marija Terezija podčinila je Hrvatsku-Slavoniju Mađarskoj kancelariji 1776. Time je nestao hrvatski suverenitet, a povijesno pravo vrlo je tanko poslije 1790. Nagodbom Hrvatska gubi suverenitet jer nije više gospodarica svoje politike, a mala skupina hrvatskih zastupnika jedva da ima utjecaja u mađarskom parlamentu, uloga Hrvatske u vanjskoj politici Carevine i u odnosima dviju polovica Carevine još je manja, ali ni mađarski suverenitet ne postoji prema inozemstvu. Nagodba 1867. ne može se uspoređivati s onom iz 1868. jer prva polazi od jednakosti, a druga od nejednakosti dvaju stranaka. Ban je odgovoran mađarskoj vladi u čijoj su nadležnosti i financije. Hrvatska nije država, a to nije bila ni u času sklapanja Nagodbe kao npr. Irska koja se odrekla suverenosti u korist Engleske. U Švicarskom parlamentu svaki kanton šalje po dva zastupnika u parlament, a slično je i u SAD. Međutim, Hrvatska nije ni obična pokrajina. Hrvatska je 1848., kad se digla na oružje

¹⁸ Ivan Pederin, Dalmacija i Hrvati... Josip Jelačić i austrijska politika na jugoistoku,

¹⁹ Ivan Pederin, Politička djelatnost Ivana Mažuranića 1860-ih godina u Beču, Hrvatska obzorja, IV(1996) br.3. str.604-612

²⁰ La condition politique de la Croatie-Slavonie dans la Monarchie Austro-Hongroise, Toulouse, 1909. str. 20-54, 149, 216-220, 297-299.

protiv Mađarske bila jedva nešto više od njezinog *departementa*. Austrija je 1848.-1868. upravljala Hrvatskom i time ponižavala Mađarsku, a onda su se mađarsko-hrvatski odnosi uredili na temelju odnosa iz 1790., ali je Hrvatska 1868. ipak dobila široku autonomiju, a hrvatski je postao i uredovnim jezikom u Hrvatskoj. Nagodba nije ukinula hrvatsko državno pravo, dapače, poslala je od njega, pa je položaj Hrvatske u tom pogledu bolji od položaja Češke. Pa ipak nije došlo do ujedinjenja hrvatskog nacionalnog prostora.

Da bismo na to odgovorili treba pogledati što je bila vlast u Carevini i tko je zapravo bio ta vlast. Carevina je bila policijska, militaristička i apsolutistička. Što to znači?

Car je bio nositelj suvereniteta, on je imao u svojoj ruci vojsku, tajnu policiju, gospodarstvo, financije, vanjsku politiku. Kod Nagodbe 1867. car je zadržao u svojoj ruci gospodarstvo za Cislajtaniju, ali je Kruna sv. Stjepana iznimno dobila ministarstvo gospodarstva za svoje zemlje. Careve odluke, a te su se u slengu birokracije zvale *durch allerhöchste Beschließung* nisu podlijegale kritikama i nisu se mogle osporiti. (Jelačić je to ipak učinio). Zar je lako donositi dalekosežne odluke za veliku Carevinu bez prirodnih granica kakve je npr. imala Engleska ili Španjolska, a k tome i za Europu sa svojim spletom državnih interesa, previranjima. Nipošto. Primjer Josipa II. to najbolje pokazuje, njegove reforme nisu uspjele.

Tijekom Napoleonskih ratova Carevina je ustrojila tajnu policiju po Napoleonovu uzoru, to je bila Polizeihofstelle u Beču na čelu sa barunom Hager von Allersteig. Njega je naslijedio češki grof iz Šleske Josef Sedlnitzky kao predsjednik Dvorskog dikasterija policije, kako je Polizeihofstelle preimenovana poslije bečkog kongresa. Carevina je podijeljena u *Länder* – zemlje, ne pokrajine. Tu se slijedilo povijesno legitimističko načelo koje je bilo i federalističko. *Länder* su uvijek imale neki stupanj suvereniteta koji je zavisio o stupnju zemlje. Najviši suverenitet imala je kraljevina, bilo ih je četiri: Bohemija, Mađarska, Hrvatska i Dalmacija. Na čelu su kao zamjenici kralja odnosno cara bili guverner, ban, grof ili markgrof u slučaju nasljednik zemalja itd. Zemlje su imale okruge. Okruzima su upravljali gradonačelnici, pa pretori za manje gradove, ali u svakom okrugu bio je okružni poglavar, poslije 1867. kotarski poglavar. On je bio političar i sakupljao je tajna politička izvješća pretora, kompilirao ih i podnosio guverneru ili banu. U slengu birokracije on se zvao *Chef der landesfürstlichen Behörde*. On bi kompilirao izvješća svih okružnih poglavara za Sedlnitzkoga. Slično je bilo i s vanjskih poslovima. Vanjske poslove vodila je Kućna, dvorska i državna kancelarija na čelu s Metternichom. On je prikupljao izvješća od ambasada, ali i od agenata pa se u izvorima čita da se doznaje iz službenih ili konfidentskih izvješća. Poslije 1850 imamo *Ministerium des Innern*, i *Ministerium des kaiserlichen Hauses und des Außern*. Bio je to državni aparat kakav je imao *Empire*, ali taj aparat za razliku od francuskog modela ili uzora nije zaobilazio tradiciju koja je bila legitimistička i ta tradicija itekako se poštovala kod rekonstrukcije Krune sv. Stjepana što je jako išlo u

prilog Hrvatima jer nam je dalo ravnopravnost u odnosu na Mađarsku; Mađara je bilo više nego nas i da je Carevina bila demokratska, nama bi se bilo dogodilo ono što se dogodilo Slovacima i Rumunjima – ostali bismo obespravljani. Vojska je imala svoju hijerarhiju kao svaka vojska, a ta hijerarhija bila je ujedno obavještajna. Ni jedna vojska ne može i nikad nije mogla bez obavještajne službe. Ali i civilna uprava bila je u svom naličju obavještajna služba, a prema opisanoj hijerarhiji svaki je činovnik znao to više državnih tajni čim viši je bio njegov položaj u upravnoj hijerarhiji. U Dalmaciji je guverner, kasnije namjesnik, u Hrvatskoj ban znao najviše državnih tajni u području koje mu je povjereno na upravu. Ako je Metternich nešto doznao što je bilo važno za Dalmaciju onda bi Sedlnitzky to priopćio guverneru, ovaj bi to, ali ne sve priopćio dalje okružnim poglavarima. Najviše su znali car, veliki kancelar, Metternich i Sedlnitzky. Na njihovim stolovima gomilalo se golemo znanje o Carevini i inozemstvu. Bio je to policijsko-upravni i vojni aparat koji je bio obuzet politikom i politiku je nalazio svuda. Koliko je taj aparat bio obuzet politikom pokazuje usporedba spisa francuskog konzulata u Dubrovniku i austrijskog u Skadru. Izvješća ovog posljednjeg bila su uglavnom politička, izvješća francuskog konzula bila su gospodarska jer Francuska je tražila neki politički interes u Hrvatskoj i Mađarskoj.²¹Vrhovi vojne obavještajne službe bili su generali. Ove tajne službe bile su ipak u mnogome drugačije od tajnih službi totalitarnih režima. Osoba cara bila je neprikosnovena jer on je bio car milošću Božjom i nije ga bilo moguće svrgnuti, ni uvrijediti. Osoba cara uživala je sveopće poštovanje. To znači da tajne službe nisu spletkarile i pripremale prevrate, nisu se bavili političkim ubojstvima. U Carevini, bar u XIX. st. nitko nije ubijen zbog politike, osim ako se latio oružja.

Sam Dvor je poslije loših iskustava Josipa II. i teških iskustava u doba Napoleonskih ratova bio vrlo oprezan. Car se okruživao savjetnicima, s njima je vodio duge rasprave ako je trebao donijeti neku odluku, a odluke je rado odgađao.²²To je sve davalo dojam nedemokracije. Novine nisu smjele pisati o politici, osobito ne kritizirati careve odluke, rasprave koje su prethodile odlukama nisu bile dostupne javnosti.²³Taj sustav davao je dojam tromosti, Carevina je izgledala zaostalom u odnosu prema Europi. Thomas Cook uveo je kao privatni poduzetnik željeznicu u Englesku na početku stoljeća, *Nordbahn*, koja je povezala Beč s Pragom izgrađena je 1846.. *Südbahn* od Beča do Trsta tek 1857. Nije se tu radilo o nerazvijenosti, radije o oprezu. Htjelo se dobro promisliti i vidjeti kako to funkcionira u drugim zemljama.

²¹ Ivan Pederin, Dalmacija, Dubrovnik, Kotor i Francuzi, Dubrovnik, N. S. Godište XVII (2006) br. 4. str. 18-41.

²² To se lijepo vidi u raspravi oko ustroja novostecenih zemalja na Jadranu. Ivan Pederin, Habsburgovci, Jadran i rasprava oko ustroja Primorske gubernije prema spisima bečkog Haus-, Hof- und Staatsarchiva, *Acta Histriae*, Koper, 14 (2006), br. 2. str. 469-486.

²³ Ivan Pederin, Austrijska cenzura od 1810 do 1848. i njezin utjecaj na razvitak knjižnica u Dalmaciji, *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 30(1987) Zagreb, 1989, str.19-44.

Ovdje možemo nešto opaziti. Dalmacija je sve do potkraj stoljeća imala uvijek generale za guvernere i baš hrvatske generale. U Hrvatskoj je ban obično bio civil, Jelačić je bio posljednji vojnik na položaju bana. To nam kaže, a to se i zna iz istraživanja, da su se u Dalmaciji rješavala mnogo važnija pitanja nego li u Hrvatskoj. Iz Zadra su se pratila politička zbivanja i djelatnost tajnih sekti i liberala od Carigrada i Kaira preko Pariza, Londona pa sve do Brazila i Argentine. Iz Dalmacije, poblizhe Kotora pridobijena je Crna Gora da uđe pod austro-ugarski protektorat, iz Dalmacije je podignut hercegovački ustanak kojim je zapovijedao zadarski namjesnik domaršal barun Gavriilo Rodić. Njegov nasljednik na položaju namjesnika general barun Stjepan Jovanović ugušio je drugi bokeljski ustanak iza kojeg je stajao Garibaldi²⁴ i njegova nada da će dići ustanak na Balkanu u kojem će nestati Austrija i Turska, a te zemlje su za masone (Garibaldi je bio mason) bila sile tame.

U šezdesetim godinama počeo se razvijati konstitucionalizam u Carevini koja se sad nazivala u službenim aktima *Die kaiserlichen Staaten*, a ponekad i *die österreichischen Staaten*. Carevina je doživjela vojne poraze protiv Francuske 1859., pa protiv Pruske 1866., ali je uništila pokušaje Mađara i liberala da dignu nove ustanke u Mađarskoj, ministar Carske kuće i vanjskih poslova grof Buol Schauenstein i internuntius u Carigradu Anton Prokesch barun, pa napokon grof von Osten istisnuo je Rusiju i Francusku sa Porte. Napoleon III. osvetio se kod Magente i Solferina. Bila je to pobjeda politike koju je nadahnio Jelačić svojim savjetima Dvoru i otpočeo je kad je zaštitio Crnu Goru od Omer-paše Latasa koji se s vojskom već nalazio na prilazima Cetinju. Onda je na Cetinje poslao svog pobočnika generala Lazara Mamulu.²⁵ Bio je to i slom mađarskog prodora prema Jadranu. Sad je Crna Gore priznala austro-ugarski protektorat, zadarski namjesnik Gavriilo Rodić digao je ustanak u Bosni i Hercegovini, a onda su dva hrvatska generala, Josip Filipović barun od Philippsberga i Stjepan Jovanović oslobodili Bosnu. Godine 1881. je i Srbija prema odluci berlinskog kongresa priznala austro-ugarski protektorat i sklopila sa Austro-Ugarskom «Tajni sporazum».²⁶

U Carevini je počeo konstitucionalizam, koji je, u tome se svi slažu uvijek bio slab. Naprijed smo rekli da su prava vlast u Carevini bile tajne službe. Tajnu službu treba svaka vlast koja ne poznaje slobodne izbore jer su tajne službe veza vlasti s narodom i informacija vlasti o tome što narod misli. Takav apsolutistički sustav ima i svoje slabe strane – on je skup, obavještajce valja platiti. Osim toga, takva država

²⁴ Ivan Pederin, Drugi bokeljski ustanak(1882)i Italija, The Second Uprising in Boka Kotorska(1882) and Italy, Povijesni prilozi, Historical Contributions, god.XX(2001) str. 239-258.

²⁵ Ivan Pederin, Dalmacija i Hrvati u vanjskoj politici bečkoga Dvora, Zadar, 2005. .2. str. 144-176. Austro-ugarska nagodba (1867) kao nagodba austrijske policije sa zapadnom masonerijom i Internuntius Anton Prokesch von Osten kao tvorac saveza između Porte i Hofburga 1858-1859.

²⁶ Austrougarski prodor na Balkan – protektorat nad Srbijom 1879-1881, Kolo, XIII (2003) str.130-146. U srpskoj povjesnici ovaj se protektorat naziva tajnim sporazumom..

uspavljuje inicijativu svojih podanika pa ubire sve manje poreza. Kad je Carevina dopustila stranke, izbore i parlamente ona više nije trebala slati obavještajce da joj kažu što narod misli, mogla je to pročitati u novinama nakon ukidanja cenzure 1848. i čuti u raspravama parlamenta. Više parlamenti nisu bili jer nisu bili nositelji suvereniteta. Nositelj suvereniteta bio je sam car, a on nije bio odgovoran nikome, pa ni parlamentu, Saboru u prilikama Kraljevine Hrvatske-Slavonije i Kraljevine Dalmacije. To je značilo da su se dva Sabora i Mađarski parlament mogli baviti samo sitnim i tričavim stvarima i svadama. Mađari su neprestano s malo uspjeha pokušavali nametnuti Hrvatima svoj jezik. Međutim, kad su se u Zagrebu pojavili dvojezični grbovi izbile su vrlo burne demonstracije. Na drugoj strani njemački je svatko rado učio, iako do danas nije pronađen nijedan zakon ili odluka koja bi ikoga u Carevini obvezala da nauči njemački. Hrvatski su poslanici u mađarskom parlamentu držali duge govore na hrvatskom koje nitko nije razumio, ali su ljutili mađarske poslanike koji su inzistirali na mađarskom kao uredovnom jeziku na čitavom teritoriju Krune sv. Stjepana. Hrvatska je doduše bila u inferiornom položaju prema Mađarskoj jer je bana imenovao kralj na prijedlog mađarskog ministra predsjednika, a ban nije bio odgovoran Saboru u Zagrebu, nego mađarskom ministru predsjedniku. Ban, a to je bio grof Khuen Hedervary Karoly ušao je u povijest kao despot satrap i sl.²⁷ Seton Watsonova knjiga nije kritika Carevine, on je bio konzervativni monarhist i poštovao je Carevinu,²⁸ nego kritika Mađarske koja se saplela u svojoj političkoj borbi protiv Hrvatske i pokušajima da je podjarmi. Mnogo može reći što je Khuen bio doduše ban i odgovoran mađarskom ministru predsjedniku, ali je bio civil, to znači da se i on morao baviti sitnim stvarima discipliniranja, unapređivanja činovnika i sl. Mađarska se splela u tim sitnim stvarima odnosa s Hrvatskom, ona se istrošila u toj jalovoj polemici. Mađarska će se kasnije uzalud pokušavati opirati prodoru na jugoistok koji je nadahnuo Jelačić, a vodili su ga ponajviše hrvatski generali i obavještajci. Još više može reći da su dalmatinski guverneri, kasnije namjesnici u velikoj većini bili hrvatski generali, a u apsolutističkoj zemlji kakva je bila Austro-Ugarska riječ generala sluša se na dvoru. Ti generali napravili su Carevinu velikom. Prodor na jugoistok bio je sukladan Strossmayerovom jugoslavenstvu, a on je bio hrvatski nacionalni interes. Strossmayerovo jugoslavenstvo značilo je savez u okvirima Carevine, ali pod hrvatskim vodstvom, što nije bilo nimalo nerealno jer je Hrvatska bila razvijenija od Srbije koja je donedavna bila turski pašaluk ili autonomna kneževina.

Dalmatinski Sabor, a tako ni hrvatski i mađarski znali su vrlo malo ili ništa o ovim djelatnostima jer su te tajne službe i djelatnost generala bili tajni, a ni generali ni car nisu Saboru bili odgovorni niti su mu morali polagati račune. Kad je Franjo Josip 1875. došao u Dalmaciju saborski zastupnici i stranački prvaci koji su ga dočekali nisu

²⁷ On je do danas neproučen. Zadnji koji su o njemu pisali bili su Khuenov apologeta Martin Polić, apologetu Martina Polića, Ban Dragutin grof Khuen Hedervary i njegovo doba, Zagreb, 1901. i Robert William Seton Watson, *Die Südslawische Frage im Habsburger Reiche*. Berlin, 1913.

²⁸ Hugh Seton Watson, Robert William Seton Watson i jugoslavenstvo pitanje, *Časopis za suvremenu povijest* (1970) br. II. str. 75-96.

ni slutili da je on tim dolaskom dao znak da se digne ustanak u Hercegovini, a tako ni većina povjesničara Dalmacije i Hrvatske²⁹

Ovakva politika i način upravljanja stvarao je zagrižljivost sitnih političkih borbi, osobito u odnosima Hrvata i Mađara. Pravaški termin *stekliš* kaže o tom stanju političkog duha. Generali i Dvor nalazili su se u političkim visinama, imali su preko obavještajnih službi veliko znanje i poznavanje nacionalnih i međunarodnih prilika, pa su politiku i svijet mogli gledati iz visokih zrenika što hrvatski stranački prvaci nisu mogli. Hrvatska politika iz doba konstitucionalizma doimlje se provincijalno. Mi smo Hrvati tu Carevinu zapravo prisvojili, Dvor se na njih oslanjao i vjerovao im sjećajući se Jelačića kao vojskovođe austroslavizma. «Austrija» to je politički sleng. A pravo ime za tu zajednicu nacija trebalo bi biti Austroslavenska Carevina jer su mjerodavni ljudi u toj Carevini bili Josip Jelačić i Alfred Windisch-Graetz, kasnije hrvatski generali koji su počeli kao Jelačićevi poručnici i Josef Jireček koji je bio tajnik, savjetnik i napokon ministar za bogoštovlje i nastavu u Beču. Njemu su se obraćali ljudi kao Rački i Juraj Dobrila za pomoć oko uređenja hrvatskog školstva i znanstvenog aparata.³⁰ Mi Hrvati znali smo se snaći u njezinom legitimizmu i konzervatizmu koji nam je zajamčio status kraljevine i time stvorio grudobran protiv mađarske ekspanzije. U uvjetima demokracije i narodne vlasti mi bismo zacijelo bili podlegli brojnijim i politički agresivnim Mađarima.

Habsburgovci nisu bili čuvstveno vezani ni sa jednim od svojih naroda, ili možda i jesu jer je gospodarsko i znanstveno težište Carevine bila Češka s Moravskom, vanjskopolitičko težište bila je Dalmacija gdje je nastala austrijska vanjska politika bar od polovice XIX. st. Česi i Hrvati imali su od ilirizma, a osobito u drugoj polovici stoljeća vrlo snažne kulturne i političke veze (što se još istražuje). I napokon, mi smo Hrvati u Carevini postali suvremenom nacijom. Dalmacija nije mogla dobiti željeznički spoj sa Zagrebom, da Mađari ne bi prodrli u Dalmaciju i postali pomorskom silom,³¹ to je imalo negativne posljedice pa je Dalmacija gospodarski zaostajala. Generalima su politika, vojne baze i špijunaža bile važnije od gospodarstva. Pa ipak, mi smo živjeli u Kraljevini Hrvatskoj-Slavoniji, u Bosni i Hercegovini, u Primorskoj guberniji i to nije smetalo da svi budemo Hrvati. Zahvaljujući izgradnji znanstvenog i kulturnog aparata u Zagrebu, osobito časopisu «Vienac» Istranin je isto tako Hrvati kao Bosanac, Dalmatinac ili Varaždinac.³²

²⁹ O tome vidi vrlo modernu knjigu Antoni Cetnarowicz, Narodni preporod u Dalmaciji. Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj ideji, Zagreb, 2006.

³⁰ Njihova pisma nalaze se u Literárni arhiv Narodního museu u Pragu. i spremna su za tisak.

³¹ Željezničkom spoju Dalmacije i Podunavlja protivilo se ministarstvo rata Ministère des Affaires Etrangères, Paris, Archives diplomatiques, Autriche, Raguse, vol. 8-9- correspondance consulaire et commerciale, mikrofilm, CCC Raguse. Pisma od 24. ožujka i 16. svibnja 1871. upućenu ministru vanjskih poslova Julesu Favre.

³² Ivan Pederin, Časopis «Vienac» i književna Europa, Njemačka, austrijska i ostale književnosti u hrvatskom časopisu «Vienac», 1869.1903.MH. Zagreb, 2006.

Ovdje se valja zamisliti o centralizmu, dualizmu i federalizmu. Smatra se da je Beč bio za centralizam, Mađari za dualizam, a Slaveni za federalizam: Dvor da je izigrao Slavene i odlučio se za dualizam. Karakteristično je za habsburšku politiku da su se odluke uvijek odlagale, a kad bi se donijele one su uvijek bile polovične. Pitanje rekonstrukcije Krune sv. Stjepana odlagalo se najmanje jedno stoljeće, a kad se Dvor napokon 1867. nagodio s Mađarima jedva je Mađarsku pustio na more i to samu u Rijeci koja nije imala strateškog značenja, već samo gospodarskog. Onda je većim koracima počela ekspanzija na jugoistok koja je Mađarima bila zazorna, a oni je nisu mogli spriječiti, jer nisu imali u svojoj ruci vanjsku politiku. Carevina je dakle ostala centralistička jer su vrlo važna ministarstva ostala u carevoj ruci. Ali u vanjskim poslovima, vojsci i tajnim službama djelovalo je mnogo hrvatskih generala i obavještajaca.

Carevina je bila i ostala legitimistička i dinastijska, a taj legitimizam bio je za Slavene siguran štit od agresivnog njemačkog, talijanskog i mađarskog nacionalizma. Da Hrvatska-Slavonija nisu bile kraljevina, one bi se prema brojnijim Mađarima našle u položaju Slovaka i Rumunja. Kranjska je bila vojvodstvo, da nije bilo legitimizma njemački dio Carevine ujedinio bi se i onda bi progutao malobrojne Slovence. Ali ako je Carevina bila dinastijska, legitimistička i tradicionalistička, onda je toj tradiciji valjalo dati i neki sadržaj, a to će reći da je Bohemiji valjalo priznati njezinu nacionalnu kulturu i povijest, a isto tako Hrvatima, Slovencima i drugima. Slovenci i Rumunji to nisu mogli postići jer su bili pod Krunom sv. Stjepana bez tradicionalnih upravnih tradicija. Mađari im nisu dali ni manjinska prava, Slovačka je bila sjeverna Mađarska. Na taj način su se brojni narodi Carevina razvili u suvremene nacije s nacionalnim institutima kao što je kazalište, školstvo na materinjem jeziku, nacionalna sveučilišta, novinstvo, časopisi i sl. To je prikazano u zbirci *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* (više svezaka izdanih od 1886. do 1902.). U toj zbirci svaki narod Carevina, čak i manjine koje nisu imale vlastite državne organizacije prikazane su kao suvremene nacije. S ovom zbirkom Carevina je priznala svoj federalistički karakter.

Ovdje valja istaknuti da su 1850-ih godina najutjecajniji ljudi na Dvoru bili feldmaršal Alfred knez Windisch-Graetz, hrvatski ban domaršal Josip Jelačić grof Bužimski³³ i Josef Jireček koji je bio tajnik pa odjelni predstojnik i napokon ministar za bogoštovlje i nastavu u Beču i kao takav podržavao Hrvate i uopće Slavene u njihovim nacionalnim nastojanjima.³⁴ I ovim je Dvor priznao federalistički karakter Carevine, a car je pokazao diskretno svoje simpatije prema Slavenima, posebno Hrvatima koji su mu 1848. spasili prijestolje.

---

³³ Zbog toga ga je napadao Karl Marx sa polazišta njemačkog nacionalizma Ivan Pederin, K.Marx i F.Engels o pitanju panslavizma, *Historijski zbornik*, Zagreb, 35(1982) str. 279-291.(

³⁴ Pisma Franje Račkoga i biskupa Jurja Dobrile koji su mu se obraćali za pomoć čuvaju Literární arhiv Narodního musea u Pragu. Ona će se uskoro tiskati.

Ungarn als Frage des Hofes und Kroatien

Zusammenfassung

Dieser Beitrag beschreibt die Lage der Kroaten und Kroatiens in der Monarchie. Um diese Lage zu beschreiben musste man den Charakter der Gewaltausübung in der Monarchie erforschen. Das Haupt der Verwaltung war der Kaiser selbst, allein der Kaiser hatte volle Souveränität. Er übte seine Macht aus durch sein Heer, das mit der Verwaltung und der k. k. Höheren Polizei zusammengewachsen war. Das war der habsburgische Militarismus und Absolutismus. Das Heer war aber kroatisch, nach den Franzosenkriegen nahmen Überhand hohe kroatische Militärs in dem k. k. Heer und dieses war kein Volksheer, sonder Eigentum der Krone. Diese Militärs waren einflussreich bei Hofe. Im späteren Konstitutionalismus blieb der Kaiser nach wie vor Träger der Souveränität, nicht die Parlamente in Budapest und Zagreb. Der Kaiser und die Militärs waren den Parlamenten nicht verantwortlich. Den Parlamenten blieb die Zuständigkeit nur in geringen Angelegenheiten übrig. Der kroatische Ban, also der „Chef der landesfürstlichen Behörde in Kroatien“ der Ungar Graf Khuen Hedervary Karoly war dem ungarischen Ministerpräsidenten verantwortlich, er befasste sich aber nur mit unbedeutenden Fragen, denn er war Zivilist und die Zuständigkeit der Parlamente war begrenzt. Die Außenpolitik des Reiches war in der zweiten Hälfte des XIX. Jh. der Drang nach Südosten und das war die Eingebung des damaligen kroatischen Bans Feldzeugmeister Josip Jelačić Graf von Bužim. Diese Politik entsprach aber dem Jugoslawentum der Volkspartei in Nordkroatien, das zur Stephanskronen gehörte. Demnach war der wirtschaftliche und wissenschaftliche Schwerpunkt der Monarchie Böhmen und Mähren, während der außenpolitische Schwerpunkt im Königreich Dalmatien lag. Da muss hervorgehoben werden, dass nach Jelačić kein Soldat mehr zum Ban heraufgestiegen war, während die Gouverneure, hernach Statthalter Dalmatiens meistens kroatische Generale waren. Die Kroaten waren sehr einflussreich im Heer und demnach auch in der Außenpolitik und in den Geheimdiensten. Der Hof hat die Stephanskronen erneut, aber der Geist des Austroslavismus, der 1848. entstanden ist wurde dadurch nicht aufgehoben. Er lebte im Dualismus fort.

Ivica ČOSIĆ-BUKVIN
Vrbanja

UDK 323.26(497.5)

Križari njemačkih zemalja na putu kroz Slavoniju i Srijem

Članak se bavi razradom teze da su kroz Slavoniju i Srijem prolazile križarske vojske u svojim pohodima prema Svetoj Zemlji u razdoblju od 11. do 13. stoljeća. U prilog tomu govore i arheološki nalazi prema kojima se može naslutiti da su i pojedini objekti sagrađeni na ovim prostorima služili križarima, odnosno templarima. Tijekom križarskih ratova koji su vođeni s namjerom oslobođenja Svete Zemlje od nevjernika, mnogi su pravci kretanja zapadnih križarskih vojski išli morskim putovima, no dio se vojske iz kretao i kopnenim putovima preko hrvatskih i ugarskih krajeva. Pojedine vojske iz srednje Europe koristile su pravce kroz Slavoniju i Srijem, zatim kroz Srbiju do Niša, potom dalje za Bugarsku i Carigrad.

Kako napisati neki rad, odnosno obraditi zadanu temu te istu kvalitetno dokumentirati ako za to nedostaje osnovna literatura, a poglavito izvorna, objavljena ili neobjavljena građa?

Djelomični problem s nedostatkom takvog materijala, zapravo izvorne građe, imao sam prilikom nedavnog rada na svojoj knjizi naslovom "Lučica" (riječ je o jedinstvenoj staroj crkvi kod sela Lipovca) gdje se spomen crkve, odnosno franjevačkog samostana u srednjovjekovnim ispravama nalazi samo jedan jedini puta (do sada poznato). Ispravu iz godine 1366. objavio je Eusebije Fermendžin godine 1890. u Starinama br. XXII. Više izvora o tom crkvenom zdanju nisam mogao nigdje pronaći.

Također mogu reći da niti objavljene građe u novijoj literaturi o spomenutoj crkvi i samostanu nije bilo puno, ali se ipak pabirčenjem ponešto i našlo. Pišući o spomenutoj crkvi Lučici ili crkvi Majke Božje Lučićke tj. crkvi sv. Luke u Lipovcu, župnik župe Lipovac Mihovil Meštrović godine 1907. u prvom dijelu molitvenika posvećenog Gospi Lučićkoj, spominje da je osobno pronašao kod iste (te i od drugih dobio) nekoliko primjeraka starog zlatnog i ostalog novca, franačkog i mletačkog, kojega je prosljedio u Zagreb Arheološkom muzeju. Oslanjajući se na te pronalaskе isti župnik navodi da bi crkva i samostan mogli biti iz vremena križara, odnosno templara (takvo mišljenje imaju i pojedini povjesničari koji su sudjelovali u saniranju i istraživanju postojeće crkve i nestalog samostana u godinama poslije 2000.). Zastupajući i sam mišljenje da su crkva i samostan prvotno bili u vlasništvu križara tj. templara dao sam se na istraživanje veza tog pokreta i ratničkih crkvenih redova s Međbosućem i šire. Moram navesti da pisanih podataka za tvrdnju da je kompleks Luke pripadao križarima tj. templarima (ili redu Ivanovaca) s crkvom i samostanom kao duhovnim središtem zatim i svratištem za hodočasnike i vojnike koji su putovali pravcem kroz Slavoniju i Srijem u Svetu Zemlju, zaista nemam.

Za takvu postavku moramo znati da je tzv. Luka veća površina zaštićena s dubokim i širokim prokopom (danas ga dijelom presijeca autocesta) koji napaja vodom rijeka Spačva, potom da je crkva u jednoj visini od zemlje (možda i samostan, od kojega su ostali samo temelji u zemlji) zidana rimskim ciglama preostalim iz nedaleko postojećih rimskih objekata čije su ostatke nedavno (prilikom proširenja trase autoceste) iskopali arheolozi čiji je zadatak bio proučiti određene poznate arheološke lokalitete uz trasu puta. Sljedeća zanimljivost je ta da se u crkvi nalazila slika Majke Božje (Gospe Lučićke) s Isusom u krilu, na kojoj je predstavljen i sv. Luka, kako ih slika. Poznato je da postoji nekoliko takvih ili sličnih slika zvanih "Crna Gospa" koje ili koju slika sv. Luka, a isti je zaštitnik liječnika i umjetnika, što se vezuje za tradiciju templarskog reda.

Poznato je da se kroz povijesti spominje sedam križarskih ratova (iako se niz znanstvenika spori oko tog broja) koji su vođeni od 1096. do 1270. godine s namjerom oslobođenja Svete Zemlje, odnosno Jeruzalema i Božjeg groba od nevjernika

(Muhamedinaca), dok konačno, godine 1291. padom Akre kršćanske vojske nisu poražene te su bile prisiljene povući se iz Palestine. U velikoj većini pravci kretanja križarskih vojski išli su morskim putem prema Svetoj Zemlji tj. Palestini, od toga se dio vojski kretao i kopnenim putovima preko hrvatskih i ugarskih krajeva. Pojedine vojske iz srednje Europe koristile su pravce kroz Slavoniju i Srijem, zatim kroz Srbiju do Niša, potom dalje za Bugarsku i Carigrad.

Postavlja se pitanje jesu li i Hrvati sudjelovali u kojoj od križarskih vojni, tj. kojem od ratova. O tome u svojoj knjizi pod naslovom "Hrvati i Križari" piše Krešimir Kužić i stavlja naglasak na peti križarski pohod (1217.- 1221.) u kojemu je jedno kratko vrijeme sudjelovao i ugarski kralj Andrija II. (vladao od 1205. do 1235.). S njim je iz Ugarske preko Hrvatske za Dalmaciju, a potom morem otišao u rat i dio vojske sastavljen od hrvatskih odreda, navodno konjanika. Pohod kralja Andrije II. nije baš slavno završio, jer se već 1218. godine s glavninom vojske povukao sbojišta dok je dio odreda i nadalje ostao u Palestini na čelu s Egerskim biskupom Tomom. Također, još je nekoliko hrvatskih vojnih skupina sudjelovalo u pojedinim vojnama u koje su odlazili pod zapovjedništvima pojedinih vladara.

Vidimo da je kralj Andrija II. sa svojom vojskom išao poprijeko preko hrvatskih zemalja do Jadranskog mora, pa se tako postavlja pitanje kojim pravcem su se kretale vojske iz srednje Europe prema Zemunu i dalje.

Promatrajući donedavne putne pravce kroz Slavoniju i Srijem (prije izgradnje autoceste Zagreb – Beograd) mogli bi se upitati koji su to cestovni pravci kojima bi se kretale križarske vojske i dali su takvi putovi zaista postojali kroz Slavoniju i Srijem, a koji su vodili u unutrašnjost Balkana.

Odgovor na oba postavljena pitanja dobivamo iz poznatih i proučenih zemljopisnih karata (tabula) iz vremena Rimskog carstva koje se odnose na rimske provincije u Iliriku (povremenim dijeljenjem i imenovanjem osvojenih prostora Rimljani daju zasebna imena i teritoriju između Drave, Save i Dunava). Jedna od najpoznatijih i najtočnijih takovih "tabli" (zemljovida) s ucrtanim cestama, putnim stanicama, mjestima i ucrtanim udaljenostima (miljokazima) za prostor Slavonije i Srijema je Peutingerova tabla iz 3. stoljeća. Na istom zemljovidu vidljivo je da kroz Slavoniju i Srijem prolaze tri ceste (s nekoliko odvojaka) koje sve vode u pravcu Sirmiuma (Sr. Mitrovice), Tauruma (Zemuna) i Singiduma (Beograda). Jedan od tih cestovnih pravaca vodio je od Siscie (Siska) pravcem uz Savu (dijelom i Bosnom) te se negdje poslije Marsonije (Slavonskog Broda) račvao i s jednim krakom produžavao za Cibale (Vinkovce) te odatle s druge strane Bosuta produžavao za Sirmium (Sr. Mitrovicu). Drugi krak ceste je produžavao ispod Save na postaju Ad Basante (negdje kod Županje) i potom produžavao na mjesto i stanicu Saldis (Soljani) da bi se ista zatim spuštala pod pravim uglom (oštro) još bliže Savi (na srednjovjekovni Alšan, koji je postojao negdje oko sela Gunje) potom je oko sela Račinovaca cesta prelazila na

prostor Semberije (Bosna) te preko St. Rače na Drini ponovno u Srijem i za carski grad Sirmium (Mitrovicu). Taj cestovni pravac potanko obrađuje Ivo Bojanovski u svom radu "Prikaz za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja" koji je objavio Godišnjak centra za Balkanološka istraživanja, br. XXII. u Sarajevu. Autor, služeći se materijalnim dokazima na terenu prati zemljovid, odnosno Peutingerovu tablu s ucrtanim mjestima i označenim razdaljinama, te zaključuje da je ista cesta prelazila rijeku Savu i zatim išla već spomenutim pravcem kroz Bosansku Posavinu tj. Semberiju.

Pretpostavka je da je od Soljana (Saldis) jedan krak (odvojak) vodio kroz šume na Zvizdan (grad srednjovjekovni) te preko rijeke Studve za prastari grad i utvrdu Morović koji se nalazi na utoku Studve u Bosut (o kojemu bi moglo biti više govora u svezi života i djelovanja sv. Metoda) .

O prolasku križara kroz Slavoniju i Srijem jednim od spomenutih pravaca tj. rimskim cestama piše i Slavko Domaćinović u svom radu "Putevi i pošte u prošlosti Vinkovaca", objavljenom u Godišnjaku Matice Hrvatske Vinkovci, br. 6.

Potvrdu o tome da se ipak putovalo kroz Slavoniju i Srijem (kretanju križarskih vojski i hodočasnika) nalazimo i u radu naslovom "Križari i putnici u srednjovjekovnoj Slavoniji" koji je napisao Jean Richard iz Diona, a preveo dr. Franjo Šanjek, koji je objavljen u *Croatia Christiana Periodica*, 1986. godine (isti sam s određenim razočarenjem pročitao te utvrdio da se pod izrazom Slavonija ustvari krije opis putovanja križara i hodočasnika po Dalmaciji i ostalim Primorskim zemljama nastanjenim Slavenima) gdje o putovanjima stvarnom Slavonijom ima samo nekoliko natuknica. Jedan od tih navoda na samom kraju rada, glasi "Veoma su rijetki oni koji su to putovanje poduzeli kopnenim putem preko Slavonije".

Kada piše o tim i takvim putovima i putnicima kroz Slavoniju i Srijem Lelja Dobronić u svom radu "Iščekli srednjovjekovni redovi u Srijemu i Bačkoj" (objavljenom također u gore spomenutom časopisu godine 1987.) navodi da su se Slavonija, Srijem i Bačka nalazile na putovima u Svetu Zemlju kojima su se kretali hodočasnici još prije križarskih ratova. Dotične hodočasnike i pojedine skupine križarskih vojski putovi su vodili porječjima Dunava, kroz Panonsku nizinu i to "zapuštenim rimskim cestama". Kada piše o križarskim pohodima autorica opisuje prvi križarski pohod iz godine 1096. kroz "Slavoniju" tj. dio kontinentalne Hrvatske i Bosne koji je prošao po križare veoma nezgodno i pogubno od strane domaćeg stanovništva, nad kojim su križari vršili odmazde za osvetu zbog stalnih napada i iskazanoga neprijateljstva. (Nešto o tome autorica piše i u svojoj knjizi "Viteški redovi"). Dalje pišući L. Dobronić posvećuje pažnju viteškim redovima Templara (1118.) i Ivanovcima (1111.) te navodi kako su isti redovi osnovani sa svrhom zaštite, služenja te prihvata hodočasnika i križarskih vojski u svojim mrežama kuća uspostavljenim na putovima kojima su gore spomenuti prolazili. (Stoga sam mišljenja da su crkva "Lučica" i samostan s pratećim

objektima služili takvoj svrsi, a poglavito zbog svog odličnog položaja nedaleko od prijelaza rijeke Bosut možda i trasom današnje autoceste. Taj pravac kao mogući za jednu od rimskih cesta zagovaraju i pojedini povjesničari (Kukuljević, Mayer, itd.) .

Pokušavajući pronaći još koji vjerodostojan podatak o ovoj zanimljivoj temi došao sam do spoznaje da mali broj povjesničara (Gašić, Pavičić, Bosendorfer) koji su pisali o srednjovjekovnoj Slavoniji i Srijemu spominje samo velikašku obitelj Ajnarda za koju navode da su Francuzi. Isti su već u 13. stoljeću posjedovali grad Morović i dio Alšanskog posjeda u Cvelferiji zatim još nekoliko manjih ili većih posjeda izvan međbosuća .

Pouzdanije i konkretnije podatke (iako relativno štute) o tome koje su se križarske vojske predvođene njihovim vođama (vojvode, kraljevi i carevi) i kada kretale kroz Slavoniju i Srijem nalazimo kod Krešimira Kužića u njegovoj već spomenutoj knjizi.

Pišući o prvom križarskom pohodu (1096.) koji je bio vrlo tegoban i neprijateljski dočekan od domaćeg stanovništva pri prolasku Provansalskih križara kroz Hrvatsku, autor navodi da je nešto kasnije za Provansalcima prošla križarska skupina iz Burgundije i to dolinom Drave od Varaždina do Osijeka te odatle kroz Srijem produžila dalje. Nekoliko godina kasnije, odnosno 1111. godine Srijemom i istočnom Slavonijom, samo u suprotnom pravcu, odnosno od Konstantinopola prema Passauu gdje se sreo s njemačkim carem Henrichom V . prošao je norveški kralj Sigurd Jeruzalemski. Tijekom prvog križarskog rata dolaskom vijesti o uspjesima križara u Svetoj Zemlji, iz Njemačke je (poslije odlaska Lotarinških križara koji su se kretali uz Dunav) otišla velika skupina hodočasnika i križara prema Svetoj Zemlji (pretpostavka opet uz Dunav tragom Lotarinžana). Putovanja tim pravcem poduzimali su hodočasnici iz njemačkih zemalja i prije križarskih ratova .

Tijekom drugog križarskog rata (1147.) kroz Slavoniju i Srijem prošle su dvije križarske vojske. Prva njemačkog cara Konrada III. koji je išao niz Dunav i Ugarskom zatim istočnom Slavonijom, da bi nedugo potom u istom smjeru prošli i Francuzi na čelu s kraljem Louisom VII. Prelazak njemačkih vojnika i hodočasnika tijekom 1147. godine bio je, stoji zabilježeno, "popraćen velikim štetama", dok su Francuzi ostavili bolji utisak .

Pišući o trećem križarskom pohodu iz 1189. godine Kužić navodi da je samo jedan od vojskovođa s tog pohoda i to njemački car Friedrich II., zvani Crvenobradi, kao i njegov otac Konrad, pregazio Dravu prošavši kroz Ugarsku te zatim nastavio kroz istočnu Slavoniju (i Srijem, dodajem ja) da bi prešao Savu kod Zemuna te produžio prema Nišu. U carevoj pratnji nalazili su se mnogi crkveni velikodostojnici i velikaši iz gotovo svih carskih pokrajina. Tadašnji ugarski kralj Bela III. pomagao je pri prolasku njemačkih križara na čelu s carem s kojim je otišlo i nekoliko tisuća Mađara prema Sv. Zemlji . Isti su se nakon nekog vremena zbog ratnih zapleta vratili ispod Konstantinopola u domovinu. Ostale križarske vojske u kasnijim vojnama išle

su uglavnom, ako se ticalo hrvatske zemlje, Jadranskim morem ili se istim vraćale iz Sv. Zemlje .

Zanimljivo je da današnji udžbenici iz povijesti (gimnazijski) kada govore o križarskim ratovima i kretanju križarskih vojski uopće ne obrađuju kretanje ovdje spomenutih vojski kroz Slavoniju i Srijem. Kada isto prikazuju kartografski također nema ubilježениh kretanja Slavonijom i Srijemom. Ucertane pravce kretanja Križarskih vojski kroz Slavoniju i Srijem pronašao sam u Školskom Atlasu tiskanom 1910., godine u Beču s objašnjenjem na njemačkom jeziku.

Kreuzritter aus deutschen Ländern auf der Reise durch Slawonien und Syrmium

Zusammenfassung

Dieser Artikel befasst sich mit Entwicklung des These, die Kreuzheere hätten auf ihren Zügen in das Heilige Land in der Zeitspanne vom 11. bis zum 13. Jahrhundert Slawonien und Syrmium durchreist. Dafür sprechen auch die archäologischen Funde, aus welchen man erahnen kann, dass auch einige auf diesem Gebiete erbaute Objekte den Kreuzrittern, bzw. den Templaren dienten. Im Laufe der Kreuzzüge, die mit der Absicht das Heilige Land von den Ungläubigen zu befreien geführt wurden, bewegten sich zahlreiche westlichen Kreuzheere auf Meereswegen, doch ein Teil der Heere bewegte sich auch auf Landeswegen durch kroatische und ungarische Gegenden. Die einzelnen Heere aus Mitteleuropa benutzten die Richtungen durch Slawonien und Syrmium, dann durch Serbien bis Niš, danach weiter nach Bulgarien und Konstantinopel.

Stjepan NAJMAN
Matica hrvatska
Valpovo

UDK 061.237(497.5 Valpovo):
614.84

Udio Nijemaca i Austrijanaca u osnivanju i radu DVD-a Valpovo

U osnivanju i radu DVD-a Valpovo sudjelovao je značajan broj pripadnika njemačke i austrijske narodnosti koji su ostavili, isto tako, značajan trag u stodvadeset godina njegova postojanja. U prvoj Upravi, na čelu sa Vinkom Beerom, od sedam najvažnijih dužnosnika, bilo je pet njemačke narodnosti.

Vinko Beer je, očito, imao zadatak od svog poslodavca grofa Normanna, postaviti Društvo "na noge" što mu je samo djelomično polazilo za rukom. Novac za nabavku opreme i osnovno djelovanje Društva osiguran je trajnim pokroviteljstvom valpovačkog vlastelina grofa Rudolfa Normanna. U preventivnom radu jedna od značajnih inicijativa je međusobno pomaganje susjednih Društava pri gašenju većih požara kao i pomaganje okolnim selima. U tu svrhu valpovački vatrogasaci, na čelu s Vinkom Beerom, inicirali su osnivanje Zajednice susjednih vatrogasnih društava.

Svakako najznačajniji trag u DVD-u Valpovo ostavili su Leonardo Fichtner i dr. Eduardo Josip Sieber. Fichtner u gotovo svim akcijama Društva u razdoblju od 1893. do 1901. godine, kada je bio nadzapovjednik. Zasigurno najvažniji su gradnja vatrogasnog doma, osnivanje Glazbene škole, kao i održavanje Pete glavne skupštine hrvatsko-slavonske vatrogasne zajednice u Valpovu. Dr. Sieber se osobito zauzeo pri osnivanju Limene glazbe i Glazbene škole.

Dobrovoljno vatrogasno društvo Valpovo osnovano je, na inicijativu skupine uglednih Valpovčana, 16. kolovoza 1887. godine.¹ Iako to nigdje nije izričito naglašeno moguće da je inicijativa došla od samog valpovačkog vlastelina grofa Normanna koji je želio zaštititi svoje imanje od požara. U prilog tome razmišljanju govori činjenica da je gotovo istodobno osnovano donjomiholjačko društvo, kao i podatak da se u jednom od pronađenih poziva na vježbe valpovačkog Društva za zbornu mjesto navodi vlastelinska gasilana. I činjenica da se grof Normann, ubrzo nakon osnivanja, prihvatio pokroviteljstva nad DVD-om ide tome u prilog. Također nije za zanemariti da je dio dužnosnika, na čelu sa nadzapovjednikom, posredno ili neposredno, bilo u njegovoj službi.

Osnivači DVD- Valpovo bili su: Vinko Beer, Aleksandar Deszaty, dr. Eduard Sieber, dr. Filip Lazarus, Ivan Krachenfels, Ferdo Burgund, Ladislav Michl, Julio Palfy, Josip Fey, Antun Balković, Josip Veldin, Šimun Perčec, Ivan Ižaković, Stjepan Sokol, Matija Pauković, Gustav Gjory, Josip Drgalić, Antun Pinterović i Josip Andrišić.

Za prve dužnosnike izabrani su:

Nadzapovjednik: Vinko **Beer**, vlastelinski inženjer,

1. zapovjednik: Antun Galičić, općinski načelnik

2. zapovjednik: Leonardo **Fichtner**, učitelj

Vodnici odjela bili su: Ivan **Krachenfels**, Aleksander **Schmalz** i Stjepan **Kraus**.

Tajnik: Stjepan Hankony.

Već letimičnim pogledom može se uočiti značajan broj osnivača s njemačkim prezimenima. Isto se može uočiti i na *Dnevnoj zapovjedi* iz 1892. godine² na kojemu je upisano 64 izvršujuća člana: 1. Vinko Beer, 2. Antun Galičić, 3. Leonardo Fichtner, 4. Aleksandar Deszaty, 5. Dr. Filip Lazarus, 6. Eduardo Sieber, 7. Josip Fey, 8. Josip Andrišić, 9. Stjepan Čamagajevac, 10. Pavao Katrajner, 11. Stjepan Fink, 12. Ivan Krachenfels, 13. Josip Kraus, 14. Josip Lorenc, 15. Stjepan Petrović, 16. Martin Resser, 17. Stjepan Sokol, 18. Ivan Suhodolac, 19. Franjo Vagner, 20. Ljudevit Velle, 21. Gjuro Vidušić, 22. Karlo Abt, 23. Antun Balković, 24. Ferdo Burgund, 25. Pavo Dugalić, 26. Milan Fabijan, 27. Mato Guldan, 28. Gustav Gjeri, 29. Viktor Horvat, 30. Josip Ižaković, 31. Ivan Ižaković, 32. Antun Kolarić, 33. Stjepan Kopf, 34. Mato Krstić, 35. Stjepan Kraus, 36. Ivan Kovačević, 37. Dragutin Milac, 38. Stjepan Pauković, 39. Antun Pajor, 40. Šimo Perčec, 41. Josip Petrović, 42. Franjo Petrović, 43. Leopold Slegel, 44. Stjepan Švajcer, 45. Luka Urajković, 46. Josip Veldin, 47. Tomo Vidušić, 48. Mato Herman, 49. Josip Balković, 50. Marijan Balković, 51. Ivan Balog, 52. Josip Dojkić, 53. Josip Drgalić, 54. Karlo Dušanek, 55. Stjepan Kraus, 56. Josip Kuržil,

¹ Iako je arhiva DVD-a Valpovo u glavnini sačuvana, izvorni dokumenti sa osnivačke skupštine nisu pronađeni.

² Prvi cjeloviti pronađeni popis članstva DVD-a Valpovo

57. Martin Lenhart, 58. Sigfrid Milac, 59. Josip Neuman, 60. Julio Palfi, 61. Antun Pauner, 62. Josip Sokol, 63. Stjepan Veselić, 64. Stipo Vidušić.

Od ukupnog broja stanovnika tadašnjeg Valpova njih više od 15% bilo je njemačke narodnosti. Iz priloženog popisa vidljivo je da su se tadašnji valpovački Nijemci u velikom postotku uključili u rad ove važne humanitarne udruge. I ne samo da su se uključili u rad, već su odigrali vrlo značajnu ulogu u ključnim trenucima Društva, promatrajući kroz dužnost nadzapovjednika, prigodom osnutka i u prvih petnaestak godina djelovanja. Pridoda li se tome i druga važna dužnost – zapovjednika, značajna uloga pripadnika njemačke narodnosti proteže se, uz kraće prekide, sve do kraja šezdesetih godina dvadesetog stoljeća.

U prvoj Upravi, na čelu sa Vinkom Beerom, od sedam najvažnijih dužnosnika, bilo je pet njemačke narodnosti. Vinko Beer je, očito, imao zadatak od svog poslodavca grofa Normanna, postaviti Društvo "na noge" što mu je samo djelomično polazilo za rukom. Tijekom pet godina svoga mandata glavni problem bio je namaknuti potreban novac za nabavku opreme i osnovno djelovanje Društva. Ubrzo je uočeno kako bez značajnije pomoći u obliku trajnog pokrovitelja to neće biti moguće. Jedino rješenje koje se logično nametalo bilo je zamoliti valpovačkog vlastelina grofa Normanna da se prihvati pokroviteljstva koji se 1890. godine toga i prihvatio. U preventivnom radu svakako je jedna od značajnih inicijativa međusobno pomaganje susjednih Društava pri gašenju većih požara kao i pomaganje okolnim selima. U tu svrhu valpovački vatrogasci, na čelu s Vinkom Beerom, inicirali su osnivanje Zajednice susjednih vatrogasnih društava.

Nakon povlačenja Vinka Beera, zbog poslovnih obveza, za nadzapovjednika je izabran dotadašnji drugi zapovjednik, valpovački učitelj, **Leonardo Fichtner**. To se pokazalo kao idealan potez. Leonardo Fichtner je bio jedna od ključnih osoba u cjelokupnoj povijesti valpovačkog vatrogasnog društva. Za njegova mandata, koji je trajao od 1893. do 1901. godine, dogodili su se mnogi važni događaji.

Zasigurno najvažniji je gradnja gasilane (vatrogasnog doma), te ništa manje važno osnivanje Glazbene škole, kao i održavanje Pete glavne skupštine hrvatsko-slavonske vatrogasne zajednice u Valpovu. Sve se to dogodilo u prvoj godini mandata novog nadzapovjednika. Pored navedenih lijepih događaja godina 1893. ostala je zapamćena i po najvećem požaru koji je zadesio Valpovo u njegovoj povijesti.

O gradnji gasilane

Odmah po izboru novo je rukovodstvo počelo predradnje za gradnju pravog vatrogasnog spremišta. S idejom i potrebom upoznali su općinske zastupnike i poglavarstvo te valpovačkog vlastelina i društvenog pokrovitelja grofa Rudolfa Normanna. Na svakom koraku nailazili su na razumijevanje i potporu. Jedan od odlučujućih trenutaka je odluka o uvrštenju financiranja gradnje spremišta u općinski proračun. "U ovogodišnji (1893.god., op. S.N.) proračun uvršteno je za gradnju nove

*gasilane 1000fr., a osim toga podpora društvu 150for. te je zaključeno da će u budući proračun doći i ona svota koje je još nuždna za pokriće troškova.*³ Nakon ove odluke, Zapovjedničko vijeće DVD-a ulazi u završne pripreme radnje sa stavom da se spremište sagradi još te 1893. godine. Osnovan je Odbor za gradnju u koji su uvršteni općinski upravitelj i bilježnik Ladislav **Michl**, ljekarnik i odbornik Aleksandar Deszathy, te posjednici odbornici Stjepan **Kraus** i Mato Adjić, a iz DVD-a zapovjednik Leonard **Fichtner**, tajnik Josip Mesić, odbornici Josip **Sacher** i dr. Filip **Lazarus**. Za predsjednika je izabran Aleksandar Deszathy.

Pozvani su svi mještani da, prema svojoj mogućnosti, pomognu u gradnji. Odaziv je bio vrlo dobar: 299 Valpovčana se upisalo i obvezalo dati novac, kola za prijevoz ili dati određeni broj nadnica.⁴

“I odlični ljudi i siromaci, svaki je drage volje doprinjeo svoj kamečak za gradnju ovoga spremišta. Društveni pokrovitelj presvjetli g. grof Rudolf Normann Ehrenfelski, koji se za sve brine, tako je i ovdje prvi pomogao. Darovao je društvu nužno zemljište na glavnoj cesti i još k tomu u gotovu 100 for.”⁵

“Opeka i građevinsko drvo nabavljeno je uz veoma sniženu cieniu od tvrtke S.H. Gutman u Belišću. Graditelj na Belišću Franjo **Letsch** izradio je najvećom pripravnosću nacrt za ovu gradnju, koja je veoma uspjela. Ujedno se našao u osobi staroga graditelja iz Lapanesa Jakova **Sachsa**, graditelj, koji je uz poček i povoljne uvjete gradnju preuzeo i evo sretno dovršio.”⁶

Gradnja je trajala točno 100 dana, te je svečano posvećena na Veliku gospu, 15. kolovoza 1893. godine.

Glazbena škola

Idejni začetnik glazbene škole, koja je osnovana u siječnju 1893. godine, bio je Leonardo **Fichtner** koji je tri godine ranije inicirao osnivanje vatrogasne glazbe DVD-a Valpovo.

Za tu prigodu oformljen je *Glasbeni odbor* na čijem je čelu bio Dr. Eduard **Sieber** te Leonard **Fichtner** i Stjepan **Kraus**. Škola je počela s radom 15. siječnja 1893. dolaskom kapelnika Florijana Porška i “*prikupi doskora liepu četicu djece izmed 11 i 13 godina...*”⁷ koji su, prema planu učili svirati u iduće tri godine.⁸

³ xxx “Valpovačko vatrogasno spremište”, *Vatrogasac* br 16, Zagreb, 15. kolovoza 1893., str. 130.

⁴ Izkaz o prinosima za gradnju spremišta, Valpovo 1893.

⁵ xxx “Valpovačko vatrogasno spremište”, *Vatrogasac* br 16, Zagreb, 15. kolovoza 1893., str. 130.

⁶ Ibidem

⁷ *Vatrogasac* br. 18 i 19, Zagreb 1893., str. 153.

⁸ *Vatrogasac* br. 3, Rieka-Trsat 1893., str. 24.

Na prikupljanju potrebnog novca za nabavku glazbala i dovođenje učitelja glazbe najviše su poradili članovi odbora. Dakako da bez podrške ondašnjih viđenih Valpovčana ne bi bilo ništa. *“Prvi koji se je vatreno zauzeo za stvar, bio je dr. Neumann, obećavši tečajem trijuh godina uplaćivati mjesečno 1 forint, a za njim poveo se je g. grof Rudolf Normann obrekav kroz tri godine uplaćivati godimice 50 for.”*⁹ Ovim primjerima su se ubrzo odazvali brojni Valpovčani obavezavši se davati potporu kroz tri godine. Na taj način glazbena je škola mogla raditi u iduće tri godine.

Na iznenađenje građanstva i samih osnivača, mladi glazbenici su za samo pet mjeseci vježbanja postigli visoku kvalitetu sviranja, što su i dokazali pred domaćom publikom. Osobitu prigodu dokazivanja imali su tijekom održavanja V. glavne skupštine hrvatsko-slavonske vatrogasne zajednice koja je održana u Valpovu od 13. do 15. kolovoza 1893. godine i kojoj su prisustvovali tadašnji najviši vatrogasni čelnici Stjepan Gjuro Deželić i Mirko Kolarić. O izvedbama učenika glazbene škole u ondašnjim novinama jedan od gostiju je zapisao: *“...gojenci glasbene škole pod vještim ravnanjem svog kapelnika g. Porška počese izvoditi nekoje rodoljubive komade, koje na čudo svih nas upravo prekrasno odsviraše. Ta to su gotovo sama djeca između jedanaest i trinaest godina, pa se je upravo čuditi, što su u tako kratkom vremenu toli sjajan uspjeh polučila.”*¹⁰

Skupština vatrogasne zajednice

Peta glavna skupština hrvatsko-slavonske vatrogasne zajednice koja je održana u Valpovu bila je prva Skupština koja je održana u Slavoniji. Treba znati da je u Slavoniji tada bilo više vatrogasnih društava koja su osnovana znatno ranije od valpovačkog (Nova Gradiška, Đakovo, Osijek Gornji i Donji Grad, Virovitica, Požega, Slavonski Brod i još neki) i koja su brojala znatno više članova (Valpovo tada broji 3760 stanovnika, a u vatrogasnom društvu je bilo 72 izvršujuća člana i 50 podupirajućih¹¹) no, očito to nije bilo presudno, već postignuti rezultati kao i ugled dužnosnika. Josip **Sacher**, Leonardo **Fichtner** i Dr. Filip **Lazarus** imena su koja u to vrijeme nešto znače u vatrogasnim krugovima. Sva su trojica bili autori stručnih članaka, a Josip **Sacher** je, pored toga, bio inovator iz područja vatrogastva.

Program V. skupštine hrvatsko-slavonske vatrogasne zajednice trajao je od 13. do 15. kolovoza. Skupština je održana 14. kolovoza u prostoriji Hrvatske čitaonice na katu hotela “Fortuna” uz nazočnost delegata iz Županje, Požege, Retfale, Pleternice, Vukovara, Sv. Ivana Zeline, Karlovca i Petrijevac.¹² Ostala društva su imala svoje opunomoćenike.

⁹ *Vatrogasac* br. 18 i 19, Zagreb 1893., str. 153.

¹⁰ V. MAYER: “Svečanost u Valpovu”, *Vatrogasac* br. 17, Zagreb 1893., str. 142.

¹¹ Josip MESIĆ: Tajničko izvješće na Redovitoj glavnoj skupštini DVD-a Valpovo od 3. prosinca 1893.

¹² Navedena su Društva prema pronađenim prijavnicama u arhivu DVD Valpovo.

Tijekom skupštine zapažene nastupe imali su i valpovački vatrogasci, a osobito Leonardo **Fichtner** i Josip **Sacher**. Pod posebnom točkom dnevnog reda dr. Filip **Lazarus** je održao predavanje pod naslovom "Vatrogasna četa u sanitarnoj službi".

Cjelokupni program, prema pisanju tadašnjeg stručnog tiska, bio je odlično organiziran, a Valpovo i valpovački vatrogasci ostavili su na goste izvanredan dojam. *"...opazismo već iz daleka bijelo Valpovo, okičeno i urešeno kao mlada nevjesta. Kad udjismo u samo mjesto, iznenadi nas onaj sjaj čestitih Valpovčana, kojim su umjeli zaodjenuti svoj liepi zavičaj. Barjak do barjaka, trobojnica do trobojnice, a na svih točkah stiska i vreva ljudstva. Srce mi zakuca silnije od radosti. Pred občinskom sgradom dočekalo nas občinsko zastupstvo, a na čelu mu bilježnik i upravitelj občine g. Michl, dočim tamo malo podalje vatrogasno društvo sa svojom novoustrojenom glazbom i još mnogo občinstva."*¹³

Već iz ukratko navedenih podataka vidno se izdvajaju imena mjesnog učitelj Leonarda Fichtnera i liječnika Eduarda Josipa Siebera koji svojim požrtvovnim radom "vuku" i doprinose boljitku Društva. Kako bi ih još bolje upoznali, ali i odali dužno poštovanje za njihov doprinos, u nastavku pročitajte još pojedinosti iz njihovih životopisa.

LEONARDO FICHTNER – DUŠA VALPOVAČKIH VATROGASACA

(1865. – 1924.)

Neznatan je broj osoba koje suvremenici još za života slave i poštuju, osobito u malih naroda, jedan od takvih je Leonardo Fichtner ... *neumorni trudbenik na polju pučke prosvjete i vrlo zaslužan vatrogasni nadvojvoda u Valpovu.*

Leonardo Fichtner rodio se u Zagrebu 1. rujna 1865. godine u građanskoj obitelji. Učiteljsku školu završio je 1884. godine u Zagrebu. Odmah potom dolazi u Valpovo za učitelja gdje službuje do 1900. godina kada odlazi u Osijek i radi do umirovljenja 1923. godine.

U životu Valpova Leonardo Fichtner stekao je najveće zasluge na području vatrogastva i uopće u humanitarnom i prosvjetiteljskom radu.

Odmah po dolasku u Valpovo Fichtner se uključuje u rad "Hrvatske čitaonice" i već 1886. godine biva izabran na dužnost tajnika koju obnaša punih deset godina. Od samog početka uključuje se i u rad valpovačkog pčelarskog društva čiji je tajnik

¹³ V. MAYER: "Svečanost u Valpovu", *Vatrogasac* br. 17, Zagreb 1893., str. 141.

od 1885. godine do odlaska u Osijek. Osnovao je gospodarsko društvo gdje je bio blagajnik.

Ipak, najviše se založio kako bi se u Valpovu osnovalo vatrogasno društvo. O tome je kroničar zabilježio: Nastanivši se stalno kao pravi učitelj u Valpovu, poticao je i bodrio svoje znance i prijatelje, da se u Valpovu osnuje vatrogasna četa, i eto već god. 1887. bude oživotvorena i Leonardo Fichtner postao prvim vojvodom toga društva. Oko toga svoga mežimčeta vrlo je mnogo radio, osobito u prvim godinama njegova osnutka te mu tako stvorio temelj i osnov daljemu procvatu i razvitku. Fichtner je duša svoga društva. Ovu tvrdnju je dokazivao svih godina života u Valpovu. Pratio je sva zbivanja u vatrogastvu proučavajući svaki novi izum na tom planu i ako se pokazao djelotvornim, nabavljao bi ga za društvo. U svakom trenutku bio je u "tijeku zbivanja", bilo u struci bilo na vatrogasnom planu. Tako nije zanemario osobno usavršavanje pa je stupio u red pitomaca prvog vatrogasnog tečaja 1891. godine u Zagrebu za vrijeme izložbe, pak je iz velikog mara za vatrogastvo i položio na dotičnom tečaju časnički ispit. Fichtnerova je osobna zasluga što je 1893. sagrađeno vatrogasno spremište s penjačkim tornjem.

Isto tako su ogromne zasluge Leonarda Fichtnera za osnivanje vatrogasne glazbe i glazbene škole čiji je idejni začetnik i glavni oživotvoritelj. Kroničar ga naziva *majkom glazbe* jer mu se *zarodila misao o ustrojstvu glazbe, te se tako na jednom našlo 26 muzikaša...*

Glazbena škola je otpočela s radom 15. siječnja 1893. godine pod vodstvom kapelnika Florijana Porška.

Leonardo Fichtner pridobio je simpatije Valpovčana svojim pregalačkim radom na svim područjima u kojima je djelovao nezanemarivši odgoj djece. *Svoje učiteljske dužnosti obavlja upravo uzornom točnošću, pa mu je za to i školski rad nagrađivan krasnim uspjesi, koji mu se rado priznaju. Kao uzgojitelj i učitelj mladeži s najvećom umiljatosti i prijaznosti znade spajati teško svoje znanje oko odgoja i napredka povjerene si dječice. Za to, da se što bolje naobrazi i za svoje uzvišeno zvanje pripravi, nije žalio truda ni mara već svu svoju dokolicu žrtvovalao pedagogijskoj književnosti, te je i postao vrstan raspravitelj pedagogijskih i didaktičkih pitanja na polju pučke prosvjete. Krasni su upravo i vrlo praktični članci, koje on piše o školstvu pod imenom Miladin u stručnim školskim časopisima.*

Fichtner nije pisao samo o školskoj problematici, već i o vatrogastvu, pčelarstvu i drugom u časopisima: *Napredak* (1885.), *Hrvatska pčela* (1886., 1887., 1891., 1894.), *Škola* (1891.), *Vatrogasac* (1892., 1895.), *Vjesnik Županije virovitičke* (1895.) i drugima.

Ovo je u kratko ocrtan život čovjeka značajna, čelične volje i trudoljubive revnosti za sve što je dobro, plemenito i rodoljubivo; život čovjeka koj se punim pravom može zvati pioninom vatrogastva u našoj dičnoj Slavoniji. – riječi su to suvremenika i, očito,

dobrog poznavatelja Leonarda Fichtnera napisane 1893. godine, dakle za njegovog boravka u Valpovu u kojem je živio još sedam godina. Očite su njegove zasluge za koje mu je nepoznati kroničar napisao sve navedeno, ali i to kako *...je zaslužio trajnu uspomenu u srcima Valpovačkih vatrogasaca.*

EDUARD JOSIP SIEBER

(1832. – 1905.)

Eduard Josip Sieber rođen je 14. ožujka 1832. godine u Valpovu od oca Josipa i majke Rozalije rođ. Kolly. Otac mu je bio *praktični liječnik* koji je pronašao 1834. godine ljekovitu vodu i dokazao njenu ljekovitost, te osnovao *Valpovačke toplice.*

Eduard se školovao u Osijeku i Pešti, *te je kao praktični liječnik vršio već u svojoj mladoj dobi svoje čovjekoljubivo zvanje.* Listopada 1862. godine postao je kotarskim liječnikom zatim vlastelinskim i naposljetku tvorničkim tvrtke Gutmann. Suvremenik je o Eduardu Sieberu između ostalog zapisao da je kao *liječnik prijazan, savjestan i brižan, što je pokazao za harajuće kolere u Bizovcu i Petrijevcima.* Nadalje se kaže kako je *vršio to svoje uzvišeno zvanje kroz lijepi niz godina.*

Pored savjesnog obavljanja liječničkog zanimanja Eduard Sieber nalazio je vremena za bavljenje humanitarnim i društvenim radom. Bio je aktivan u Crvenom križu, pčelarskoj i gospodarskoj podružnici, te pogrebnom i vatrogasnom društvu, a osobito zanimanje pokazao je za Glazbenu školu valpovačkog DVD-a. Posebno se iskazao u prikupljanju novca za razna društva i razne prigode. Ostalo je zabilježeno kako se osobito angažirao oko osnivanja bolnice u Valpovu: *Prvi je gradnju zamislio i prinose skupljao naš vrijedni starina Sieber.* U tu svrhu prikupljeno je preko 26 000 forinti.

U svome nastojanju za neko društvo Eduard Sieber *nije žalio svoga novca, svoga truda i nastojanja, dok se je pojedino društvo diglo na noge.* Ipak, čini se, najviše mu je prirasla srcu vatrogasna glazba, odnosno glazbena škola, čiji je suosnivač, *za koju se on upravo otčinski brine, jer uz svoje zvanje skuplja on redovito prinose za uzdržavanje valpovačke glazbene škole.* Stoga ne čudi što su ga suvremenici prozvali *otcem-braniteljem glazbe i glazbene škole.*

Anonimni kroničar o dr. Sieberu zapisao je i ovo: *“Teško nam je istaći sve zasluge ovoga rijedke nesebičnosti čovjeka, za koje svi znadu a opet pravo ne znadu jer on sve što čini, skromno i zatajući sama sebe izvadja. U svojoj podmakloj dobi snuje on i radi neumorno o boljitku, poljepšanju i dobromu glasu lijepoga nam trgovišta Valpova.*

Kao Valpovčanin začeo je skromno mnogo dobra i plemenita za svoje rodno mjesto, koje će se svoga Siebera uvijek zahvalno sjećati.”

Eduard Josip Sieber umro je 24. listopada 1905. godine i pokopan je na valpovačkom groblju.

Sve do današnjih dana

Pored navedenih bilo je još mnogo članova njemačke narodnosti koji su doprinijeli valpovačkom vatrogasnom društvu. Ovom prigodom valja izdvojiti imena zapovjednika: Josip Fey (1893. – 1927.), Martin Resser (1927. 1933.), Ferdo Müller (1939. – 1940.), Viktor Kopf (1940. – 1958.), Josip Buschbacher (1958. – 1962.) i Josip Fuderer (1964. – 1968.). Svi oni su svojom stručnošću doprinijeli da valpovački DVD bude među onim društvima koji su služili kao primjer drugima.

Aktualni predsjednik Miroslav Šmit danas nastavlja, nikada prekinutu, prisutnost njemačke narodnosti u članstvu DVD-a Valpovo.

Anteil der Deutschen und Österreicher bei der Gründung und Arbeit der freiwilligen Feuerwehr von Valpovo

Zusammenfassung

An der Gründung und Arbeit der Freiwilligen Feuerwehr Valpovo nahm eine bedeutende Anzahl der Angehörigen des deutschen und österreichischen Volkes teil, die ebenso eine bedeutende Spur in den hundertzwanzig Jahren ihres Bestehens hinterließen. In der ersten Verwaltung mit Vinko Beer an der Spitze, waren von sieben der wichtigsten Amtsträgern fünf deutschen Stammes.

Vinko Beer hatte von seinem Arbeitsgeber, dem Grafen Normann, offensichtlich die Aufgabe erteilt bekommen, die Gesellschaft „auf die Beine zu stellen“, was ihm nur teilweise gelang. Das Geld für die Anschaffung der Ausrüstung und die Grundtätigkeit der Gesellschaft wurde durch eine Dauerschirmherrschaft des valpovoer Grundbesitzers, des Grafen Rudolf Normann, gesichert. In Vorbeugungstätigkeiten wurde eine der bedeutendsten Initiativen die gegenseitige Hilfe der benachbarten Gesellschaften beim Löschen der größeren Brände und Hilfe in den Nachbardsdörfern. Zu diesem Zwecke regten die valpovoer Feuerwehrleute, an ihrer Spitze Vinko Beer, die Gründung der Gemeinschaft der Nachbarsfeuerwehrgesellschaften an.

Die bestimmt bedeutendsten Spuren in der Freiwilligen Feuerwehrgesellschaft Valpovo hinterließen Leonardo Fichtner und Dr. Eduardo Josip Sieber, Fichtner in fast allen Aktionen der Gesellschaft in der Zeitspanne von 1893 bis 1901, als er Oberkommandant war. Die bestimmt wichtigsten sind der Bau des Feuerwehrheimes, die Gründung der Musikschule sowie die Veranstaltung der Fünften Hauptversammlung der kroatisch-slawonischen Feuerwehrgemeinschaft in Valpovo. Dr. Sieber setzte sich besonders für die Gründung der Blechmusikkapelle und der Musikschule ein.

Unter den Befehlshabern wirkten: Josip Fey, Martin Resser, Ferdo Müller, Viktor Kopf, Josip Buschbacher und Josip Fuderer. Sie alle trugen mit ihren Fachkenntnissen bei, dass die valpovoer Feuerwehrgesellschaft zu den vorbildlichen Gesellschaften gehörten.

Dragutin RASKOVIĆ, prof.
Osijek

UDK 373.3(497.5 Osijek)(091)

Povijest Njemačke pučke škole u Osijeku – Retfala 1816.-1945.

Napredak ljudske prosvjete postiže se samo naukoivanjem i školovanjem. Shodno tomu, Austrijska vojna uprava osniva pukovnijske škole s njemačkim kao nastavnim jezikom. Uredba "Allgemeine Schulordnung" dala je temelje za nastanak Njemačkih pučkih škola u Austro-Ugarskoj monarhiji za potrebe djece njemačkih naseljenika. Prvi doseljenici na području Retfale, uglavnom svi rodом iz Bavarske i Württemberga osnivaju 1816. prvu pučku školu u Retfali kao i za područje koloniziranih sela Josipovca i Kravice. Prvi učitelji su bili Anton Metz, Daniel Schönhof, Ferdinand Rössler i Josef Schneider. Nova školska zgrada Njemačke pučke škole je otvorena za učenike 1912. godine Udžbenici za učenike Njemačke pučke škole su bili: Erstes Lesebuch nach der Fibel für den I. Jahrgang der Volksschule mit der Deutschen Unterrichtssprache kao i Rechenübungen für III. und IV. Klasse der Volksschule. Njemačke učiteljice su bile u međuratnom razdoblju Rosalia Penz i Theresia Seitz predavajući u tri odjeljenja Njemačke pučke škole. Brojno stanje njemačkih učenika do 1940. godine iznosi 25 (izjašnjeni kao Nijemci po nacionalnosti). Godine 1940. izjašnjava se oko 90 učenika njemačkog podrijetla da su Nijemci i žele upis u Njemačka odjeljenja s njemačkim nastavnim jezikom. Tijekom Drugog svjetskog rata njemačke školske vlasti zabranjuju njemačkoj djeci upis u hrvatske škole. Isto tako, prosvjetne vlasti NDH zabranjuju upis njemačke djece u hrvatske škole, ako su njihovi roditelji članovi Kulturbunda. 1943. godine škola prestaje s radom zbog useljenja odreda njemačke vojske u školsku zgradu. Godine 1944. zbog iseljavanja njemačkog pučanstva iz Retfale i odlaska s njemačkom vojskom, njemačka pučka škola prestaje s radom.

UVOD

Napredak ljudske prosvjete postizao se samo naobrazbom, naukovanjem i školovanjem. Shodno tomu, škola i knjiga jesu i bile su od davnina najmoćnije sredstvo obrazovanja svakog naroda, bilo da je bio većinski ili manjinski unutar većinskog. Neosporno je da su prvi pioniri prosvjete i školstva kod mnogih naroda bili svećenici. Za obavljanje službe Božje u crkvi morali su se svećenici služiti crkvenim knjigama koje su morali znati i čitati kao i prepisivati. Podrazumijeva se da su isprva postojale neke vrste škola uz župne crkve. Primjerice, izvori carigradskog Sabora iz godine 681. su tražili od svakog župnika da otvori školu za mladež svoje župe. Papa Grgur Veliki osnovao je tzv. pjevačke škole gdje se učilo crkveno pjevanje. Veliki njemački car Karlo Veliki smatra se zaslužnim za otvaranje crkvenih škola u svrhu obrazovanja mladeži u svoje vrijeme. Župne škole kao i samostanske škole podučavale su čitanje i pisanje u samostanima i to na latinskom jeziku. U 18. stoljeću austrijska je vojna uprava pod zapovjedništvom njemačkog generala Mercya godine 1755. počela uvoditi u Slavonsko-Srijemskoj pokrajini njemačke škole. Stupanjem na snagu "Allgemeine Schulordnung"- a iz 1744.godine (opća odredba o školi) za vrijeme vladavine carice Marije Terezije propisalo je vojno zapovjedništvo u Osijeku zapovjedi od 13.11.1778. godine da se pri svakoj pukovnijskoj školi namjesti učitelj koji će poučavati u njemačkom jeziku, zemljopisu i povijesti kao i nadzirati trivijalne učitelje dotične pukovnije.

Anton Cuvaj zabilježio je u knjizi "Građa za povijest školstva" (knjiga 1. strana 521): "U zemljama Austro-Ugarske krune živjelo je uglavnom sedam naroda: Nijemci, Mađari, Hrvati, Slovaci, Ruteni, Srbi, Rumunji bez da se računaju Židovi i Romi". U državnoj upravi sve više se upotrebljava njemački jezik umjesto latinski, a kojim se služila i vladajuća dinastija. Određeno je propisima da se osnuju posebne "Narodnosne škole" na dotičnim materinskim jezicima. Uvažavala se i okolnost da u krajevima gdje pojedini narodi izmiješano međusobno žive i gdje se djeca sa lakoćom poslužuju s više stranih jezika što narodnosne škole uzimaju u obzir. Ukratko "Allgemeine Schulordnung" (opća odredba o školi) je bio temelj za osnivanje Njemačke pučke škole u Retfali.

Prvi stanovnici Retfale su bili uglavnom Mađari koji su živjeli zapadno od Osijeka u naselju nazvano Revfalva (rev-skela). Poradi čestih poplava Drave nastao je uskoro oko spomenutog naselja veliki rit pa se naselje prozvalo Retfala-ritsko selo (Njemački Rieddorf).

Po usmenoj predaji barun A. Pejacsevisc pozvao je Nijemce iz Bavarske i Württemberga da presele na njegovo vlastelinstvo kao poljoprivredni radnici. Oko godine 1790. naselili su se Nijemci iz Bavarske i Württemberga u ulici pokraj glavne ceste (danas se zove Strossmayerova ulica) uglavnom rimokatoličke vjeroispovijesti. Prema sjećanju Martina Hellera najstarije njemačke obitelji, a sigurno i prve u

Njemačkoj Retfali bile su: Bader Georga, Rahl Jakoba, Zipfler Johana te porodice Walter, Keimer, Freimuth, Haas, Schönhof, Streibel i Eigenblut.

Marljivim radom naseljeni Nijemci su postali vlasnici na koloniziranoj zemlji – primjerice kolonizirano je selo Kravice. Slično je i selo Josipovac naseljeno njemačkim pučanstvom zaslugom baruna J. Prandaua. Naselje se prozvalo Njemačkom Retfalom, tj. ulice pokraj glavne ceste (Strossmayerova ulica). Po izvoru “Građa za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije” autora Antona Cuvaja govoreći o pučkim školama od 1740. spominje se da je u Njemačkoj Retfali navodno osnovana pučka škola već 1750. godine. No dotična škola se ne spominje u općem popisu pučkih škola iz godine 1770. pa je moguće da nije možda ni postojala. Prema izvorima godine 1812. privremeni učitelj izučeni gimnazijalac Anton Metz je po dogovoru općinara podučavao njemačku djecu u čitanju i računanju i to na njemačkom jeziku. Podučavao je 15 đaka. Plaća mu je bila od svakog đaka po 15 novčića mjesečno. 1816. godine mještani Nijemci odlučili su sagraditi školu. Školska zgrada je imala školsku sobu i stan za učitelja. Prvi stalni pravi učitelj Njemačke pučke škole je bio Daniel Schönhof rođen u Novom Selu u Bačkoj. Godišnja plaća je iznosila 20 forinti, 13 mjera žita, 4 hvata drva i od svakog đaka mjesečno po 6 novčića. Đaka je bilo 20-30, a nadzor škole je vršio duhovni red njemačkih Kapucina iz Osijeka. Naslijedio ga je učitelj Ferdinand Rössler. Učilo se čitati, pisati, računati, a djevojčice su učile i ručni rad. 1834. godine nastupio je u službu kao učitelj Josef Schneider rodom iz Moissza (Mađarska). Ukupno je bilo 50 đaka. Godine 1850. imenovan je učiteljem Michael Freuermuth iz Njemačke Retfale. Školu je polazilo 50-60 djece. Godine 1854. imenovan je novi učitelj Josef Schönhof rodom iz Bone (Mađarska) i nastava se odvijala samo na njemačkom jeziku. Do godine 1875. škola je imala jednog učitelja, a obučavalo se u tri razreda. Godine 1877.-1878. škola je podijeljena u dvije samostalne škole - mušku i žensku svaka sa četiri razreda. Nastava se održavala u obje pučke škole u Njemačkoj Retfali na nastavnom njemačkom jeziku i to u unajmljenoj zgradi.

Novčani dodaci za učitelje njemačke škole iznosili su 52 forinte. Povjerenstva vlasti su razmatrala dodjelu prostora za izgradnju nove pučke škole u Njemačkoj Retfali. 1908. godine vođena je rasprava za gradnju nove školske zgrade. 1912. godine obavljena je po završenoj izgradnji svečana posveta nove školske zgrade u nazočnosti Josefa Anschaua, Županijskog školskog nadzornika, Paula Vasarhelija, župnika reformirane crkve iz Retfale i Leonarda Fichtnera, ravnajućeg učitelja iz Osijeka. Poslije prvog Svjetskog rata 1918. godine načinjena je eksproprijacija zemljišta za njemačku školu u Retfali iz posjeda Elmy Franziske Aldringen tj. 16 kat. jutara.

Povećanjem broja učenika škola se proširila. Školske godine 1922.-1923. proširena je škola na tri odjela. Novi školski zakon omogućio je Njemačkoj narodnoj skupini stvaranje odjela sa njemačkim nastavnim jezikom. Odobren je i školski udžbenik za njemački nastavni jezik na osnovnoj školi. Naslov knjige je glasio: “Erstes Lesebuch nach der Fibel für den I Jahrgang der Volksschule mit der Deutschen

Unterrichtssprache” (štivo kao priručnik za prvo godište osnovne škole sa njemačkim nastavnim jezikom).

Godine 1931. Ministarstvo prosvjete je odredilo za rad u njemačkom odjeljenju učiteljicu Penz Rozaliu i inače učiteljicu pučke škole u Retfali. Neki upisani učenici njemačkog odjeljenja su bili primjerice školske godine 1931.-1932. slijedeći: Erhardt Josef, Kirbeier Anton, Pilgermeier Stefan, Seider Karl, Penz Stefan, Reisz Georg i Gelli Matilda.

No dosta učenika po podrijetlu njemačke narodnosti koji se nisu izjasnili da su Nijemci nego su se vodili kao Hrvati, bili su učenici većinskih hrvatskih odjeljenja pučke škole u Retfali. Primjerice Reiter Franz (Franjo), Walter Josef (Josip), Binder Georg (Đuro), Kirchbauer Stefan (Stjepan), Fischer Johann (Ivan) i Higi Elisabeth (Elizabeta). Neki upisani đaci u njemačko odjeljenje školske godine 1932.-1933. su bili primjerice: Schreier Theresia, Mendler Franz, Deny Jakob, Eugen Kisch, Gelli Stefan, Krepp Theresia.

Školske godine koja je spomenuta i upraviteljica Njemačke pučke škole tj. njemačkih odjeljenja je potvrđena gore spomenuta Rozalia Penz. Statistički po vjeroispovijesti je bilo 64 đaka evangeličke augsburške vjeroispovijedi dok su ostali bili rimokatoličke. Broj njemačkih đaka je iznosio 25 jer se mnogi đaci, iako su bili njemačke nacionalnosti, nisu izjašnjavali kao Nijemci. Po njemačkom podrijetlu postojalo je 104 đaka na cijeloj školi - mađarske nacionalnosti 49, a hrvatske nacionalnosti iz većinskih odjeljenja oko 218.

Glede brojnosti pučanstva u Retfali u brojkama ukupno je bilo 4000 žitelja, žitelja njemačke nacionalnosti bilo je 1500 (mađarske nacionalnosti primjerice 557 ostalih 2563 Hrvati i Srbi). Školske godine 1937.-1938. brojno stanje đaka koji su se izjasnili da su njemačke narodnosti i koji su pohađali Njemačko odjeljenje pučke škole iznosilo je 23 ostali đaci su se izjasnili, iako su bili njemačkog podrijetla, kao Hrvati. Prvi razred je pohađalo 8 đaka njemačke narodnosti, drugi razred 3 đaka, treći razred 4 đaka i četvrti razred 8 đaka. Primjerice neki učenici Njemačkog odjeljenja te školske godine su bili: Feld Johann, Keller Josef, Unfetter Stefan, Berger Elisabeth, Janz Paul, Stoll Michael, Müller Viktor.

Nastavu na njemačkom jeziku je držala učiteljica Seitz Theresia učiteljica sa većinskih hrvatskih odjeljenja Državne narodne pučke škole u Retfali.

Udžbenik za nastavu na njemačkom jeziku autora Flere Paula je bio i Rechenübungen für III und IV Klasse der Volksschule (aritmetičke vježbe za treći i četvrti razred pučke škole). Odjeljenje Njemačke pučke škole je surađivalo tih godina i s Njemačkim kulturnim društvom Njemačke narodne skupine “Kulturbund” iz Osijeka.

Navodimo i neke đake Njemačke narodnosti koji su školske godine 1938.-1939. završile osnovnu školu: Oberiter Franz, Senhof Stefan, Weinreich Paul, Friedrich Maria, Albrecht Franz, Higi Georg, Poth Peter, Böhm Mathilda, Lang Georg. Ukupno je bilo 48 đaka njemačke nacionalnosti (muških 23, ženskih 25), a protestantsko-evangeličke vjere 38 učenika. Roditelji, odbornici i članovi Njemačke narodne skupine u sastavu: Eugen Schwartz, Michael Ruppert i Stefan Stoll zamolbom banu Banovine Hrvatske shodno zakonu o narodnim školama zatražili su da se otvori i treći odjel s njemačkom nastavnim jezikom za učenike njemačke narodnosti.

Vjerojatno stjecajem i političkih okolnosti koje su se dešavale u Europi kao i predstojeći ratni sukob započet prekranjem Europe od strane III. Reicha (Njemačke) dosta učenika njemačke nacionalnosti koji se nisu do tada izjašnjavali da su Nijemci izjavom upraviteljstvu Državne narodne pučke škole u Retfali su se izjasnili da su Nijemci i tražili upis u odjel s njemačkim nastavnim jezikom. Možda je to bio i pritisak ondašnjeg Kulturbunda koji je bio podosta pod utjecajem i pritiskom tadašnje službene politike (spram njemačke manjine van Njemačke) III. Reicha. Neki od učenika njemačke narodnosti koji su se izjasnili da su Nijemci i koji su zatražili upis u Njemačko odjeljenje su sljedeći: Meier Johann, Bader Rosalia, Gelli Ana, Topler Vladimir (mješoviti brak), Schram Margaretha, Tex Johann, Heil Helena, Higi Georg, Fischer Nicholas, Pochl Franz, Flatcher Maria, Deny Josef, Rupert Andreas, Piegel Anton, Franck Engelbert i Fury Maria. Uskoro je banska vlast tj. odjel za prosvjetu dostavila odluku mjesnom školskom odboru Retfala predmet otvaranja više odjela s njemačkim nastavnim jezikom na Narodnoj školi. Zaprimio ga je 4.12.1940. godine ravnatelj Državne narodne pučke škole (s većinskim hrvatskim odjeljenjima) Dragutin Rasković. Dopis banske vlasti govori o upisu manjinske (njemačke) djece u višu narodnu školu. Statistički, u školskoj godini 1940.-1941. ukupno je bilo 118 učenika njemačke narodnosti. Isto tako, po nacionalnom opredjeljenju izraženom u priloženim izjavama, učenika njemačke nacionalnosti je bilo ukupno 118. Po vjerskom opredjeljenju njemačkih učenika protestanata (evangelika) bilo je ukupno 39 (muških 22 ženskih 17), rimokatolika 79 i jedan nastavnik evangeličke vjeroispovijesti.

Školska godina 1940.-1941. bila je burna političkim i ratnim zbivanjima na ovim prostorima i stvaranjem nove ratne države Nezavisne Države Hrvatske. Bivša državna narodna škola dobila je naziv "Državna mješovita pučka škola u Retfali". U novoj školi su se od postojeća tri odjeljenja formirala četiri odjeljenja njemačke pučke škole za učenike njemačke narodnosti, a koja su nastavila s radom u novonastaloj situaciji. Tri člana nastavnog osoblja s većinskih hrvatskih odjeljenja iste škole prešla su opet u službu u četiri njemačka odjeljenja pučke škole i to su bile učiteljica Seitz Theresia i Pentz Rosalia, njemačke učiteljice iz vremena između dva svjetska rata kojima se pridružuje i učitelj Romaj Karlo. Dotična učiteljica Seitz Theresia je i službenim rješenjem Ministarstva nastave od 10.12.1941. godine premještena na Njemačku školu u Retfali. No ubrzo je uočen i problem upisa djece iz hrvatskih pučkih škola u

njemačku školu. Primjerice, ravnatelj Državne mješovite pučke škole (D. Rasković) upitao je Ministarstvo narodne prosvjete što učiniti kada učenici hrvatskih škola po želji roditelja nastoje prijeći u njemačku pučku školu i smiju li ravnajući učitelji njemačkih škola tu djecu upisati. Naime, Ministarstvo prosvjete Nezavisne Države Hrvatske je načelno zabranjivalo upis njemačke djece u hrvatske pučke škole pa tako i u Retfali. Isto Ministarstvo donosi odluku da se djeca njemačke narodnosti tj. pripadnici Njemačke narodne skupine ne mogu upisivati u hrvatske škole (izdano 18.01.1943. godine). Iako se neki đaci njemačke narodnosti nisu izjasnili kao Nijemci iz tko zna kojih razloga pa su se upisali u hrvatska odjeljenja Državne pučke škole, dopisom uredu za školstvo je vodstvo Njemačke narodne skupine (Kulturbund) u NDH ustvrdilo da ravnatelji hrvatskih škola unatoč zakonskoj odredbi primaju na upis njemačku djecu iako su za to po njima nadležni njemački školski nadzornici kao i ured za Njemačko školstvo. Vodstvo je upozoravalo ravnatelje hrvatskih škola da zabrane njemačkoj djeci pohađanje hrvatskih škola. Ravnateljstvo Državne mješovite pučke škole u odgovoru je objasnilo glede upisa djece njemačke narodnosti u hrvatske škole da hrvatske školske vlasti nisu znale koja su djeca bila pripadnici Njemačke narodne skupine. Ako su roditelji te djece svjesni članovi Njemačke narodne skupine neka svoju djecu upišu u njemačke pučke škole.

Vjersku obuku na njemačkoj pučkoj školi je obavljao vjeroučitelj Arpad Spaniel, bivši vjerski učitelj Helvetsko reformirane vjeroispovijedi za njemačke učenike reformirane vjere kao i Anton Walter, vjeroučitelj senior iz Osijeka koji je po zakonu o vjerskoj obuci od 23.09.1933. godine, a po prijedlogu Biskupskog ureda njemačke Evangeličke crkve u NDH vršio pregled obuke Evangeličkog vjeronauka u njemačkim pučkim školama.

Stjecajem ratnih okolnosti, ratne školske godine 1943. povjerenstvo za škole je predvidjelo školsku zgradu Državne pučke škole za vojne potrebe njemačke vojske pa je nastava koncem svibnja 1943. godine prestala s radom. Ukupni broj učenika koji su pohađali Njemačku pučku školu do kraja školske godine 1943. je iznosio 88 učenika.

U jesen školske godine 1944. odnosno u studenom mjesecu dokinuta je u radu Njemačka pučka škola zbog iseljenja stanovnika njemačke narodnosti iz Retfale, a koji su se s njemačkom vojskom povukli pred partizanima i skoro nastupajućim Rusima prema Njemačkoj. Ostalo je još ipak neiseljene njemačke djece. Time je definitivno prestala sa radom Njemačka pučka škola u Retfali. Imovina Njemačke škole se nalazila u bivšem Njemačkom domu u Retfali, no kako je imovina za školu dobivena od Hrvatske pučke škole tražilo se preuzimanje školske imovine za imenovanu Hrvatsku pučku školu.

Literatura – izvori:

Arhivska građa HR DA OS 186 Državna osnovna škola. Državna mješovita pučka škola knjiga 44,45 KT 1931-1935/1936-1940 KT 1941-1944

Anton Cuvaj - građa za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije.

Izješća XV upravnog odbora Županije Virovitičke 1889-1890 / 1892-1898 / 1912.

Geschichte der Deutschen Volksschule in Osijek - Retfala 1816-1945

Zusammenfassung

Den Fortschritt der menschlichen Bildung erreicht man nur durch Lernen und Bildung. Demgemäß gründet die österreichische Militärverwaltung Regimentsschulen mit Deutsch als Lehrsprache. Die Verordnung "Allgemeine Schulordnung" gab die Grundlage zur Entstehung der Deutschen Volksschulen in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie für den Bedarf der Kinder deutscher Ansiedler. Die ersten Ansiedler aus dem Gebiete der Retfala, meistens alle aus Bayern und Württemberg, gründen 1816 die erste Volksschule in Retfala sowie auch für das Gebiet der kolonisierten Dörfer Josipovac und Kravice. Die ersten Lehrer waren Anton Metz, Daniel Schönhof, Ferdinand Rössler und Josef Schneider. Das neue Schulgebäude der Deutschen Volksschule wurde 1912 für die Schüler eröffnet. Die Lehrbücher für die Schüler der Deutschen Volksschule waren: Erstes Lesebuch nach der Fibel für den I. Jahrgang der Volksschule mit der Deutschen Unterrichtssprache sowie auch Rechenübungen für III. und IV. Klasse der Volksschule. Deutsche Lehrerinnen in der Zwischenkriegszeit waren Rosalia Penz und Theresia Seitz, die in drei Klassen der Deutschen Volksschule unterrichteten. Die Anzahl der deutschen Schülern war bis 1940 25 (die sich als Deutsche deklarierten). Im Jahre 1940 erklärten ungefähr 90 Schüler deutschen Stammes sie seien Deutsche und wollen eine Immatrikulation in die deutschen Klassen mit deutscher Unterrichtssprache. Während des 2. Weltkrieges verbietet die deutsche Schulverwaltung den deutschen Kindern die Immatrikulierung in kroatische Schulen. Ebenso verbietet die Schulverwaltung des Unabhängigen Staates Kroatien die Immatrikulierung der deutschen Kinder in kroatische Schulen, wenn deren Eltern Kulturbundmitglieder sind. 1943 endet die Tätigkeit der Schule wegen dem Einzug einer Einheit deutschen Militärs in das Schulgebäude. 1944 hört die Tätigkeit der Deutschen Volksschule wegen Aussiedlung der deutschen Bevölkerung aus Retfala und Abzug mit dem deutschen Militär endgültig auf.

